Dr. CONST. PAVEL

Școalele din Beiuș

1828 - 1928.

Cu o privire asupra trecutului
Românilor din Bihor.

— 1928 —
TIPARUL TIPOGRAFIEI „DOINA" BEIUȘ

† SAMUIL VULCAN
1758—1839
Episcopul român-unit al Orăzii-Mari
Intemeitorul şcoalelor din Beiuş.

Dr. VALERIU TRAIAN FRENŢIU
1875—
Episcopul român-unit al Orăzii-Mari.
Patron al şcoalelor din Beiuş

Prefaţă

E anul din urmă din cei o sută, câţi s'au scurs până azi dela înfiinţarea şcoalelor din Beiuş.

Şi o istorie a vechilor aşezăminte de cultură românească din prilejul prăznuirilor centenare ni-s'a impus. — In aceeaş vreme nu se putea ca să un relev în câteva pagini şi trecutul Românilor din Bihor şi cu deosebire al celora din partea locului.

Istoriografia românească nu cunoaşte mai de aproape Munţii-Bihării, *cu încâlcitele lor ramificaţii, cu isvoarele şi văile celor două ape mai mari:* Crişul-Negru *şi cel* Repede, *unul din cele mai intinse şi pitoreşti ţinuturi româneşti.*

Românii de aici, tăiaţi prin Codri-Gilăului, Pădurile-Craiului *şi* Munţii-Apuseni *de către cei din Transilvania, eşiţi mai din vreme în raza istoriei naţionale, n'au încrestat vre-o mişcare ori altă ispravă de interes general în analele neamului.*

Şi nu e de mirare.

Tot trecutul lor, în urma acestei isolări, se reduce numai la instinctul de conservare. Prin indoiturile văilor, prin ponoarele şi deschizăturile munţilor ei şi-au păstrat, — ca într'un muzeu, — fiinţa, limba şi obiceiurile străbune cu o remarcabilă coloare locală.

Şi totuşi aceşti Români îşi au şi ei partea de merit şi deosebita importanţă în istoria noastră naţională.

Sunt paşnicii cuceritori ai Crişanei.

Viaţa lor e plină de învăţăminte ce priveşte forţa de expanziune şi rostul mai înalt al elementului românesc aci la hotarele de vest ale ţării.

Dosiţi în aceste locuri tăinuite şi aproape inaccesibile, numărul lor a putut spori mai în tihnă şi mai puţin alterat, fie de invaziuni inamice, fie de rescoale ţărăneşti cum sunt în multe părţi, celea dela sfârşitul evului mediu, fie mai târziu, de cuceririle Turcilor.

Aşa se întâmplă că pe măsură în care se slobozesc vremile şi se mai limpezesc zările, Românii de aici, din codri Bihării, fac câte un pas spre şes.

Dela scurgerea Tătarilor până la sfârşitul veacului XIII. ei se fixează în valea de jos a Crişului Negru şi în părţile nord-vestice ale Bihorului, până bine aproape de Salonta *şi* Oradea-Mare. *Aici îi aflăm în vremea aceasta, la 1294, organizaţi,* — constituti *sive infra sive extra indagines Solumus,* — *formând astfel un element a parte şi o forţă temută, de care marii seniori beligeranţi îşi dau samă în stipulaţiile unei înţelegeri de armistiţiu.*

Timpul atât de scurt şi siguranţa, cu care Românii se implântară în ţinuturile aceste, ne indică că ei şi înainte de venirea Tătarilor au cunoscut aceste locuri şi de data aceasta îşi reocupară numai moşiile iobăgeşti, părăsite dinaintea invaziunii, întocmai cum făcură şi cei din Maramureş.

După scoaterea Turcilor, încă pe la sfârşitul sutei XVII, Românii încep a se lăsa ca o uhdă nouă şi plină de vlagă, în câmpia arsă şi prădată a Ungariei până la gurile celor trei Crişuri şi şesul dintre Oradea-Mare şi Dobriţin.

Din câte un răvaş şi alte însemnări prizărite la întâmplare prin cele cronici străine, mare parte ungureşti şi cu deosebire din invoelile, şi cele mai vechi raporturi dintre marii seniori ai ţinuturilor şi iobagii români, am fixat fapte şi din înlănţuirea genetică a acestora am sintetizat, cel dintâiu, o icoană integrală şi de interes obştesc a trecutului şi a vieţii româneşti din Bihor.

Numai cunoscând trecutul acestor oameni dela munte, plin de dârză tenacitate, putem reliefa şi aprecia cu temeinicie opera epocală a episcopului Samuil Vulcan, ctitorul şcolilor din Beiuş.

La 1828 acest episcop, mare între atâtea mari şi istorice figuri de prelaţi ardeleni, aprinde o lumânare pentru trezirea conştiinţei şi a culturii naţionale in aceste părţi extreme, muntoase şi sărăcăcioase ale intinderei româneşti.

Infiinţează liceul românesc din Beiuş.

Antecedenţele şi dificultăţile intemeierii, luptele de sentinelă naţională, bătută pe atâtea vânturi duşmănoase, misiunea istorică vreme de un veac a acestor şcoli în mijlocul Românilor din Crişana *şi celelalte părţi ungurene de ieri, sunt chemate a le scoate spre ştirea tuturora paginile ce urmează.*

Şi a ridica vălul de pe trecutul unui colţ din mândra Ţară Românească, *nu poate fi o muncă lipsită de interes, îndeosebi când această* strădanie *comportă multe momente de o vădită importanţă şi pentru istoria integrală a neamului românesc.*

Beiuş, la 2 Februarie, 1928.

I.

Vechimea Românilor din Bihor.

Vatra străbună a Românilor din Bihor este de a se fixa prin *Pădurile Craiului* ce vin între *Codri Gilăului* şi ramificaţiile nord-vestice ale munţilor bihoreni şi pe urmă prin văile celor două Crişuri, *Negru* şi *Repede*, până în *Munţii-Apuseni.*

Ţinutul acesta, partea de sud şi est a Bihării, e amintit mai de aproape în istorie pe la începutul sutei XII. ca cel dintâiu feud al episcopiei catolice maghiare dela *Oradea-Mare*, o ctitorie a regelui Vladislau I. *cel Sfânt*, — 1085—1097, — înfiinţată anii din urmă din veacul XI, după căderea ducatelor româno-bulgare, mai de grabă ca o continuare a ducatului din Bihor[1]).

---

[1]) *Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae. Budae, 1834 VII.-5. p. 149.

A Ganóczy: Dissertatio Historico-critica de S Ladislao Hung. rege, Fundatore Eppatus Varadinensis Viennae 1775. p. 72 ...„Satis enim est, quod Thuroczius (1414 - 1488)—Chron Hung. — non obscure agnoscat, S. Ladislaum Episcopatus Varadinensis Parentem esse atque Fundatorem... primo contruxit, condidit erexit, fundavit Episcopatum Varadinensem, deinde fundis, praediis possessionibusque erectum liberaliter locupletavit. (pag. 62).

I. A. Kereszturi: Descriptio Fundationis Episcopatus et capituli M. Varadinensis. M. Varadini 1806. I — După lungi şi aprinse polemii şi *Bunyitay*, ultimul istoriograf al acestei episcopii, în jurul căreia se învârti tot evul mediu şi până pe la mijlocul veacului XIX — istoria Românilor bihoreni, acceptă părerea că aceasta episcopie nu-i întemeiată de regele Ştefan I. cel Sfânt, ci de Vladislau.

I. *Bunyitay:* A váradi püspökség története. Nagyvárad 1883. vol. I. p. 1—35.

Aci apar Românii, — mai bine, — sunt amintiţi întâiaşdată, prin veacul acesta, ca cei dintâi şi mai vechi iobagi ai acestor mari latifundii episcopeşti.

Intre cele dintâi donaţiuni, cu care regele intemeetor a înzestrat aceasta episcopie, sunt tocmai ţinuturile cele mai intinse şi mai româneşti până azi în Bihor. — Şi Românii în actele de donaţiune sunt menţionaţi ca băştinaşi ai locului, cu drepturi, privilegii şi organizaţii particulare,[2]) întocmai ca şi cei din ţara Oltului, Haţeg, Banat, Zarand, Munţii-Rodnei şi Maramureş, din aşa numitele *districtus Olachales,* cum a fost pe vremuri şi ţinutul Beiuşului.

Or, ce rost avea să donezi unei noui instituţiuni bisericeşti nişte codri pustii şi la o distanţă de sute de km. dela Oradea-Mare, scaunul acestei episcopii.

Logica faptelor, – în lipsa altor documente chiar, — ne indică foarte concludent că aici, prin indoiturile văilor şi deschizăturile acestor munţi, au fost sate şi cătune cu braţe muncitoare şi cu toate indeletnicirile plugăritului pe lângă ape şi ale păstoritului de munte.

Cadrele acestui mare latifundiu, cu ramificaţii şi prin judeţele invecinate, *Cojocna*, *Zarand* şi *Arad,* abia prin deceniile din urmă ale veacului XIII, după scurgerea Tătarilor, dacă sunt definitiv fixate. — Din vremea aceasta, la 1250, ne vin ştiri documen-

2) *Ganóczy*: ibid. p. 71. .. „ea aetate, — scl. — fundationis Eppatus în provinciae Biharensis, quae Chanadensem versus protenditur, parte, *Graeci ritus homines* habitabant.

Statuta capituli Varadines saeculi XIV. 18-44 – ...„praetor subditos nostros Olachales qui differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis",

tare despre clădirea cetăţii feudale dela *Finiş*, de lângă Beiuş, — *castrum Feneş*, întru apărarea acestor moşii, iar la 1274 episcopul *Vladimir*, — *Lodomer*, obţine dela regele Ştefan V. drept de minerit în munţii Beiuşului şi ai Băiţei[3])

In cele dintâi acte de donaţiune *Beiuşul* — *pertinentia Belinis*, — Belenos, Belenes, — e înregistrat cu 677 de porţi, adecă moşii iobăgeşti întregi, — *Belul* cu 380, iar părţile *Tinca—Ceica* cu 338, *Vaşcăul* aparţinea Beiuşului[4]).

Inainte de Urbariul *Angevinilor*, din 1342, nu putem fixa cu siguranţă mărimea unei porţi. Ceace ştim până la data aceasta este: o moşie *iobăgească*, — *mansio iobagionalis integra*, vulgo, *thelek vocatu*, — *de aci înainte constă din trei părţi*: *a*) Intravilanul cu grădina şi acareturile care făcea de obiceia o holdă. — cam un pogon; *b)* Pământul arător din ţarină, — terra sessionalis, — terra metata şi *c*) Pădure, fânaţă şi păşiune.

Aceste moşii, — *mansiones*, — cari în unele diplome şi acte de donaţiune din suta XIV se mai numesc şi *fundus*; fundus integer, medius s. c. l.[5]) diferiau după locuri şi vremuri. — Până la legea din 1647 intravilanul făcea, — cum zisei, — un pogon; sesiunea extravilană dela 26-32, iar fânaţele şi păşunatul dela 8-12 holde.

---

3) *Codex dipl.* V—3 p. 158-161.

4) *Bunyitay*: A váradi püspökség története, N-Várad. 1883 vol. II. pp. 238-286; vol. I. 113 şi 104.

Dr. Csánki: Magyarország tört. földrajza Hunyadiak korában B.-pest 1890. I. 642.

Fejér: Codex dipl. VI. p. 193.

5) *Statuta capituli* Varadiensis saeculi XIV p. 43.

Aceste toate împreună se numiau *mansio iobagionalis* şi făceau o unitate imposabilă. Ca atare mai purtau şi denumirea de: *porta*. Legile din 1609, — 1635, 1647 modificară mult aceste unităţi şi de aci înainte prin *porta* sunt de a se înţelege patru mansiones, — moşii — iobăgeşti[6]).

Din numărul moşiilor din sudul Bihării, menţionate mai sus, putem conclude şi la cela al satelor şi aşezărilor româneşti din vremea când ţinutul acesta fu infeodat la episcopia catolică maghiară a Orăzii-Mari. — Avem un caz analog. Ştefan I. cel Sfânt, regele Ungariei, a donat mănăstirei din Pécsvárad 1116 familii iobăgeşti şi cu aceste noul stăpân a colonizat 41 sate, repartizând pentru fiecare, conform obiceiului, câte 24-25 de porţi.—[7])

Din cele 1395 de moşii iobăgeşti din sudul Bihorului în chipul acesta avem 55 de sate româneşti, presupunând că aceşti Români ar fi colonişti. Oare cu organele şi mijloacele de azi, — şi nu cu cele din vremea infiinţării episcopiei catolice maghiare a Orăzii, — în câtă vreme se pot coloniza 55 de sate? — Şi ce ne spune experienţa de azi chiar? — Şi cine face colonizări prin prăpăstii şi vârfuri de munţi, prin tiharae şi ponoare, pe unde sunt resfirate şi azi vetrele satelor româneşti, — şi încă ale celor mai mari, — din munţii Bihării.

Atât ca mărime cât şi ca situaţiune centrul acestui feud era Beiuşul.

Raporturile însă dintre titularii episcopiei şi io-

6) *Ácsády I* : A magyar Jobágyság tört. Bpest 1908. p. 13-27. Codex Hungaricus p. 26—35.
7) *Ácsády*: o. c. p, 43, — Codex dipl. I. 297.

bagii de aci, cari din mai multe motive nu puteau fi numai Românii de azi, se deosebiau mult de celea ce existau tot între aceşti mari seniori şi iobagii unguri de pe alte moşii ale acestora.

In faţa aceştor mari feudali iobagii români din sudul Bihării, — chiar dacă am lua cuvântul în accepţia lui de mai târziu, — îndată, la cel dintâiu contact, se prezintară cu organizaţiile lor particulare, politico-bisericeşti, întocmai ca şi ceilalţi Români din *„Districtus olachales"*.

Subt noua stăpânire ungurească care în Ardeal sfărmă continuitatea teritorială a Românilor, aceştia retraşi în munţi şi văi, trăiesc în grupuri locale, în mici voevodate tributare subt căpeteniile lor. In lipsa unei organizaţiuni centrale, neputându-se apăra, se supun nouilor cuceritori cari apoi, — multă vreme, până la *Angevini, — Carol Robert şi Ludovic I.* din suta XIV, ţin samă de situaţia şi vechile organizaţii ale Românilor.

Pe noi, de data aceasta, ne priveşte numai faptul, că aceste întocmiri particulare în funcţiune de dreptul obişnuelnic, — *jus Valachorum, lex Valachorum, jus Valachicum, antiqua et laudabilis consuetudo Valachorum,* sunt respectate în intregime şi de marii seniori dela Orade, ceeace evidenţiază un fel de pact şi învoială între noul stăpân al locului, — *dominus terrae* şi căpeteniile acestor iobagi autohtoni, cari erau voevozii şi cnezii noştri din vremuri.[8])

8) *Statuta* Capit Varad saeculi XIV p. 44 .....„Reducendi sunt omnes in fertonum, terragiorum et munerum datione ad unum modum. *praeter subditos nostros Olahales qui* ....*differunt omnino ab Ungaris in dandis collectis*", *„more consueto*".

Aceste instituţiuni sunt resturi din vechea organizaţie administrativă a coloniştilor romani din Dacia — şi, — precum a dovedit *I. Bogdan*, – nu pot fi de provenienţa slavă; sunt numai denumiri slave suprapuse celor vechi româneşti.[9])

Examinând mai de aproape istoria Paleo-slavilor şi contribuţiile lor la infiriparea vieţii de stat, vom afla că până prin veacul IX asupra acestor seminţii avem prea puţine ştiri documentare şi şi acestea ni-se prezintă într'o stare desolantă şi imprecisă. Cele dintâi informaţiuni ne vin dela cronicarii *Jordanes* şi *Procopius* din suta VI.

La începutul ivirii lor în zarea istoriei, Slavii sunt o massă amorfă, fără simţ de ordine şi subordinaţiune; greoi, fără voinţă şi spirit de iniţiativă. — *„Mangel an Initiative“*,[10]) aşteptând intotdeauna ca alţii să îi impingă şi organizeze. — Făceau dese incursiuni pe teritorul imperiului bizantin, dar fără nicio orientare. Prădau an de an una şi aceeaş provincie ca pe urmă să se aşeze acolo, fără vre-un gând politic şi plan strategic. Veşnic certaţi şi divizaţi, organizaţii de stat ori alte instituţiuni de viaţă ordonată inainte de contactul lor cu Românii, Slavii n'au produs.

Cele dintâi încercări de închiegare într'un stat le vin dela un negustor şi aventurier străin, dela *Samo*, al Francilor, care la 629 reuşeşte să organi-

---

9) *I. Bogdan*, Originea Voevodatului la Români. An. Acad. Rom. II. XXIV Bucureşti, 1902 p. 204. — Cnejii romăi An. Acad Rom. II. XXVI Bucureşti 1903 p 32.

10) *W. Iagic* : Die slavischen Sprachen Berlin—Leipzig 1908 pag. 2

zeze pe teritorul Ceho-Slovaciei de azi un inceput de viaţă de stat.[11]) După moartea acestuia la 662 noul stat se desface din toate încheeturile.

Pe urmă Bulgarii, chemaţi la 482 de impăratul Bizanţului, *Zeno*, impotriva Goţilor, pe la 679, în vremea lui *Constantinus Pogonatus*, sub conducerea lui *Asparuch-Iszperich*, subjugă triburile resleţite şi desorganizate ale Slavilor şi dela sud, din Moesia, în scurtă vreme subt *Krum*, *Boris* şi *Simeon* îşi intind puterea şi în stânga Dunării, până în Panonia şi Moravia. Şi nici Slavii de lângă Marea-Baltică nu se prezintară mai inzestraţi pentru vreo organizaţie şi infiripare de stat. — Şi aceştia duseră o viaţă anarhică in cel mai deplin senz al cuvântului până ce la 864 *Rurik*, şeful *Waregilor* scandinavi, — iar un factor străin, — şi cu cei doui fraţi ai săi, *Sineus* şi *Truvor*, intemeiază monarhia Slavilor de est şi neamul lor deţine domnia până la 1598. — Cum se face că pe toată intinderea slavă şi de pe urma atâtor frământări nici un *wojwoda* nu ese de-asupra celorlalţi?

Prin urmare părerea unora că voivodatele şi cnezatele, — chinezatele, — la Români ar fi de provenienţă slavă şi încă dintr'o vreme anterioară diferenţierilor, prin nimic nu se poate susţine, dacă nu cumva prin complecta anarhie, mărturisită chiar de cei mai de seamă savanţi de ai lor,[12]) în care se complăceau tocmai în vremea când Românii ajunseră în contact cu acest neam de oameni fără căpătâiu şi căpetenii, eşite din sinul lor.

11) *Marcali-Borovszky*: Világtörténet. IV B.-pest 1900 p. 520.

12) A. *Brückner*: Geschichte der russ. Lit. Leipzig—1908, passim

In epoca celor dintâi relaţiuni ale noastre cu *Slovenii*, adecă cu Slavii din dreapta şi stânga Dunării, cu cei din Panonia şi Dacia,-nu putem pune originea organizaţiilor noastre naţionale româneşti, ale voevodatelor şi chinezatelor.

Aceste organizaţii nu ne-au putut veni nici dela Bulgari. Bulgarii,. seminţie turanică, înainte de a-şi pierde limba, proces care a durat din suta VI-IX, trebuia ca barem celor dintâi întocmiri şi forme de stat, în cari au strâns şi incadrat resleţele triburi ale Slavilor, să le fi impus numiri turanice. Or urme din limba de obârşie a Bulgarilor, afară de numele câtorva *khani*, — *Irnic, Gostum, Avitochol, Iermi, Kurt, Bezmer,* dinainte de 765, n'avem.[13])

Popor răsboinic şi cuceritor, Bulgarii trăiau subt un regim şi autoritate centrală, fără de care nu se pot executa operaţiuni strategice şi militare. — Şi cum s'ar putea face ca dela ei să ne vie tipul unor organizaţiuni teritoriale descentralizate, cum ni-se prezintă voevodatele Românilor, intocmai pe vremea suzeranităţii, — mai bine, — a federaţiunii româno-bulgare.

Nici noţiunea âstorfel de organizaţii, dar nici interesul, Bulgarii nu-l puteau avea ca să vază pe Români organizaţi în nordul Dunării.

Dovedit odată mai mult, *nu numai prin tradiţia istorică*, faptul, că după retragerea legiunilor din Dacia-Traiană, populaţia de rând, romanizată şi sporită vreme de un veac şi jumătate, — 106—270—, cu elemente latine, a rămas aici, prin văile şi mun-

13) *Jiricek*: Geschichte der Bulgaren. Prag. 1876. p. 120.

ţii Transilvaniei, forţa inexorabilă a logicei pretinde ca aceste resturi ale dominaţiunii romane, chiar in clipele retragerii, să nu-şi distrugă orice urmă de organizaţie comunală, municipială şi regională. La din contră, cum ar fi putut rezista şi s'ar fi putut menţine aceasta populaţie aici în Dacia, — unde s'a şi menţinut, de vreme ce documente referitoare la o revenire ne lipsesc cu desăvârşire, — în izbeliştea valurilor barbare, ce se perindară peste ea veacuri după veacuri până la venirea Ungurilor.

In vremuri de bejenie şi retragere în munţi, vechile organizaţiuni locale, *romane*, au trebuit să stee la directiva operaţiilor de refugiu şi noui aşezări. Şi o privire asupra celor trei mari grupuri de munţi, — nordul Carpaţilor transilvanieni, cu codri Maramureşului şi ai Rodnei, Carpaţii de sud, din Caraş-Severin, Hunedioara, Sibiu şi Făgăraş până'n ţara Bârsei, — apoi Munţii-Apuseni, din dreapta Murăşului, cu lungi ramificaţii în Bihor, Zarand şi Arad, tot atâtea cetăţui pe unde s'a infiripat neamul românesc din stânga Dunării, — pe lângă instinctul de conservare, ne mai dovedeşte şi oareşicare directivă şi plan strategic.

Şi nici năvălirea Goţilor prin suta III. nu trebuie să ni-o inchipuim atât de barbară. Goţii — cum ne spune şi limba română — nu s'au aşezat statornic pe pământul Daciei. Ei au deţinut mai mult o stăpânire nominală, mulţumindu-se cu dijme din păstorit şi plugărie. Tot astfel făcură şi Hunii, Gepizii şi Avarii cari în preţul păcii cu Românii pe lângă dijme mai luară şi bani şi ostaşi[1]).

---

1) *N. Dobrescu*: Introducerea Creştinismului la Români. Cursuri de vară la Văleni de Munte 1900. p. 110-111.

Românii, dând de toate tuturora celor ce veniau şi plecau şi azi nu mai sunt, au putut să dăinuiască, ba chiar să se infiripe şi desvolte, ca apoi *la o dată a istoriei să uimiască lumea cu ivirea lor din toate colţurile, codri şi văile din stânga Dunării.*

Aceasta nu-i o concepţie romantică nici sentimentală, ci una ştiinţifică, având la bază realitatea istorică şi nu naivitatea cu deşertul de pe vremea năvălirii maghiare ori cea cu imigrarea prin suta XIII fără hrisoare, privilegii şi alte inlesniri de viaţă, cum se întâmplă tocmai pe vremea aceasta cu hospites Flandrenses, Teutonici şi cu alţii.

Veşnic având de a trata când cu un cuceritor când cu altul, fără conducători şi organizaţii locale, Românii din Dacia-Traiană s'ar fi răvăşit şi risipit ca fărina orbului, cum se risipiră Slavii de aici, pe cari noi i-am romanizat şi inghiţit. Faptul acesta nu se putea întâmpla, — vorbind logiceşte, dacă Românii, fie în epoca celui dintâiu contact cu Slavii, fie în cea a cuceririlor maghiare, erau desorganizaţi.

Şi ceeace observă marele nostru istoriograf, d. *Nicolae Iorga*, că numirile de localităţi din Ardeal *„fortăreaţa neîndoielnică a neamului românesc, sunt în mare parte slave şi imprumutate anume acelei limbi slavoneşti care se vorbia în Panonia şi în tinuturile mărginaşe,“*[15]) se poate constata nu numai din influenţa limbei paleoslave asupra celei româneşti, ci şi asupra limbei maghiare.

15) *Iorga*: Istoria Popotului Românesc. — Trad. Otilia Teodoru — Ionescu vol. I. Bucureşti 1922, p. 162-3

Ungurii, — cum se ştie, — in feriala lor de Bulgari au invadat mai intâiu *Panonia* şi anume teritoriile de peste Dunăre, din împrejurimile *Albei—Regale—Belegrad—Székesfehervár.* Aci găsiră o populaţie slavă şi câţiva colonişti germani. Mai târziu prin suta X-XI, trecură în stânga Dunării şi înaintară până la gurile celor trei Crişuri unde pe lângă ape şi în preajma locurilor băltoase asemenea dau de Slavi.—[16]) Ungurii, deţinând acuma părţile din jurul Dunării şi ale Tisei, rupseră continuitatea geografică dintre Slavii de vest şi est şi astfel în scurtă vreme maghiarizară pe Slovenii din Panonia şi ţinuturile Tisei. — Limba acestora însă, — adecă a Paleoslavilor, — cu ramificaţii şi peste Ardeal, unde ei se numesc: *Daco-Slavi,* a lăsat astfel mari şi adânci urme şi în l. românească şi în cea ungurească.

Patria acestei limbi, — adecă acelei paleoslave, tocmai din cauza că a influinţat in aşa măsură l. maghiară, nu poate fi nici *Salonicul,* cum susţin: *Schafarik şi Iagic,* dintre ai noştri, *I Barbulescu,* nici *Boemia,* ci numai *Panonia,*-unde este de a se fixa începuturile literaturii slave bisericeşti şi de unde acesta limbă se mai numeşte şi vechea slavă bisericească, — slavo-eclasiastică, — *Kirchenslavische* — [17]) şi încâtva *Moravia.* — Părerea aceasta, admisă de *Fr. Miklosich* şi dovedită pe urmă de *Gh. Volf* prin vocalismul elementelor paleoslave din l. ma-

---

16. *Marczali* — *Borovszky*; Világtörténet. IV. Népvándorlás kora. Bpest. 1900 p. 559.

17. *Byhan*: Die alten Nasalvocale in den slavischen Elementen des Rumänischen. Fünfter Jahresbericht des Inst. für rumänische Sprache, Leipzig 1898 p. 302 şi Barbulescu : Slavonismul şi introducerea limbii române. Cert. Lit. Bucureşti 1900. p. 29. —

ghiară,[18]) e confirmată, după a noastră părere, şi de fonetica câtorva elemente paleoslave din l. română.

Faptul acesta ne indică logiceşte că şi neamul românesc şi l. română a trebuit să se formeze aci, in nordul Dunării şi nu în Balcan şi că pe vremea contactului cu Paleoslavii, legile foneticei române au fost fixate, de vremece aceste slavonisme ale noastre sunt supuse foneticei speciale a l. româneşti.

Fără să insistăm mai de aproape asupra acestui fenomen atât de instructiv şi concludent, nu numai din punct de vedere linquistic, ci şi din cela istoric, — ţinem să constatăm că el se manifestă cu deosebire in nasalismul elementelor paleoslave din l. maghiară şi română.[19]).

Câtă vreme am fost în contact şi sub influenţa Slavilor subjugaţi şi organizaţi şi ei de Bulgari, acestia simplaminte au imprumutat vechile organizaţii locale ale Românilor şi numirile acestora, — dux, judex, — cum se ştie, — le-au tradus pe limba lor.

---

18. *Volf*: Az egyházi szláv nyelv és a magyar honfoglalás. B-pest. 1904 p. 56, 57.

19. Vom indica câteva exemple :

l. pslv:	padari —	*l. rom.* :	pândar —	*l. magh.* :	pandur
	laka —		luncă —		lanka
	dab —		dâmb —		domb
	maka —		muncă —		munka
	daga —		dungă —		donga
	red —		rând —		rend
	svet —		sfânt —		szent s. c. l

Cf. *Wolf*: o. c. I. *Barbulescu*: Studii privitoare la l. şi ist. Românilor, Bucureşti 1902. — *Capidan*: Elementul slav în dialectul aromân. Bucureşti 1925.

Dr. A. Byhan : o. c. 288-354. — *Miklosich* : Lautlehre der rumänischen Dialecte, Wien 1881 — Die slavischen Elemente in Rumänische. Wien, 1861.

Aşa făcură şi cu denumirile topografice. Cele vechi, de provenienţă latinească, căzură în desvetudine şi se uitară, iar cele mai noui, slavone, în cursul celor şapte veacuri, cât dură această inriurire, susţinută de modă, stat, cancelariile domneşti şi Biserică, avură vreme să se instăpânească în limba română.[20])

D. Sextil Puşcariu într'un mic studiu observă că Slavii, venind în urma Românilor, au travestit pe limba lor vechea toponimie românească.[21]) Cazuri analoge celui sulevat în *Sohodol-Valea-Seacă* vor fi multe în Ardeal şi de atare natură sunt şi numirile câtorva sate din sudul Bihării: *Sohodol-Lazuri, Cociuba, Urviş, Craiva, Topliţa* — cu un isvor cald, termal, — *Prisaca, Dumbrăviţă, Coticlet, Cărand, Rogoz, Sohodol-Călugări, Merag, Şuşt, Meziad, Stracoş, Şiad, Poiană, Săldăbaj, Şebiş, Selişte, Săud, Pociovelişte, Bochia, Clit, Tărcaiţa s. c. l.* Aceste denumiri slave s'au transmis şi păstrat numai prin mijlocirea Românilor.

Ce priveşte însă denumirile munţilor şi ale văilor ce ne dau configuraţia şi vederea generală a ţinutului aceste toate sunt româneşti: *Cucurbeta, Lăzarea, Găina, Vlădeasa, Boiţa, Onceasa, Pleşu, Iermariul, Călimănel, Piatra Tâlhariului, Boţeasa, Tomnatecul, Alunul-Mic, Alunul-Mare, Custurile, Vârful Fericei, Iadul, Valea-Ursului, Cununa, Scăriţele, Runcul-Ars, Apa-Cumpănă, Aria Vulturului, Dealul Mărului, Dealul Boului, Căprioara, Tinoasa, Scaunul*

---

20. *Haşdeu*: Istoria critică a Românilor. Bucureşti I. 1875 p. p. 278—80.

21. *S. Puşcariu*: Sohodol-Valea-Seacă. Conv. Lit. Bucureşti. 1906. p. 459.

Craiului, Afinetul, Bătrâna, La Pont, Piatra Grăitoare, Dealul-Piticeştilor, Ruginoasa, Cloşca cu puii, Călineasa, Oile impetrite, Tătăroaia, Gruiul-Galbinii, Piatra Iliescului, Arsura, Condreasa, Dealul-Floreştilor, s. c. l. Or toponimia e dovada cea mai grăitoare de vechimea şi prioritatea elementului etnic care a botezat-o.

Cele mai mari ape din Bihor, *Crişurile: Negru şi Repede,* numai in graiul poporului român şi-au păstrat intreg şi neatins vechiul nume, oricare ar fi etimologia lui. *Iordanes* al Goţilor,din suta VI, scrie: *ubi nunc Gepidae sedent iuxta flumina Marisia et Crisia; Porphyrogenet* (905—959) între fluviile din Dacia aminteşte următoarele: potamos protos ho Timesis, pot. tritos Moresis, tetartos Crisos[22]). — Dintre cronicarii maghiari, Anonymus in tot locul intrebuinţează numele: *Criş,* aşa cum l-a auzit din partea locului: *„...ibi confluerunt nobilissimi fontes... Danubius Morisius, Crisius, Temus et caeteri (*XI): fluvium *Cris,* (XXII*).* a fluvio *Zomus* usque ad *Crisium...* ad Zeguholmu volebant transire *Crisium,* (XXVIII)[23]) In *Regestrum Varadiense,* la anul 1235, nr. 387 (140*)* aflăm tot aceasta denumire ...*„iusta Crisium versus meridiem".* [24]*) Rogerius* [25]*)* asemenea cunoaşte numai

22) *Porphyrogenetos ;* De administrando imperio § 40. — Iordanis: De rebus Goticis § 24. — Iordanis Longobardicarum rerum scriptores 1618 p. 63.

23) *Anonymi :* Gesta Hungarorum, Ed. Acad. maghiară. 1892 §·11 şi 22.

24. *Ritus explorandae veritatis* — Regestrum Varadinense examinum feri candentis ordine Chronologico, digestum descripta effigie editionis a 1550. illustratum, *Karácsonyi — Borovszky* Bpest 1903 p. 306.

25. Ioannis Georgii Schwandtnerii : Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Tyrnaviae 1765. — *M. Rogerius :* De Destructione Hungariae per Tartaros facta, §·XXXIV pag. 516.

forma aceasta: ....„de nocte fugam inivimus versus pontem Thome, magnam Theutonicorum villam super fluvium *Crisii* positam.“ [25])

Cât priveşte diplomele cele mai vechi ale cancelariilor regale ungureşti, în cea alui Geysa I. din 1075 aflăm tot numele *Crys*... super fluvium qui nunc nuncupatur *Crys* [26]). Şi numai in diplomele de mai târziu intâlnim numele Crişului nostru desfigurat în *Kewres, Keurus, Kyrus*, deşi încă şi prin diplomele din suta XIII-IV. mai obvine şi forma veche Kris... iuxta fluvium *Kris*... Vicus autem Olazy distinquitur ab eadem civitate per ramusculum fluvii C*rysii* qui influit civitatem...[28]).

C*are va să zică, Românii din sudul Bihorului nici măcar numele celor mai mari fluvii ale locului nu l-au imprumutat nici dela Slavi nici dela Unguri, aşezaţi, — după istoriografia maghiară, — mai de grabă pe aceste plaiuri, decât noi, Românii.*

Că coloniştii lui Traian au cunoscut valea Crişului-Negru, ocolită de ramificaţiile de nord ale Munţilor- Apuseni ne dovedesc minele dela Băiţa, de subt poala Bihării. Chiar şi istoriografii maghiari constată că aceste au fost exploatate şi de Romani şi încă după sistemul celora dela *Roşia* Abrudului[29]). Aceste mine au aparţinut regiunei minere dela *Alburnus Maior, — vicus Pirustarum* (Roşia), — unde funcţiona *Procurator aurariarum*[30]).

---

27). *Fehér*, Codex dipl. 1838 I. 437.

28). Codex: dipl. V. 2. pag. 514. Bunyitay: Statuta Capituli Varadiensis saeculi XIV p. 32.

29). Dr Marki S.: A fekete Körös és vidéke — N-Várad 1877 pag. 55.

30). *Király* P.: Dacia Provincia Augusti N. Becskerek 1893 II. 409—423.

Tot aici, aproape de valea Crişului-Negru, în cetatea dela *Dezna*, situată pe nişte prelungiri din munţii Bihării precum şi în hotarul comunei *Oşand* (plasa Tinca) s'au aflat monete şi fibule romane, iar în minele de fier dela *Zimbru* şi *Aciuţa*, ţinutul Zărandului, mai multe instrumente şi un lampaş tot din vremea Romanilor[31]).

Nimic mai firesc decât ca industria mineră din vecini, — *Dacia Apulensis,* — cea mai bogată în tot cuprinsul Daciei, — să-şi fi trimis pionerii şi în părţile de azi ale Bihării şi în ţinutul din apropierea Beiuşului.

Alte urme ale vieţii romane de prin părţile aceste ni-s'au păstrat în câteva monete din timpul împăraţilor *Traian* şi *Hadrian* şi în două monumente de epigrafie latină-vulgară aflate la băile de lângă Oradea-Mare, pe cari le-au cunoscut şi intrebuinţat şi Romanii[32]).

Atât toponimia cât şi urmele culturii romane ne spun că Românii sunt cei mai vechi deţinători ai acestor locuri, fapt examinat şi constatat la faţa locului de unul din cei mai competenţi etnografi şi savanţi străini. Acesta este *Dr. A. Adolf Schmidl* care cu ajutorul academiei de ştiinţe din Viena la 1863 ne dă vasta şi judiţioasa scriere asupra munţilor bihoreni: *Das Bihar-Gebirge.* In aceasta lucrare învăţatul austriac sintetizează tot ceeace a văzut şi studiat din flora, fauna, topo- şi etnografia

31- Archaeolog. Értesitő. B-pest. 1891 pag. 419.

32- *Dr Borovszky I:* Biharmegye és Nagyvárad. B.-pest 1902. pag. 450.

acestor munţi şi văi. Schmidl încă la 1863 observă: *„Das die Romanen Siebenbürgen vor der Ankunft der Magyaren bewohnten, beweist schon der Umstand das die meisten Landschaften und Berge nur romanische Namen führen*[33])

Cunoscutul istoriograf, *Dr. Iulius Iung*, în scrierea, *Roemer und Romanen in den Donaulaendern*, închină acestui ţinut un capitol intreg şi privitor la populaţia românească şi la nomenclatura din sudul Bihării scrie: *„Sie weisen entschieden auf die Continuität. der Bevolkerung hin d. h. sie sprechen dafür das die Gebirgswalachen die zürückgebliebenen romanisirten Daken sind“*[34]).

E prea cunoscută istoriografia maghiară ce se pospăeşte de jumătate de veac şi mai bine pe tema continuităţii noastre în Dacia Traiană. Din scrierile mai recente ţin să relev cartea dlui Dr. Györffy asupra elementului maghiar din valea Crişului-Negru. Autorul susţine foarte serios, că Ungurii de aici, — o mână de oameni, — căţi mai sunt în valea aceasta, — ar fi anteriori Românilor[35]).

S'a întâmplat adecă in decursul vremilor că printre cele vreo două sute de sate româneşti din valea Crişului-Negru şi sudul Bihării, începând dela Crişţior până la Tinca şi Ceica, s'au vârât între timp şi şapte comune cu o populaţie mixtă, română-maghiară: Negru, Finiş, Ioăniş Şuncuiuş, Uileac, Remetea, iar una, *Tărcaia*, e pur ungurească. — O pri-

33) *Dr. A Schmidl:* Das Bihar-Gebirge. Wien 1863 pag. 116.

34) *Dr. Iung:* Roemer u. Romanen in den Donaulaendern Innsbruck 1877.

35) *Dr. Györffy I,:* A fekete kőrös-völgyi magyarság települése. Bpest 1914 pp. 1—10.

vire asupra aşezării acestora ne invederează pe loc istoricul infiinţării lor. Toate, câteşi şapte, se revarsă pe lângă alvia Crişului şi la o distanţă disparentă de Beiuş, afară de unul, Remetea. De sus, dinspre culmile dela Finiş, veghează asupra lor, din nemijlocita apropiere, cetatea, azi în ruine. Nimic mai bătător la ochi decât raportul ce a trebuit să existe între acesti colonişti şi părcălabii, — mai bine, garnizoana cetăţii, în marea aceasta de sate româneşti.

Ungurii la început fura aduşi în valea Crişului-Negru — întocmai caşi ceia din ţinutul Huedinului, Orăştiei şi Someşului, ca *Săcui* — Zekeli, — adecă lăzuitori de păduri şi deschizători de drumuri, ori ca paznici ai trecătorilor intărite, — indagines regni, clausurae regni, din cari, in epoca arpadiană, au eşit pionerii armatelor şi ai operaţiilor strategice[36]).

Tot în vremea aceasta şi cu deosebire subt Angevini aceşti Săcui au rolul de *milites castrenses, custodes castrorum, confinium,* — adecă străgeri ai cetăţilor regale şi latifundiare, câtă vreme Românii erau *iobagiones castri.* Aşa au ajuns şi aceşti Unguri între Românii din valea Crişului-Negru, dela cari au imprumutat portul şi şi-au impistriţat limba, *ad că mai întâiu ca străjeri ai intăriturilor dela Şoim-Solumus, pe valea Crişului-Negru şi pe urmă ca iobagi militarizaţi pe lângă cetatea dela Finiş,* aproape de Beiuş, a marilor seniori dela Orade. Mai târziu, prin suta XVI—XVII, subt principii ardeleni şi subt calvinism, numărul lor fu sporit şi cele

36. *Dr. Karácsonyi I.:* A székelyek eredete s Erdélybe való települése. B-pest 1905 passim. *Hunfalvi P.:* Az oláhok története, B-pest I. 1894 pag. 240—61.

şapte sate ungureşti încărcate cu scutinţe şi privilegii.

E fapt admis aproape de toţi istoriografii maghiari mai de samă, că *Săcuii din săcuime sunt nişte resturi ale unei instituţiuni militare de graniţă, cu multe atribuţiuni şi drepturi autonome până la 1848.* In vremuri de pace făceau de sentinelă la hotarele de est ale ţării şi lăzuiau păduri. Ca atari sunt pomeniţi în toate diplomele şi legile cele vechi ungureşti. Şi Săcuii şi-au păstrat multă vreme acest rol în armată şi în răsboaiele purtate de regii Ungariei cu neamurile şi ţările învecinate.

In diploma din 1397 Sigismund, regele Ungariei, plecând asupra Moldovei trimite înainte pe Săcui să-i deschiză drum prin codri acestei ţări.

„Praefatus vir Magnificus Stephanus de Kanysia, protunc *comes Siculorum* nostrorum existens *cum suis complicibus et gentibus ad dictam terram Moldovanam ut accessus noster tutior praeesset,* potenter cum vexillo dictarum gentium *et Siculorum* legione praevalida suffulto irruens...[37])

Chiar şi Hunfalvi combate pe cronicarii cari afirmară că Săcuii se trag dela Huni.

Originea hunică a Săcuilor a fost susţinută veacul trecut şi de istoriografii Szabo K. şi *Jakab Elek*[38]). Care va să zică, ceeace ne spun Anonymus şi *Magister Simon de Keza despre Săcui: „Zaculi Hunorum*

---

37) *Codex.* dipl. X.2 449.

38) *Szabo :* A régi székelység. Kolozsvár. — 1890 ; *Jakab Elek* Századok 1896. VIII 704.

sunt residui qui cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt“ (*Il. 63*)[39]) admit scriitorii maghiari, dar ştirile ce ne vin tot din aceeaş vreme şi din acelaş isvor despre Români, nu. Ce se va întâmpla insă într'o zi când reabilitarea mult oropsitului *Anonymus* va fi complectă şi definitivă. Şi faptul acesta, afirmat şi dovedit cu atâta amploare ştiinţifică de istoriografia românească, azi vine chiar din partea unor istoriografi şi slavişti maghiari, ale căror cercetări din urmă constată că datele şi afirmaţiunile lui Anonymus privitoare la etnografia Ungariei şi a Ardealului din suta IX. au temeiu real şi istoric. (*Melich, Hóman* B.)

Şi dacă *Anonymus redivivus* mai întârzie o leacă de vreme pentru istoriografia maghiară oficială, este că buclucaşul cronicar, — quondam bonae memoriae gloriosissimi Belae regis Hungariae notarius, în *Gesta Hungarorum* — § 24, 25, 26, — vorbeşte de terra ultrasilvana, de bonitate terrae ultrasilvanae... ubi Gelou quidam Blacorum dominium tenebat.... et *Gelou* dux Blacorum multum est tenax... adecă scrie că la venirea Ungurilor — şi pe vremea luptelor cu hetumogerii, Românii erau în Ardeal.

Chiar şi *Hunfalvi* susţine că acest nume, Zekel, nu insemnează neam deosebit, ci ocupaţiune, *grănicer* (határőr).

Nu e aci locul să intrăm în amănuntul chestiunii săcueşti, din care ilustrul istoriograf maghiar, dr. *Karácsonyi*, azi a făcut o temă de actualitate prin faptul că în scrierile din urmă *palinodiam canit* şi din paznici de hotare şi trecători de altădată, aşe-

39) *Onciul*: Tradiţia istorică în chestiunea orig. rom. An. Acad Rom. I.-XXIX 1906-7 p. 572.

zaţi cu mari şi multe privilegii şi favoruri in codri Ciucului şi alte părţi mărginaşe, — cum sunt acesti Unguri din sudul Bihării, în drumul şi trecătorile dinspre Moţii din Munţii-Apuseni, ţine să-i scoată *Gepizi* veritabili, cuceriţi de Unguri[40]).

Cum se face însă că în nici una din cele mai vechi cronici ungureşti, *Gesta Hungaroıum*, (Anonymus) *Cronicon picton*, *Cronicon Hungarorum* (Simon de Keza) nu se face amintire de acest nume şi popor, *Gepid, jip*, ci numai de *Siculi*, *Hungari*, *Bisseni Blacki.* — „*Bisseni* vero pessimi et *Siculi* villissimi pariter fugierunt sicut oves.... *Bisseni* atque *Syculi* vıllissimi usque ad castrum Regis fugierunt....“ Unii recurg chiar la etimologia turcească a numelui: Sekil, — Sekir — Şi cum rămânem cu increştinarea acestor Gepizi ?

Dacă Săcuii erau Gepizi, de alt neam şi limbă Ungurii stăpâni pe Ardeal în suta XIII, nu numai că nu i-ar fi organizat milităreşte, iar ei, Ungurii să-se facă văcari — jószágőrzés — la Gepizi; dar pe loc i-ar fi vânturat şi curăţat de acolo, dela hotarele cele mai expuse ale dominaţiuniilor, cum incercară să facă şi cu Românii, aducând pe capul lor tot felul de flămânzi din *Flandra* şi ţinuturile dela Rhin, — Hospites Flandrenses, – Teutonici. – Şi cum se mai face că şi Săcuii şi Saşii au imprumutat scaunele de judecată dela Români.

40) *Dr. Karácsonyi;* Minorité Hongroise. Lugos 1923 I.-15-16 p. 610 A székelyek ősei és a székely magyarok. Cluj 1924 passim. Asupra chestiunii săcueşti au scris: *Anonymus, Kéray.* Pray, Katona, Baronul Orban Balázs, Hunfalvi I. Pauler, Szabó Károly, Jakab Elek, Karácsonyi, Erdélyi L. Hómán Bálint; dintre Români N. Iorga şi S. Opreanu: Contribuţiuni la toponimia din ţinutul Săcuilor. Lucrările Inst. de geografie. Cluj. 1927 p. 153— 89.

Despre satele ungureşti, mai bine, despre *Săcuii* din sudul Bihării, nu se face amintire decât prin suta XIV. ca având câteva parohii pe aci cari plătiau impozite către Sf. Scaun. La 1422 iobagii unguri de aici: *„Iobbagiones nostri Hungaricales în possessionibus Belenes, Tharcan, Negerfalva, Feneş Iánosfalva, Sonkolos, Uylok, Al-Solmos, Fel-Solmos* (aceste două azi sunt romanizate, — Pocola şi Şoimuş) et *Remete“*, — sunt pomeniţi în legătură cu o samă de favoruri, cu cari îi încărcă marele senior al locului, episcopul *Andrea dei Scolari*[41]).

Intr o bună dimineaţă însă distinsul istoriograf, d. *Karàcsonyi*, afla de bine să schimbe întreaga istorie a bieţilor Săcui, după o veche şi binecunoscută reţetă a istoriografiei maghiare ce se repetă ori de câte ori e trebuinţă.

Aceasta reţetă tradiţională şi obişnuită cu cunoscutul ei respect pentru adevăr, sprijinită chiar şi cu angajaţi străini, a formulat'o într'o clipă de sinceritate şi norocoasă inspiraţiune cunoscutul istoric, Csánki Dezsö: *„E o trebuinţă a zilei“* (napi szükséglet[42]).

Nu care cumva ca atare ni-se prezintă azi apropierea istoriografiei maghiare de Francezi. D. Karácsonyi în lucrările sale din urmă susţine că Ungurii ar fi fost încreştinaţi de călugări şi episcopi francezi din Lotaringia şi Champagne.

După toate acestea noi susţinem, că Săcuii din satele de aici din ţinutul Beiuşului, sunt ulteriori

41) Documentul se păstrează în Arhivele oraşului Beiuş.
42) Századok (1889) VIII 15.

Românilor şi sunt vârâţi pe aici după scurgerea Tătarilor şi ridicarea cetăţii feudale dela Finiş. Subt poalele acestui superb cuib de stăpânire feudală s'au retras sfioşi şi timizi şi favorizaţi din toate părţile până într'o zi principii ardeleni îi calvinizară şi favorizară cu amândouă mânile, făcând din ei un fel de miliţie secretă maghiară, pentru acest vast ţinut românesc din sudul Bihării.

Pe vremea când au străbătut Ungurii prin suta XI—XIII. în Ardeal şi codri Bihării, — fiindcă numai acuma începe cucerirea teritorului din stânga Tisei, — aici în crerii, văile şi deschizăturile acestor munţi au dat de sate şi cătune româneşti organizate subt suzeranitatea Bulgarilor, ori chiar federalizate cu aceştia, pe cari Ungurii îi sdrobesc şi distrug. Pe urma acestor lovituri, Românii scapă de subt influenţa politică ale Bulgarilor şi de o totala slavizare. Retraşi din drumul noilor năvăliri în cetăţuile de adăpost a codrilor, cum e firea indeobşte bine cunoscută a elementului autohton de pretutindenea, — *naturali situ munitissima loca*, cum zic cronicarii, — coloniştii lui Traian „părintele civilizaţiei romane dela Rin şi Dunăre“[13]) niciodată n'au părăsit teritoriul şi hotarele Daciei, ale cărei graniţe de nord-vest, *limes Dacicus*, închideau şi valea Crişului-Negru şi'ntreg sudul Bihării.

Cercetările vremilor din urmă au fixat cu multă siguranţă graniţele nordice ale Daciei. *Limes Dacicus*, e cunoscut începând dela Dunărea de jos, până la *Moigrad-Porolissum* şi izvoarele Almaşului ce se

43) Pârvan: Conv. Lit. 1906 pag. 764.

varsă în Someşul-Mare. Cum ne indică tabelele Peutingeriene, „*Tabula Peutingeriana*“ acest limes începe la nord-vest în punctul unde Caraşul întră în Dunăre şi de aci înaintează către nord, în cotituri când mai mici când mai mari, până în apropierea Mureşului, în judeţul Arad. Dela Mureş peste podgoriile Aradului, lăsând la stânga valea Moldova, la Târnova, întră în valea Crişului-Alb. Intre *Ineu* şi *Şicula* (jud. Arad) trece peste Criş şi ţinând către *Cermeiu*, între satele *Coroiu* şi *Craiva* dă în Bihor. Partea nordică a limesului ce vine dinspre Sălaj, cu resturi de castre romane la *Tihău, Romiţa Unguraş, Bozna, Bucium şi Bologa* întră în Bihor pe la *Poeni, valea Crişului-Repede* şi atinge *Ciucea, Lacul Negru* (Fecheteu) *Vadul, Aleşdul* şi *Oradea-Mare*. De aci coboară către Arad unde se impreună cu partea ce vine dinspre Dunăre. Acest *limes—vallum*, un şanţ afund de patru şi larg de cinci-şase metri, împresora graniţele Daciei[44]). De-alungul acestor săpături treceau şosele „*zidite ca pentru eternitate*“ şi era o linie neîntreruptă de lagăre legionare, castele şi puncte de veghe, între cari patrulele erau necontenit în mişcare[45]) Dela sine se'nţelege, că hotarele imperiului—fines imperii, — numai acolo au fost întărite unde era nevoie. Astfel vedem că în Asia, pe lângă *Eufrat* şi în Africa nu era limes. Similar celuia dela graniţele Daciei aflăm numai pe Rin între Dunăre şi Rin în Germania[46]).

44. *Torma K:* Limes Dacicus.... B-pest. 1881, 103-p 4. *Martian:* Urme din răsboaiele Românilor cu Dacii. Cluj 1921 p 11.
45. *Archaeologiai Értesitö:* Bpest 1911 pag. 82.... Buletinul Archeologic.
46. *Archeolog Értesitö:* Bpest 1911 pag. 82 şi *Dr. Buday A:* A romai limes Németországban, Kolozsvár 1910 passim.

Castrul Porolissum, aproape de Jibău, pe valea Someşului, încă mai exista pe la 1200 şi Ungurii cu pietrii din ruinele acestor întărituri de hotare ce se mai văd şi azi, între *Bucium* şi *Moigrad*, în *Sălaj*, şi-au durat trecători, — prisăci, — indagines, — clusa, — întărituri între două dealuri. — spre Ardeal, când cu străbaterea lor în valea Someşului, până unde au ajuns subt Ştefan cel Sfânt.

Sudul Bihării, cum am amintit, îndată la începutul sutei XII e menţionat ca feod al episcopiei dela Orade. Episcopii de aici, stăpâni feudali ai Bihorului, nici prin suta XIII, n'aveau iobagi unguri cu cari să-şi împopuleze barem Oradea şi să-şi muncească cel puţin moşiile din împrejurimea cetăţii de scaun, ci aduceau străini din Italia şi din ţările nemţeşti.[47])

Logica faptelor ne indică şi grăieşte că aici în codri şi'n văile tăinuite ale Bihărei, de multă vreme a fost viaţă şi braţe muncitoare şi la temelia acestei vieţi resida puţin plugărit pe lângă ape şi turme de oi şi alte vite cu stâne şi cu toate indeletnicirile păstoritului. Incă cei dintâi episcopi ai Orăzii vorbesc despre ţinuturile romănesti, din sudul Bihării ca şi de cel mai însemnat centru economic al nouii episcopii şi îl numesc: „Nutrix curiae nostrae".

Fără a insista asupra tuturor probelor de continuitate a Românilor e prin văile şi plaiurile Ardealului, ţin să relev că monumentele istorice, hrisoavele, şi câteva diplome din epoca Arpazilor, rari

---

47. *Bunyitay:* o. c. I, 33.

şi tăcute cum sunt, — abia avem vre-o optsprezece, — încă în vremea aceasta amintesc de sate româneşti cu numiri medio-bulgare: *Dombrovitza, Karazou — Cărăsău, Ursad, Topliţa, Calosa Călacea, Vintiri, Olcea, Săldăbaj—Sceldubug* s. c. l. cu intocmiri gospodăreşti în Bihor, aşezate şi azi pe vetrele străbune, când colo Ungurii veniţi prin suta IX, la chemarea împăratului bizantin, Leon-Inţeleptul, contra Bulgarilor, nici pe vremea lui Vladislau IV Cumanul (1273—1290) n'aveau locuinţe fixe.[48])

Şi dacă: „*Unde e voevod sunt Români*"[49]), atunci câteva mărturii din *registrele probelor de foc, — ordaliilor,* — din Orade ne indică vremuri foarte vechi pentru existenţa Românilor în părţile bihorene. In registrul anului 1219 se face amintire despre un cutare voevod „*Quidam potens nomine voiavoda*". — Câţiva săteni, anume, din comuna *Roba* ce vine in părţile Sălajului, aproape de vatra comunei *Mirşid* (plasa Zălau), au acuzat pe alţi patru consăteni, — *convillani*, adecă pe Petre, Isaiu, Farc — Fărcaş şi Bota, (Petrum, Esaum, Farcum, Botam impetiere), că la denunţarea lor, cutare voevod i-a judecat la 6 mărci pedeapsă subt cuvântul, *că ei ar fi apărători ai cetăţii,* — străgeri de cetate, milites castrenses, când colo ei sunt *iobagi de ai cetăţii, — castri ioubagiones.* Or e lucru ştiut că Românii şi mai târziu şi în toate documentele sunt numiţi: *iobbagiones*

48. Márki: Arad vármegye monografiája Arad I. 1892 p. 23.

49. *Iorga*; Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria I. Bucureşti 1915 p. 46.

că nici Rolandus voywoda și nici Valahii, Românii, de aici să nu-i atace.

Documentul, în latineasca acelor vremi, de încheiere zice: .....Obligamur insuper quod cosdem Jacobum, Ladislaum et Paulum cum liberis eorum ac familia propria et sociis eorum supradictis ab omnibus sive Ungaris, sive Olahis, sive nostris sive Ecclesie, sive infra indagines Solumus, sive extra constitutis, qui se ab obediencie Ecclesie hoc dissensionis tempore retraxissient, sive non, sicut pro aliis nostris superius assumpsimus infra ipsos quindecim dies et terminos prenotatos fovere tenemur et tueri cum effectu. Datum in Domineca proxima ante Ascensionem Domini anno eiusdem. MCC nonagesimo quarto, 1294. Adecă: Ne obligăm pe deasupra că pe aceiași, Iacob, Ladislau și Paul împreună cu copii și familia lor și cu soții mai sus amintiți, de toți, fie de Unguri, fie de Valahi, fie că sunt ai nostri, fie că sunt ai Bisericei (adecă iobagi de ai episcopiei), fie că sunt din jos de întăriturile, de dealurile, — dela Solumus (azi Șoim, sat românesc lângă Crișul-Negru, în strâmtorile ce vin dinspre Beiuș), fie că sunt organizați — constituti — în afară de aceste, adecă de întărituri, fie că în aceasta vreme de învăjbire s'ar fi sustras dela ascultarea Bisericei, adecă a episcopului latifundiar, sau nu, noi precum mai sus ne-am obligat și pentru alții ai noștri, ținem de-a noastră datorie ca în restimpul celor 15 zile și în termenul indicat să-i ocrotim și să îi apărăm cu tărie. Dat în Duminica dinainte de Inălțarea Domnului 1294.[53])

53 Hurmuzaki Doc. I 524 și Wenzel G: Árpádkori okmánytár X. pag 183.

In acest act de armistițiu Românii din sudul Bihării și valea Crișului-Negru, prin veacul XIII ni-se prezintă ca oameni liberi, cu aceleași drepturi și rosturi ostășești ca și Unguri, — ab omnibus, sive Ungaris sive Olahis. Suntem înainte de sistemul feudal al Angevinilor. — Și în cât e vorbă de o acțiune militară, de armistițiu, — vedem că Românii fac servicii militare alături de Unguri. Altminteri nu ne putem închipui, ca garnizoana unei cetăți să ceară scut și apărare contra atacurilor ce i-ar putea veni din partea Românilor aflători, — mai bine — organizați — constituti — și din jos și din sus, înafară de întăriturile dela Șoim,

Care va să zică, *Românii cari la 1210 luptară la Vidin și la 1211 și 1224 sunt amintiți ca având țara și pădurea lor în Ardeal, cari la 1260 la Kressenbrünn — Kroissenbrunn — se resboiră cu Ottokar II, regele Boemiei, la 1294 și în valea Crișului-Negru, din sudul Bihării, apar ca un element a parte și o forță temută, de care puternicii zilei își dau sama în stipulațiile unei înțelegeri de armistițiu.*

In tabloul de alimentare a cetății pentru durata asedierii aflăm că pe câte un sat românesc, — *villa Olaci.* — s'au repartizat 75 de cubule — măsuri medievale de cereale, — azi cam 11 hectolitri — LXXV cubuli de bono frumento. Un alt sat — *villa Olaci,* — a trebuit să transporte 400 de pie-

54. Pauler Gy.: A magyar nemzet története II. 1893 pag. 30 Iorga: Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria București I. 1912 p 60 Hurmazaki Doc. I. 287.

tri de sare în cetate. — Item villa Olaci CCCC sales.[55])

Aşa dar aceşti Valahi cari încă înainte de 1294, când se termină asediarea cetăţii dela Finiş, lângă Beiuş, au purtat grâu şi sare pentru garnizoana de aici, aceşti Români faţă de cari pârcălabii cetăţii, exponenţii marelui senior dela Oradea, la 1294 solicitară salvus conductus, zic, aceşti Români a trebuit să fie mulţi şi organizaţi subt cnezii şi voevozii lor proprii şi a trebuit să mai fie din vremi imemorabile bine întăriţi prin aceste locuri din sudul Bihărei.

Valea Crişului-Negru a fost şi ea un teritor naţional, — cum erau şi celelalte teritorii naţionale din Ungaria şi Ardeal, Ţara Oltului, Banatul Severinului, Ţara Haţegului, Maramureşul şi Zarandul, — cu instituţiuni şi organizaţii particulare româneşti.

Documentul de mai sus, trecut subt tăcere pân' acum ne dovedeşte, că Românii bihoreni prin suta XIII, n'au fost nişte milogi fără căpătâiu pe aceste locuri, acum sosiţi de undeva să cerşească pământ şi apă, cum afirmă istoriografia maghiară.

Şi de altminteri celce îşi părăseşte vatra, nu vine la vârfuri de codru şi încâlcituri de ponoare, pe unde sunt resfirate şi azi celea mai multe şi în aceeaşi vreme şi celea mai mari sate româneşti din ţinutul acesta, cum sunt: *Roşia*, *Meziad*, *Dameş*, *Rămeţi*, *Bărzăşti*, *Tărcăiţa*, *Merag*, *Urviş*, *Botţei*, *Răbăgani*, *Feneriş*, *Câmpani*, *Căbeşti*, *Hodişel*, *Câmp*,

55. Bunyitay; ibid. II. 266 şi Századok 1888 I. pag. 1.

Fănaţă, Vălani, Spinuş, Coşdeni, Prisaca, Budureasa, Cărbunari, Olcea, Măgura, Cărăsău, Dobreşti, Săcaci, Brădet, Gruiu-Lung, Bucium, Josani, Burda, Gurani, Poeni, Hinchiriş Cociuba, Bunteşti, Cresuia, Broaşte, Ghighişeni, Borz, Şebiş, Cărpinet, Leleşti, Şust, Briheni, Poiana, Cristior, Ferice, Groşi, Petroasa, Dumbrăviţa de Codru, Sohodol—Lazuri, Sohodol—Călugări, ş. c. l. ci la pământ gras de şes şi unde de apă lină, cum făcură Ungurii şi ceilalţi *hospites*.

Dacă românii veniau prin veacul XII—XIII în Ardealul *„cel gol şi pustiu“* de bună samă că şi-ar fi aflat locuri mai bune decât munţii şi prăpăstiile Bihărei. Unde sunt documentele referitoare la o revenire a Românilor în Ardeal prin suta XIII şi unde sunt hrisoavele cu privilegiile obişnuite, — cum se întâmplă pentru cei ce veniau. — Şi cum se face că ei, Românii, acuma în veacul XIII—XIV sunt aşezaţi, tocmai acolo unde au fost aşezaţi strămoşii lor, Daco-Romanii[56]).

Şi cum se mai întâmplă, că colonizarea Românilor, eşiţi par'că din pământ, deodată şi în una şi aceiaşi vreme, se face în munţii Bihărei, Haţegului, Caraşului, Zarandului, Rodnei, Maramureşului şi ţara Bărsei. In Maramureş încă pela începutul sutei XIV o diplomă de donaţiune din 1335 ne spune că un loc oarecare a fost vatra străbună a înaintaşilor lui Draguş: „Verus descensus et certus locus mansionis ejusdem Dragus ac praedecssorum

56. Pârvan: Inceputurile vieţii Romane la gurile Dunării..., Bucureşti 1923 p. 12.

praefuisse dinoscitur"[57]). Un popor care năvăleşte, acela urmează un drum[58]).

58. *I. Mihályi* Máramarosi oklevelekről. Századok 1889 p. 94.
59. *Iorga*: Ibid. 1. 73.

II.

Urme de voevozi şi voevodate la Românii din Bihor.

După scurgerea Tătarilor, Românii din podişul Bihărei porniră spre şesul dinspre Orade şi Arad.

Incă prin suta XIII, la 1274, regele Vladislau IV, Cumanul, despăgubeşte episcopia şi capitlul dela Orade cu câteva sate pentru prădăciunile ce le făcuse acestora *voevodul Nicolae*, fiul lui Paul — *Nicolaus Woywoda, filius Pauli,*[1]— care pe semne -- nu se cam putea împăca cu noua rânduială a vremilor de după Tătari.

Acest Nicolae, la 1274 voevod în Bihor, aşadar exponent şi reprezentant al Românilor de aici, — Ungurii cu ai lor *hetumogeri* n'aveau voevozi, ba nici noţiunea ăstorfel de organizaţii înainte de contactul lor cu Românii, — se răsboieşte cu marii seniori dela Orade din cauza că i-s'a tăiat din moşii când cu noua arondare a acestora prin jumătatea a doua din suta XIII.

S'a întâmplat adecă în aceste vremi nealinate că voevozii Românilor din Bihor au pus mână pe câte o moşioară şi acum pe vremea rafacerii li-se impunea să le restituie episcopiei. -- Faptul ni-se

1. *Wenzel:* Árpadkori okmánytár XII 252,

invederează şi din altă diplomă alui Vladislau IV, care tocmai anul acesta, 1274, ordonă ca să se redee mănăstirilor toate moşiile înstrăirate de particulari pe vremea invaziunii[2]).

Din vremea aceasta şi Codex dipl. şi Hurmuzaki produc un document pentru vechimea şi organizaţiile Românilor din Bihor. La 1263 capitlul orădan adevăreşte că *Ioan*, voevodul Beiuşului şi fraţii lui s'au împăcat cu Nicolae, fiul lui Cândea din Zlanta[3]).

Hurmuzaki publică acest document şi în partea II. a Doc. dar la bnul 1363, socotind mai verosimilă data aceasta. Putem afirma însă că în temeiul actului cu armistiţiul şi cu rolul Românilor din 1294 prin nimica nu-l motivată părerea, că documentul de mai sus privitor la Ioan, voevod al Beiuşului să nu poate fi atribuit anului indicat: feria tertia post octavas festi Epiphanarium Domini, anno eiusdem MCCLX tertio. — 1263.

La 1326 e amintit, tot în părţile aceste, din sudul Bihării. voevodul *Neagul* din Huduş, — Hydus, — aceasta e moşia din jurul podului peste apa Holodului, dela răspântia drumurilor dintre Beiuş, Tinca şi Ceica. — La anul acesta „nobilis vir, magister Nicolaus, filius quondam Thome...comes Chanadiensis uea cum Gregorio filio suo pro se et pro caeteris suis fratribus... possessionem suam... *Hudus*

2. *Hurmuzaki*: Doc. I. 403.

3. *Codex*: dipl. VII. 3 pag. 43 şi IX p. 365; Hurmuzaki doc. I. 304 — „Nos capitulum Eccl. Varad significamus tenore praesentium quibus expedit universis quod woywoda *Iwan de Bulenus* ac Bock et Balk fratres sui de eadem, ab una, parte vero ex altera Nicolaus *filius Kend* de Zalathna—bánya et Stoyan,

vocatam, populosam in qua Negül woyvoda considet et commoratur,... episcopatui Waradiensi cum iure proprietatis... dedit, donavit, tradidit et contulit[4]).

Se ridică acuma întrebarea: cum se face că satele româneşti de aici din valea Crişului-Negru nici în veacul următor, al XIV, când ştirile ne vorbesc de o serie de voevozi din părţile acestea, nu cam sunt pomenite cu numele în actele de donaţiune din vremea aceasta, precum nici mai târziu. Faptul acesta se lămureşte din uzanţele medievale ale cancelariilor regale ungureşti, conduse de diplomaţi, episcopi şi alţi membri ai inaltului cler, aproape toţi nemţi şi italieni.

Satele şi cătunele latifundiilor sunt indicate numai cu numele cetăţii căreia aparţineau: *castrum Solumkew* et possessiones volachales, Deznye-vára, Világos, Déva s. c. l. — Astfel toate comunele, codri şi văile acestui vast feud din sudul Bihării sunt cuprinse subt denumirea globală: pertinentia Belenes, districtus Zeplak.

Sunt cunoscute indeobşte nizuinţele Romei şi ale Angevinilor pe lângă Basarabi, domni prin sfat şi vitejie ai tinerului stat transalpin.

Roma ţintia ca prin Angevini să se apropie de noul stat şi de poporul românesc, iar Angevinii cercau în aceeaş vreme, nu care cumva prin clerul catolic ar putea să-şi infeudeze noua domnie care într'o zi le va zădărnici multe socoteli.

Şi e cunoscută şi adresa din 1345 a pontifului roman, Clemente VI, către Ludovic I. regele Unga-

4. *Codex Andegavensis* II, 238 şi Hurmuzaki Doc. I. 698.

riei, regina Elisabeta, mai departe către episcopul Orăzii-Mari şi nobilii bărbaţi, *Alexandru Basarab* şi alţi nobili, precum şi valahilor români din popor: *Nicolae voevod de Remecha, Vladislau de Bivinis, Stanislau de Syprach, Aprozie voevod de Zopus* şi *Nicolae voevod de Auginas* — în care îi vesteşte că scrisorile referitoare la Români le-a trimis călugărilor franciscani din părţile aceste[5]).

Examinând acuma mai de aproape cine şi de unde sunt aceşti valahi români din popor ce trăiesc în părţile Ungariei şi Transilvaniei, — vom vedea că la 1345 Roma vizează locuri şi oameni dfn Bihor, — din părţile de sud cu valea Crişului-Negru şi ţinutul Beiuşului.

Afirmaţia noastra se reazimă mai întâiu pe faptul că literile Sf. Scaun sunt adresate şi episcopului dela Orade.

Tocmai anul acesta, 1345, devine titular al acestei intinse episcopii *Dimitrie Meszesi, (*1345 – 1372) inalt demnitar de stat, abil diplomat şi mare senior al şi mai marelui feod episcopesc din Bihor[6]*)*.

Incă mni dinainte, la 15 Iulie 1344, ca preposit de Buda şi canonic de Oradea-Mare, pregătise intălnirea din Ardeal dintre Alexandru Basarab şi Lu-

---

5. *Thetner*: Vet, mon. Hung. I. 691 şi Hurmuzaki: Doc. I 697,....ideoque nos de salute Olachorum ipsorum solliciti et jocundi diversas oportunas litteras nostras patentes et clausas tam tibi, tam Elisabeth Reginae tam Episcopo Varadiensi necnon nobilibus viris Alexandro Bassarati et aliis tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis Nicolao principi de Remecha, Ladislao Voyvoda de Bivinis Stanislao de Syprach, Aprozie Voyvodae de Zopus et Nicolao Voyvoda de Auginas...

6. *Bunyitai*: o. c. I 181 — 186,

dovic I fapt ce îi aduce anul următor episcopia dela Orade[7]).

Patru din acesti voevozi de-ai valachilor români sunt de a-se fixa cu toată siguranța aici, în cuprinsul intinselor moşii ale episcopului Dimitrie dela Orade. — Acest episcop în lunga sa păstorire a fost exponentul regelui *Ludovic I.* în politica orientală a Angevinilor şi cu deosebire în misiunile diplomatice şi multele ispitiri şi tratative ale acestuia cu Basarabii. — Fără oareşcare aport şi succese de pân'aci, acest episcop nu putea fi indicat ca omul deslegărilor norocoase la cari râvniau şi Angevinii şi Roma față de noua domnie munteană[8]).

Astfel vedem cum episcopul Dimitrie subt toată durata lungii sale păstoriri a purtat un interes deosebit Românilor din sudul Bihării, iobagi ai acestei episcopii.

La 1349 acest episcop încuviințează unui sat, — mai bine, — voevodului de aici, să ție un preot român pe care il scuteşte de dijme şi alte prestațiuni iobăgeşti către stăpânii locului, cari erau titularii episcopiei dela Orade. — In diploma din 1349 către *Petre,* voevodul Românilor de aici, din *Vintiri, Felwentee, pertinentia Belenes,* zice: — Noi Dimitrie, prin mila lui Dzeu şi a Sf. Scaun apostolic, episcop

7. *Codex dipl.*: IX — 397 — 400 Hurmuzaki Doc. I. part. II. 37—38.....Nos igitur.....ac demum post adeptum pontificale officium ad Alexandrum Bozorabi Voiwodam nostrum Transalpinum occar sione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae disponendae et firmandae pluries proficiscendo...."

8. *N. Iorga* la această politică a Romei observă....Presentait le seul mouvement intellectuel sur le teritoire de l'ancienne Somania. Les Latins D'Orient Paris 1921 p. 42,

al Orăzii, prin literile de faţă dăm de ştire tuturora cărora se cuvine, că având de gând ca pământul, sau posesiunea noastră, numită Felwenter, s'o impopulăm cu mult norod, voevodului, *Petru fiul lui Stan*, (Stanislau) judele aceleaş comune, Felwenter, am aflat de bine săi-i facem acest favor: adecă să poată şi să fie indreptăţit a ţine un preot valah, câtă vreme ne va plăcea nouă, scutindu-l de prestarea oricărei dijme ce de drept ar trebui să ne revină nouă, ca stăpân al locului. — Dat în Királymezey Sâmbătă ce urmează după sărbătorirea fericitei fecioare şi mucenice Margareta anul MCCCXLIX (1349)[9].

Această diplomă ne evidenţiază odată mai mult preocupaţiunile acestui episcop pentru Românii din Bihor. — Tot din aceasta diplomă mai reese şi una din atribuţiunile voevozilor români de aici, care era şi aceea de a-se îngriji ca satele din partea locului, peste cari deveniau voevozi prin moştenire, — Petru era ficiorul lui Stanislau, — voevodatul aşadar era ereditar, — să aibă preoţi, iar acestor preoţi să le asigure un traiu cinstit şi favoruri din partea seniorilor dela Orade.

Comentând mai departe această diplomă in trea-

---

9. *Mss. Kemèny*: Biblioteca Univ. Cluj. Bunyitay I. 192 Nos Demetrius Dei et Apostolicae sedis gratia episcopus Waradiensis significamus tenore praesentium quibus expedit universis quod nos terram seu possessionem nostram Felwenter vocatam populorum multitudine intendentes decorare, *Petro Woywodae* filio Stanislai, iudici eiusdem villae Felwenter hanc gratiam specialem duximus concedendam ut, unum *presbiterum olachalem* donec nostrae placuerit voluntati *sine omni collecto*, et exactione qualibet nobis jure domini provincie debentibus, possit et valeat conservare. Datum in Kyrálymezey feria sexta proxima post festum beatae Margaretae virginis et martyri. Anno MCCCXL mo nono.

căt țin să constat că la 1349 cuvintele marelui feudal nu vor să zică că Românii acuma, la data aceasta, se ivesc în părțile de jos, — dinspre Tinca și Orade, — ale Bihărei. Aici e vorbă numai de o coborîre a Românilor din nou la câmpie după invazia Tătarilor și ciuma din jumătatea dintâi a veacului XIV, adusă din Asia-Mică. — Pustiirile acestui flagel fură inspăimântătoare. Românii, refugiați in codri din apropiere, se expuseră mai puțin primejdiei și după slăbirea și încetarea acesteia, se lăsară iar spre seș, în locurile cunoscute mai dinainte.

La 1331 fiind canonic la Buda, capitala țării, Dimitrie Meszesi e numit un fel de inspector peste dijmele papale din eparhia Orăzii, ...*„Magister Demetrius Cantor Budensis ac subcollector Varadiensis“*[10]. Ca atare avu prilej să cunoască de pe atunci iobagii români și noul teren de operație ce i-se imbia in cuprinsul acestei vaste eparhii. Și e explicabil faptul, dacă la 1345, când urcă scaunul episcopesc, câțiva șefi de ai Românilor“ — voevozi de sate de pe aceste moșii,'— de voie, de nevoie puteau fi prezintați și Sf. Scaun și regelui *Ludovic I.* ca un rezultat al muncii și străduințelor de propagandă religioasă din partea episcopului *Dimitrie.* — Aștia fură: Seneslau din *Sydrach* — Sceplak — *Zeplak* — azi Suplac; *Vladislau* din Bivinis, — Belinis,— Belenes, — Belenos, *Beiuș*; Nicolae din *Remecha* — azi *Remetea* și Aprozie de *Zopus*, ținutul Topelor, — Topa-de-sus și de jos pe valea *Pomezeu* — Dobrești — Corbești.

Câteși patru sunt niște denumiri conrupte și

10. *Theiner*: Monumenta Hung. 1. 556.

desfigurate, — cum se întâmplă în vremea aceasta, — ale oraşelor episcopeşti de pe vremuri: *Beiuş şi Suplac* şi ale satelor, *Remetea* şi *Topa* din sudul Bihărei.

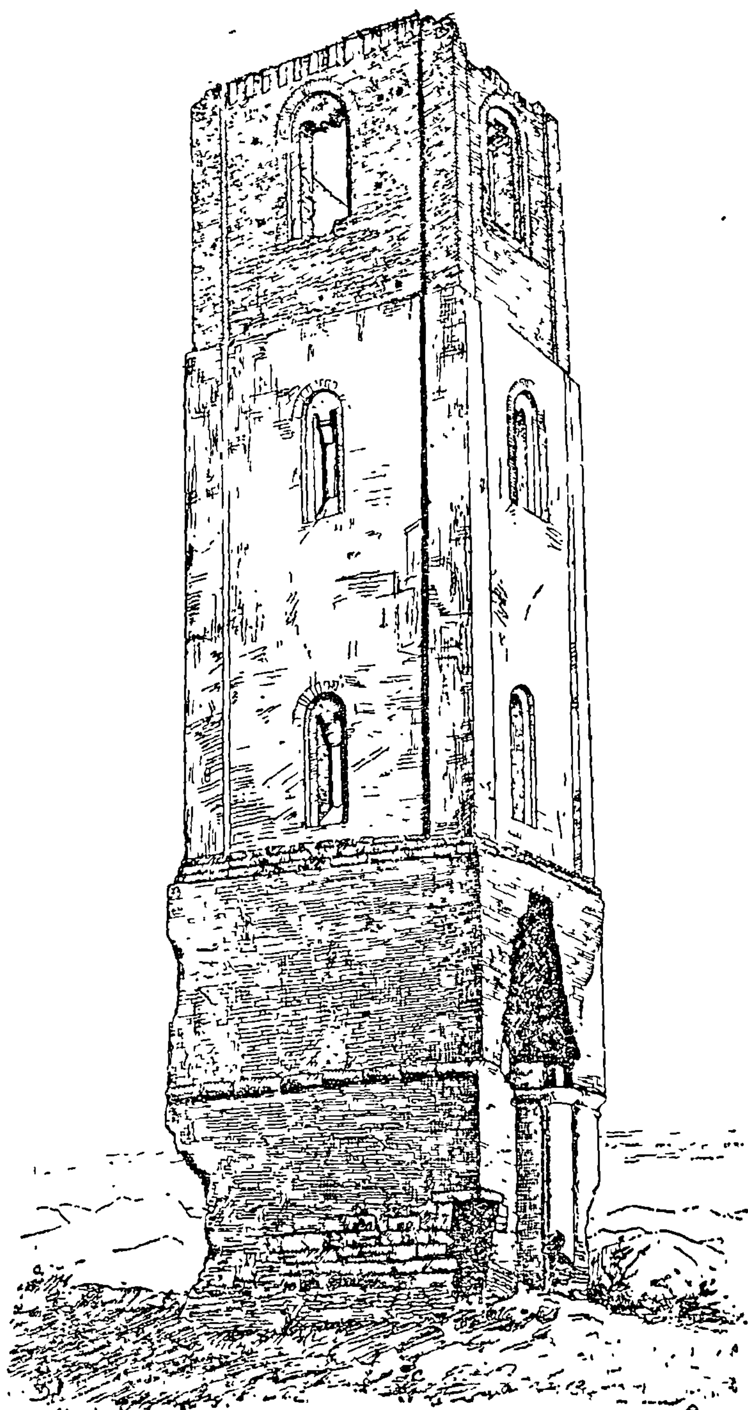
Villa *Sceplak*, Zemplok, Zeplak, — Syprach „*cum suo districtu*" până la începutul sutei XIV era posesiunea vestitei familii de genere *Borsa*, — cum am văzut mai dinainte. — In fricţiunile dintre oligarhia maghiară şi ultimii regi din casa Arpazilor, familia aceasta dispare şi la 1333 feudul dela Sceplak cu oraşul şi cetatea de aici, de pe valea *Şoimului*, e făcut donaţiune episcopiei dela Orade[11]). — Episcopii, luând în primire ţinutul, pe loc ridicară aici şcoli călugăreşti şi o mânăstire, inchinată Sf. Nicolae[12]). Şi avem urme ca veacul următor, XV Zeplak-ul e oraş episcopesc în sudul Bihărei, cu vestite bâlciuri de ţară. – La est, de asupra satelor, Sân-Miclăuş şi Suplacul de azi, pe un podiş din dreapta Crişului-Negru, mai stăruie turnul ruinat al vechei mănăstiri, ca un semn al întrebării....

Peste apă, pe *Crişfor*, o mare movilă trunchiată şi de aci cale ca de o jumătate de cias în sus, pe valea Şoimului, se mai văd ruinele cetăţilor, stăpânite odată de neamul Tamásfi şi pe urmă de seniorii dela Orade. Atât a mai rămas din Suplacul ocupaţiunii turceşti: azi este un sat românesc şi pe vetrele conacurilor nemeşeşti de odinioară se înşirue cu spor căsuţele iobagilor români de altădată.

Voevodul Seneslau de Syprach — Sceplak, —

11 *Statuta Capituli:* Varadiensis saeculi XIV pag 86.

12 *Századok:* 1888 p. 18. In districtu Belenes ibi actu pagus Szent-Miklós et desuper statim Ecclesia magnifica sub patrocinio Sancti Nicolai confessoris.

Ruinele turnului bis. Sf. Nicolae dela Sân-Miclăuş.

Zeplak, era exponentul Românilor din acest ţinut — „*villa Sceplak cu suo districtu*“ şi omul de ispravă printre acestia al stăpânului şi misionarului dela Orade, trimis pe aici de politica angevină, şi care la 1345 era episcopul Dimitrie.

Şi tot acelaş este şi rolul voevodului, *Vladislau de Bivinis, terra Beliniş* — alt model de pocire a numelor proprii. — *Acest voevod şi această localitate menţionată în legătură cu un episcop dela Orade, nu poate fi numai şeful Românilor din ţinutul Beiuşului, — vechiu oraş episcopesc şi centrul unui vast „districtus olachalis“*. Incă prin suta XII e pomenit ca feud al episcopiei dela Orade. Veacul următor devine al doilea oraş de scaun al acestei episcopii cu vestite mine şi o cetate de refugiu.

Dintre episcopii de mai târziu, la 1417 italianul *Andrea dei Scolari* clădeşte aici pe o colină din nemijlocită apropiere a oraşului o biserică catedrală cu două turle. Locul însă pe care se ridică noua biserică era indicat de ruinele unei biserici foarte vechi „a tempore cuius memoria non existit[12]). Care va să zică, Beiuşul era un bun şi vechiu centru românesc pentru planurile episcopului Dimitrie.

Un Aprozie *voyvoda de Zopus, terra Tzopus*, în alte cronici, ar veni după, unii dela Beiuş spre sud, în *Munţii Apuseni*, o altă intindere românească cu scaunul în *Câmpenii* de azi. Altădată Câmpenii s'au numit *Topa*, denumire pe care o regăsim mai târziu în ungurescul *Topânfalva*, cum i-se zice pe ungureşte Câmpenilor[13]).

12. *Keresztúri*: Descriptio Fundationis ac vicissitudinem Episcopatus et Capituli M. Varadinensis, M. Varadini, — 1806 p. 201.
13. *Frâncu — Candrea*: Românii din Munţii-Apuseni. Bucureşti 1888 p. 64—5 şi R. Patiţia: Ţara Ţopilor Oraştia 1912 p. 3.

Dar şi mai sigur e faptul că acest voevod de Zopus să fi fost undeva mai aproape, aici pe moşiile episcopului Dimitrie din sudul Bihării, — în părţile *Ceica*, la poalele Craiului, nişte codri cu vârfuri turtite dintre Bihor şi Cojocna. Dela satul Răbăgani şi şoseaua judeţeană spre est până la *Lunca-Sprie,— Dobreşti, — Corbeşti şi Drăgeşti*, pe subt poalele acestor păduri se deschide una din cele mai mari şi mai pitoreşti văi din cuprinsul Bihorului. Desimea satelor, solul neobişnuit de roditor pentru locuri prăvălatice ca acestea, ne indică că acest ţinut este o veche vatră a Românilor din Bihor. — Cam pela mijlocul văii vin trei sate: *Topa-de-Sus, Topa-de-Jos şi Topeşti.* Şi nu ştiu de ce aceste numiri nu ne-ar putea dovedi existenţa pe la începutul sutei XIV, a unui *Aprozie* de *Zopus* sau Tzopus tocmai aici, când la *Corbeştii* din apropiere şi prin veacul XVI-XVII e pomenit un voevod român, — voevodul *Vasile din Corbeşti*, — inobilat pela sfârşitul sutei XVI, ca mulţi alţii din aceste părţi.

Ne mai întăreşte în această credinţă şi faptul că cetatea de aici, dela *Pomezeu*, e zidită pe şes, lângă apa *Vida*, în partea de sud a satului. Dacă ne oprim la vremile de după Tătari, când toate cetăţile feudale şi de refugiu şi apărare, cum sunt şi celea din Bihor, se ridicau pe conuri trunchiate de munţi, faptul acesta ne indeamnă să susţinem teza mai verosimilă, că această vastă clădire, — cu un frontispiciu de 60 m. şi o lungime de 120 m. cum reese din grămada de ruini, — la început a avut o destinaţie bisericească; a fost o mănăstire de a *Franciscanilor ori Paulinilor*, vreo ctitorie chiar de

a episcopului Dimitrie, a omului cu atâtea misiuni pentru Români, cum ne indică şi numele de azi al satului: *Popmezeu*, *Pomezeu*, din ungurescul *Papmező* şi cum ne mai spune şi poporul în poveştile despre *popii cei roşii*. Si numai târziu, cu ivirea Turcilor, mănăstirea a fost transformată în cetate de apărare şi refugiu cum se pomeneşte prin suta XVI—XVIII până la dărimarea ei la 1711 după pacea dela Satu-mare, când Neamţul distruge toate cetăţuile similare, din Bihor, dârze cuiburi de rezistenţă ale Curuţilor.

Toate aceste trei localităţi, cu voevozi români la 1345, vin cam pe la mijlocul celor mai mari văi din sudul Bihărei, cum sunt *valea şi ţinutul Beiuşului*, — *valea de jos a Crişului-Negru dela Şoim până la Tinca, unde se revarsă azi comuna Suplac cu monumentele* sale istorice şi *valea Topelor, cu ruini de cetate şi mănăstire. Câteşi trei corespund felului de aşezare şi organizare a Românilor după văi şi deschizături de munţi.* — Nimic prin urmare nu ne impiedică ca şi localitatea *„Remecha“*, s'o aşezăm unde ea stăruie şi azi, pe *valea Roşiei*, la est de Beiuş. Remecha, — azi *Remetea*, — de aici, este o comună veche aşezată cam pe la mijlocul acestei văi, pe vremuri cu dregătorii domeniale, — *şi cu o biserică din epoca arpadiană*, cea calvinească, în stil roman, iar *apsida* şi *naosul* cu frescouri bizantine ce se văd şi azi[14]).

Valea aceasta de asemenea e foarte vastă şi împopulată de o samă de mari şi resfirate sate de

---

14. *Bunyitay*; ibid. III. pag. 370. — Ung. *Remete* — dela *Eremiţa* = Sihastru; ca localitate — *Sihăstrie*.

codru, cum sunt: *Meziad*, Căbeşti, Sohodol-Lazuri, Roşia, Josani, Petreasă, Şoimuş, — Felsolumus dealtădată, — Dameş, Remeţi, Ponor, ai căror, iobagi români coboriau cu dijmele de oi şi miei la oficiul domenial din Remetea unde va fi residând şi voevodul Nicolae al ţinutului. — Şi Remetea voevodului *Nicolae*, dela 1345, nu poate fi altă Remete din alte părţi, fie în Munţii-Apuseni, fie în Banat, — *Remetea timişană*, — cum opinează d. Filitti[15]) şi nici Râmnicul cum ar crede d. *Iorga*[16]) de vreme ce raza de influenţă a marilor seniori dela Orade, prin urmare nici cea a episcopului Dimitrie dela 1345, — niciodată n'a ajuns pân'aci.

Mai multă bătaie de cap ne dă *„Nicolaus woywoda de Auginas"*. In legătură însă cu *Alexandru Basarab* nu poate fi vorbă decât de *„Nicolae ce nu a domnit"* [17]) al treilea fiu alui *Alexandru*, care tocmai în vremea aceasta işi întăria domnia în vechea colonie armeană: *Argeş*, — Argisis, *Argias* şi de aci Auginas. — „Cum tota gentis nostre potencia terram Transalpinam visitassemus et recte sub castro *Argias* nos adiunxit"[18]).

Ceeace însă ne priveşte mai de aproape de data aceasta, nu-i nici politica Angevinilor faţă de stăpânirea transalpină a Basarabilor şi nici rezultanta acestei politici dincolo şi dincoaci de munţi, *ci numai faptul că patru voevozi din popor, de aici, din*

---

15. *Filitti*: Despre Radu-Negru, Bucureşti 1924, An. Acad Rom. pag. 14.

16. *Iorga*: Studii şi Doc. I. Bucureşti 1901 p. XXIII.

17. *Xenopol*: Istoria Românilor din Dacia Traiană. Bucureşti 1914 III. p. 88.

18. *Hurmuzaki*: Doc. I. anul 1336 p. 646.

sudul Bihărei, la 1345, sunt amintiți într'o scrisoare dela Roma alăturea de Basarabii, întemeitori ai Munteniei.

Cumcă această mențiune documentară se referă numai la aceste locuri din sudul Bihărei, feud al episcopiei dela Orade, ni-se invederează și din faptul că în câteși patru pe lângă indicațiunea denumirilor, — deși conrupte, — ne mai vorbesc și ruini de mănăstiri și biserici, ca tot atâtea urme ale politicei Angevinilor printre Români.

Ivindu-se însă Turcul din ce în ce mai amenințător în Balcan, sub regii următori, această politică și propagandă nu mai putu înainta cu avântul și mijloacele de mai dinainte, puterile având a se uni în vederea dușmanului comun. *Ne-a rămas însă amintirea unor voevodate și voevozi români, mărturii nesmintite, despre vechimea și intinderea Românilor încă prin suta XIII și începutul celei de a XIV prin munții și văile Bihărei.*

III.

Organizaţiile Românilor din Bihor.

— Iobagi şi mari-seniori —

Urmează să cercetăm acuma mai de aproape care a fost organizaţia Românilor subt acesti voevozi tributari şi cum ni-se prezintă raportul dintre acestia şi marii seniori dela Orade în cele mai vechi documente privitoare la viaţa iobăgimei române din Bihor.

Acest raport ne poate domiri asupra multor întrebări din trecutul şi aşezarea Românilor în munţii şi văile Bihărei. El este fixat în aşa numitul *Chartularium,* adecă: Constitutiones et statuta Capituli Ecclesiae Varadiensis, — o colecţiune de statute, regulamente, diplome, scrisori şi acte de donaţiune ale capitlului dela Biserica catedrală, catolică maghiară din Orade. — Acest Chartularium e un mss. latinesc din 1374 şi constă din 32 pagini; e tipărit la 1886 de canonicul istoriograf, Bunyitay, sub denumirea: Statuta Capituli Varadiensis saeculi XIV.

Prin suta XV—XVI, decăzând foarte mult autoritatea şi ordinea de stat în Ungaria, pe semne, şi castelanii şi alţi funcţionari ai intinselor latifundii

episcopeşti din sudul Bihărei, s'au prea abătut dela vechile obiceiuri şi învoieli stipulate pe vremuri între seniorii dela Orade şi iobagii români, conform dreptului obişnuelnic al Românilor – *ius Valachicum*, şi cuprinse în amintitul Chartularium. Aşa se întâmplă că episcopii — *domini ecclesiastici* — din vremea aceasta, tocmai subt presiunea raporturilor desolate dintre iobăgime, — prin care până la legile din 1848 art. VIII, IX, XIII se înţelegea numai populaţia rurală, — şi feudalitatea din Ungaria, ba şi din alte ţări, se interesează de cu bună vreme de soarta iobagilor români din Bihor.

Resvrătirea Românilor şi a Săcuilor împotriva nemeşilor şi oligarhiei maghiare din Ardeal, iar în ţările *din occident: răscoala încă mai dinainte*, *dela* 1306—8 *a ţăranilor din Piemont*, cea dela *1358 din Franţa —Iacquerie— şi cea din Anglia, organizată la 1381 de către preoţimea rurală*, apoi din Germania, *Würtenberg*, (1502) *Elveţia*, *Salzburg*, *Tirol* şi *Alsacia*, — ne dovedesc că de pe urma noilor învăţături — Renaşterea şi Reformaţiunea, — braţele muncitoare de ieri prind a se ridica împotriva feudalilor.

Se ştie că obiectivul mişcărilor din anii 1437—1438 ale Românilor ardeleni a fost *recâştigarea vechilor libertăţi*, — *De reacquirendis et reobtinendis pristinis libertatibus*[1]) din chiar cele dintâi veacuri ale regatului ungurese. — Luptau pentru „*Libertates per ipsum Sanctum Regem concessae*“[2]).

Unul din cele mai mari şi multe privilegii, de cari se bucurau episcopii catolici maghiari încă din vremea lui Vladislau I. cel Sfânt, era scoaterea iobagilor de pe moşiile acestora de subt puterea ju-

1. *Hurmuzaki:* Doc. I. 615.
2. *Hurmuzaki:* Doc. I. 619.

diciară a comitatului, judeţului[3]). In pricinile dintre iobagii unguri ai acestei episcopii şi ai capitlului judecau numai episcopul şi capitlul prin delegaţii lor, constituiţi în aşa numitul *scaun domnesc*, — uriszék, — iar cât pentru iobagii români, acestia se judecau de către scaunele de judecată ale Românilor, — *sedes judiciariae Valachorum*, — în funcţiune de dreptul românesc şi obişnuelnic, *jus Valachicum*.

Episcopul, *Ioan Vitéz de Zredna* 1445—1465, om de stat, recâştigând o mare parte din moşiile pe cari le amanetase antecesorul său, *Ioan Dominis*, căzut în lupta dela Varna, (1444) grăbeşte să aranjeze şi confirme vechile intocmiri, obiceiuri şi organizaţii naţionale ale iobagilor români, precum şi privilegiile *cnezilor* şi cele ale *voevozilor nostri* din Bihor. In scopul acesta emite două diplome de mare importanţă istorică pentru viaţa Românilor de aici, una la 1452 şi ceilaltă la 1454[4]).

Diploma din 1452 este cea din urmă codificare a drepturilor şi obiceiurilor străbune şi a organizaţiilor româneşti din părţile ungurene, dintre cari pe unele le reformează şi mai schimbă, iar pe altele, de provenienţă nesigură, le reduce şi în chipul acesta intre iobagii români ai latifundiilor episcopeşti face o samă de dispoziţii obligatorie pentru toate timpurile.

(„Incertas consuetudines reformare, reducere et

3. *Statuta* p. 28 — „Meram et liberam jurisdictionem temporalem et plenam libertatem ab omnibus forensibus vexationibus et angariis, prout expressius apparet ex privilegiis Regum Ungariae inferius summatim, in suis locis descriptis, obtinemus".

4. *Bunyitay*: o. c. II. 300—304. Anexa I.

deducere ....inter Walachos infra scriptos facimus dispositiones perpetuo duraturas").

Orice pricină dintre iobagii români să se *judece de cătie juraţii locului*. Aceste *scaune de judecată — sedes judiciariae Valachorum* — constau dintr'un preşedinte care era voevodul sau vicevoevodul şi doisprezece cnezi juraţi.

Ţin să relev că la Moţii din apropiere, din Munţii-Apuseni, justiţia se împărţia — până bine către sfârşitul sutei XVIII, — de către *scaunul satului* şi numai rare-ori se putea apela la principele Ardealului, pe vremuri singurul latifundiar, domn şi stăpân al Moţilor privilegiaţi.[5])

Preşedintele scaunului de judecată este voevodul sau vicevoevodul, iar juraţii se aleg dintre cnezii ţinutului. Toţi aceştia trebuie să fie oameni întregi la minte şi trecuţi de 25 ani. Cei aleşi depun jurământ şi mandatul lor durează vreme de şase luni, adecă din ziua Sfântului Ilie până'n ziua a opta după Bobotează, — când membri scaunului de judecată iar se aleg tot pe şase luni, adecă cu un mandat cam dela 1 Februarie până la sărbătoarea Sf. Ilie. (1 Aug.) Membri scaunului sunt scutiţi pe durata mandatului de orice dijmă şi prestaţiune, iar ceilalţi cnezi cari nu erau membri ai acestui scaun şi iobagii de rând datoriau dijmă din porci, oi, miei, şi un caş după invoială. Şi pe urmă toţi Românii din ţinutul Beiuşului deteau un cal, întocmai caşi cnezii din Galiţia, întru recunoaşterea

5. *R. Patiţia*: Ţara Ţopilor. Orăştia 1912 p. 10—13.

dreptului feudal al marilor seniori dela Orade[6]). Sentinţa se poate apela numai la curia episcopească din Oradea-Mare. Castelanii şi voevodul dela Beiuş au să se mulţumească cu amenda croită de juraţi şi în caz de recurs cu cea aprobată de curia episcopească.

Dacă vreme de cincisprezece zile voevodul sau *crainicul* voevodului nu vor executa sentinţa scaunului, dreptul executiv trece la castelan, dar nu faţă de acuzat, ci faţă de voevod ori crainic. Cel pedepsit nu poate fi închis, dacă are avere mai mare decât amenda, numai în caz de crimă capitală: omor, falsificare, furt şi adulter.

In diploma din 1454, episcopul Ioan Vitéz reduce, fixează şi confirmă dajdiile şi prestaţiunile iobagilor, cnezilor şi ale voevozilor români de pe feudul dela Beiuş. Românii, ajunşi pe semne la zile de strâmtoare, solicitară dela marele senior respectarea vechilor întocmiri, provocându-se la scrisori şi documente ce din vremi de mult uitate le garantau o samă de libertăţi şi înlesniri.

De aceea de întroducere cancelarul guvernatorului, *Ioan Corvinul*, care era episcopul, *Ioan Vitéz* dela Orade în această diplomă observă: „Pro parte Universorum Kneziorum ac Valachorum nostrorum în pertinentiis Belenes commorantium fuerunt nobis

6. *Statuta* — Bunyitay II. 300. — „Knezii vero tam ad ovium quam porcorum praestationem adstringuntur *iuxta conventionem factam inter nos et eosdem* et ultra hoc idem Knezii singulariter de more consueto dant circa ....annis singulis *medium lodicem*, unum *philtrum pro sella* et unum caseum: communiter vero *olahi* nostri dant nobis în die strennuarum in signum domini annis singulis equum unum". Prin diploma din 1454 a lui Ioan Vitéz aceste fură suprimate.

quaedam litterae Reverendorum în Christo Patrum dominorum Episcoporum Praedecessorum nostrorum super aliquibus libertatibus eiusdem provinciae durante beneplacito emanatae et confectae — nobis exhibitae et praesentatae, suplicantes nobis humiliter pro conservatione earundem....." adecă: „Din partea tuturor cnezilor şi Românilor aflători în ţinuturile Beiuşului ni-s'au înaintat şi presentat nişte scrisori (documente) de ale în Hristos Onoraţilor Părinţi, Domni Episcopi, inaintaşi ai nostri, privitoare la unele libertăţi ale aceleiaş provincii, în cari — scrisori — ni se cere cu supunere conservarea — adecă respectarea şi pe mai departe — a acelora".

Libertăţile, — mai bine, — favorurile solicitate de Românii din ţinutul Beiuşului şi confirmate la 1454 de către stăpânul locului, episcopul Ioan, sunt:

1. Deşi fiecare iobag ar fi dator ca în fiecare an, din zece porci unul să deie curiei episcopeşti, totuş având în vedere, de o parte întărirea şi sporirea norodului, iar de alta, binele şi folosul Bisericei noastre, le facem favorul că şi peste numărul de zece oricâţi porci ar avea cutare, să ne deie numai unul, mai bunişor, pe care îl va alege dijmuitorul nostru. Dacă cutare are mai puţini de zece porci, de fiecare să plătească câte doi dinari; cine însă n'are numai 2-3, nu plăteşte nimic. Dacă s'ar întâmpla că cutare să ascunză porcii cei mai buni, i-se confişcă toată turma.

2. De vremece cnezii ne-au făgăduit că vor contribui şi conlucra la impopularea acestei provincii a noastre, la umilita lor cerere, păturile şi cele şapte glugi (septem birrae) le iertăm.

3. Dacă vre-un iobag muria fără descendenţi, averea acestuia o moşteniau rudele mai de aproape; dacă n'avea nicio rudă, averea o putea da pomană pentru sufletul său „....bona sua secundum suam voluntatem ultimam pro refrigerio animarum suarum distribui valeant". Din aceasta avere avea drept castelanul să-şi aleagă un juncan de 3 ani.

4. Castelanii şi dijmuitorii să nu indrăsnească, nesocotind aceste favoruri speciale confirmate cu pecetul nostru, pe Românii nostri a-i molesta ori pedepsi.

Incolo starea generală a organizaţiilor naţionale româneşti şi preste tot viaţa mai lesnicioasă a iobagilor nostri de pe moşiile episcopiei dela Orade ni-se evidenţiază şi din stipulaţiunile mai vechi, din ordinele şi avertismentele Chartularium-ului dela 1374 privitoare la acesti iobagi. In senzul acestora:

1. Iobagii români nu prestau acestor episcopi ca şi domnilor de pământ ai ţinutului, *dijmă* — decimă — în senz de a zecea parte din produsele lor, ci numai *quinquagesima*, adecă din cincizăci de oi una şi un miel de Rusalii, de aceea această dijmă se mai numia şi *quinquagesima ovium*[7]).

O mulţime de alte documente privitoare la Românii din vremea aceasta, din suta XIV—XV, ne spun că ei organizaţi în cnezate şi voevodate mai

7. *Statuta Capituli Varadiensis saeculi* XIV. p. 44—45 .....Praeter subditos nostros Olachales qui ....*differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis.* Ipsi pro censu annuo tenentur singuli singulariter annis singulis circa festum vero nativitatis Beatae Mariae Virginis singulae *mansiones* oves singulas ac ratione descensus et mense Decembris vel circa similiter decimam porcorum.

apoi în districte româneşti, cum se mai numea şi acest ţinut, — District al Beiuşului, — încă nu erau supuşi, pe timpul acesta, dijmelor generale de mai târziu, din vremea principilor ardeleni, pe cari le prestau ceilalţi iobagi din ţară, ci plătiau o dare specifică în oi, numită *quinquagesima Olachalis.*

Aceasta dijmă aparţinea venitelor regale şi se plătia fiscului[8]. Regii Ungariei nu odată au renunţat la aceste imposite în beneficiul unor instituţiuni culturale şi bisericeşti, cum erau episcopiile, capitlurile, mănăstirile şi bisericile catedrale. De atari donaţiuni şi beneficii se bucurau încă din vremea lui Vladislau I. cel Sfânt şi capitlul şi episcopia dela Oradea-Mare. Astfel se întâmplă că iobagii români, din Bihor, codrenii din ţinutul Beiuşului şi valea Crişului-Negru, din vremi străbune plătiau anual stăpânilor feudali ai acestui feud o oaie din cincizăci. Mai târziu de Rusalii li s'a mai impus un miel şi de Sf. Mărie-Mică fiecare moşie iobăgiască — *singulae mansiones,* — câte o oaie ca dare de pământ către feudal, — *descensus,* pentru această moşie, iar prin luna Decemvrie un porc mai bunişor dintr'o turmă.

Care va să zică marele nostru istoriograf d. *N. Iorga* nu comentează prea norocos noţiunea şi senzul acestor două cuvinte istorice: *mansio* şi *descensus. Mansio* nu înseamnează *stână,* cum susţine d. Iorga[9], ci *o moşie iobăgească întreagă, mansio iobagionalis*

8. *Dr. Paclişeanu Z.:* Quinquagesima Valachorum. Cultura Creştină Blaj 1920 III. 87.

9. *N. Iorga*: Vechimea şi orig. elem. rom. în părţile Bihorului. Oradea-Mare 1921 pag. 9. (conferinţă).

— *fundus integer,* in cuprinsul unui latifundiu, — vulgo *thelek* vocata, cum am arătat în cap. I.

„*Mansiones* în castro Orodiensi“ [10]), — „*mansiones* indicta civitate s. c. Varadiensi nec ejusdem quantitatis sunt nec taxatae“, [11]) sunt moşii iobăgeşti aparţiitoare cetăţii Aradului şi de ale orăşenilor din Oradea-Mare şi nu pot fi stâne, unde nici că s'a pomenit vreodată de oieri şi păşune de oi.

Tot astfel şi *descensus,* — şi oricât ne-ar seduce noţiunea originală a cuvântului, — *descendo,* — *descendre,* — nu ne poate indica darea de descălecare şi chiar *de coborâtul oilor dela munte,* ci este darea anuală de moşnean dupăo moşie iobăgească. Se numia şi *terragium,* întru recunoaşterea dreptului feudal al marilor seniori.

Chiar şi parohii catolici maghiari din suta XIV cari nu vor fi fost iobagi cu stâne şi acum descălecaţi, plătiau acest *descensus* şi numai la 1413 aflăm că episcopul *Andrea dei Scolari* scuteşte pe preoţii din Bei*u*ş de acest impozit [12]). Senzul acestui *descensus* ni-se învederează şi din *diploma andreiană* dela 1222: „Statuimus etiam quod nullus voyvoda super eos *descensum* habeat“. Tot astfel şi diploma Pontifului Honoriu IV (1222) „....quod nulli vayvodae super vos liceat habere *descensum*....“ [13]).

Mansio şi descensus în legătură cu iobagii ro-

10. *Márki:* — ibid. I. 66.
11. *Statuta* capituli Varad. saeculi XIV. p. 43.
12. *Keresztúri*: ibid.... „Praefata Ecclesia S. Agathae Virginis in civitate nostra Belenies in persona plebanorum ejusdem qui tempore fuerint ab omni cathedralico et *descensu* sit immunis“.
13. *Cipariu :* Archiv. — Blaj 1867 pag. 365—6.

mâni de la 1222 şi 1374, ne dovedesc că la data aceasta *Românii aici în văile şi codri Bihărei sunt moşneni din ivelişte, cu vetre şi moşii fixe şi nu nişte pripăşiţi de curând sosiţi.*

Iobagii români de aici din sudul Bihărei din vremi străbune mai aveau drept să-şi aleagă preot. Episcopii, ca domini terrestres et ecclesiastici, încă *prin diploma din 1349 a episcopului Dimitrie către Petre voevodul din Vinteri,* ocrotesc persoana preotului român şi renunţară, — cum văzurăm mai sus — la dijme din partea acestuia şi îl scutiră de toate prestaţiunile iobăgeşti.

Dela episcopul Dimitrie din suta XIV încoaci, toţi marii seniori şi feudali ai locului până la calvinism au respectat toate ordinele şi diplomele referitoare la drepturile şi înlesnirile preoţilor români şi la organizaţiile naţionale. Astfel vedem la 1503 pe episcopul *Gheorghe Szatmári,* mai apoi la 1538 pe *Gheorge Frater,* guvernatorul Ardealului, recunoscând şi confirmând privilegiile preoţimei şi cele ale organizaţiilor iobagilor români din Bihor[14]).

14. *Bunyitay:* A váradi püspökség története I. 349—50. „Georgius electus et confirmatus (Episcopus) Ecclesiae Varadiensis ac comitatus Bihoriensis comes perpetuus, Cancellarius Regius etc... Firmissime committimus et mandamus quatenus a modo deinceps praefatum Dan, Archidiaconum et Presbyteros Valachales sibi subiectos propter aliquos excessus et delicta ac praeter aliquam causam impedire turbare ac birsagiis et exactionibus impedire non praesumatis nec sitis ausi modo aliquali; sed si idem Archidiaconus aliquid excesserit, tunc ipse coram nobis vel vices nostras gerentibus iuridice requiratur; şi vero Presbyteri olachales in aliquo delinquerint et aliqui quidpiam agere extunc tales..., Presbiteros coram Archidiacono ipsorum qui iudicium et iustitiam ipsi querulanti de Presbyteris valachalibus.... demonstrabit. — Post haec si qua partium iudicio Archidiaconi contenta non fuerit ad nos aut vice-gerentem nostrum... appellet". Originalul în arhivele statului din Buda. N. R. 1686—4. An II.

Preoţimea română de aici, din cuprinsul acestui feud, din vremi străbune, — cum apare din diploma dela 1349, — se bucura de o samă de favoruri, de cari cea ardeleană, ori din alte părţi, abia către sfârşitul domniei lui Barcsai (1659) dacă fu împărtăşită.

Episcopii Orăzii, nu numai în calitate de stăpâni ai locului, ci şi în baza legii din 1462, de subt regele *Matiaş-Corvinul*, conform căreia toţi locuitorii ţării, fără respect la Biserica căreia aparţin, în chestiuni referitoare la cult, credinţă şi disciplină sunt supuşi episcopilor catolici, fixează raportul dintre protoereul — arhidiaconul — părţilor şi preoţimea dela sate. *Aceasta preponderenţă a episcopilor catolici din Ungaria vine din vremea lui Bela IV. şi din cea a Angevinilor.* Şi acum înţelegem de ce la *1349* voevodul Petre cere şi obţine dela episcopul Dimitrie al Orăzii un preot român pentru satul său şi mai înţelegem şi amestecul lui *Gheorghe Szatmári* în chestiuni de ordin disciplinar, nu numai iobăgesc, ale preoţimei române răsăritene din Bihor.

Nu ştim cu siguranţă nici până azi care era organizaţia specială a Bisericei româneşti din Bihor, până la înfiinţarea celor dintâi episcopii în Ardeal pe la sfârşitul sutei XV (1475). Fapt e însă că în urma depărtării de graniţa Principatelor şi de teatrul celui dintâiu contact cu noile domnii de peste munţi, aceasta Biserică a rămas scutită de influenţa slavonă, de vremece nici într'o biserică veche, din acest colţ de ţară, nu s'a aflat până azi vreun mss. ori altă carte în această limbă. Cel mai vechiu mss. bisericesc din Bihor, — un fragment din Evan-

ghelie, tradus de popa *Giurgiu* din *Luncasprie* — e scris, cum arată limba, prin veacul XV subt influenţa husitismului maghiar. Biserica românească din Bihor avea încă dinainte de *Dosofteiu*, dela începutul sutei XVI, *Octoih românesc* şi s'a constatat că *Liturgierul*, intrebuinţat de preoţimea de aici, e mai vechiu decât cela alui Dosofteiu şi este un liturgier propriu al Bihorului, de care s'a folosit chiar şi mitropolitul Moldovei. Şi amândouă aceste cărţi indispensabile pentru slujba dumnezeiască sunt anterioare celor din Târgovişte şi Iaşi, ba chiar şi *Triodul* şi *Mineul* din Bihor prin vechime întrec pe cele din Moldova şi Muntenia[15]).

Nu vom insista de data aceasta asupra ştirilor privitoare la o *episcopie răsăriteană* încă pe la începutul sutei XII în Bihor, prin împrejurimile Orăzii şi mai pe urmă la *Beiuş*, ştiri susţinute de unii, — Pray, Ganóczy, Ballugyánszki, — combătute de alţii şi în tot cazul susceptibile încă de o leacă de vorbă,[16]) nici asupra Bisericei româneşti din vremea Arpazilor şi Angevinilor, nici asupra stărilor de mai târziu cu călugări şi vlădici pribegi, sosiţi şi pe aici cu täierea limbilor[17]) şi adăpostiţi pe la cele mănăstiri şi schituri de prin Ardeal, unde se vor fi strecurat şi bihorenii pentru darul preoţiei, — ci mai de grabă ţin să constat că până la *calvinism*, aici în Bihor, n'avem urme de vre-o perturbare a

---

15. *N. Firu;* Urme vechi de cultură rom. în Bihor. Oradea-Mare 1922 p. 11. *Dr. Gh. Ciuhandu:* Vechi urme de cult. rom. în Bihor. Cele Trei Crişuri; Oradea-Mare 1920. VIII—XI.

16. *Cipariu*: Acte şi frag. Blaj 1855 p. 12. — N. Popea: Vechea Mitropolie Sibiu 1870 p. 56.

17. *Bunea*: Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria Blaj 1904 p. 230—2. *Onciul*: Orig. Princip. 166.

Românilor în vechile lor așezăminte bisericești, ceeace ne invederează situația mai favorabilă, atât a iobăgimei, cât și cea a preoțimei române din aceste părți. Aici în codri și văile Bihării preoția s'a perindat, veacuri după veacuri, din tată în fiu, în toată tihna și rânduiala. La 1641 popa Mihai din *Leheceni-Cărpinet, — în pertinentiis Belenes,* — în fața legii care urma să-i facă dreptate cu jurații din șapte sate, cere să i-se respecte drepturile din moși-strămoși și își reface genealogia până la anul 1390, până la popa *Pașcu cel Bătrân*. Cronica bisericei din Criștior amintește că încă și prin veacul XVIII aici, în *Cărpinet-Leheceni*, trăia o dinastie de preoți cari serviau la bisericile din Criștior, Sohodol-Călugări și la altele de prin imprejurime[18])

Dar să revenim la *„Discretus Dan — archidiaconus Presbyterorum nostrorum Valachalium de pertinentiis Belenes“* — dela 1503. Delegația preoțimei române de aici are în frunte, pe protoerul Dan, pe *distinsul* și de toți onoratul, discretus, Dan. Titulatura, *discretus*, în evul mediu se detea numai demnitarilor bisericești. Astfel la 1273 episcopul Ladomer al Orăzii intitulează pe prepositul, șeful capitlului orădan: „Vir religiosus et *discretus*, frater Ioannes Praepositus S. Stephani de Promontorio Varadiensi“[19]). Protoerul Dan la 1503 solicită dela marele senior Szatmári respectarea vechilor scutințe și prerogative ale protoerului și ale preoțimei române și episcopul Orăzii, cancelar, al rege-

18. *Biserica și școala* Arad 1904 pag. 284 *S. Secula*: Biserica din *Leheceni—Cărpinet.*

19. *Codex dipl.* V vol. III. 161. *Keresztuti*: ibid I. 135.

lui, întru confirmarea acestor favoruri, se provoacă la vechile diplome ale înaintaşilor săi.

„Ex litteris antecessorum nostrorum intelleximus quod dictus Archidiaconus et Presbyteri Valachales fuerunt *exempti* ab omni solutione“ .... Care va să zică aceste scutinţe solicitate şi renoite la 1503 vin din vremi străbune şi tocmai aceasta vechime apasă asupra marelui senior şi îl indeamnă la confirmarea acestora.

Considerând acuma mai de aproape raportul dintre voevozii Românilor din Bihor şi marii seniori dela Orade, precum şi cela dintre aceşti voevozi şi iobăgimea română, putem constata că în cuprinsul acestor vaste moşii, voevozii nostri nu erau numai căpeteniile cutărui ţinut, redus la vre-o vale, deschizătură de munţi ori poală de codru, ci în aceeaş vreme mai erau şi oamenii de legătură dintre marii latifundiari, şi castelani, „*Castellani nostri et Vaidae de Belenes*“, — „Universis et singulis Nobilibus, Capellanis et *Vayvodis* et *Officialibus* nostris in pertinentiis Valachalibus Episcopatus nostri Varadiensis“—[19]) şi populaţia română, norodul de rând.

Pentru multele şi bunele servicii *mulţi din cnezii şi voevozii români de aici, încă de prin suta XIV începând sunt inobilaţi şi primesc donaţiuni din partea marilor feudali.* Aceştia sunt *nobilii bisericeşti*, —*predialistae*—. predialiştii din Bihor, iar in Ardeal *nobiles* Valachi. O samă de diplome din veacurile XIV, XV, XVI de-ale episcopilor catolici ai Orăzii, precum şi registrele de imposite şi recensă-

19. Diplomele din 1454 şi 1503.

mânt din 1595 ale nemeşilor bihoreni ne-au păstrat numele şi donaţiunele mai multor voevozi români din acest judeţ.

Prin suta XIV *voevodul Gheorghe* al Gepişului *„wayvoda noster de Gypes în pertinentiis vayvodatus de Gypes“* obţine dela episcopul *Ioan de Zudar* (1383—1395) diplomă de nobil predialist şi satul *Elijefalva* cu vre-o zece gospodării iobăgeşti. Aceasta diplomă de donaţiune mai târziu, la 1411, e confirmată şi de episcopul *Andrea Dei Scolari* pe sama lui Petru: „Petrus filius Georgii, wayvoda noster de Gypes“ şi pentru cei doi fii ai lui: *Petru* şi *Ştefan*.... „more et adinstar caeterorum nostrorum wayvodarum et praedialium seu nobilium dictae eccl. nostrae Varadiensis“. Tot aceasta diplomă e confirmată la 1426 şi de episcopul *Ioan de Prato*[20]). Din aceasta diplomă reese că voevodatul la Românii din Bihor a fost ereditar şi mai departe că numărul predialiştilor în vremea aceasta era considerabil. Acest Gheorghe, boerit intre 1383—1395, — pe semne — este ficiorul voevodului Petre dela Vintiri care la 1349 cere preot pentru acest sat.

La 1445 episcopul, *Ioan Vitéz de Zredna*, inobilează pe *voevodul Mihai* dela Cociuba — de lângă Tinca – şi îi donează satul acesta şi încă mai două localităţi din apropiere[21]). Către sfârşitul veacului XV episcopul, *Dominic Kálmáncsehi* (1495—1501), inobilează pe *voevodul Vasile*, tot din Vintiri şi diploma de nobil predialist e confirmată mai târziu, la 1513, şi de palatinul Ungariei, *Emeric Perenyi*, în locul titu-

20. Arhivele Statului, Buda N. R. 944—13,

21. Colecţia de Documente. Kemény. Biblioteca Univ. Cluj.

daruui episcopiei dela Orade, *Francisc Perenyi*, căzut mai târziu la Mohács, fiul nevrâstnic încă al palatinului[22])

La 1525 e inobilat *voevodul Ioan* din *Cărand*, ţinutul Tincii, iar la 1533 episcopul *Czibak*, *„usurpator laicus“*, inobilează pe alt voevod din *Cărand*, pe *Gheorghe* şi îi donează satul *Ilyeháza*, — azi distrus, — cu drept de a ţine târg odată pe an[23]). Intre satele *Lazuri*, *Cărand* şi *Gepis* există un vast teritor din care o parte e impădurită, iar în ceialaltă, dinspre Cărand, se observă bine şi azi un lung şireag de parcele de vie părăsită. Pe locul numit *La Bisericuţă* se mai văd şi azi ruinele unei biscrici de piatră, iar o parte de hotar dintre cele trei sate se chiamă *La Curţile Ilii*[24])

Pe la sfârşitul veacului XVI o samă de diplome de nobili predialişti de-ale marilor seniori dela Orade, — azi păstrate în arhivele din Budapesta,— ne prezintă vreo zece voevozi inobilaţi în cuprinsul moşiilor episcopeşti din sudul Bihării.

Ce s'a ales mai târziu din aceşti voevozi români cu donaţiuni şi diplome nobilitare, vom vedea în epoca calvinismului şi a principilor ardeleni.

---

22. *Bunyitay*; Biharvármegye oláhjai és a vallás-unio, Bpest. 1892 p. 16-17.

23. *Bunyitay*: o. c. p. 18-20.

24. *Csánki*: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. Bpest 1890 p. 618. *villa Eliae*.

IV.

Din trecutul oraşului Beiuş.

Numele cel mai vechiu, istoric, prin urmare cel corect şi românesc al acestui oraş este: *Beinş*[1]).

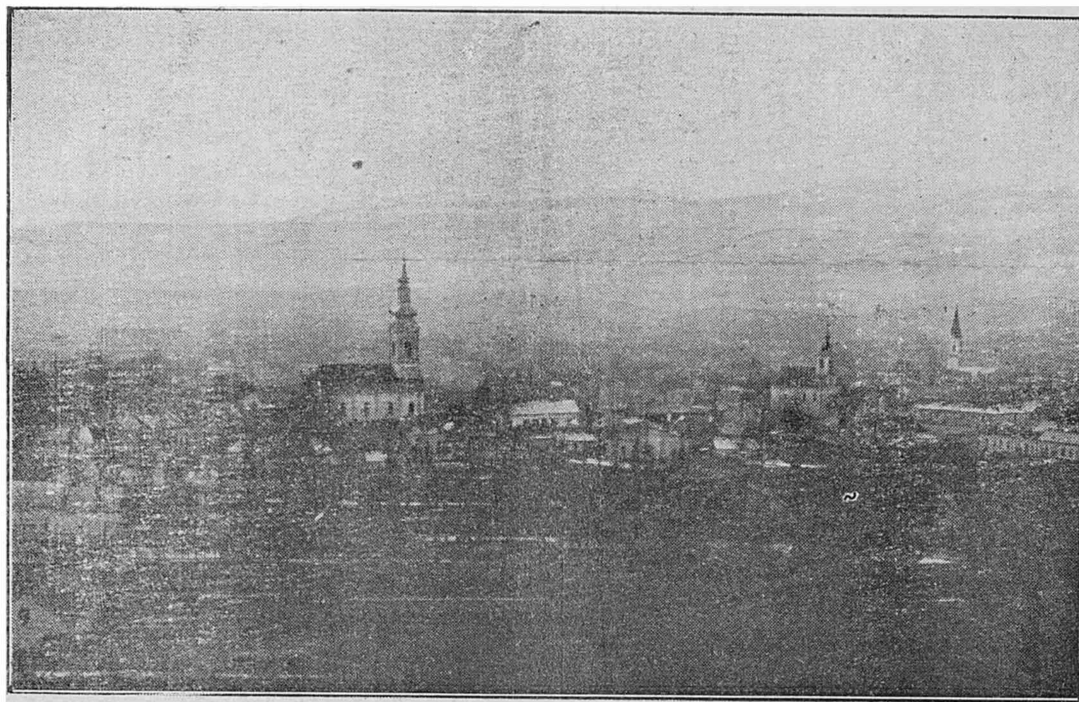
Forma Beiuş este o invenţiune de a etimologismului ardelean din a doua jumătate a veacului trecut şi întrebuinţată azi, fără niciun temeiu, drept nume oficial al oraşului.

1. Cea mai veche formă românească scrisă, pe care o putem urmări este: *Beinş*; astfel la 1749 protopopul Vasile al ţinutului scrie cu alfabet slavon: „Ani Domnului 1749 cu mila lui Dumnezeu eu protopopul Vasilie dela *Beinşu*, din Ghelani. *Familia*, Oradea-Mare. 1892 pag. 523.

In registrele botezaţilor Bisericei ortodoxe din deal la 1792 întâlnim tot *Beinşiu* (cu iţe şi naş), la 1822 tot acolo: *Beinşu* (cu ucu). La 1844 protopopul *Paul Papp* scrie Beiunş, la 1854 tot cu alfabet slavon dăm de *Beinş*.—Dela 1854,—pe vremea alfabetului de transiţie,—civil — se întrebuinţează formele când *Beinş*, când *Beiuş* — La 1858 *Alexandru Roman* fost profesor la liceul din Beiuş membru al Acad. Române şi bun cunoscător al Bihorului, scrie *Beinşiu*; dela 1862 protopopul *Terenţie Raţiu* întrebuinţează numai alfabetul latin şi forma *Beiuş*.

Iosif Vulcan pledează pe lângă forma veche şi populară, — prin urmare singura îndreptăţită, — *Beinş*. Alăturea de aceasta pe alocurea se mai aude şi forma diminutivată: Binş. Aceasta însă nu-i o formaţiune fonetică, ci mai de grabă una alintată de câteva sate din imprejurime. Şi nici numele *Beinş* nu-i un fel de compromis intermediar şi semi-etimologic cum susţin unii, (a) ci e vestmântul în care ni-se prezintă numele cel mai vechiu istoric şi corect românesc al acestui oraş.

Numele unguresc era Belényes, pe care unii îl derivau din

— Vederea generală a Beiușului. —

Acest nume, precum şi intreaga nomenclatură a satelor din sudul Bihării, *fie slavonă*, — *medio bulgară*:—Sohodol, Prisaca, Şebis, Selişte, Rogoz, Pocioveliște, Săud, Şiad, Rogoz, Stracoş, Poiană, Tărcăiţa, Ceica, Sudrici, Merag, Cociuba, s. c. l, fie românească, — *patronimică*: — Albeşti, Drăgăneşti, Leleşti, Hârzeşti, Coleşti, Căbeşti, Dobreşti, Corbeşti, Crânceşti, Duşeşti, Drăgeşti, Tătăreni, Bălăleni, Leheceni, s. c. l. *ori după aspectul locului*: Delani, Petrani, Ponor, Petroasă, Poeni, Vălani, Dumbrăvani s. c. l. este mai mult decât o dovadă că aşezarea Românilor în aceste locuri, în sudul munţilor bihoreni, este anterioară cuceririi ungureşti. La dincontră cum se face ca expansiunea de mai târziu a

---

cuvântul *bölény*-zimbru, aşadar Bölényes ar insemna: *ţinutul zimbrilor*, alţii dela cutare rege *Bela* şi din cuvântul *nyest*-jder, adecă din *Bela-nyest*. In sfârşit sunt cari se opresc la *Belae-jus* — dreptul lui Bela, susţiindu-se legenda că Bela IV s'ar fi ascuns dinaintea Tătarilor prin locurile aceste (b).

Se ridică acuma intrebarea: de unde vin aceste denumiri şi care ar fi etimologia lor. *V. Dumbravă* (c) intemeiat pe nişte teorii de linquistică romantico-fantastică de ale academiceanului *A. Marienescu* privitoare la limba celtică (d) afirmă că numirile *Beinş, Beiuş, Belényes* ar fi de provenienţă celtică. Bi — mic, — in — loc, 'is-apă, Biinis—loc lângă apă. Ungurii au luat — după aceasta etimologie, — forma *Biinis* intercălând — după firea limbii lor, liquida *l* între cele două vocale şi astfel avem *Bilinis*, şi pe urma *Belinis* apoi Belenes, Benenus, Bulenus, Belenos, Belenies, Belenes, forme ce obvin in cele mai vechi diplome şi documente. *(e)*.

Faţă de aceste etimologizări poporane noi susţinem că acest nume derivă din 1. medio-bulgară. *bulgaro-slavonă*, din *Bjelo* selo, — Bjeo-selo, *Bjela-adj.-alb*, în senz de centru, loc principal, scaun al unui ţinut. (f) *selo*-sat, târguşor în comparaţie cu *grad*: Belegrad, Beo grad, loc intărit — cetate. In chipul acesta Beinş — Beiuş — din Beoselo, însemnează *orăşel alb*, — orăşel de scaun al ţinutului, precum Belegradul era al unei provincii.

Bălgradul Ardealului, — Alba-Julia. — nu inseamnă numai

Românilor, — după Tătari şi Turci, — către şesul O-răzii, ne dă tot pe teritoriul unuia şi aceluiaş judeţ şi feud episcopesc, o sumedenie de sate pur româneşti, dar cu numiri ungureşti: *Cehei*-Csehi, Haieu-Hajo, Cordău-Kardo, Nogiorid-Nagyürögd, Niersig-Nyárszeg, Chişirid-Kisürögd, Mierlău-Nyárló, Mădăras-Madarász, Rontău-Rontó, Felcheriu-Felkér, Husasău-Hosszuaszò, Ucuriş-Ökrös, Chişlaca-Kislaka, Gepiş-Gyepes s. c. l.

E greu de admis ca în noul stat maghiar, organizat după cetăţi şi judeţe, în cuprinsul unuia şi aceluiaş judeţ şi latifundiu şi în aceeaş vreme, să înfiinţeze Românii sate şi cătune cu o nomenclatură atât de variată, slavonă, românească şi ungurească.

---

cetate albă — cum l-au tradus şi Ungurii — *Fehérvár* — ci 'şi scaunul şi capitala Transilvaniei, – ridicat pe vatra vechiului Apulum.

Tot astfel derivă şi numele; *Bihor, Biharea*, ung. Bihar, din *Bjela-hora*, munte alb, — inzepezit, — apoi de aici dominant, cum sunt munţii bihoreni priviţi dinspre câmpia Ungariei. Din formaţiunile metatetice-slavo-române derivă: Belinis, Belenis, Benenes, — *Beinşele* — (sat in apropiere) — şi Beinş.

Or tocmai dibuirea şi variantele formelor ungureşti: Belenies Belenes, Beljanes, Belyenes, Belyinos, Belényes până bine prin suta XVIII indică dificultăţile şi nesiguranţa Ungurilor de a reda exact numele acestui oraş, ceeace nu se intâmpla in cazul când ei erau primi occupantes, cei dintâi descălecători ai acestor locuri.

a) *T. A. Pinteru:* Vetera et nova. Binş 1920. p. 67.

b) *M. Bél*: Notitiae Hung. *Hunfalvi* I. A magyar birodalom történeti viszonyainak leirása, Pest. *Schmidt* ibid. I. 192.

c) *V. Dumbrava:* Anuarul liceului din Beiuş 1910—11.

d) *At. Marienescu:* Familia 1902 p. 554. *Liuba-Jana*: Topografia satului *Maidan* urmată de un studiu asupra *Celţilor* s. c. l. de At. Marienescu. Caranşebeş 1895 pp. 133—324.

e) *R. Patiţia*: Ţara Ţopilor, Orăştia 1912 p. 3. Terra Tzopus et terra Belinis. Codex dipl. VII 3. p. 48. *Hurmuzaki* I. 304 Iwan de Bulenus· Hurmuzaki I 697. *Theiner* I. 691. Ladislaus woywoda de Bivinis. scl.

f) *A. Leskien* : Handbuch der altbulgarischen Sprache. Weimar 1889 p. 256, glossar.

Aceasta numai aşa s'a putut intâmpla că satele cu numiri slave şi româneşti sunt anterioare străbaterii Ungurilor prin părţile aceste, iar cele cu nume unguresc sunt vetre de localităţi locuite odinioară de Unguri şi pustiite şi distruse de Tătari şi Turci şi ocupate mai târziu de Români.

Cât priveşte originile Beiuşului, e de ştiut că la infiriparea oraşelor în evul mediu au contribuit mai multe imprejurări. In Ardeal o samă de oraşe, mici şi mari se ridicară pe vetrele cetăţilor şi ale *Canabae*-lor de lânga castrele romane: — *Alba-Iulia, Turda, Cluj, .Zlatna, Roşia, — Apulum, Potaisa, Napouca, Ampelum, Alburnus-maior.*

Alte oraşe fură intemeiate în centrul latifundiilor medievale, indeosebi pe lângă o apă mai mare, la incrucişarea .şoselelor ori la imbinarea ţinuturilor muntoase cu zarea deschisă a câmpiilor, locuri potrivite pentru negoţ şi schimbul produselor.

In Ungaria medievală se mai ridicară o mulţime de oraşe în preajma episcopiilor şi a mănăstirilor. Aici se infiinţară târgurile şi bâlciurile cari deteră naştere negoţului, industriei şi pe urma vieţii orăşeneşti cu multe libertăţi şi favoruri şi privilegii regale, *pacea târgului.*

Situaţiunea oraşului Beiuş revărsat pe malul drept al Crişului-Negru, cam pe la mijlocul văii de sus, subt streşina unui pitoresc brâu de înălţimi impădurite, dela sine s'a imbiat pentru închiegarea şi infiriparea unui târguşor şi centru dominant asupra acestei ţinut. Şi episcopii Orăzii, indată după infeodarea acestor văi şi codri prin suta XII-XIII fixează administrarea moşiilor de aici tocmai la Beiuş, la o

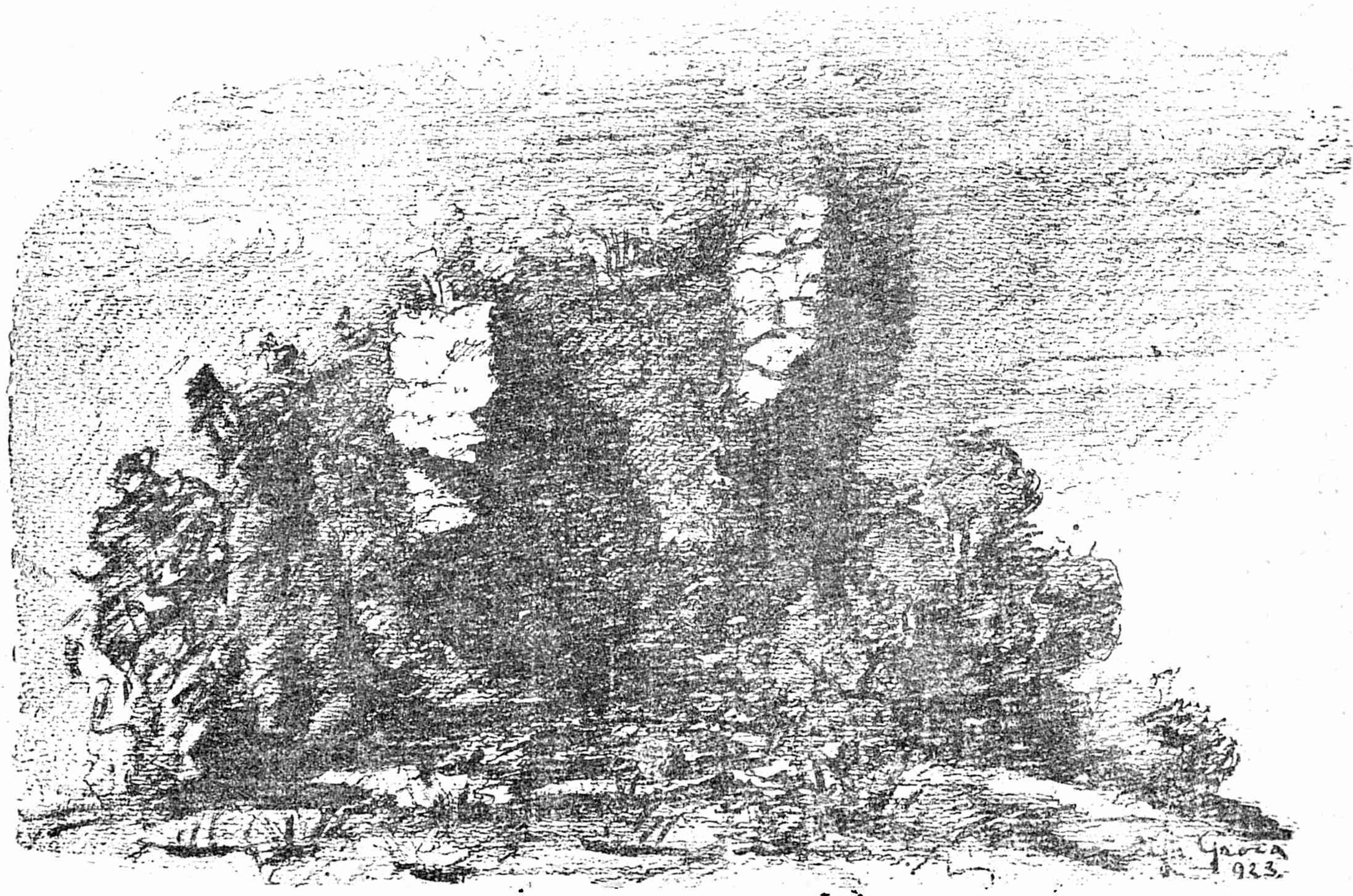
distanță atât de mare dela Orade, orașul de scaun. Incă prin suta XIII-XIV după clădirea cetății dela Finiș și deschiderea minelor dela Băiță, Beiușul devine al doilea oraș de reședință al marilor latifundieri.

In măsura în care bogățiile acestor vaste moșii se îngrămădiau în curțile castelanilor episcopești dela Beiuș, se ivi necesitatea ca orașul să fie pus la adăpost în aceste vremi nealinate ale evului mediu.

De aceea, îndată după pârjolul Tătarilor, la 1257 episcopul *Vincențiu* începe zidirea cetății dela Finiș pe un vârf de munte solitar ce se inalță la spatele acestui sat. Clădirea acestui superb cuib de vulturi — cum li-se mai zicea ăstorfel de cetăți, — nu poate fi anterioară veacului XIII. Istoriografia modernă susține că ridicarea cetăților pe piepturi de munți și înălțimi țuguete în Ungaria începe numai după Tătari, subt Bela IV, când fortificațiile de pământ dela imbinarea apelor se dovediră inutile și fără rost.

In toate documentele medievale aceasta citadelă a Beiușului e cunoscută subt denumirea: cetatea Finișului — *castrum Fenes* — și numai odată, când regele Ferdinand I o donează lui Francisc Tahy, e numită *Béla-vár*, — cetatea lui Bela, — cum i-se spune și azi. La 1647 cronicarul maghiar, *Szalárdi* o numește cetatea Beiușului — Belenesi-vár.

Examinând mai de aproape și în repețite rânduri ruinele acestei cetăți, țin să constat că ea a fost un castel feudal, o fortificație medievală de refugiu și apărare. E clădită la inălțime de 459 m. și întrunește toate condițiile de defensivă: vedere, obstacol și adapost, fiind accesibilă numai dintr'o parte,

— Ruinele vechei catedrale din cimiterul catolic. —

dinspre alvia văii Finişului ce şerpueşte gureşe pe pe subt ruini. Zidurile sunt impresorate cu un inel intreit de şanţuri uscate. Turnul, — *reduit* — donjonul, are formă cilindrică cu trei etaje şi îşi păstrează şi acum în ruini înălţimea. Acest turn şi un colţ de părete din partea sudică a cetăţii mai stăruie şi azi şi dau nota dominantă şi caracteristică vederii generale.

Menirea acestei cetăţi era să apere minele de fier şi aramă dela Băiţa şi Petroasă, precum şi scaunul intinselor moşii feudale de aici, care era Beiuşul. Dintre părcălabii de mai târziu inafară de cei dela 1294 la 1344 ne vin ştiri despre un *Matiaş Castellanus de castro Fenes.*

Această cetate are un rol important in luptele cu Turcii şi în resmiriţa Curuţilor.

Incă prin suta XIII episcopul Lodomer începe exploatarea minelor dela Băiţă. La 1345 aflăm că minele de aici răsplătesc din belşug munca şi sunt cunoscute în toată ţara[2]).

La 1413 episcopul *Andrea dei Scolari, Andreas Florentinus*, cum i-se mai zicea, încarcă cele câteva sate ungureşti din apropiere[3]) şi pe parohii locului de scutinţe şi favoruri, iar pe o colină din nemijlocita apropiere a oraşului ridică, — cum văzurăm mai sus, — o biserică catedrală cu 2 turle. (Acest loc încă pe atunci era indicat şi de ruinele unei biserici foarte vechi, *„a tempore cuius memoria non existit"*[4]). Urmele acestei biserici ridicate de episcopul Scolari se

2. *Statuta* Capit. Varad saeculi XIV. p. 18.
3. Arhivele oraşului Beiuş.
4. Kereszturi, ibid, I. 201.

mai văd şi azi în cimitirul catolic din Beiuş. Dela începutul sutei XV, din 1410 avem urme că Beiuşul era comună urbană *oppidum* cu primar şi juraţi[5]).

Episcopii Dimitrie Meszesi şi indeosebi croatul *Ion Vitéz de Zredna* purtară un deosebit interes atât oraşului Beiuş cât şi populaţiei româneşti, iobagilor episcopeşti din *„pertinentia Belenes“* [6]).

La 28 Oct. 1451 acest episcop — cum vom vedea — declară Beiuşul *oraş liber*, — *civitas*, — din *oppidum episcopale* ce era pân'aci şi îl scoate de subt jurisdicţiunea castelanilor dela Finiş.

Dar şi mai mult a contribuit episcopul Vitéz la aranjarea şi fixarea raporturilor dintre iobagii ro-

---

5. Hurmuzaki I. 387. „Nos Paulus Csapo, judex iuratique cives de oppido Belenes".

6. Arhivele oraşului Beiuş: Ioan Vitéz de Zredna, donează parohiei catolice din Beiuş toate dijmele de vin şi o stradă ce duce pe subt colina cu zidul bisericei. Aceasta ulicioară ce azi vine in partea de sud, pe subt poala cimiterului catolic, devine proprietatea părinţilor parohi, „*venerabiles patres*". Acest cartier al Beiuşului şi azi poartă numele: *Pătăreasca*. Aceasta denumire nu s'a putut păstra numai prin vorba şi tradiţia Românilor, de vremece numai ei, aplicaţi iobagi, servitori, şi muncitori pe lângă oficiile de dijmuire şi curţile boereşti de aici, au putut numi locul şi strada cu averile paterilor dela biserica cea ungurească: *Pătăreasca*.

Tot din vremile, încă mai anterioare, când s'au început clădirile feudale din valea Crişului-Negru şi Beiuş ne vine şi denumirea celui mai mare şi mai intortochiat cartier al Beiuşului: [*Burgundia mare si mică*. E de ştiut că tot evul mediu — ba mare parte şi mai târziu, până chiar azi, — catedralele, mănăstirile, cetăţile şi castelele feudale şi alte clădiri monumentale din Ungaria sunt zidite de meşteri şi salahori aduşi cu deosebire din Italia şi părţile de est ale Franţei, din vechiul principat al *Burgunzilor*. Atât cetatea dela Finiş cât şi catedrala şi alte clădiri sunt opera acestor Burgunzi aduşi pe aici de marii seniori şi episcopi de pe vremuri ai Orăzii. Subt durata şi după terminarea lucrărilor mulţi din ei s'au fixat pe locurile ce le primeau în apropierea clădirilor, — cum eră şi obiceiul, — d. p. meşterii catedralei din Colonia — Köln. Burgundia din Beiuş le păstrează şi azi amintirea.

mâni din Bihor, judeţ aproape în întregime feud al episcopilor dela Orade.

Un nou avânt putem înregistra în istoria ţinutului şi cea a oraşului Beiuş pe vremea Corvineştilor, în suta XV.

Episcopul *Ioan Vitéz de Zredna*, (1445—1465) croat de origine, era şi un mare bărbat de stat şi umanitarist. — Făcuse din oraşul de scaun, Oradea-Mare, o mică *Firenze* de pe Crişul-Repede. Ca episcop al Orăzii devine cancelarul lui *Jancu Corvinul* şi unul din cei mai abili diplomaţi atât sub acesta cât şi subt regele *Matiaş*. Din prilejul incoronărei acestuia, la 1464 episcopul Vitéz e numit *„Comes perpetuus incliti comitatus Bihorensis“* — prefect ereditar — şi prin el toţi episcopii în scaunul dela Orade. Şi din vremea aceasta, — ba se susţine că regele Matiaş numai a reinviat şi confirmat această demnitate a episcopilor oradani, purtată încă şi subt regii din casa Arpazilor, — titularii episcopiei dela Orade sunt şi comiţii supremi, prefecţi de drept ai vastului judeţ care este Bihorul[7]).

Iancu Corvinul, nepotul lui *Şerban*, — miles de Hunyad — şi fiul lui *Voicu* — aulae miles, — şi al *Elisabetei Mărgineanu* din Teliuc, de lângă *Inidoara* unde a fost ingropată subt biserica românească de aici până la mileniul din 1896, — în înalta demnitate si decisivul rol ce l-a avut în istoria Ungariei, cum ne mărturisesc miile de iobagi români inobilaţi de dânsul, — a avut inţelegere pentru virtuţile militare ale neamului nostru, care era şi cela al Corvineştilor.

7) Kereszturi, ibid. pag. 98.

Şi nu poate fi străin de înfluenţa neîntrecutului beliduce nici interesul ce-l purta cancelarul şi episcopul *Ioan Vitéz de Zredna* oraşului Beiuş şi cum văzurăm şi populaţiei româneşti, iobagilor episcopeşti, din *pertinentia Belenes*.

Prin diploma din 1448 înfrânează ravagiile funcţionarilor domeniali şi ale castelanilor dela *Beiuş* şi *cetatea Finişului*, cari — cum spune acest act, — pentru orice contravenţie pe iobagii români, ba chiar şi pe cetăţenii din Beiuş îi aruncau într'un turn şi în nişte temniţe umede şi fără lumină. De aceea prin aceasta diplomă porunceşte castelanilor ca fără mandat special să nu indrăsnească a pedepsi pe cetăţenii din Beiuş sau iobăgimea ţinutului în chipul amintit[8]).

Tot acest episcop, *Ioan Vitéz*, prin diploma din 28 Oct. 1451 declară Beiuşul *oraş liber* şi îl ridică la rangul de *Civitas*, scoţându-l de subt jurisdicţiunea castelanilor dela Finiş. Ca atare acest oraş de aci nainte are drept ca în fiecare an, în ziua de Sfântu-Gheorghe, să-şi aleagă un jude-primar şi doisprezece juraţi din cei mai distinşi şi mai de treaba cetăţeni. Drepturile şi datoriile acestora sunt stipulate în următoarele puncte :

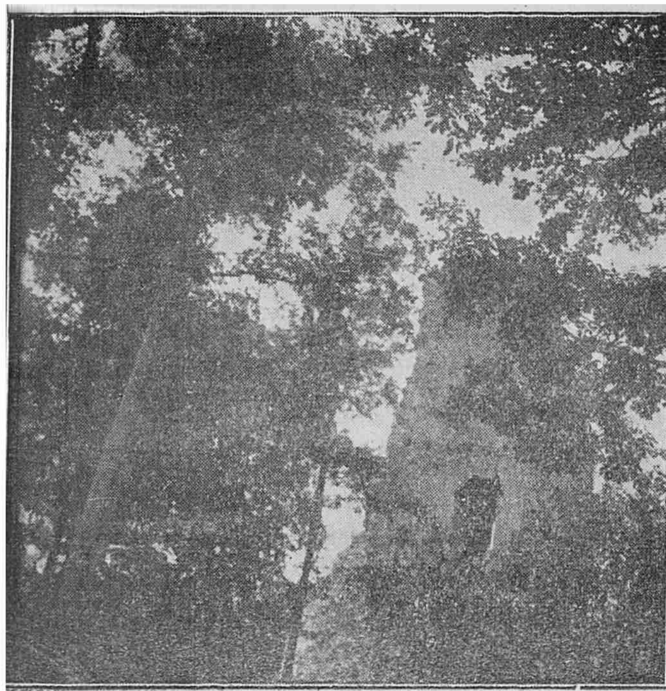
1) Judele şi juraţii fiecare an să fie aleşi totdeauna dintre alţi cetăţeni, adecă tot persoane noui, astfel că tot acelaş jude şi tot aceiaşi juraţi în doi ani după olaltă să nu poată deţine aceste funcţiuni.

2) După alegere, judele şi juraţii fac jurământ de fidelitate către episcopul-feudal pe Sf.-Cruce şi

8) *Arhivele oraşului Beiuş*. Anexa no. III.

Sf.-Evanghelie în prezenţa castelanului, sau vice-castelanului şi a plebanului, — parohului catolic din Beiuş — şi făgăduesc că vor respecta drepturile şi libertăţile cetăţenilor şi în judecăţile lor nu se vor lăsa a fi conduşi nici de ură nici de vreo altă consideraţiune.

3) Inainte de prestarea jurământului nu pot şi nu sunt îndreptăţiţi să aducă vreo sentinţă.

— Ruinele cetăţii dela Finiş. —

4) Sentinţa judelui şi a juraţilor se poate apela la castelan ori la locţiitorul acestuia din Beiuş.

5) Sentinţa castelanului se poate apela la curtea episcopească sau la comitele din Oradea-Mare. (Era aceeaşi persoană).

6) Nu e voie săse impue alte pedepse, *birşaguri*, afară de cele prevăzute în aceasta diplomă. — Şi anume:

a) Pentru omor, adulter, falsificare de acte publice, sigile, bani, monete, incendiu şi alte crime similare, 6 floreni în aur.

b) Celelalte crime de felul acesta, cărora poporul le zice vrăji şi *farmece — ronthás,* — se vor judeca la curtea episcopească din Orade după obiceiu. — Furturile, mutilările, rănirile, din cari n'a urmat moarte, se vor judeca conform obiceiului acelui oraş.

7) Judele şi juraţii oraşului Beiuş au drept să intrebuinţeze un sigil pentru verificare caşi celelalte oraşe ale acestei Biserici (episcopii) conform obiceiului din ţară.... Acest sigil va avea formă rotundă, la mijloc cu gravura *Sf. Ladislau I.* prins între stânci şi munţi şi care în mâna dreaptă ţine mărul ţării, în cea stângă o spadă, iar imprejur va purta înscripţia: *Sigillum oppidi Belenes.*

8) Acest sigil să fie păzit şi păstrat cu mare grijă şi băgare de samă. Să nu se pue decât în prezenţa judelui şi a celor doisprezece juraţi şi numai în caz de urgenţă, fiind de faţa şi numai opt dintre aceştia în frunte cu judele.

9) Dacă s'ar întâmpla ca judele şi juraţii să facă vreo falsificare cu acest pecet, atunci oraşul să-şi piardă dreptul la pecet, iar ca pedeapsă să plătească curţii episcopeşti *cincizeci* de mărci, — două sute de floreni în aur, (1 marca 4 fl. 1 fl. 100 dinari) — pe lângă aceste şi *dijmele, nonele* şi *fertonul*

(25 dinari, ferto a viertl dictus) şi alte imposite obişnuite.

10) Niciun cetăţean din Beiuş, fără ştirea şi sentinţa judelui şi a juraţilor, nu va putea fi încarcerat din partea castelanilor.

11) Judele şi juraţii să nu între în scaun de judecată decăt numai în orele de dimineaţă, antemeridiene, iar după masă niciodată să nu judece pe nime, fiindcă atunci sunt plini de vin,—*vino repleti*,— la caz, aceasta sentinţă să nu aibă nicio tărie[9]).

Aceste privilegii au fost acceptate şi confirmate mai târziu, la 1491, de către episcopul *Valentin Vuk*, Farkas Balint, şi de ceilalţi mari seniori ai locului, cum spun datele confirmărilor din 1495, 1503, 1519, 1548, apoi la 1558 de regina Isabella, Sigismund Batori şi pe urmă, la 1782, de impăratul Iosif II.

Pentru comerciul şi industria, indeosebi de fer şi aramă a Beiuşului şi traiul populaţiei din acest ţinut, dar tot în aceeaş vreme şi pentru siguranţa publică din Ungaria veacului XV, e foarte caracteristică diploma regală a oraşului, obţinută dela regele Vladislau V (1444—1457). Judele şi juraţii Beiuşului precum şi satele din acest district au inaintat regelui o jalbă în care se plâng contra jafurilor, maltratărilor şi încarcerărilor la cari sunt expuşi chiar şi din partea autorităţilor prin ţinuturile, pe cari le cutrieră populaţia de aici, ca muncitori, târgoveţi, negustori ambulanţi, intocmai caşi azi. Prin diploma aceasta din 1454 regele conferă acestei populaţii un fel de *salvus conductus* şi autorităţilor abuzive le pune în

9) Arhivele oraşului Beiuş. Anexa IV,

vedere cele mai aspre pedepse. Intr'altele zice „Localitatea care nu respectă acest ordin regal, va fi pedepsită cu un *birşag* de 24 mărci, — cam 200 fl. Dacă autorităţile cutărui judeţ nu vor executa conştienţios acest ordin, Palatinul ţării să-i pedepsească pe dânşii cu cele 24 mărci[10]).

Tot din vremea aceasta, de pe la sfârşitul veacului XV, mai avem două diplome dela episcopii *Ioan* IX *Pruis* (1476—1490*)* şi *Dominic Kálmáncsehi* (1495—1501) cari deşi mai puţin inportante, sunt insà foarte grăitoare pentru felul cum feudalii locului şi autorităţile oraşului Beiuş urmăriau cu orice preţ sporirea şi întărirea materială a satelor ungureşti din valea Crişului-Negru.

Prin diploma din 1478 episcopul *Pruis* donează oraşului Beiuş şi satelor: Tharchan, Negerfalva, Fenes Jánosfalva, Sonkolos, Uylok, Al-solomos, Fel-solomos şi Remete teren liber pentru vierit, confirmă şi lărgeşte toate privilegiile acestora. Dacă cineva i-ar impedeca în cultivarea viei, să plătească 20 floreni în aur, dacă cutare ar indrăsni să vânză vin în târgul din Beiuş, câtă vreme proprietarii de vii, Ungurii de aici şi din imprejurime, nu şi-au valorificat produsele lor, plăteşte 20 fl. Celce scapă vreo vită în viile lor, plăteşte 3 mărci. Dijmă din vinul acestora nu se ia pânăce nu vor fi umplut un vas şi numai după aceea se poate dijmui după obiceiu[11]).

10. Privilegiales Ladislai Regis Hungariae de Anno 1454 oppidi Belenes civibus elargitae ne sub poena 24 Marcarum ob delicta detineri possint, sed coram eorum Judicibus processu Juris impetantur. — Arhivele oraşului Beiuş. Anexa V.

11. Privilegiales Ioannis condam Eppi Varadiensis civibus oppidi Belenes de anno 1478 circa plantandas vineas et super eo extradatae ne externa vina eo invehantur donec ex vineis Belenesiensibus procreata duraverint. Arhivele oraşului Beiuş. Anexa VI,

La 1495 episcopul Dominic Kálmáncsehi opreşte importul berei, — cervisia, — mai de graba mied, idromel, obişnuit şi azi, — din partea Românilor, dându-le drept de vânzare numai in bâlciurile cele mari din Beiuş. — Din această diplomă reese că pe vremea aceasta Beiuşul avea şi târguri de săptămână si iarmarocuri[12])

O altă diplomă care ne invederează viaţa acestui ţinut, precum si industria si comersul oraşului Beiuş, este cea din 1503, dată de episcopul Gh. Szatmáry prin care aranjează fricţiunile dintre târgaşii din Beiuş si oraşul episcopesc, Suplac — Zeplak, dela gurile văii din jos a Crişului-Negru. Acest oraş, pe lângă *Tinca*, *Thenk*, *Keseháza şi Hidus* — Holod, mai era şi loc de vamă. Obişnuiţi cu multe favoruri şi privilegii, primarul si juraţii Beiuşului se plângeau acestui episcop că negustorii, meseriaşii şi alţi târgaşi din Beiuş in târgul din *Suplac* sunt prea vămuiţi, deşi din vremi străbune beiuşenii au avut favorul că numai după marfă ce trece peste jumătate de zlot, să plătiască vamă şi şi aceasta cu reducere faţă de târgaşii din alte părţi. In cauza aceasta episcopul Szatmáry, prin literile din 21 Oct. 1503 către castelanul din Beiuş dispune, ca vechile scutinţe şi libertăţi ale orăşenilor si ale iobagilor, atât unguri cât şi români, din aceasta provincie să fie respectate[13]).

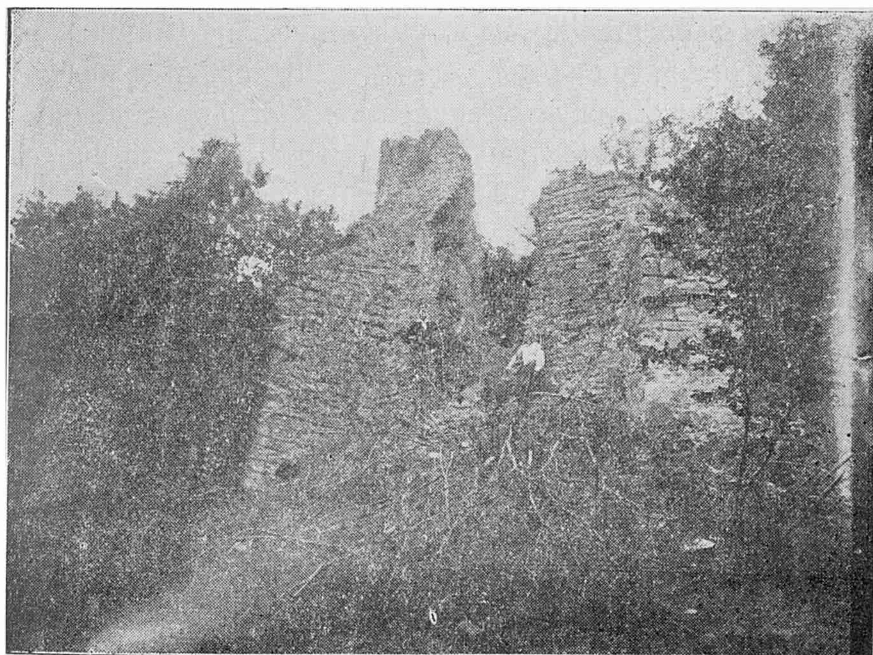
---

12. Privilegiales Dominici Eppi Varadiensis civibus oppidi Belenes super vetita cervisiae ad Belenes deductione emanatae anno 1494. Arhivele oraşului Beiuş. Anexa VII.

13. Privilegiales Georgii condam Eppi Varadiensis de anno 1503 oppidi Belenes et pertinentiarum incolis super relaxatione telonIorum et tributorum in oppido Zeplak Eppo Varadiensi obveniri solitorum. — Arhivele oraşului Beiuş. Anexa VIII.

Aceste diplome devenirà mai târziu pentru orăşenii din Beiuş un isvor de continuă lărgire a vechilor inlesniri şi privilegii pe cari le solicitară şi obţinură, cu deosebire subt calvinism, dela principii Ardealului.

Tot atunci ele tinseră o leacă de scutire şi iobăgimei române din sudul Bihorului contra încălcărilor acestor principi cari pe vremea calvinismului atentau cu cunoscutele mijloace la vechile organizaţiuni şi drepturi, la legea şi obiceiurile străbune ale Românilor din Bihor, feudul de altădată al capitlului şi episcopiei dela Oradea-Mare.

Ruinele cetăţii dela Finiş.

V.

Subt principii ardeleni. Calvinismul şi dominaţiunea turcească in Bihor. Resmiriţa curuţilor. 1551—1711.

In perindarea evenimentelor ce urmară după lovitura dela Mohács, Beiuşul are rol important fie ca oraş de graniţă, cu rosturi politice, fie ca punct strategic, râvnit şi din dreapta şi din stânga. După moartea lui Zápolya şi repunerea lui *Gheorghe Frater-Martinuzzi-Utiesenovic* (17 Dec. 1551), calvinismul străbate şi în Bihor. La 1557 Oradea ajunge în mânele reginei Isabella, văduva slovacului Zápolya, şi în ale calvinilor ardeleni. Incă mai dinainte, după asasinarea guvernatorului, Frater, mercenarii lui *Castaldo*, subt conducerea lui *Camponius Bernardo D'Aldana* maestre de campo, prădară Beiuşul şi valea Crişului-Negru[1]).

Aproape întreg Bihorul e anexat la Ardeal. Latifundiile episcopiei sunt reţinute pentru *Ioan Sigismund* şi pentru nemeşii din Bihor. Feudul dela Beiuş devine *bonum fiscale*[2]). Isabella confirmă toate privilegiile orăşenilor şi ale satelor ungureşti de aici,

1. *Márki*: ibid. I. 545.
2. *Kereszturi*: ibid. 219.

iar la 26 Mart. 1602 Sigismund Bathori inobilează întreg oraşul Beiuş[3]).

Ca centru al unui mare număr de sate româneşti, Beiuşul zi cu zi e scos în evidenţă şi devine *scaun de dijmuire*, rol pe care in părţile anexate nu-l aveau numai *Săcuenii, Oradea-Mare, Dobriţinul* şi *Ineul*[4]). Scopul urmărit era crearea unei baze puternice de operaţie printre Românii din sudul Bihării in interesul calvinismului.

In neînţelegerile şi fricţiunile dintre impăratul Rudolf şi Sigismund Bathori, la 1599 intervine şi *Mihai-Viteazul*, care, după Şelimbăr şi întrarea în Alba-Julia, la 15 Nov. 1599 pune stăpânire şi pe cetatea Finişului[5]). După Mirislău, în drumul spre Praga şi Viena, la 7 Dec. 1601, soseşte la Beiuş unde face un popas de 2 zile.

Reacţiunea ce urmă după căderea lui Mihai aici în Beiuş şi sudul Bihării se resimte cu deosebire subt *Bocskai, Bethlen şi Racoţeşti.* Dar nici de data aceasta încercarea de a răspândi calvinismul printre Românii de aici nu prinde cum prinsă încâtva printre cei din nordul acestui mare judeţ.[6])

In schimb însă noua lege ungurească, cu multele înlesniri şi favoruri se lăţi cu atât mai repede *printre populaţia flotantă dela oraşe şi astfel şi în*

---

3. *Approb. Const. Regni* Transilv. III art. I. 1614. Diploma în arhivele oraşului Beiuş. Anexa IX.

4. *Approb.* II. tit. XI art. 1572.

5. *Hurmuzaki*: Doc. XII 1179, IV 13, VIII 213 şi Szadeczky L: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben Bpest. 1893 p. 113 şi oklevéltár Arhiv. 404, 410.

6. *Lampe:* Historia Ecclesiae Reformatae în Hungaria et Transilvania Trajecti ad Rhenum (Utrecht) 1728 p. 644.

Bèiuş. Biserica calvinească de aici, încărcată de donaţiuni, moşii, mori şi vămi, în scurtă vreme devine un puternic centru de expanziune a reformaţiunii, dar numai prin cele 7 sate ungureşti din valea Crişului Negru.[7])

Şi nici politica de desbinare şi invăluire a Racoţeştilor nu poate slăbi rezistenţa Românilor din ţinutul Beiuşului. La 1641 Gh. Rákóczi I. scoate pe Românii bihoreni de subt ascultarea vlădicilor dela Bălgrad şi le dă un episcop calvinizat, pe *Avram Burdánfalvi,* dar îl subordinează superintendentului calvin din Ardeal impreună cu alţi protopopi din nordul Bihorului. Din acest fapt al principelui reese că *Avram* n'a fost „piscup", ci mai de grabă vreun protopop calvinizat peste noapte de forţa imprejurărilor, cum se intâmplă nu odată pe vremea aceasta a Racoţieştilor şi cum mai era şi *Petru dela Ciuciu, — Csucsi Péter,* — din vecini, din părţile Hălmajului.

Cine a fost acest misterios Avram al Românilor, afirmative calvinizaţi, — cum greşit se susţine, — din ţinutul Beiuşului? Ştiri mai de aproape, privitoare la acest exponent oficial al calvinismului prin părţile aceste n'avem nici azi. Cu acest nume: *Burdan* din Burda, mai târziu Burdánfalvi, ne întâlnim încă pe la 1600 în părţile aceste. Subt cei dintâi principi ardeleni, câţiva, *crainici* cari mai 'nainte vreme erau un fel de *ajutor* de voevozi, reuşesc să acapareze o mulţime de sate sub administrarea lor[8]).

7. *Sipos*: A belényesi ev. ref. egyház tört. Nagyvárad 1883 p. 32—35.

8. *Meteş*: Contribuţiuni nouă privitoare la voevozii români din Ardeal şi părţile ungureşti în veacul XVI-XVIII Cluj 1922 p. 8.

Din aceştia, pe semne mai bine se înstăpânise crainicul, *Petre Burdan*, cum apare din conscripţia dela 1 Aug. 1600 a feudului dela Beiuş. Om cu trecere la puternicii zilei, acest *Petre Burdan*, mai bine, din Burda a fost inobilat, primind —ca de obiceiu— numele satului, ca nume nobilitar unguresc: *Burdánfalvi* şi fiul lui *Petre din Burda*, crainicul atâtor sate, a fost *episcopul, Avram Burdánfalvi*. Nădejdile legate de apostolia lui Avram în scurtă vreme se distrămară. La 28 Dec. 1656 Românii din districtul Beiuşului sunt puşi subt ascultarea şi păstorirea vlădicului, *Sava Brancovici* al Bălgradului, cărui Gh. Rákóczi II îi dă, *episcopatul* bisericilor din comitatele: Albei din Transilvania, Hunedoarei, Zorinului, Bihorului, Zarandului, Crasnei Solnocului de mijloc şi celui interior, Dobăcei, Cojocnei, Turzii, cetăţii de Baltă şi Maramureşului, districtele cetăţii de Piatră, Bistriţei şi *Beiuşului*—.....„Kövăriensis, Bistriciensis et Belenesiensis districtuum...“ In aceasta diplomă, —cea din urmă,—ţinutul Beiuşului e amintit ca district autonom şi independent de judeţul Bihor şi ca atare aparţinea Transilvaniei[9]).

Fapt e însă că Avram multă ispravă pe aici n'a făcut, de vremece în valea Crişului-Negru afară de oraşul Beiuş şi cele şapte sate, cu populaţie mixtă, româno-maghiară, aceasta din urmă calvinizată şi azi, niciun sat românesc n'a putut fi trecut la calvinism. Ba nici populaţia românească din satele mixte – Negru, Finiş, Ioneşti-Ivăniş, Şuncuiş, Uilac şi Remetea—n'a trecut la Biserica dominantă a vremii.

---

9. *Mangra:* Mitropolitul Sava II. Brancovici Arad 1906 p. 51.

Românii de aici, din aceste sate şi azi sunt enoriaşi ai Bisericilor naţionale româneşti, ceeace dovedeşte că aceşti Români pe vremea ivirii calvinismului în Bihor erau vechi şi băştinaşi locuitori în aceste localităţi, la din contră, într'un sat unguresc, calvinizat, un neam de altă limbă şi lege nu era chip să se poată aşeza una cu capul, dacă nu se lăpăda de legea de pân'aci.

Şi nici mult pomenitul *piscup, Mihai din Vajdafalva*, n'a păstorit în părţile Beiuşului, deoarece acest Vajdafalva nu-i satul *Nimăeşti* de lângă Beiuş, cum a susţinut *Lampe* şi după el toţi istoriografii maghiari ai calvinismului[10]), iar dintre ai nostri *Cipariu*[11]), şi pe urmă d. *Iorga*[12]), ci satul *Voevodeni*, de pe valea *Crişului-Alb*.

E fapt constatat că calvinismul mai tare a prins în părţile unde se pomeniau mai mulţi nemeşi, fie chiar şi români, cum a fost judeţul *Hunedoarei*[13]), şi nu se putea incuiba pe aici, în ţinutul Beiuşului, unde multă vreme şi subt calvinism, până la *Isabella* era un singur latifundiar: episcopia catolică maghiară a Orăzii. Unicul rezultat positiv al tuturor incercărilor de a calviniza acest ţinut este: *sporirea şi întărirea prin calvinism a elementului unguresc din Beiuş şi în cele şapte sate din ţinutul acesta şi ivirea a câtorva nemeşi şi pe aici cu moşii tăiate din feudul episcopesc de altădată.*

10. *Lampe:* ibid. 248; *Rácz* K. A Zarándi egyház tört. Arad. 1880 p. 264 *Sipos* ibid. 34.

11 *Cipariu:* Acte şi fragmente. Blaj şi Arhiv 609-10.

12. *Iorga*: Istoria Bisericei Româneşti. Bucureşti 1908 I. 330.

13 *Dr. I. Radu:* Istoria vicariatului gr. cat. al Haţegului. Lugoj. 1913 p. 68-70.

Mulți dintre aceşti nobili de recentă proveniență au fost cnezii şi voevozii noştri de ieri, de ale căror urme pe la sfârşitul sutei XVII abia dacă mai dăm pe ici pe colea.

Lângă norod, părăsit de toți la o zi grea, mai rămâne preoțimea noastră dela sate, aşa cum a fost umilă şi simplă în traiul ei, ca mai târziu tot ea, să scoată în fața istoriei ființa integrală şi curată a poporului românesc din Ardeal.

Situațiunea Beiuşului şi a Românilor din sudul Bihării şi Valea Crişului-Negru se schimbă cu ocupațiunea turcească. Cetatea Finişului încă dinainte de instăpânirea semilunei în Bihor, pe două rânduri, — la 1598 şi 1618, — cade în mâinile Turcilor. Dela data aceasta puterea Islamului devine o primejdie permanentă şi pentru părțile bihorene. Apar, dispar şi reapar, până ce la 28 Aug. 1660 intrară in vechea şi puternica cetate a Orăzii-Mari.

Incepe dominațiunea de treizeci de ani a Turcilor în Bihor.

La 1661 cade definitiv şi Beiuşul[14]) şi în curândă vreme intreg Bihorul. Beiuşul cu valea Crişului-Negru fac parte din paşalicul Orăzii-Mari. Cele două cetăți dela Beiuş şi Orade asigurară teritoriile ocupate de Turci contra vreunei lovituri dinspre Ardeal şi împedecară impreunarea Ungurilor pentru un atac concentric impotriva ocupațiuniii turceşti.

Cea dintâi urmare a căderii Orăzii-Mari şi a Bihorului fu înfrângerea morală şi politică a nemeşilor bihoreni, cei mai nealinați şi mai insolenți in

---

14. *Scholtz :* Nagyvárad várának tört. N-várad 1907 p. 174.

întreaga ţară. In scurtă vreme se împăturară din Bihor şi se resfirară prin Maramureş şi câteva judeţe din Ardeal.

In Ardeal, — se ştie, — că principii şi Statele ardelene duseră o politică reală şi foarte norocoasă faţă de Turci. Aşa se întâmplă că deşi Ardealul, — cum ziceau cronicarii maghiari contimporani — *era un nod permanent în gâtlejul Turcului*, totuşi recunoscând suzeranitatea Sultanului şi plătind un peşcheş destul de redus, 10—15 mii de galbini, Ungurii îşi păstrează aproape toate libertăţile şi intocmirile politice, economice şi bisericeşti. Aşa ajunse Biserica românească de o striveau şi pe mai departe în Ardeal, calvinii, iar in Ungaria şi Banat, Sârbii[15]. Turcul se mulţumi cu banii şi cu un fel de protectorat pe care îl exersa indeosebi când cu schimbarea principilor. In Beiuş, — câtă vreme Bihorul face parte din ţinuturile anexe: *Partes adnexae Regni* şi astfel sta subt protectoratul turcesc, — calvinii se susţin la suprafaţă.

Situaţia se schimbă cu căderea Orăzii şi anexarea Beiuşului la paşalicul de aici. Nesiguranţa zilei de mâne, inerentă chiar şi azi oricărei guvernări turceşti: *provetbiala justiţie turcească, spahiile, defterul*, adecă sumedenia de dări către stat şi sultan, subt paşalele: Zifra Hasszan, Kucsuk Mehemed Heszem Mehemed, Hamza, Szokoli Ali, Jusszuf, Sziliktar Ahmed şi Abdullatif răriră cu desăvârşire elementul unguresc de prin toate unghierele vastului judeţ[16].

15. *Dr. Bunea:* Episcopii P. Paul Aron şi D. Novacoviciu Blaj 1902 p. 39—60.
16, *Salamon* F.: Török—magyarkori okmánytár IV. 316.

Românii noştri prinseră şi ei a-şi mai vedea acuma de treabă; unii tăiau, care cât putea, din moşiile părăsite şi se mai instăriră, alţii, din locurile mai expuse, se apucară de hăiducie. Astfel se intâmplă că satele româneşti nu par a fi suferit de pe urma ocupaţiunii turceşti. Turcul, pe semne, văzând că dela Români afară de vite n'are ce stoarce şi mai având trebuinţă de munca şi braţele lor, îi scotea la lucrări publice, fortificaţii şi robote. Numai aşa ne putem domiri, cum numărul satelor româneşti de aici şi peste tot din intreg Bihorul, subt dominaţiunea turcească, nu scade, ci dimpotrivă sporeşte, în vremece comunele cele mai mari şi bogate ungureşti dinspre şes sunt distruse şi multe din ele dispar, iar vatra lor de altădată azi e deţinută de Români. Unele abia dacă numele şi-l-au hărăzit vremurilor de după Turci. Astfel dispare al doilea oraş episcopesc din valea de jos a Crişului Negru: *Zeplak*, Suplacul.

Dispar şi cele vreo optsprezece moşii nemeşeşti impreună cu stăpânii lor din vremea principilor ardeleni.

Către sfârşitul sutei XVII vremurile iar prind a se învolbura. La 1689 austriecii pregătesc o ofensivă generală contra Orăzii. La 30 Iulie 1686 armata austriacă subt conducerea colonelului *Conte de Corbelli* bate şi scoate pe Turci din Beiuş şi cetatea Finişului. La 6 Iunie 1692 generalii *Badeni şi Donat v. Heiszler* scot pe Turci şi din Oradea-Mare şi pe urmă şi din Bihor[17]).

17. *Scholtz*; ibid. 188—194

La 1696 Mihai Apaffy II, ultimul principe al Ardealului renunţă la domnie şi principatul impreună cu Părţile trece subt ascultarea Habsburgilor. Dar începe şi reacţiunea lui Francisc Rákóczi II. impotriva neamţului. Nemţii, labanţii, sunt ajutaţi de Sârbii patriarhului *A. Cernovici*, favorizaţi şi privilegiaţi de Habsburgi. In schimb *curuţii* lui Rákóczi reuşesc să rescoale pe Românii din judeţele de nord şi în parte şi pe cei din Bihor şi răscoala se prelungeşte. — Cetăţile dela *Beiuş şi Pomezeu*, devin baze de operaţie ale curuţilor. La 29 Oct 1703 Rákóczi scrie lui *Ştefan Sennyei* din tabăra dela *Tokai* ca să pună mare preţ pe cetatea dela Beiuş şi să impiedece cu orice jertfe impreunarea Sârbilor cu austriecii cari pe la Beiuş căutau legătură[18]). Incep suferinţele satelor româneşti. Sârbii aprind şi pradă Beiuşul pe două rânduri. Către sfârşitul celui dintâiu deceniu din suta XVIII, *curuţii* sunt bătuţi. La 1 Maiu 1711 Contele Károly şi baronul Pálfy încheieră pacea dela Satumare. In senzul acesteia austriecii acuma se apucară de dărămarea cetăţilor de resistenţă ale curuţilor.

Urmează, că şi cetatea dela Finiş, sentinèla Beiuşului, care dela 1250—1711, aproape cinci veacuri, a fost scutul şi apărarea acestui colţ de ţară, într'o zi fu prefăcută intr'un morman de ruini.

18. *Thaly R*: Archivum Rakoczianum Pest. 1873 I. pag. 138.

VI.

Veacul XVIII. Românii in drum spre şesurile părăsite de Turci. Mişcări religioase. Diecii moldoveni. Inceputuri de organizaţii şcolare şi bisericeşti. Beiuşul şi noua episcopie română-unită în Bihor.

Din luptele cu calvinii ardeleni, cu Turcii şi pe urmă cu resmiriţa curuţilor în tot Bihorul părţile muntoase şi valea de sus a Crişului-Negru au suferit mai puţin.

Imprejurimile Orăzii, precum şi sectorul dintre Orade şi Arad, ars şi prădat, ferme pustii, aveau aspectul unor bălării imense cu primejdioase ascunzişuri de haiduci.

Românii în prima jumătate a veacului XVIII roiesc din toate părţile muntoase ale Bihorului şi ca un val cuceritor, plin de viaţă şi avânt se lăsară spre şesul Orăzii şi părţile dinspre Arad. Incetul, an cu an, fără sgomot, se împlântară pe vetrele părăsite ale satelor ungureşti de altădată, unde sunt şi azi şi rămân.

Marii latifundiari, refugiaţi prin ţări străine, titularul episcopiei catolice, *F. A. Benkovich*, nemeşii de rând, câţi se reîntorc la vetrele şi moşiile distruse, aveau trebuinţă de braţele muncitoare ale Românilor. Toţi erau bucuroşi, dacă dijmele şi prestaţiunile iobagilor nostri, iar le vor asigura un trai uşor şi

putinţa vechilor indeletniciri cu lungi zile de vânătoare şi cu şi mai lungi şi sgomotoase nopţi de ziafeturi.

In Beiuş, deşi acest oraş, era, cum este şi azi, scaunul celui mai mare şi mai omogen ţinut românesc, abia pe la inceputul sutei XVIII se face amintire de un început de organizare a elementului românesc. Noi Românii, neam de *sate*, afară de prestaţiuni iobăgeşti şi câteva slujbuliţe pe lângă domeniu, n'aveam aici, în oraş intocmiri sociale şi rosturi mai superioare.

Nimic nu ne vorbeşte până la data aceasta de vreo organizaţie bisericească aici, în Beiuş, unica forţă ce in trecut ne-a strâns în jurul, unui modest altar, care în aceeaş vreme avea să fie nu numai altarul legii, ci şi cela al limbii româneşti.

Neavând vreo organizaţie, n'avem nici istorie în Beiuşul altora, dar intreţinut cu munca şi truda noastră veacuri de-arândul

Numai aşa ne putem domiri, cum se face că cea mai veche carte românească în Bihor, nu e tradusă în Beiuş, ci în *Luncasprie* şi de ce *diecii moldoveni* copişti de cărţi bisericeşti, refugiaţi cu cutare domn din Moldova prin Bihor,—cum fură la 1658 *Gheorghiţa Ştefan*, domn al Moldovei şi *Constantin Basarab*,—în pribegirea lor pe aici, niciunul, nici *Pavel Rusu*, nici *Vasile Sturze*, moldoveanul, nici *Vasile Sporge*, nici *Popa Ursu*, *Popa Mihaiu*, *Popa Ioan* şi nici *Simion ori dascălul Pavel şi Popa Ştefan* nu se abat pe la Beiuş, ci îşi legară amintirea de nişte sate modeste din împrejurime, de *Răbăgani*, de

Saca, Stracoş, Apateu, Sâmbăşag, Josani-Gurbeşti, Topa-de-Sus, Hârzeşti[1]).

Românii abia la 1726 îşi putură ridica în Beiuş o clopotniţă şi numai în a doua jumătate din suta XVIII reuşesc să se impue ca element orăşenesc, cu un inceput de organizaţie şcolară şi bisericească.

Suntem în a doua jumătate din suta XVIII. In vremea aceasta vechile întocmiri de stat prind a se clătina în toate ţările din Apus. Concepţiile de până aci, privitoare la raportul dintre Stat şi individ, trec prin mari schimbări. *Vânturile democraţiei apusene empirismul şi utilitarismul pedagogic englez, (Locke) raţionalismul şi realismul francez, (enciclopediştii) – Chalotais,—Plan d'etudes pour la Jeunesse,—*1763,— *naţionalismul şi neo-umanitarismul german,* Leibnitz, Wolff, *prin Austria împărătesei Maria Tereza* (1740—1780) *străbat şi în Ungaria. Adierea lor încă de pe acum se resimte în legile ce privesc libertatea cultului, — edictul tolerantiae —* 1781 — *şi instrucţiunea publică de toate gradele.*

Şi e un mare noroc al nostru, dacă ordinele şi edictele acestei domnitoare: *Regulamentul Naţiunei Ilirice, din 1770 şi Ratio Educationis,* din **1777** cari dispun ca fiecare naţiune să fie instruită prin şcoli proprii naţionale[2]) pe Românii din Beiuş îi aflară organizaţi în comunităţi biserice şti a parte de Unguri şi astfel ca naţiune şi ei putură profita de spiritul acestor legi.

---

1. *Şt. Meteş*: Moşiile Domnilor din ţările române în Ardeal şi Ungaria ed. Bibl. Sămănătorul pag. 71. *V. Mangra;* Rolul diecilor din Moldova în cult. Românilor din Bihor în sec. XVII. Familia 1892 p. 205. *N. Firu:* Urme vechi de cult. rom. în Bihor. 1922 p. 20.

2. *Finácz y E*: Magyarországi közoktatás tört. Bpest 1902. II. 284-88.

In urma acestor măsuri ale guvernului imperial, către sfârşitul sutei XVIII, pe la 1793, în ţinutul Beiuşului se înfiinţară vreo patrusprezece şcoli primare naţionale. Că ici-colea, pe lângă vreo biserică mai veche au existat şi mai dinainte, prin suta XVII, şcoli româneşti, în cari *„dieci din ţara Moldovei“* predau rânduiala şi cântările bisericeşti, avem destule urme. Popa Mihai din Topa-de-Sus încă pe la 1658 copiază cărţi bisericeşti. La 1730 într'un Liturghier dăm de următoarea insemnare: *Scrisam eu dascălul Vasile Sporge în sat în Răbăgani 30 iulie 1730.* Tot pe la 1730 dascălul *Ştefan Popu* copiază cărţi bisericeşti în Pomezeu şi Sâmbăşag, iar în părţile Crişului-Repede protopopul *Petre* din Tinod (1685[3]).

Cele patrusprezece şcoli primare naţionale româneşti din ţinutul Beiuşului funcţionară în comunele: *Ciişoara, Sâmbăşag, Pomezeu, Căbeşti, Curăţele, Şoim, Beiuş, Vaşcău, Uilac, Rieni, Ceica, Lazuri, Bunteşti şi Fânaţă.*

La 1816 aceste şcoli rurale sunt declarate *şcoli districtuale* (Districtualis oskola), adecă la un sat, unde era şcoală, anexară mai multe sate din apropiere. Astfel despre şcoala românească din Beiuş revizorul observă, că e din zid şi din material bun şi poate primi până la 79—80 de copii, dreptce aici la Beiuş fură anexate următoarele sate: *Delani, Şoimuş-Petreasă, Sân-Mărtin, Feneriş, Merag, Totoreni, Pocola, Negru şi Săucani.* Şcoalei districtuale din *Curăţele* fură anexate satele: *Beinşele, Cresuia, Pociovelişte, Burda, Cărbunari, Budureasă, Nimăeşti, Mizieş Telec, Talpe, Saca, şi Sălişte-de-Beiuş.*

3. *N. Firu*: Date şi Doc. Arad. 1910 p. 8. Meteş: Ist. Bis. Arad 1918 pag. 285 şi 372.

La şcoala din *Bunteşti* fură alăturate comunele: *Leleşti, Săud, Ferice, Poenii-de-Jos* şi de-*Sus, Cociuba, Gurani, Pietroasa, Broaşte, Belejeni şi Ţigăneşti*. Şcoalei din *Şoim* aparţinură: *Borz, Dumbrăviţă, Ursad, Sân-Miclăuşul, Forăul, Josani-Gurbeşti şi Urviş*. Şcoalei din *Vaşcău* aparţineau 18 sate, celei din *Rieni* 15, la *Fânaţă* 8, *la Pomezeu* 12, *la Căbeşti* 6, la *Sâmbăşag* 16, la *Ceica* 12, la *Lazuri* 10.

In noua eră, inaugurată de politica Habsburgilor într'o zodie destul de norocoasă, Românii în întreg Bihorul cuceresc teren şi cu deosebire aici în Valea Crişului-Negru şi chiar şi în oraş în Beiuş silinţele lor culturale şi bisericeşti prind a se afirma pe zi ce merge.

Pe la începutul veacului XVIII Românii din Beiuş abia dacă făceau 13% din populaţia oraşului. Cauza era Biserica calvină, dominantă, care aproape două sute de ani, aici, în oraş, n'a tolerat vreun preot român în jurul căruia să-se poată închiega şi grupa creştinii nostri. Cu ocaziunea recensământului din 1715 intre enoriaşii Bisericei calvine intâlnim o samă de Români cu nume de familie maghiarizat cum sunt: *Toader Fenesi, Itimie Hajdu, Ioan Szabó, Precup Sebesi, Toader Veres, Lupu Molnár, Florea Markos.* Cum vedem, numele de botez este românesc, aşa cum se agrăiau ei între ei, iar cela dela carte şi familie e maghiarizat, fie după ocupaţiune, fie după satul de unde se trăgeau.

Chiar şi după înfiinţarea unei parohii româneşti în Beiuş, preoţii de aici, la început, până la 1837 steteră subt ascultarea protopopilor din *Câmpanii-de-*

Jos; apoi subt cei din *Pomezeu*, Căbeşti, Delani, Miziêş şi pe urmă subt cei din *Meziad*. Ultimul paroh al Beiuşului şi protopop al Meziadului, Paul Papp, moare la 1843. Aceşti protoerei avându-şi scaunele tocmai în satele, unde odinioară locuiau voevozii ţinutului, vor fi descendenţii unora din vechile căpetenii de pe vremuri ale iobagilor nostri, rămase credincioase legei şi datinilor străbune.

Instituţia cnezatelor şi a voevodatelor româneşti, în urma atâtor prigoniri din partea calvinismului, pe la sfârşitul sutei XVII dispare cu totul. Cnezul şi voevodul de ieri al Românilor, făcut nobil, trebuia să-şi lapede legea şi pe urmă neamul.

Mulţi însă resistau ispitelor, cum ne vorbesc documentele despre persecuţia acestora. Urmarea fu că îşi perdură privilegiile şi moşiile confişcate se donau celora ce-şi plecau capul, iar cei cerbicoşi cari ţineau la legea şi limba lor, fură reduşi la starea de iobagi[4].

S'a întâmplat însă că aceia din cnezii şi voevozii români din suta XVI-XVII cari n'au trecut la calvinism, perzându-şi situaţia privilegiată de altădată, se indreptară spre vreo mănăstire din Ardeal, de unde primind darul preoţiei, primiră şi puterea noului voevodat al sufletelor. Aceasta se putu întâmpla cu atât mai uşor cu cu cât chiar şi până la suprimarea voivozilor, ce urmă mai cu dinadinsul după răscoala ţărănească dela începutul sutei XVI, din 1514, apoi subt calvinism, unii din ei erau şi

4. *I. Kemény* Magazin für Geschichte ...Siebenbürgens. Kronstadt 1846 II. 326. *Gàl L.* Vizsgálodások az erdélyi kenézségekről N. Enyed 1846.

preoţii locului, — cum întâlnim tot în vremea aceasta, *pe la 1533 pe voevodul Ioan, preot şi nobil de Hăşmaş, în ţinutul Belului, din sudul Bihărei.* Şi astfel într'o zi voevodatele administrative şi dijmuitoare pentru *Dominus terrestris* se prefăcură în voevodatele duhovniceşti de mai apoi şi poporul totuş nu rămase fără vreo urmă şi formă de organizaţie.

In fricţiunile de pe la mijlocul sutei XVIII dintre episcopii catolici ai Orăzii-Marî şi cei sârbeşti dela Arad, — cei dintâi sprijiniţi de puterea şi organele statului, iar eştia din urmă, adecă Sârbii, *de camarila şi curtea din Viena pentru ajutorul dat în luptele cu curuţii, — protopopii apar totdeauna în fruntea poporului, cumpănind fiecare după a sa pricepere în faţa celor mari, cum şi în faţa celor tari, ce e rău şi ce e bine pentru acest neam părăsit şi obijduit.*

Intr'o jelanie, inaintată la 1727 judeţului în cauza acestor fricţiuni religioase, dăm de următorii protopopi în Bihor: protopopul *Mihaiu dela Luncă* cu toţi preoţii şi cu toate biraele (primari) din toate satele; protopopul *Gavril* dela vidicul (ţinutul) Beiuşului cu toţi preoţii şi cu toate biraele vidicului; protopopul *Ioan de Cefa* cu toţi preoţii din câmpia Orăzii şi cu biraele din toate satele din câmpia Orăzii; protopopul *Jurge dela Peşteş,* de pe Crişul-Repede, cu toţi preoţii şi *cu toţi juraţii*[5]). Tot în vremea aceasta în ţinutul Belului intălnim un protopop la *Groşi.*

Cu deosebire în iscălitura protopopului *Jurge* de pe Crişul-Repede avem o preţioasă indicaţiune

5. Arhiva judeţului Bihor: 1727 Fasc. VIII. 128.

directă, cum scaunele protopopeşti din Bihor sunt o continuare subt formă bisericească a vechilor voevodate. Şi la 1443 în diploma episcopului *Ioan Vitéz*, membri scaunului de judecată, — scaunul sătesc — se numeau ; *„Jurati cnezi"*.

Revenind la cercetarea situaţiunii în care se pomenesc Românii în a doua jumătate din suta XVIII în Beiuş, trebue să constatăm că în vremea aceasta ei primesc un nou şi mare sprijin în intemeitorii negoţului şi ai comerţului din Ungaria, cari sunt *Grecii şi Românii-Macedonieni*, resfiraţi prin ţară, pe urmă Sârbilor, neîntrecuţii apărători de ieri ai Habsburgilor.

Incă prin veacurile de mai dinainte apar prin Ungaria ca mari şi abili negustori de vin şi coloniale, cum sunt familiile: *Sina, Lyka, Pompery* s. c. l. Ei duc şi răspândesc vestea şi numele vinurilor ungureşti, de *Tokay, Miskolcz* şi *Agria* şi cea a ardeiului de *Seghedin*, prin străinătate, cu deosebire prin Polonia şi ţările nordice[6]). Ei vin acuma pe aici mai *grosso modo* dinaintea urgiei turceşti şi mai ales dinaintea sanghinarului *paşă din Janina*. Oradea-Mare subt orice raport era indicată să devie una din cele mai puternice colonii greceşti în tot decursul veacului XVIII. Incă la 1714 în Orade aproape toţi negustorii, comercianţii şi alţi contribuabili mai cu avere, erau Greci, Sârbi, şi Români. (Driva, Roszvány, Iantso, Niri, Püspöki, Cosperda, Pitzis, Theodorovits, Kristoffy, Taszi, Poynar, Csitiri s. c. l.)

Câteva familii din acesti iscusiţi învârtitori ai.

6. *Századok:* 1888 pag. 533.

banului prin a doua jumătate din suta XVIII se abat şi pe la Beiuş. Tocmai în vremea aceasta Românii de aici în nizuinţele lor de refacere şi consolidare aveau mare trebuinţă de experienţa şi jertfele acestor buni bisericaşi.

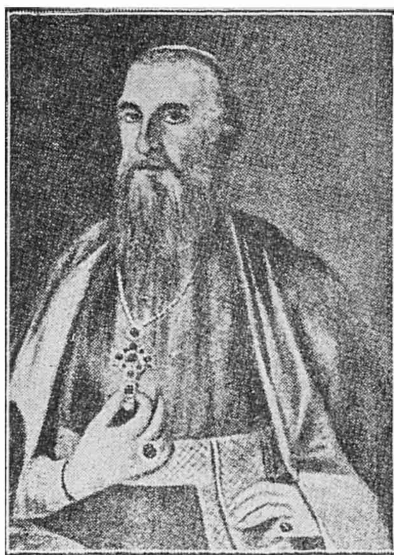
La indemnul şi cu sprijinul acestora, dintre cari ţin să amintesc familiile: *Nete, Drolla, Stupa, Hadsi,* Românii din Beiuş, indată după apariţiunea edictului de toleranţă din 25 Oct. 1781, îşi durează pe un pitoresc piept de deal, peste drum de ruinele unor vremuri apuse, o biserică de piatră, mare, şi frumoasă pentru acele vremuri şi chiar şi pentru cele de azi, inchinată *Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril.* Este biserica ortodoxă-românească din deal.

Tot în vremea această, după multe frământări ce datează încă din 1734, la 1760 o parte a Românilor din Beiuş şi câteva sate, zece, din imprejurime se grupează în jurul Bisericei româneşti, unite cu Roma şi astfel pe la sfârşitul veacului XVIII Românii au două parohii in Beiuş.

Românii bihoreni în nizuinţele lor de independenţă faţă de episcopia catolică maghiară din Orade, la 1750 obţinură aici, pe lângă aceasta episcopie, un vicariat românesc. In aceste stăruinţe insă ei *„uniti sed non subditi“* – nu se opresc la un simplu exponent al marilor seniori, titularii episcopiei catolice, *de vremece şi credinţa şi limba şi demnitatea noastră ce acuma se trezeşte prin sălile de invăţământ ale şcolilor şi prin celulele călugărilor dela Blaj, cer drepturi fireşti şi naţionale. Aceste aspiraţiuni sunt înfăptuite la 1777 prin înfiinţarea şi puţin în urmă*

la stăruinţele celui dintâi titular, Moise Dragoş, prin dotarea episcopiei române unite din Oradea-Mare cu domeniul dela Beiuş.

Şi cum noul stăpân mai tae din pretensiunile nemeşilor din Beiuş, Românii primesc noui puteri de reconstruire internă şi afirmare. Şi din 1796 jos în piaţa oraşului se înalţă măestos a doua biserică românească, o pilduitoare ctitorie a episcopului *Ig-*

MOISE DRAGOŞ
întâiul episcop al Orăzii,
(1776—1787).

naţie Dărăbant. De atunci din crepusculul veacului XIX, din Beiuşul altora de odinioară cele două turle superbe ale bisericilor româneşti stăpânesc din mari depărtări valea Crişului-Negru şi ca două braţe, ridicate spre rugă, vestesc lumii credinţa, trăinicia şi puterea noastră de viaţă şi expansiune.

Puţin în urmă, pe la începutul veacului XIX

Românii, enoriaşi ai celor două Biserici naţionale, ies la suprafaţă şi prind a se afirma şi în viaţa socială şi politică a oraşului. La aceasta consolidare a elementului românesc a contribuit mult o serie de harnici preoţi cari tocmai în vremea aceasta, cele dintâi decenii din suta XIX, se perindară în fruntea celor două parohii româneşti. Pe urma muncii lor numărul Românilor sporeşte şi la 1828 face 42% din intreaga populaţie a oraşului. Prin *Urbariul* din 1769 al împărătesei Maria Tereza şi soarta iobagilor noştri se mai uşorează şi putându-şi acuma schimba şi muta domiciliul, tot mai numeroşi vin la oraş unde învaţă şi dânşii diferite meşteşuguri şi mai prind a se îndeletnici şi cu negoţul. La 1825 tăbăcarii, la 1832 cojocarii, — mare parte Români, se organizează în bresle de meseriaşi. Mai alinându-se vremile se reia munca în noua fabrică de hârtie dela *Finiş*, proprietatea episcopiei române unite, în cea de sticlă dela Bel (1828) şi în minele dela *Băiţă* şi *Pietroasă* cari varsă din belşug comorile lor. Din cele de cupru şi argint dela Baiţă scot anual pe lângă puţin aur, zece vagoane de argint, tot atâta aramă şi plumb, iar turnătoria dela Pietroasa şi Vaşcău varsă anual 60 vagoane de fer[6]).

Instăpânindu-se noua episcopie română a Orăzii în domeniul dela Beiuş, încep şi conflictele intre noul stăpân şi senatul orăşenesc. Nemeşii şi juraţii din Beiuş la 1699 reîntegraţi în vechile favoruri şi privilegii de către episcopul-feudal *Benkovich*, apoi de episcopii *Csáky* şi *Forgách*, de veacuri obişnuiţi la largul lor, nu-şi prea deteau samă că s'au

6. *Borovszky:* ibidem 566.

schimbat vremile şi drepturile[7]). Păşirea energică a episcopilor *Dragoş* şi *Vulcan* i-a cam slăbit şi rărit de pe aici. La 1782 încep fricţiunile în jurul dijmuirilor şi pe urmă pornesc o serie de procese intre domeniu şi oraş. La 1790 senatul orăşenesc prin o petiţiune către Statele ţării solicita recunoaşterea din partea noului stăpân a tuturor scutinţelor şi privilegiilor din 1602, 1614, 1634, 1649, 1653, 1669, primite dela principii ardeleni. Tot anii aceştia inaintează o samă de memorii în cauza târgurilor. In aceste afaceri ca delegat şi susţiitor al Beiuşului pe lângă guvernul imperial din Viena, apare *Ştefan Costa* „concipient şi mai târziu consilier la guvernul din Transilvania". Acest Ştefan Costa din Beiuş avea oareşcari legături şi cu *Gheorghe Şincai*, căruia i-a dat câteva date privitoare la două diete ardelene de subt Mihai-Viteazul[8]).

In urma intervenţiei lui Costa, prin diploma din 5 Iulie 1787, Iosif II. permite, mai bine, reinoeşte dreptul oraşului de a ţine patru târguri de ţară — bâlciuri, — şi anume: I. 16 Februarie, II. 4 Mai, III. 3 August, IV. 9 Nov. şi în toată Joia piaţ de săptămână. Pentru aceste târguri, Beiuşul, tot prin aceasta diplomă, e învestit cu toate drepturile şi privilegiile de cari se bucurau în vremea aceasta oraşele libere regeşti. Tot târgul şi toţi negustorii şi târgoveţii cu mărfurile, vitele şi alte unelte ale lor, stau subt scutul şi deosebită pază regală[9]).

După o amorţeala de două veacuri, pricinuită

7. Diplomele sunt în arhivele oraşului Beiuş.
8. *N. Densuşianu*: Cercetări istorice. Bucureşti 1880 pag. 107.
9. Arhivele oraşului Beiuş.

de nesfârşitul şir de sfâşieri interne, subt principii ardeleni, apoi de ocupaţiunea turcească şi pe urmă de răscoalele curuţilor la cari, aproape în tot timpul acesta fu expus şi oraşul şi intreg ţinutul, Beiuşul primenit cu un considerabil număr de locuitori români, cu noile organizaţiuni şcolare şi bisericeşti ale acestora, la începutul veacului XIX ne indică pe incetul rolul ce-l va avea cu vremea în viaţa Românilor din Bihor şi Crişana.

Parohiile române de aici încă prin cele dintâi decenii de reculegere devin scaune protopopeşti: cea unită indată după infiinţarea comunităţii bisericeşti, iar cea ortodoxă din 1837. Anul acesta Beiuşul, ca parohie centrală a ţinutului, reclamă pentru sine cinstea oficiului protopopesc pe care în trecut, până la data aceasta, îl purtă când un preot, când altul din provincie ori din satele invecinate.

Aceasta muncă de intrămare şi reconstruire a vieţii şcolare şi bisericeşti ne reaminteşte o samă de bărbaţi şi vrednici preoţi din istoria Românilor beiuşeni. Se impun cu deosebire *Ioan Simon* şi scriitorul bisericesc. *Gheorghe Fărcaş* pe urmă canonic şi prepozit al capitlului dela biserica catedrală din Orade, apoi preotul *Iosif Popa*, autorul unei *Cazanii*, — mss, — cuprinzând zece predici la morţi, două iertăciuni şi cântarea lui Solomon. De incheiare observă: „Scrisam eu Popa Iosif din oraş din Beiuş intre anii Domnului Christos 1755 această carte de învăţătură la preoţi şi oameni morţi şi la coconi ce-s pristăviţi“.

Deceniile dintâi se disting pe terenul organizării celor două protopopiate româneşti, indeosebi pro-

topopul ortodox *Paul Papp* şi *Vasile Erdelyi* dela biserica română unită, mai târziu episcop al Orăzii, apoi fireavul protoereu dela biserica din deal, *Ioan Papp*, vestit orator, deputat în dieta maghiară 1865-8 şi autor al unui volum de predici: *Invăţături morale din 1847*[10]).

In dorul lor de a strânge, consolida şi lumina populaţia românească, ce acum prinde a se infiripa în oraş, incă dela infiinţarea parohiilor, stăruesc ca fiecare Biserică să-şi aibă şcoala sa prevăzută în *Ratio Educationis.* Puţini şi săraci cum erau la început, la 1779, infiinţară cu ajutorul Grecilor o şcoală naţională mixtă, adecă una pentru toţi credincioşii celor două Biserici româneşti, în care avându-se în vedere pretensiunile comerciantilor greci, bine instăriţi şi jertfelnici cum erau, se predară şi *l. elină, latină, germană,* pe lângă cea românească. Astfel şcoala Românilor din Beiuş era superioară celorlalte şcoli ale Bisericior ungureşti, catolică şi calvină. Aceasta şcoală naţională funcţionă până la 1818, când din motive necunoscute, mai de grabă din lipsa de cheltuieli, fiindcă grecii prinseră a se rări, se desface în două părţi pe confesiuni, urmând de aici încolo în tot decursul veacului XIX, ca fiecare Biserică să stărue la intreţinerea *şcoalei* sale proprii. Divizionarea se putu întâmpla cu atât mai uşor cu cât Biserica unită încă din 1787 mai avea şi o şcoală pur confesională, numită după organizaţia şcolilor bisericeşti *„şcoală trivială“* [11]).

La sfârşitul celui de al doilea deceniu din suta

---

10. *P. E. Papp.* Oameni şi lucruri în Beiuşul românesc, „Biserica şi Şcoala“ Arad 1912.

11. *Dr. I. Ardeleanu*; Ist. Diecezei gr. cat. de Oradea-Mare 1883 II. pag. 51.

XIX, numărul Românilor din Beiuş face 49% a întregei populaţiuni[12]). Sporiţi şi întăriţi de pe urma meseriilor şi a negoţului, de care prinseră a se mai apropia, organizaţi şi pe teren social, cultural şi bisericesc, aşa întrară Românii din Beiuş în al treilea deceniu din suta trecută. In decursul acestuia din partea nouii episcopii româneşti dela Orade ne vin raze de viaţă, lumină şi mângăiere. Şi în bătaia lor se deşteaptă un vast colţ de lume românească, cum se deşteaptă un codru pustiit şi amorţit după o iarnă grea, in poezia dulce a primăverei. *Jertfele marilor prelaţi uniţi cu Roma în curând fac din Beiuş al douilea centru cultural pentru Românii de dincoaci de munţi*, în vremece în istoria acestui ţinut, a Crişanei şi în cea a tuturor părţilor româneşti din Ungaria proprie, se deschide o nouă epocă de trezire de carte şi cultură românească şi de înălţare a conştiinţei şi demnităţii naţionale.

12. *Fényes Elek:* Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statikai és geografiai tekintetben. Pesten 1839 vol. IV. pag. 129.

VII.

Episcopul Samuil Vulcan infiinţează liceul românesc din Beiuş.

— 1828. —

La 23 Iulie, 1777, după multe stăruinţe, Românii din Crişana smulseră guvernului imperial din Viena o episcopie românească la *Oradea-Mare*. Dela început, rostul acestei eparhii nu se mărgini numai la o păstorire bisericească obişnuită. Intăiul chiriarh şi titular fu numit *Moise Dragoş*, (1776-1787) un aprig preot din *Turda*, eşit din şcolile Blajului, de unde în scaunul episcopesc de pe Crişul-Repede aduse şi alte preocupări, pe lângă cele bisericeşti.

Incă dinainte de inscăunare cere împărătesei *Maria Tereza* ca în câteva orăşele şi puncte mai insemnate din cuprinsul acestei eparhii: *Beiuş, Bel Leta-Mare* şi *Vad* pe Crişul-Repede, guvernul imperial să ridice şcoli primare,—parohiale, — româneşti. Şi din clipa infiinţării acestei dieceze aici la graniţele graiului românesc, în toate frământările episcopilor români uniţi dela Orade se împleteşte, ca un fir roşu, o deosebită, aproape fanatică râvnă pentru şcoala românească. Cetind azi scrisorile şi jal-

bele episcopilor *Dragoş* şi *Dărăbant* — care la 1792 deschide cel dintâiu institut pentru educaţia tinerimei române *„Pro excolenda natione Valachica“* în Oradea-Mare, — către guvernul din Viena impotriva autorităţilor şi puternicilor dela judeţ, cari nu priveau cu ochi buni noua organizaţie bisericească şi înfiripare culturală a Românilor din Crişana, te cuprinde o vie şi emoţionantă duioşie şi admiraţie, văzând curajul, demnitatea şi puternica conştiinţă naţională a acestor dârzi şi neobosiţi apostoli ai deşteptării şi luminării noastre[1]).

După lungi şi repeţite solicitări, la 16 Februarie, 1781, episcopul Dragoş obţine *dela impă atul Iosif II. domeniul dela Beiuş*. La această danie impărătească Dragoş stăruie din motive mai superioare decât cele de ordin pur material. In aceasta donaţiune episcopul caută, de o parte un puternic mijloc de muncă culturală, iar de alta demnitatea şi independenţa prelatului român, care să nu fie expus *„a primi soluţiuni anuale din mâni străine, din graţia oficialilor“*, — cum zice în petiţiunea către Iosif II[2]).

Cu donaţiunea aceasta se ridică Beiuşul din cadrele unor interese locale şi primeşte un rost istoric pentru Românii din Banat şi părţile ungurene de ieri.

Gestul impăratului Iosif II. pe lângă că slăbeşte elementul dominant, unguresc din oraş, ridică prestigiul episcopilor români şi le dă putinţă de a se a-

---

1) *Dr. I. Radu*: Insemnări din coresp. episcopului Dragoş. Cultura Creştină Blaj 1918 No. 10, 11, 12.

2) Schematismus Historicus Venerabilis Cleri diocesis Magno-Varadiensis graeci Ritus Catholicorum pro anno iubilari 1900, p. 38-36 *Dr. Ardeleanu* o. c. II, 44.

ehita de rolul pe care poporul nostru rămas şi inoptat, cu multele lui năcazuri, il aştepta dela un episcop pe acele vremuri. In chipul acesta terenul e pregătit şi mijloacele stau mai la indemână pentru opera epocală a aceluia ce avea să vie. 'Gândul lui Dragoş şi Dărăbant, —cel cu atâtea legături cu fruntaşii vieţii româneşti contimporane, indeosebi cu autorii memoriului: Suplex libellus Valachorum — e înfăptuit de slăvitul întru pomenire episcop, *Samuil Vulcan*.

Născut, la 1758 în *Veza*, lângă Blaj, unde un străbun de al său, *Mihai*, ficiorul vornicului Vulcan se refugiase de groaza lui *Şerban Cantacuzino*[3]), după absolvirea şcolilor de aici, vine la episcopul Dragoş la Orade. Dragoş îl trimite pentru studiile teologice la Universitatea din Viena. Terminând facultatea teologică 'devine director de studii în renumitul seminar, *Sf. Barbara* de pe lângă aceasta universitate şi mai târziu de pe lângă cea din *Lemberg*. Reîntors acasă, în curând, la 1788, e numit canonic, vicar episcopesc sub Dărăbant, şi pe urmă la 25 Oct. 1806 episcop al Orăzii, unde, se întroduce şi instalează în ziua de 7 Iunie 1807.

Pe noi de data aceasta ne priveşte numai omul culturei şi ctitorul şcolilor româneşti din Beiuş.

La 6 Oct. 1828 episcopul *Vulcan* infiinţează cu toată a sa cheltuială un liceu românesc în Beiuş: *Pedagogiu sau Gimnaziu inferior*, „Pedagogium seu Gymnasium minus" cum se spune în actul de fondare. La data aceasta deschide o *Şcoală gramaticală* cu 4 clase conform legii şcolare *Ratio Educationis* din

3) *Papiu Ilarian*; Viaţa, Operile Ideile lui George Şincai din Sinca. Bucureşti 1869 p. 25.

1777, modificată de către Dieta, — adunările Statelor ungureşti, — din 1790|91 şi promulgată la 1806.

Biserica română unită, cum văzurăm, avea o şcoală parohială sau sătească, — *schola trivialis*, seu *vernacula*, cum le numise Comenius, — încă din 1784, aici în Beiuş. Şcoala aceasta o transformă acuma Vulcan în şcoală primară urbană, sau, cum se mai numiau şcolile primare dela oraşe, *şcoală normală*, cu două clase pentru pregătira elevilor în vederea *şcoalei gramaticale*, — de vremece în şcoala trivială era numai un fel de învăţământ oral[1]).

Aşadar la data aceasta Vulcan intemeiază o şcoală mai înaltă, cu şase clase de învăţământ.

Două din aceste clase aparţineau *şcoalei normale* adecă primare urbană, iar patru, şcoalei gramaticale: *Gymnasium*. Ratio Educationis prevedea numai două categorii de şcoli secundare:

a) *Gymnasium minus*, cu patru clase.

b) *Gymnasium maius*, cu şase clase.

Dacă acesta din urmă se afla în vreo localitate unde era academie de drept ori universitate, se mai numia şi *archigymmasium*.

Desvoltându-se în mod succesiv acest gimnaz mic alui Vulcan, la 1832 cele patru clase aveau următorul orar:

---

1. *I. Buteanu:* Programa Gimnaziului sup. Gr. cat. Beiuş 1890 pag. 7. *G. Vlass:* Programma Gymn. Belenyiensis 1852—3. Şcolile primare conform legei Ratio Educationis se numiau *scholae triviales* din cauza ca în aceste şcoli săteşti, rurale, se predau numai trei materii: *scrisul*, *cititul*, şi legile fundamentale ale *calculării*. E o denumire analogă *Trivium*-ului, gramatica dialectica şi retorica din evul mediu.

Clasa		I.	II.	III.	IV.
LUNI	Dimineață	Gramat. latină Matematică	Gramat. latină cu analizare, Matematică.	Gramat. latină Matematică	Gramat. latină Matematică
	dp. masă	Gramat. latină exerciții în scris ce-lire Relig. 1/2 oră	Gramat. latină Geografie Rel. 1/2 o.	Gramat. latină Geog. Rel. 1/2 oră	Gramat. latină Geog. Relig. 1/2 oră
MARȚI	Dimineață	Gramat. latină Matematică	Gramat. latină analizare. Matem.	Gramat. latină resumare și deprin.	Gramat. latină Lucrare
	dp. masă	Limba română. — V A C A N Ț Ă			
MIERC.	Dimineață	Gramat. latină Matematică	Gramat. latină Lucrări în scris	Gramat. latină Exer. și resumări din Ist. Ungariei	Gramat. latină Istoria Ungariei
	dp. masă	Gramat. latină Rel. 1/2 oră	Gramat. latină Lucrări în scris Rel. 1/2 oră	Gramat. latină resumari Rel. 1/2 ora	Gramat. latină Rel 1/2 oră
VINERI	Dimineață	Gramat. latină Matemat	Gramat. latină analizare Matem.	Gramat. latină resumări Matem.	Gramat. latină Matematică
	dp. masă	Gramat. latină exerciții în scris Rel. 1/2 oră	Gramat. latină Geografie Rel. 1/2 oră	Gramat. latină Istoria Ungariei	Gramat. latină Geor. Relig. 1/2 ora
SÂMB.	Dimineață	Gramat. latină lucrari în scris	Gramat. latina analizare Matem	Gramat. latină Istoria Ungariei	Gramat. latină Istoria Ungariei
	dp. masă	Gramat. latină rev. lucrărilor Relig. 1/2 ora	Gramat. latina rev. lucrărilor Religie 1/2 ora	Gramat latină rev. lucrărilor în scris Religie 1/2 ora	Gramat. latina rev. lucrărilor în scris Religie 1/2 ora

Gestul episcopului fondator într'o vreme de devalvare a banului, de nesiguranță și necurmate răsboaie de la începutul sutei XIX, devine un act și eroic și istoric de cea mai mare importanță în viața

Românilor ardeleni. Sunt abia şapte ani la mijloc decând Principatele scuturară jugul Fanarului şi în *Bucureştii zaverei* şcoala românească, şcoala lui Lazăr, prin care vorbia crezul îndrăsneţ alui Clain, Şincai, Petru Maior şi pe urmă alui Eliade dela Sf. Sava, similară în câtva celei intemeiate de Vulcan, aici în valea Crişului-Negru şi munţii Bihării, după cinci ani de activitate, fu închisă, fiindcă „ai săi nu l-au cunoscut[5]"). Peste 338 de sate româneşti numai în cuprinsul Bihorului inoptau fără urmă de vreo şcoală românească mai înaltă. Şi unde mai pui Aradul, din nemijlocita apropiere, cu o populaţie exclusiv românească şi bine înstărită şi pe urmă Sătmarul şi Maramureşul, să nu mai amintesc şi Banatul. Pe toată aceasta imensă intindere românească n'aveam nicio şcoală naţională secundară.

La reuşita acestei opere alui Vulcan contribui în mare măsură şi un gest al reprezentanţei orăşeneşti din Beiuş, gest, pe cât de dârz şi ciudat, pe atât de norocos pentru noi Românii şi cultura românească. La 1787 Iosif II. voia să ridice aici în Beiuş o şcoală urbană mai desvoltată, cu patru clase, numită după Ratio Educationis, *schola normalis*. Guvernul din Viena pe semne intenţionase ca această şcoală să devie cu încetul un fel de institut mai superior, de vremece în regulament prevăzu şi predarea limbii latine şi a celei germane. Când auziră Ungurii din reprezentanţa oraşului, calvini mare parte, nepoţii curuţilor de ieri, de l. germană, se făcură foc şi pară şi una cu capul nu se invoiră la în-

---

5. *V. A. Urechia*: Istoria Şcoalelor Bucureşti, I. 1892 pag. 109; *N. Iorga*; Istoria lit. rom. veacul XIX, I, Bucureşti, 1907 pag. 18.

ființarea unei atari școli, fiindcă l. germană le primejduește Biserica.

In procesul verbal al ședințelor din luna August 1787 se spune: „Contra inființării acestei școli, noi, adecă senatul orășenesc, — n'am avea nimic de excepționat, dar ne temem că ea, *adecă școala aceasta, cu nemțeasca ei*, cu vreme va slăbi, ori chiar distruge legea noastră cea calvinească“ [6]).

Și școala lui Iosif II. nu se înființă. La 40 de ani în urmă, dela acest aspect cultural, episcopul Vulcan putu pune piatra fundamentală la clădirea liceului românesc din Beiuș. Dacă la 1787 calvinii orașului nu protestau impotriva școalei amintite, ea se înființa și în patruzeci de ani s'ar fi desvoltat în așa măsură, încât, pe vremea aceasta de trezire a șovinismului maghiar, orice încercare și stăruință din partea episcopului român de a mai ridica aici, în Beiuș o școală mai înaltă, ori chiar similară și pentru Români, devenia zădarnică.

Să vedem acuma câteva crâmpeie din lupta Bisericei române, mai bine, a marilor erarhi ardeleni ctitori de școli. Cum se putea înființa o școală românească mai înaltă în Ardeal pe la începutul sutei XIX și de atunci până la întregirea neamului? Vulcan mai întâiu ridică o clădire arătoasă cu un etaj. Stărue acuma ani întregi pe la Locotenența regească din Buda pentru *„Resoluțiuni clementissime“* ca pe urmă la lucrările începute încă anul 1826 și pe urmă la solicitarea inaintată în ziua 1 Maiu 1827, la 5 Febr. 1828 să sosească *„altissimul indult al Majes-*

6). *Sipos* o. c. p. 83.

tății Sale Sacratissime". De unde iai acuma corpul didactic ? Cu multe greutăți dă printre preoții mai tineri de câteva puteri corespunzătoare, iar pentru postul de director al noului gimnaziu reușește să câștige un preot ardelean, pe *Ioan Erdeli*, din arhidieceză, om cu oareșcari experiențe pedagogice dela Blaj.

Trimite pe nepotul său, *Ion Trifu* din Bucerdea de lângă Blaj, inrudit după mamă cu Vulcan și cu *Petru Maior*, în seminarul central de pe lângă facultatea teologică din Budapesta, cu gândul să-l aducă la Beiuș.

Tinerul preot, Ion Trifu, adecă *Ion Maiorescu*, (1811—1864) chemat de rosturi mai înalte la Craiova, Viena, Frankfurt, Iași și pe urmă iar la Craiova ca să *„curățe rugina învechită în școlile românești"*. (Barițiu) acest Lazăr al Olteniei schimbă modestul apostolat dela Beiuș cu sbuciumul unei vieți atât de rodnice pentru școala și cultura românească.

Intre cei treisprezece profesori câți funcționară la noul gimnaziu inferior dela 1828—1836 întâlnim și pe *Th. Aaron* 1803—1859, ardelean, preot cu reputație literară, autor bisericesc și *comentatorul lui Petru Maior*[7]), ajutorul lui Erdeli și câțiva ani în urmă director. Depune fondurile necesare pentru intreținerea școalei și a corpului didactic. Și pe urmă când toate acestea ar fi cum ar fi, vine recrutarea elevilor de prin cele sate de codru, unde folosul științei de carte era noțiune necunoscută, ba cartea și școala în ochii osândiților de ieri ai Aprobatelor și Compilatelor avea superstițiile ei chiar.

6. *Popfiu*: Despre lit. rom. în *Poezie și Proză* 1870 p. 241.

Făcând faţă greutăţilor materiale şi personale, *Vulcan* încă în toamna anului 1828, avertisează populaţia românească din Bihor şi mai de-aproape pe cea din ţinutul Beiuşului despre înfiinţarea şi deschiderea acestor şcoli.

Scrisoarea prin care episcopul Vulcan anunţă deschiderea şcolilor din Beiuş :

„Noi, Samuil Vulcan, Episcopul greco-catolic al Oradiei-Mari, Preoţilor şi tuturor Mirenilor, dar şi pace dela Atotputernicul Dumnezeu şi dela Noi arhierească binecuvântare.

Iubiţilor fii,

Cunoscut lucru este fieştecăruia cumcă învăţătura înalţă şi fericeşte pe om, şi cumcă învăţătura se capătă dela dascăli sau învăţători prin şcoale. Pentru care lucru şi neamurile cu cât sunt mai învăţate şi mai procopsite, cu atât sunt mai harnice, mai fericite şi mai înţelepte.

Cunoscând şi eu folosul şi fericirea cea mare care vine neamului sau naţiei mele din şcoale şi dela învăţători, toată grija şi strădania mea întru aceasta o am pus ca în părţile acestea, unde pentru lipsa şcoalelor sistematice, poporul la nicio procopsire pân'acum nu a putut păşi, mai ales pentrucă de şcoalele celea împărăteşti, precum sunt la Oradie depărtat fiind şi ţinerea pruncilor la învăţătură cu mare cheltuială şi greutate le vine la părinţi, întru atâta cât pentru oamenii din ţinutul acesta cari abia atâta îşi pot agonisi peste an cât le este de lipsă spre ţinerea vieţii şi purtarea greutăţilor cu cari sunt impovoraţi, am judecat în mijlocul Dominiumului acesta episcopesc a întemeia şi a

ridica şcoale, aşa întocmite cât tinerimea întru toate ştiinţele şi învăţăturile care măcar în ce şcoale împărăteşti se învaţă, prin învăţători aleşi să-se deprindă.

Care lucru cu ajutorul lui Dzeu şi cu Preaînalta îngăduinţă a Prea-Inaltului Impărat care acum stăpâneşte, l-am şi săvârşit deschizând cu mare cheltuială în episcopescu oraş Beiuş şcoale spre a cărora săvârşire şi nesmintită statornicie am hotărât şi am aşezat până la *o sută şaizeci mii de florinţi*.

.....Despre care lucru pre lăcuitorii Dominiumului acesta pentru a cărora fericire mai vârtos am dorit mai sus numitele şcoale ale săvârşi, cu aceea părintească indemnare îi înştiinţez: ca pre fiii lor pentru a căror bună creştere înaintea lui Dzeu sânt indatoriţi şi supuşi sub strânsă dare de seamă, având acuma prileju aproape şi mai numai cu acele cheltueli cu care ei cresc acasă, a-i putea purta la învăţătură, să-i diaie la şcoală, unde să-şi câştige ştiinţele ciale frumoase şi folositoare care părinţilor bucurie şi sufletească mângăiere, iară la fiii lor indreptare şi fericire aduc.

Spre ce folos este omului învăţătura şi din aceale bunuri care în sufletul omului învăţat din luminarea minţii isvoresc, se poate cunoaşte: căci învăţătura desrădăcinează din inima omului credinţa cea deşartă şi cu duhul înţelepciunii povăţuindu-se întru toate întâmplările vieţii sale, se şti ajutora şi ferici, de unde urmează că de vor da părinţii pruncilor săi, până sânt acestia încă tineri, creşterea bună prin învăţături, atunci pot să aibă bună nădejde că vor fi şi ei fii buni şi de cinste.

Noi vedem că toate naţiile cari se ţin mai lu-

minate, numai prin purtarea pruncilor săi la şcoală au scăpat de sălbătăcie şi de intuneiecul neştiinţei. Deci decumva aceleaşi neamuri nu ar avea atâta grije şi râvnă de a-şi procopsi pre fiii săi întru învăţături, şi acuma ar zăcea în rătăcire şi în prostime; numai singură procopsirea ce se capătă dela învăţături e cu adevărat una mijlocire şi cale prin care îşi poate omul ajunge fericirea şi prin care poate spori neamul mergerea înainte în luminare şi deşteptare din întuneric.

Pentru aceia, ca şi neamul românesc mai curând să poată simţi dulceaţa care din învăţături isvoreşte, de care toate neamurile luminate sunt îmbogăţite, de lipsă iaste ca din toate puterile şi cu toată râvna să-şi diaie pruncii la învăţătură.

Pre voi vă înţeleg eu, Iubiţilor fii şi slujitori ai Dominiumului acesta, cari v'aţi văerat până acuma cumcă pentru greutatea cheltuielilor nu v-aţi putut trimite pruncii la şcoale depărtate. Iata acuma aici în Beiuş, între voi sânt deschise şcoale spre veşnic aşezământ prin mine înzestrate şi prin Preaînălţatul Impărat întărite.

Daţi-vă pruncii la şcoală şi arătaţi şi la alte neamuri, cumcă Preaînălţata milă părintească a Prealuminatului, Stăpânitoriului, Impăratului nostru şi a altora lucrători de bine spre uşorarea statului şi luminarea noastră îndreptată grijă, nu fără de folos s'a făcut. Fiţi binecuvântaţi[8])".

Vulcan şi de această greutate îşi dă samă. — Scopul lui era luminarea poporului românesc, trezirea energiilor şi a aptitudinilor intelectuale dela

8. Arhivele episcopiei rom. unite Oradea-Mare.

sate şi nu căpătuirea străinilor dela oraş, cari, anii dintâi, impopulară de a binele noua şcoală gramaticală. Anul şcolar 1828/9 din 25 elevi din clasa II., 15 sunt străini şi numai 10 români. — Românii, pe semne, priviau la noua şcoală ca la o minune ce acuma se arată în creerii munţilor bihoreni şi în văile Crişului-Negru.

Şi acuma apare Vulcan în toata strălucirea de apostol al deşteptării noastre naţionale.

Văzând feriala Românilor de şcoală, trimite tuturor preoţilor şi mirenilor din ţinutul Beiuşului „o *carte de dojană*". Cuvintele scrise de mâna lui *Vulcan* ale acestei cărţi sunt cum urmează:

„Noi, Samuil Vulcan, Episcopul greco-catòlic al Oradiei-Mari, Preoţilor şi tuturor Mirenilor din Episcopescul său Dominium al Beiuşului, dar şi pace dela Atotputernicul Dumnezeu şi dela Noi arhierească binecuvântare!

Peste altele care spre binele de comun şi al poporului românesc deosebi şi pân'acum am făcut şi de acum înainte până ne va custa Dumnezeu cu ajutorul lui vom face, (întru care fie lăudat sânt numele lui, că nu ne este a ne laudare fără numai întrănsul). Tot spre acel scop voind ceva mai mare şi mai deschilinit a împlinire, socotind cumcă şi cele mai aproape şcoli, adecă de aici din Oradea-Mare de oraşul Beiuş şi de alte învecinate sate ca la şapte miluri de loc şi mai mult depărtate şi cumcă ţinerea pruncilor la şcoală aici în Orade şi în alte cetăţi mai mari cu foarte mari cheltueli e impreunată şi pentru aceste greutăţi mulţi părinţi, mai mişei, voia de a dare pruncilor lor mai bună creştere şi

a-i ajutare la mai mare fericire nu o pot împlini: *din binecuvântarea lui Dumnezeu şi nu cu puţină a noastră păstrare mai ales pentru Poporul Românesc din ţinutul Beiuşului* şi pentru supuşii Episcopescului Nostru Dominium ca să aibă mai îndemnat modru spre creşterea şi prefacerea pruncilor lor, în *oraşul Beiuş am făcut Fundaţie* şi am ridicat *Gymnasium* unde, precum într'alte asemenea Gymnaziumuri *toate şcolile să fie până la Filosofie*, adecă căşi şi pentru profesori şi pentru şcoale, am pus capital *peste o sută de mii de florini din a cărui* interes profesorii au bună plată şi căşile lor şi *şcoalele să se ţină în bun stat*. Care fundaţie şi Preaînălţatul Impărat şi Inaltul Consilium crăesc o au întărit şi o au lăudat şi în acel Gymnazium *inainte de patru ani* s'au început învăţăturile.*)

Eram încredinţat cumcă supuşii nostri cu bucurie primind această facere de bine, trămiţând pruncii lor la acele şcoale, vor întrebuinţa acest indemn prilej spre iscusirea pruncilor lor şi aşa şieşi mare folos, iar nouă, văzând că bunăvoinţa şi strădania noastră aduce rod, bucurie ne vor câştiga. Insă cu durere vedem cumcă aceasta încredinţare nu se împlineşte, foarte puţini prunci din Dominiumul nostru aflându-se în acele şcoli.

Drept aceea macăr că acest Gymnasium din porunca Inaltului Consiliu şi în aceasta cinstită varmeghie şi într'altele invecinate prin circular s'au vestit, totuş ca un binevoitor şi domn pământesc am voit prin aceasta *Carte de Dojană* care în toate satele Episcopescului Nostru Dominium a se cetire şi poporului a se tâlcuire poruncim, pe toţi supuşii ace-

*) Cartea de dojană e din 1832.

stui Dominium mai vârtos pre cei mai imputeriţi, dela cari acea pre drept se pofteşte spre trimiterea pruncilor lor la acele şcoale şi spre folosirea acestui bun prilej mai tare a se îndemna şi a se îndatori.

Fie mai întâiu spre indemn iscusirea cu care mai toate naţiile Europei întrec pe Români şi fericirea care de acolo atârnă, precum dimpotrivă depărtarea neştiinţei şi a nefericirei care dintr'nsa purcede. Acolo se învaţă *mai întâi a citi şi a scrie româneşte şi latineşte*, *aritmetica* sau ştiinţa de a face socoată sau a trage samă, *geografia*, sau cunoaşterea ţărilor şi alte folositoare ştiinţe, dar mai ales *Legea*, sau cunoaşterea lui Dumnezeu şi a *datoriilor* către Dânsul, către sine însuş şi către deaproapele, că aşa se preface creştinu şi cetăţean bun.

Unii dintre tinerii cari vor învăţa acolo, vor căpăta indemn a purcedere şi la şcoli mai înalte şi aşa, isprăvind învăţăturile, vor putea ajunge la deregătorii, alţii a se face preoţi, notari sau cantori şi mai lesne vor dobândi scopul lor, unii chiar de ar rămânea plugari, ca părinţii lor, totuş vor fi mai deschiliniţi şi mai de frunte, de cât alţii neînvăţaţi.

Pentru binele şi fericirea fiilor vostri nu pregetaţi puţine cheltuieli şi puţină osteneală care vi se vor resplăti vouă şi dela Dreptul Judecător pentru împlinirea datoriilor voastre şi dela fiii vostri cu mulţumită şi cu bucurie.

Intru aceste se află în şcoalele Beiuşului aceea uşorare care în alte oraşe sau cetăţi mai mari nu se află, pentrcă în Beiuş mai lesne şi mai ieftin se află cvartir – sălaş — pentru pruncii cari umblă la şcoală, *pentru costul lor puţin sau nimica se va pofti*,

fiindcă de acasă aproape fiind, se poate lor purta de mâncare, aşişderea şi hainele cele albe acasă se pot spăla, afară de aceea pot umbla în vestminte ca şi acasă, după cum e portul lor.

Mai ales voi, Cinstiţilor Preoţi, cari mai bine cunoaşteţi datoria părinţilor către fiii lor şi mai bun modru aveţi, daţi pruncii vostri la şcoală, mergeţi întru aceasta cu bună pildă inaintea poporului nostru, indemnaţi pre poporenii vostri la aceasta şi cu cuvântul şi cu fapta, ca aşa datoriile voastre şi aşteptarea noastră şi scopul acelui Gymnasium să se plinească. Fiţi binecuvântaţi. Dat în Oradea-Mare, în episcopeasca noastră reşedinţă".

Se vede însă că Cartea de Dojană n'a avut prea mare rezultat, de aceea Vulcan acum dă ordin administratorului domenial, directorului şi profesorilor ca Duminica şi în sărbători să iasă prin toate satele din *„cea periferie muntoasă"* şi prin vorbiri scurte şi pe înţelesul poporului să-i indemne a-şi aduce pruncii la şcoală, unde tot din dărnicia lui Vulcan urmau să fie provăzuţi cu toate cele necesare: cărţi hârtie, unelte de scris, lumină, căldură şi pâine[9]).

Ce aspect emoţionant să vezi cum directorul şi

---

9. „....Mihi viedetur bonum fore şi professores cum officialibus exirent ad singulas dominii possessionem et quidem aliquo die festo et in Ecclesiis possessionum incolas *alloquerentur sermone non longo sed bene elaborato* ut mittant proles suas Belényesium ad scholas..." *T. Farkas*: Istoria Gimnaziului gr. cat. din Beiuş, 1896 pag. 21, Din socotelile domeniului episcopesc dela Beiuş pe anul 1805, Fundus fixus variarum perceptionum Incliti Eppalis Domenii Belényes pro anno 1805 deserviens—ne arată un venit curat anual de 25.175,01,—iar anul deschiderei liceului din Beiuş acest domeniu, conform socotelilor aprobate de Vulcan la 1 Ian. 1829, ne prezintă un venit de 35.009,36 floreni.

Liceul din Beiuş: clădirea episcopului Samuil Vulcan la 1836.

dascălii lui Vulcan se resfiră la porunca marelui Mecenă prin cele cătune şi sate dosite, unde duc vestea şi rostul şcolii româneşti, şi să mai vezi cum în seri de toamnă târzie, după zile de zoală, grăbesc spre Beiuş cu trăsurile încărcate de copii, aduşi la învăţătură. Şi pe de asupra din toate aceste frământări culturale ni-se mai desprinde pilduitoare şi luminoasă figura bătrânului *Vulcan*, apăsat de cei 70 de ani, câţi avea pe atunci, în mijlocul micilor creştini dela sate, impărţindu-le de toate, din toată agoniseala unei inimi mari şi româneşti.

Şi cine putea spune atunci, la 1828, că mâna aceasta darnică şi binecuvântată şi din colo de mormânt, *un veac întreg*, va purta lumina şi va întări conştiinţa şi demnitatea naţională a unui neam neajutorat de nime şi duşmănit de toţi. Ce instinct de perspectivă, ce ageră intuiţiune istorică!

In actul de fondare dela 6 Oct. 1828 Vulcan zice: „Intru folosul şi cultura naţiunei române lipsite cu totul de ajutor şi cultură.... mi-am propus a ridica şi intemeia în numitul opid, Beiuş, şcoli normali, adecă primare orăşeneşti şi gramaticali.... şi de oarece institutul acesta s'a intemeiat cu preferinţă pentru naţiunea română să-se pună pond special pe ortografia *reducendă la literile avitice, pe gramatica şi literatura valahică*“[10]).

Ţin să relev dinadinsul cuvintele aceste ale lui Vulcan din mai multe motive. Din ele ne grăeşte nu numai inaltul simţ de datorie şi neţărmurită dra-

---

10. *I. Buteanu:* Anuarul liceului gr. cat. rom. din Beiuş, 1889 90 Actul de fondare din 1828 a liceului. Anexa X.

goste către neamul românesc, sentiment care pe aceea vreme, se putea afla şi la alţi bărbaţi fruntaşi şi cărturari ardeleni, dar ceeace ne preocupă mai de aproape, cetind acest legat cultural, este felul cum Vulcan dispune cu şcoala gramaticală din Beiuş.

Avertismentul lui Vulcan privitor la „*ortografia reducendă la literile avitice*" este cel dintâi gest şi indemn oficial în istoria culturei române pentru scoaterea alfabetului slavon din scrisul românesc. Şi aproape întreg hrisovul de intemeiare este un ecou din *Prefaţa* şi cunoscutul *Dialog pentru începutul limbei române între nepot şi unchiu, din Lesiconul Românescu, Latinescu, Ungurescu, Nemţescu a lui Petru Maior,*—Buda 1825,—scris şi acesta „*din porunca şi cu toate spesele Prealuminatului şi Preacinstitului Domn Samuil Vulcan Episcop Greco-catolic al Orăzii—Mari*"[11]).

Indemnul lui Vulcan dela 1828 pentru „*ortografia reducendă la literile avitice*" este cea dintâi urmare a nizuinţelor şi indemnurilor accentuate numai cu trei ani mai dinainte, la 1825, de autorii, lexiconului cari stăruiau cu multă convingere şi tărie la ideia: „*Ortografia Latino—Valachica amplectenda est*".

Un lucru s'ar părea cam straniu în dispoziţiunile lui Vulcan: *de ce anume n'a fixat nicăiri în actul de fondare limba românească ca limbă oficială şi de predare a acestui liceu. Aceasta lipsă de preciziune, care a zăpăcit multe capete gălăgioase şi superficiale, gata totdeauna să judece fără a cerceta*

---

11. *Lesicon:* Românescu—Latinescu—Ungurescu—Nemţescu, Budae 1825 pag. 5.

şi a cunoaşte ceva temeinic, este de a se explica şi lămuri din faptul, că pe atunci, la 1828, limba de predare în toate liceele şi şcolile mai înalte, academii şi universitate, din Ungaria precum şi limba oficială a tuturor organelor vieţii de stat, administraţie, magistratură şi legislaţiune, era limba latină. Şi tocmai această împrejurure îl indeamnă pe Vulcan să accentueze de repeţite ori deosebita dragoste şi marele interes pentru limba română avertizând „să se pună pond special pe ortografia reducendă la literile avitice".

Cu venirea lui Vulcan la Orade şi înfiinţarea liceului din Beiuş, şcolile Blajului trimit cele dintâi raze de lumină şi desmorţire în cuprinsul aşa ziselor părţi ungurene de ieri.

Prin munca şi jertfele lui Vulcan începe trezirea Românilor din fosta Ungarie.

Din clipa în care urcă scaunul episcopesc al Orăzii, minte limpede şi îndrumătoare, în mâinile lui se întâlnesc toate firile mişcărilor naţionale şi culturale ale Românilor din Aradul lui *Moise Nicoară*, din Banatul lui *Iorgoviciu*, Diaconovici-Loga, *Paul Vasiciu* şi Dimitrie Ţichindeal, *„fiul Dimitrie"*, din Ardealul episcopului Moga, ba chiar şi din principate[12]). Spirit de elită, Vulcan e „stăpânit de senti-

---

12. *Dr. I. Radu*; Samuil Vulcan Oradea-Mare 1925 pag. 38. *Paul Vasiciu* închină Dietetica apărută la 1831 episcopului Vulcan, cu următoarele cuvinte: Preastrălucitului şi înalt Preasfinţitului Domn Samuil Vulcan din mila lui Dumnezeu Episcopului românesc al Orăzii-Mari. s. c. l. De abia pot cu cuvinte arăta bucuria cu care fu vărsată inima mea când căpătaiu slobozanie dela Tine Inalt Preasfinţite Stăpâne, a tipări aceasta cărticică sub Patronimea Măriei Tale. Inăscut este Ţie Preastrălucite Domnule zelul de a noroci iubita Ta naţie, Tu numai eşti acela cari nu cu cuvinte nici cu laude pofteşti

mente naționale mai puternice decât prejudițille confesionale peste barierile cărora s'a știut înălța[13]).

Pe lângă acestia *Clain*, *Corneli*, vreme de cincizeci de ani organizatorul școalelor primare eparhiale din Crișana și Banat, *Coloși*, frații *Theodoroviciu* și *Petru Maior*, colaboratoii Lexiconului dela Buda, apoi *Șincai, Alexi*, fireavul *Gh. Fărcaș, Vitéz, Bran Niceta, Munteanu, Alex. Gavra, Mihuțiu* s. c. l. *„făcură în jurul lui Vulcan un fel de academie, cea dintâi academie de studii privitoare la trecutul românesc"*[14]).

Țichindeal în frământările pentru înființarea *școalei normale* din Arad este sprijinit cu largă mână de episcopul Orăzii. In mijlocul prigonirilor ce le suferia din partea *drăguților* de Sârbi, apostolul Banatului scrie lui Vulcan: *„Milostive Patroane, scoate-ne din pământul Egiptului și din casa de robie"*[15]).

luminarea neamului Tău. O fericită Maică românească care subt pieptul Tău ai purtat așa Băiat, fericit și Tu, iubite neamul meu, că ai ajuns să vezi din sânul Tău așa bărbat strălucit. Lung aș fi eu în cuvintele mele de aș arata toate meriturile care Tu, Prea strălucite Domnule, pentru patrie și pentru neam le-ai pus, de voi și tăcea a vorbi despre Școalele sau mai bine despre Gimnaziul cu care ai înfrumsețat *Beinșu*, așezând Fundus pentru șapte profesori, destul a rata fapta Ta cea bună cărticica aceasta, carea prin Patronimea Ta s'a tipărit: Tu ești acela carele văzând starea neamului nostru, nu ai întârziat a mă provoca spre scrierea acestei cărticele. Pentru aceasta Inalt Preasfințite Domnule Episcoape, simțându-mă slab în cuvinte de a mai grăi despre Meriturile care ca un părinte dulce înaintea neamului Tău le-ai făcut, rog pre preamilostivul Dumnezeu să Te învredniceasca mulți ani pre scaunul în care ești ridicat ca să poți paște oile încredințate Ție și să patronești pe mulți fii ai Patriei precum ai Patronit Preastrălucirei Tale pre clientul *Pavel Vasici-Ungureanu"*.

13. *Dr. I. Lupaș:* Mitropolitul Andreiu Șaguna. Sibiu 1911 p. 23

14. *Iorga*: Vechimea și orig. elem. rom. în părțile Bihărei. conf Cele Trei Crișuri, Oradea-Mare 1921 p. 14,

15. *I. Vulcan*: Dimitrie Cichindeal, discurs de recept. Acad. Rom. București. 1893 p. 17-22.

Clain; Şincai şi Petru Maior după neînţelegerile cu Bob de asemenea la Vulcan găsesc scut şi sprijin. Incă Samuil *Micu-Clain* scrie despre Vulcan: *„că-i om foarte învăţat şi harnic“*. Mai târziu când ajunge episcop, casa lui din vechea cetate, de pe ţărmurii Crişului-Repede, devine adăpost pentru toţi cărturarii şi brăzdaşii culturii româneşti. La 3 Iulie 1802 Şincai mulţumeşte lui Vulcan *„pentru ajutorul făgăduit cât va avea nevoie de dânsul“*, iar de altădată îl numeşte: *„Hrănitorul meu prea dulce“*. Din 11 Febr. 1811 până la sfârşitul acestui an Şincai lucrează în curtea lui Vulcan, unde termină cronica cu anul 1739. Tot anul acesta aşează pe Petru Maior în postul de revizor al cărţilor româneşti, ce se tipăriau în tipografia universităţii din Buda, devenit vacant prin moartea lui Clain: „Utpote vir pro hoc officio plurimum commendabilis“. Până şi hârtie le dădea Vulcan din fabrica sa dela Finiş lângă Beiuş [16]).

In palatul episcopesc alui Vulcan din Orade, s'a scris mare parte din cărţile cari, cele dintâi, au arătat occidentului şi învăţaţilor europeni originea şi fiinţa limbei şi neamului românesc[17]). *Aici s'au ţesut planurile şi s'a formulat crezul cultural şi politic, la a cărui înfăptuire au lucrat toţi cărturarii şi apostolii românismului din suta XIX. Om foarte văzut în cercurile mai înalte şi oficiale, Vulcan a ştiut să prindă şi să vămuiască clipele istorice din viaţa unui popor, acele clipe dela cari atârnă soarta lup-*

---

16. *Papiu* I: o. c. 12—29.

17. *Dr. I. Radu*: Manuscriptele Bibliotecei Episcopiei Greco-Catolice Române din Oradea-Mare, Bucureşti 1923 p. 4—48. *O. Densuşianu*; Literatura Română Modernă. vol. I. Bucureşti 1920 pag. 36.

telor de veacuri, pentrucă în istorie un moment câştigat ori perdut, face nu odată, sute de ani.

Adevărul acesta ni-l evidenţiază şi frământările culturale ale Românilor din fosta Ungarie proprie.

La 1828 episcopul Vulcan ridică în Beiuş o şcoală românească mai înaltă. Şi de atunci până ieri în toată scurgerea veacului XIX. Românii din intinsele şi bogatele judeţe ungurene şi Banat, din întreg acest mare semicerc din jurul Transilvaniei, n'au fost în măsură să mai poată smulge o şcoală similară. *In chipul acesta Maramureşul, Satumare, Bihorul, Aradul şi Banatul, aproape două milioane de Români din aceste părţi, fură indrumaţi şi avisaţi, până la întregirea neamului, la unicul liceu românesc, la liceul din Beiuş, alui Samuil Vulcan.*

In Ardeal subt absolutismul austriac se mai înfiinţară două licee româneşti, cel dela Braşov între 1850-65 şi Năsăud la 1863 şi un gimnaziu la 1869 la Brad, pe lângă şcolile Blajului dela 1754, *dar în Ungaria proprie n'a fost chip să răzbim. Şi astfel pe lângă Şcoala normală ortodoxă dela 1812 din Arad, liceul din Beiuş a susţinut lumina* şi cartea naţională pe toată intinderea românească din Orşova până în codri Maramureşului, vreme de o sută de ani. Şi ne miră mult faptul, cum se face, că în vreme ce subt absolutism pe terenul bisericesc mai puturăm lega cu ceva ziua de azi cu cea de mâine, încât episcopiile dela Blaj şi Sibiu fură ridicate la treapta de metropolii, iar la Gherla, Caranşebeş şi Lugoj obţinurăm câte o episcopie românească, când colo în tot timpul acesta un liceu românesc, — ori-

cât s'a stăruit în direcţia aceasta, când pentru *Arad Lipova, Lugoj,* când pentru Baia-Mare, Seini ori Şomcuta-Mare, nu puturăm deschide una cu capul[18]).

Faptul acesta se explică din imprejurarea, că începând din anii treizeci din suta trecută, Ungurii se trezesc şi şovinismul burgheziei maghiare tocmai sub loviturile reacţionare mai mult de ocazie ale Austriei prind inimă pe zi ce merge. La mijlocul veacului, la 1848, opun rezistenţă inarmată Habsburgilor. Şi niciodată Ungurii n'au fost mai dârzi şi nici politica Austriei mai perfidă faţă de noi, ca tocmai zilele aceste, dela 1848—1867. Dacă în vremea aceasta împăratul ne mai dădea din când în când câte un semn de recunoştinţă pentru jertfele dela 1848, aceasta n'o face din vreo politică cinstită şi demnă, ci mai de grabă în vederea unor contrabalansări, decumva chiar şi acestea nu-s o leacă de postav roşu, atât de bun şi eficace pentru ochii nealinaţilor dela Budapesta.

Aşa se întâmplă ca pe terenul bisericesc ne mai desleagă mâinile, pe cel şcolar însă nu, nevrând

18. *Federaţiunea lui Alexandru Roman* Pesta 27 Sept. 1874 şi *Babeş „Albina"* din 12 April 1874. Vincenţiu Babeş în Albina din 1874 observă: „Chiar şi aceia cărora le-a succes a-şi fini cursul prin şcoli de altă limbă, sunt mulţi, prea mulţi *cari îşi cultivară numai priceperea dar nu şi inima, adecă n'au cultură morală în senzul naţional.* Cu acest soiu de oameni nu mult folosim cauzei naţionale". Deputatul *Sigismund Pop* în şedinţa camerei maghiare din 16 Feb. 1870 propune, ca dupăce districtul Chioarului a decretat la anul 1861 în 19 Dec. în *adunarea municipală* infiinţarea unui gimnaz—liceu—românesc în *Şomcuta-Mare* şi în scopul acesta comunele au donat o parte din obligaţiunile lor de stat, ministerul instrucţiunii conform dispoziţiei clare din §-ul 7 al art. de lege 44 din 1868, pentru susţinerea acestui gimnaziu român să treacă în buget suma anuală de 12000 fl. încă cu începerea anului 1870 *Cartea de aur* V. 1909 p. 313.

să sgândere prea tare orgoliul unguresc, — de care constelaţia din afară a Monarhiei iar îi siliră cu încetul să se apropie. Astfel din politica de duplicitate a Habsburgilor, noi pe terenul şcolar chiar în părţile unde aveam mai mare trebuinţă, ne aleserăm cu nimic.

Aceste stări de lucruri se reoglindesc şi din istoria şcolilor din Beiuş în jumătatea a doua din veacul trecut.

Dela 1828—1854 şcoala lui Vulcan e în continuă desvoltare. La 2 Iulie 1836 incă tot Vulcan, dupăce anul precedent lărgi vechea clădire cu 6 săli de învăţământ, mai adaugă la cele *patru clase gramaticale*, conform postulatelor prevăzute în Ratio Educationis, încă două clase *„humaniore“*, V—VI. Clasa V se şi deschide anul şcolar 1837/8 *„întru folosul şi cultura naţiunei române“*; Vechiului program i-se mai adause: *poetica*, *retorica*, istoria patriei şi *limba română* pe care acuma o încadră între materiile obligatorie pentru toţi elevii din clasa IV—VI, în câte două ore pe săptămână[19]).

In cele două clase superioare, — humaniore — materiile erau împărţite pe săptămână cum urmează:

A). clasa V. *retorica*.

1. Religiunea în 3 ore.
2. Limba română în 2 ore,
3. Retorica, adecă l. latină în 9 ore.
4. Arheologia elină în 1 oră,
5. Geografia în 2 ore,
6. Istoria în 2 ore,

19) Anexa XI,

7. Ştiinţele naturale în 2 ore,
8. Matematicile în 2 ore,
9. Logica în 1 oră,

De tot 24 ore.

Din retorică, adecă din prozatorii clasici latini în două ore pe săptămână se făceau lucrări în scris.

B. Clasa VI. *poetica.*

1. Religiunea în 4 ore,
2. Limba română în 2 ore,
3. Poetica, adecă l. latină în 9 ore,
4. Geografia în 2 ore,
5. Istoria în 2 ore,
6. Ştiinţele naturale în 2 ore,
7. Matematicile în 2 ore,
8. Arheologia latină în 1 oră.

De tot 24 ore

Vulcan şi de data aceasta, în noul act de fondare dela 1836, din nou insistă să-se pună preţ pe l. românească şi pe *„ortografia reducendă la literele avitice, pe gramatica şi literatura română, spre a cărei învăţare se par a fi mai acomodate cele două clase humaniore“*[20]).

Astfel complectat şi lărgit şi ca clădire, pe frontispiciul noului *Gymnasium* Maius episcopul fondator eternizează inscripţia:

Educationi Juventutis Huius Provinciae

Posuit Samuel Vulcan eppus. G. R. C. Mvaradiensis

— 1828 —

Acest act de fondare este confirmat de guver-

20. *G. Vlass:* Programma G. R. Episcopalis Maioris Gymnasii Belényesiensis 1853/4.

nul imperial din Viena la 11 Aug. 1837. Suma totală vărsată de Vulcan pân'acum pentru fondurile de intreţinere, afară de clădiri şi instalări, — face 75 mii floreni (în aur) cu un venit anual de 4500 de taleri[21]).

Se ştie că Biserica română-unită n'a avut şi n'are nici azi autonomie ori vreo organizaţie autonomică, deşi ultimul sfert din veacul trecut s'a agitat mult în privinţa aceasta.

In lipsa acesteia, liceul din Beiuş, deşi institut confesional, precum şi cela dela Blaj, după unirea Ardealului cu Ungaria, devine încadrat între liceele de sub controlul şi conducerea ministerului instrucţiunii, (Vkm. vezetése alatt).

Câtă vreme în liceele statului limba de predare a fost cea latinească, aceasta limbà a rămas ca atare şi în acest liceu.

La 1844 încep mai inteţit mişcările de independenţă şi reacţie ale Ungurilor contra Habsburgilor. Cea dintâi urmare a pretensiunilor maghiare fu introducerea l. ungureşti în toate şcolile secundare din ţară.

Episcopia şi corpul profesoral resistară atacului, preferind şi pe mai departe l. latină, ca cea mai aproape de vorba şi sufletul acestui neam. Limba maghiară fu întrodusă numai în corespondenţa oficială cu autorităţile şcolare în locul celei latineşti. Fapt ce ni-se impunea cu atât mai vârtos, cu cât acest liceu, unica şcoală secundară românească în Ungaria acelor vremuri, odată recunoscut şi incadrat după multe solicitări, fu subordonat direcţiunii superioare a învăţământului secundar din Oradea-Mare.

21. *G. Vlass:* o. c. p. 16.

Acești directori superiori la început erau însuși episcopii catolici maghiari ai Orăzii ori ai Cenadului, — dela Timișoara, cari acest drept îl exersau prin locțiitorii lor, numiți pe vremuri prodirectori. Așa au fost dela 1828—1837 episcopul *Francisc Lajcsák;* dela 1837—1847 episcopul Cenadului, *Iosif Lonovics*; dela 1847—1848 episcopul ales, *Ignat Fábry*.

Subt absolutismul militar austriac, dela 1851—1854, a funcționat în aceasta calitate, adecă ca inspector *cesaro-regesc pentru școlile gr.-cat. române și pentru gimnaziul românesc din Beiuș*, canonicul, dela Biserica catedrală română-unită din Oradea-Mare, *Dr. Iosif Pop-Sălăgianul*, mai târziu, dela 1862—1872, episcop unit al eparhiei oradane.

Dela 1854 direcțiunea superioară a învățământului secundar, — inspectoratul regional, — devine organ școlar superior cu atribuții independente de episcopiile amintite și titularii de pe vremuri până la 1918, sunt aleși și numiți totdeauna dintre pedagogi de probată experiență și distinsă reputație școlară[22].

Revenind la ultimii ani din viața lui Vulcan, la 1837 bătrânul episcop simțindu-se slăbit de ani, mai face dispozițiuni definitive cu privire la dania *„pentru coacere de pâne pe sama tinerimei române care să i-se distribuie în fiecare zi“*. Aceasta danie a constat dintr'o moară domenială de pe moșia episcopească dela Holod. Donațiunea după multe fric-

22. Intre directorii superiori dela 1854—1919: *Severin Schmidt, Ioh. Gottschar*, I. H. Kümmer, *L. G. Kraus*, Fr. Petrovich, *A. Kuncz, C. Nàtafalussy, Dr. Bartalomeu Vass*, au fost câțiva pedagogi cu tact și înțelegere pentru împrejurările noastre.

ţiuni dintre domeniu pe vremea episcopului *Erdélyi* a fost prefăcută în bani[23]).

La 25 Dec. 1839 Samuil Vulcan, în vârstă de 81 de ani, se stinge, cum se stinge o lumină după ce vreme de 33 de ani, ca episcop al Orăzii, trăind între ai săi şi pentru ai săi, a luminat şi indicat drumul mântuirii unui neam întreg.

Incă anul următor, corpul didactic a luat hotărârea, ca ziua morţii marelui Mecenă în tot anul să se prăznuiască cu pietate şi în biserica şi în şcolile din Beiuş,

Viaţa şi opera episcopului Vulcan ne dau adevărată mărime omenească, eşită din muncă, jertfe şi lupte pentru alţii, pentru trezirea şi propăşirea unui popor năpăstuit şi fără noroc, cum eram şi noi, Românii ardeleni, în vremea când ctitorul şcolilor dela Beiuş a început *a face* şi a învăţa.

---

23) Anexa XII.

VIII.

Colegiul didactic in perioada I. 1828—1854[1].

I.

DIRECTORI

1. Ioan Erdeli

(1780—1838)

E cel dintâiu profesor şi director al liceului, adus de Vulcan, episcopul intemeitor, din Transilvania, unde mai dinainte fusese arhidiacon al arhidiecezei de Alba-Iulia şi Făgăraş şi paroh în Reghinul-Săsesc. S'a născut la 1780 şi la 1802 a fost hirotonit întru preot. În fruntea acestui liceu stete dela 1828—1838; ca director e promovat canonic onorific şi moare la 11 Sept. 1838.

2. Grigore Kőváry.

(1796—1870)

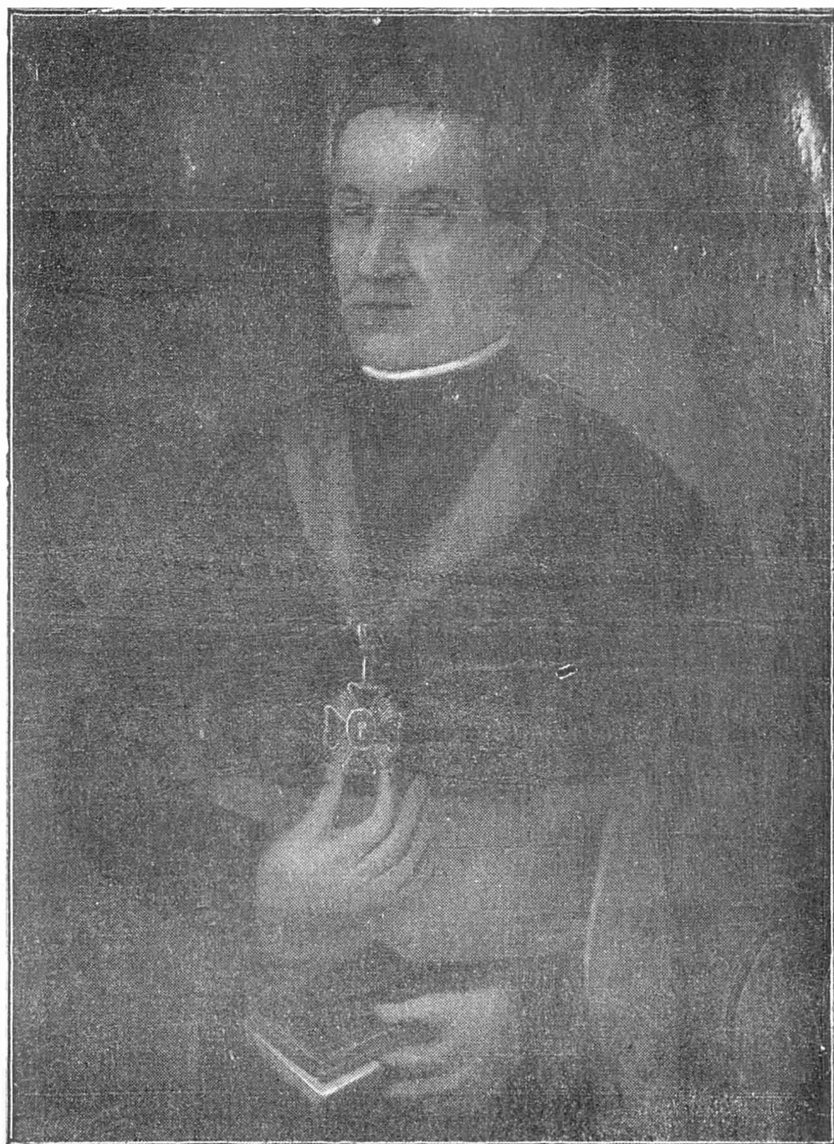
Terminând studiile secundare şi cele teologice, la 1832 devine preot şi profesor la clasa II. normală. Incepând cu anul şcolar 1838 9 e director suplinitor, iar dela 1843 director titular definitiv şi conduce acest liceu până la 1851, când e promovat canonic al Bisericei catedrale din Oradea-Mare şi ca atare la 27 April 1863 a încetat din viaţă.

3. Theodor Aaron de Bistra

(1804—1859).

Originar din Ardeal, din vechea şi nobila familie a *A-*

1 Bibliografie: Sematismele diecezei gr. cat de Oradea-Mare. 1822—1900. *I. Buteanu*: Programa Gimnaziului sup, gr. cat. 1889/90.

Grigore Kövàry

aroneştilor de Bistra. „Din aceasta familie au fost mai mulţi domni pe scaunul Moldovei mai ales în suta XVI. Dintre acestia Aaron vodă, fiind unit cu împăratul Ferdinand I. contra Turcilor, a fost silit să lase domnia sa lui Alexandru vodă şi strămutându-se în Transilvania, Ferdinand la anul 1557, 15 Octomvrie i a rânduit plata pe an... Din seminţia acestuia este familia Aaroneştilor de Bistra[2]).

Theodor Aaron s'a născut la 6 Mart. 1804 în *Ţichindeal*— jud. Sibiu. Absolvind studiile secundare la Sibiu, Blaj, Odorheiu şi Cluj, episcopul Vulcan, ca pe mulţi alţi tineri de carte „*l-a îndulcit către sine*" şi îl trimite pentru studiile teologice la universitatea din Budapesta, la 1829 îl hirotoni întru preot şi încă anul acasta îl numeşte profesor la şcoala gramaticală din Beiuş. După şase ani, la 1835 îl promovează paroh şi protopop al Galşei, — jud. Arad. — La 1839 devine paroh al cetăţii Aradului şi „*asesor la tabla judiciarie a comitatului Arad*".

Anul următor e numit director al gimnaziului mare din Beiuş şi canonic onorific. La 1842 pleacă la Buda pentru postul atât de istoric pentru noi, — adecă pentru postul de censor şi revizor al cărţilor româneşti. In revoluţia dela 1848 suprimându-se cenzura, Aaron într'o bună dimineaţă se pomeneşte fără leafă şi pleacă la Orade de unde e trimis paroh în *Delani*, lângă Beiuş.

Peste trei ani iar e chemat în capitala ţării şi e numit translator provizor la *Foaia Legilor din Pesta.* Anul următor devine redactor al acestui organ şi pe urmă din 1851 translator la locotenenţa imperială din Buda. La 1855 e promovat canonic al capitlului catedral din Oradea-Mare, rector al seminarului şi director al nouii şcoli normale de aici. După doi ani trece la eparhia Lugojului unde devine cel dintâiu canonic şi preposit şi ca atare la 1859 ia drumul altei vieţi.

Unul din cei mai reprezentativi preoţi ai vremei şi om de condeiu, Th. Aaron a scris:

1. *Scurtă apendice la istoria lui Petru Maior. Buda. 1828.*

2. *Catechetica practică,* sau arătarea cum să se pro-

---

2. Foaia pentru Minte, Inimă şi Lit. Braşov, 1860 no. 20.

pună *Invăţăturile Catichetice* ale credinţei creştineşti la vârsta cea tineră. Buda 1843.

3. *Cuvântări bisericeşti*. Buda 1847.

4. *Anotări din istoria eclesiastică*. Buda 1850.

Din avutul unei vieţi atât de sbuciumate a făcut două donaţiuni, una pentru biserica din satul său de naştere, Ţichindeal, iar alta pentru catedrala din Lugoş. Incă anul morţii i s'a ridicat un monument cu următorul epitaf:

„*Aci ca muritor şi-a terminat cursul vieţii*:
Rssm. Theodor Aaron
de Bistra
în 25 Martie c. v. 1859.

Carele ca creştin numai 55 ani, iară ca preot 30 ani trăind, pe treptele de onoare şi demnitate: Arhivar şi secretar episcopesc, Profesor şi director Gimnazial, Paroh, Protopop şi Canonic şi în urmă cel dintâi Prepozit la capit. Bis. Catedr. gr. cat. din Lugoş ridicat, a trăit mult virtuţii şi gloriei lui D-zeu şi religiunei, Impăratului şi Patriei, Clerului şi Naţiunii sale, iară numele lui în inimile tuturor va trăi în etern".

II.

PROFESORI:

1. **Alexandru Molnar**, preot, absolvent al facultăţii de teologie dela universitatea din Viena, — unde a studiat ca seminarist în institutul *cesaro-regesc*. A funcţionat, ca profesor la gimnaziul mic din Beiuş doi ani, conducând până la 1830 clasa II. capitală sau primară urbană. La 1831 pleacă la parohie şi la 1835 moare, ca paroh în *Negru* lângă Beiuş.

2. **Gheorghe Moldovay**, preot, absolvent al facultăţii de teologie din Viena, aşişderea ca seminarist al *institutului cesaro-regesc*. Anul şcolar 1832/3 e numit profesor pentru cl. I. normală, iar anul următor, 1833 4 pentru clasa II. gramaticală. La sfârşitul acestui an şcolar trece în arhidieceza de Alba-Iulia şi Făgăraş.

3. **Meleţiu Pap**, preot, a terminat studiile teologice în

seminariul latin din Oradea-Mare. La 1831 e numit profesor pentru clasele gramaticale şi ca atare funcţionează până la 1839, când şi-a dat obştescul sfârşit.

4. **Alexandru Pap-Moys**, preot, absolvind studiile teologice la Oradea-Mare, devine paroh în Tria, jud. Bihor, iar la 1833, e numit profesor la Beiuş şi anul acesta şcolar 1833/4 a predat în cl. I. normală. Anul următor pleacă la parohia din Bel, unde a păstorit ca paroh, protopop şi canonic onorific până la moartea sa, întâmplată la 1873. Om cu multă tragere de inimă pentru Biserică şi enoriaşi, a lăsat parohiei din Bel drept donaţiune două clopote mari şi armonioase, cari până la demontarea lor subt durata răsboiului, erau mândria creştinilor din acest oraş.

5. **Gheorghe Şoeter**, preot, absolvent de teologie dela Ungvar. La 1834 e numit profesor suplinitor pentru clasa II. gramaticală. Anul următor pleacă la parohia din *Gerăuşa*, jud. Satumare, unde păstoreşte până la 1866.

6. **Dimitrie Raţiu**, preot, a făcut studiile teologice în seminarul din Orade şi numit profesor la Beiuş, din 1834/5—1835 6 a predat în clasa I. şi II. gramaticală. Moare tiner la 1838.

7. **Petru Pap**, preot, absolvent al facultăţii de teologie dela universitatea din Viena şi al institutului superior cesaro-regesc. Anul şcolar 1835 6, funcţionează ca profesor de clasa I. gramaticală. Anul următor pleacă la parohia din Mocrea, jud. Arad, unde la 1878 moare ca paroh pensionar.

8. **Samuil Grama**, preot, născut la 22 Iulie 1811, studiile teologice le-a terminat la universitatea din Budapesta. Anul şcolar 1835/6 a predat în clasa II. normală. Anul următor pleacă la parohie şi la 1874 moare ca paroh şi protopop al Chereluşului, jud. Arad.

9. **Vasile Nistor**, preot, absolvent al seminarului din Oradea-Mare. La 1836 numit profesor la gimnaziul mare din Beiuş, funcţionează până la 1844 5, în care an conduce cel dintâiu clasa VI, poetica. La 1846 e numit paroh şi protopop al Vaşadului, jud. Bihor. La 1863 e promovat canonic al

Bisericei catedrale din Orade. Intre timp e decorat cu titlul de abate, arhimandrit onorific. Moare la 1879.

10. **Gheorghe Philimon**, mirean, profesor de gimnastică, ludi magister, pentru clasele gramaticale numit la 1836. Începând cu anul acesta şi urmând ca gimnaziul cel mic să se complecteze cu două clase: clasa V. humanioră şi cl. VI. poetică, şi astfel devine gimnaziu mare, şcoalele normale, — adecă primare urbane de aci'nainte se desfac din organismul noului gimnaziu şi devin independente cu organizaţie şi conducere proprie. Anul următor Philimon trece la şcoalele primare urbane.

11. **Ioan Papfy**, preot, născut la 14 Nov. 1816. Hirotonit întru preot, fu numit profesor la acest liceu şi funcţionează un an, 1838 9. Anul următor pleacă la parohia din Deta şi pe urmă la cea din Pişcolt, unde la 1853 a şi murit.

12. **Sigismund Pap de Şomcuta-Mare**, preot, născut la 1817 în Beiuş, unde tatăl său a fost jurisconsult al domeniului episcopesc de aici. Absolvind teologia la universitatea din Budapesta, la 1841 devine preot, la 1845 protopop onorific si consilier consistorial. Încă la 1839 fu numit profesor la acest liceu unde funcţionă până la 1846. Anul următor părăseşte liceul, preoţia şi eparhia Orăzii-Mari şi se însoară, de vreme ce era hirotonit celibatar. De aci'nainte se perde în vâltoarea mişcărilor dela 1848. Se zice că ar fi luat parte activă având oareşcare misiune politică în revoluţia dela 1848 9. Subt absolutismul austriac, la 1861, îl aflăm în fruntea fostului district administrativ al *Cetăţii de Piatră*, Chior-Chioar, — ca căpitan, adecă prefect al acestui district românesc. Ca atare la 19 Dec. 1861, decretează întroducerea l. române, ca limbă oficială pentru acest district şi cere dela Monarh convocarea *Dietei Transilvane*, ca naţiunea română să-şi realizeze pe cale constituţională dreptul egalei îndreptăţiri.

Mai târziu la 1865 e ales deputat în Dieta maghiară, convocată pentru perioada 1865—68, cu program naţional radical, iar pentru Dieta dela 1868—1872 e ales deputat al Năsăudului cu program naţional moderat, deakist.

Incă la 1861 S. Papp înfiinţează la Budapesta organul

politic, *„Concordia"*, cea dintâi foaie românească în Ungaria, tipărită cu litere latine şi cea dintâi publicaţie a partidului naţional-românesc, în jurul căreia se grupară la început toţi deputaţii şi oamenii vieţii noastre politice. Dela 1868, Sigismund Papp, înclinând spre partidul moderaţilor înfluinţaţi de deakism, colaboratorii şi prietenii de pân'aici îl părăsiră şi se grupară acuma în jurul *Federaţiunei* lui Alexandru Roman.

După 1872, Sigismund Pap se retrage de pe arena vieţii publice într'un orăşel de lângă Budapesta, unde la 1889 a încetat din viaţă.

13. Mihail Nagy, preot, născut la 1817 în *Domneşti*— Domahida, jud. Satumare; studiile secundare le-a terminat la Carei, iar celea teologice la Oradea-Mare. Anul şcolar 1839|40 e numit profesor la liceul din Beiuş, unde funcţionează până la 1845, când pleacă la parohia din Tarcea, jud. Bihor, iar la 1847, la cea din Tiream, jud. Satumare. Anul şcolar 1853 4, iar îl găsim la catedră, în Beiuş.

In toamna acestui an, înfiinţându-se episcopia română unită a Lugoşului, cel dintâiu episcop, *Dr. Alex. Dobra,* îl numeşte secretar al nouii episcopii şi Mihail Nagy pleacă la Lugoş. La 1857 e numit canonic, apoi abate şi pe urmă prelat papal. Atât după moartea episcopului Dobra, cât şi după plecarea lui *Ioan Olteanu* la Orade, Mihail Nagy e ales vicar capitular. A reposat la 5 Iunie 1879.

A scris: a) *Educaţia ştiinţifică bazată pe religiune. Anuarul din 1853/4.*

b) *Cuvântări bisericeşti pe duminicile postului mare.* vol. I. 1868 vol. II. 1873.

14. Mateiu Kiss, preot. S'a născut la 16 Nov. 1816, în comuna Recea, jud. Crasna de altădată. Absolvi studiile secundare şi teologia la Oradea-Mare şi la 1841 e numit profesor la Beiuş, unde serveşte până la 1847. Intre timp, dela 1847—1854, e preot în *Cenadul-Nou.* Anul acesta, iar e chemat la Beiuş şi îşi reocupă catedra. La 1857 e promovat canonic al capitlului catedral din Lugoş, unde moare la 1876.

A scris: *Folosul matematicei,* anuarul din 1855/6. Acest frumos tratat asupra ştiinţelor profesorul dela 1855 îl termină: „Matematica ne întăreşte în credinţa despre existenţa Fiinţei celei înţelepte şi atotputernice, despre existenţa Creatorului, care în nemăsuratul spaţiu al acestui univers a aşezat atâtea trupuri mişcătoare în cea mai mare armonie pe căile prefixe lor dela întemeierea lumii. Mintea omenească scruţătoare, înarmată cu deducţiuni sănătoase şi cu adevărurile cele nerestumabile ale ştiinţei matematice, s'a încumetat a se înălţa departe asupra globului acesta pământesc, pentru ca să descopere mărimea, distanţa, cărările şi legile trupurilor cereşti. Matematicul în aceasta calitate nu poate cerceta milioanele acestor trupuri şi căile lor celea sigure nu le poate computa, fără de a fi pătruns de razele Maiestăţii ale Autorului lor, fără de a se închina cu umilinţă şi pietate aceluia carele universul acesta, acest capod'operă, l-a înfiinţat din nimica. Pentru aceia matematicul are tot dreptul a striga cu profetul: *„Cerurile spun mărirea lui Dumnezeu şi facerea mânilor lui o vesteşte tăria“* ps. XVIII.

15. **Paul Kiss**, preot, la 1840 a fost numit profesor şi a predat anul acesta şcolar, 1840/1, în clasa I. gramaticală. Anul următor trece la parohie şi la 1861 moare ca paroh în Urziceni-Cianaloş jud. Bihor.

16. **Mihail Véghső**, preot, a funcţionat doui ani, 1846/7 şi 1847/8, ca profesor la liceul acesta. La 1849 pleacă la parohie şi la 1877 moare ca paroh al rutenilor din Oradea-Mare.

17. **Petru Bura**, preot, anul şcolar, 1847/8 a predat în clasa I. gramaticală. Anul următor trece la parohia din *Tămaia*, unde moare la 1877.

18. **Ioan Curuţiu**, preot, mai dinainte paroh în *Iebel*; în sem. II. al anului şcolar 1846/7 suplini pe Sigismund Papp. La sfârşitul acestui an şcolar încează din viaţă.

19. **Ioan Papp**, preot, născut la 1823. Studiile teologice le-a terminat la *Tirnavia*, Nagy-Szombat şi la 1848, a fost numit profesor la liceul din Beiuş. La 1849 devine capelan în Chereluş, apoi paroh în Mocrea şi pe urmă paroh şi protopop al Holodului, unde la 1907 moare ca pensionar.

20. **Ioan Clintoc**, preot, absolvent al facultății teologice dela universitatea din Budapesta. La 1849 fu numit profesor la acest institut și după un an de activitate profesorală pleacă la parohie și moare la 1885 ca paroh al Vinterelui și protopop al Holodului.

21. **Alexandru Roman**, candidat preot, e născut la 1827, și e absolvent al facultății teologice dela universitatea din Viena. Anul școlar 1847/8, a predat în cl. V. a liceului din Beiuș. La 1849 trece la serviciul central al eparhiei. La 29 Febr. 1851 prin decretul guvernului imperial, Alexandru Roman e numit profesor titular de l. și lit. română la Academia de drepturi din Oradea-Mare. Trei ani în urmă episcopul *Vasile Baron de Erdeli,* îl trimite la universitatea din Viena *„ad subeunda rigurosa ex studiis physicis“.* La 1862, dupăce între timp trecu ca translator pe la locotenența imperială din Buda, e numit profesor titular provizor de l. și literatura română la universitatea din Budapesta. La 1865 e ales deputat de Bihor, circumscripția Ceica, și mandatul îl deține vreme de 22 de ani, până la 1887.

La 1866 e ales membru al *Academiei Române.* Cu începerea anului 1868 înființează foaia *Federațiunea,* organul partidului național-radical, iar anul viitor, 1869, pentru câțiva articoli din Federațiunea, e închis la Vaț. La 1881 e numit profesor universitar titular definitiv și ca atare la 23 Sept. 1897, se stinge din viață.

A scris: a) diferite studii privitoare la limba și ortografia română în *Concordia, 1861—1862.*

b) A tradus: *Analiza limbei române după D. A. Bruce Whyte. Familia 1865* : Historie des langues Romanes et de leur litterature depuis leur origines jusqu'au XIV siècle. Deputat, orator și combatant reputat, a ținut o samă de discursuri parlamentare, azi tot atâtea documente ale vremii[3]).

22. **Petru Ciceronescu**, preot, numit profesor la acest liceu a funcționat anul școlar 1847/8. Retras la parohie, moare la 1884, ca paroh și protopop al Roșiorilor, Veresmart, pe valea Someșului.

23. **Alexandru Maxim**, ca absolvent de teologie, func-

---

3. *Dr. C. Pavel*: Al. Roman. Beiuș 1927.

Alessandru Romanu

ţionează anul şcolar 1847/8, iar anul următor părăsi şi liceul şi eparhia.

24. **Dioniziu Păşcuţiu**, preot, născut la 1825 ; studiile secundare le-a făcut la Oradea-Mare, iar celea teologice la Tirnavia. Anul şcolar 1849 50 e numit profesor la liceul din Beiuş, de unde după 4 ani de activitate, la 1854, e transferat la catedra de limba şi literatura română dela liceul călugărilor premonstratenzi din Orade. La 1861 e numit paroh şi protopop în *Ghetea*. jud. Bihor. Mai târziu părăseşte preoţia, studiază drepturile şi deschide biurou advocaţial în Făget, de unde, după o viaţă sbuciumată, înzestrată cu multe daruri ale minţii, dar cu puţine de ale norocului, la 1902 se retrage la o fiică de a sa, măritată în Ungaria. De atunci nu i-am mai putut da de urmă.

A scris: a. *Gramatica română* în l. maghiară. E o lucrare de 300 pagini, scrisă în felul gramaticelor şcoalei ardelene cu tendinţa de a combate îndeosebi părerea, că l. română ar aparţine limbilor slave.

b. *Trăsurile fundamentale geografice*, 1852.

c. *Emisfera globului terestru*, *1852*.

d. *Román-magyar nyelvtan*. Oradea-Mare 1855. ed. II. 1885.

e. *Starea lui Iancu de acuma*. Familia 1871 p. 422.

f. *La chestiunea ortografiei*. Familia 1885 No. 23.

g. A tipărit: *Poema munţilor Bihoreni* de Dim. Meciu din 1816 în *Zorile Bihorului* din 1854.

25. **Grigore Nistor**, preot, numit profesor la acest institut, anul şcolar 1849/50, predă în clasa I. gramaticală. Anul următor trece la parohia din Betfia; moare la 1877 ca paroh al Girişului, jud. Bihor.

26. **Vasile Pap-Szilágyi de Băsesti**, preot. La 1851 e numit profesor la Beiuş, unde stă până la 1859. Anul acesta, e numit secretar al consistorului eparhial şi tot atunci după plecarea lui *Dioniziu Păşcuţiu* devine profesor de l. şi lit. română la liceul catolic din Orade, unde funcţionează până la moartea sa întâmplată la 1866.

27. **Ioan Moldovanu**, preot. Născut la 1825, terminând

studiile la 1850 1, e numit profesor la Beiuş, unde funcţionează până la 1854. Anii următori păstoreşte în mai multe parohii şi la 1901 moare ca paroh şi protopop al Nir-Adonului.

28. **Simion Pap de Băseşti**, preot. A absolvit studiile secundare şi teologice la Oradea-Mare. La 1850 e numit profesor la acest liceu şi serveşte până la 1867, când ia drumul altei vieţi. Simion Papp e una din figurile cele mai populare şi venerate din vechea generaţie de dascăli ce s'a perindat la acest institut.

Născut la 1816 în *Supurul-de-Sus*, jud Sălaj, unde tatăl său Grigore Papp a fost preot. Rămas la 7 ani orfan de părinţi, a fost crescut, ca mulţi alţii de episcopul Vulcan, iar după moartea acestuia, de canonicul Dr. Alex. Dobra, mai târziu episcop al Lugoşului.

Pe vremea revoluţiei din 1848 părăseşte seminarul teologic din Orade şi pleacă la Şomcuta şi pe urmă la Băseşti. Anii următori meditează trei copii de-ai familiei nobile Papp de Băseşti, pe *Gheorghe, Alexandru* şi *Mihai.*

Dintre acestia, *Gheorghe este marele român de mai târziu şi preşedintele Partidului Naţional din Transilvania, Gheorghe Pop de Băseşti.*

Primitor şi darnic, mulţi din cărturarii nostri din părţile sătmărene şi sălăgene, numai acestui mare dascăl şi părinte al tinerimei şcolare îi pot mulţumi, dacă s'a ales ceva din dânşii. Aşa îmi scrie un fost elev de al *„baciului Şimi“* venerabilul octogenar, d. *Francisc Hossu-Longin,* advocat, fost senator şi mare proprietar în Băseşti.

IX.

Resmirița din 1848—9. Episcopul Vasile Baron de Erdeli complectează liceul lui Vulcan. Subt absolutism și în noua eră a Dualismului.

Apropiindu-ne de anii patruzăcișiopt, mișcările de independență ale Ungurilor, ura lor seculară impotriva celorlalte neamuri din Ungaria poliglotă, se resimte și în învățământ și cu deosebire în școlile așaziselor *naționalități.* La 18 Febr. 1841 direcțiunea liceului din Beiuș primește ordin, ca de aci nainte *istoria* și *geografia* să se predee în toate clasele numai în l. maghiară. Anul acesta încep cele dintâi lovituri impotriva acestor școli, cari cu mici intervaluri se țin lanț până la izbucnirea revoluției din 1918. In vremece la 1841 ni se impuneau numai două materii în l. maghiară, la 1843 ni se pretinde ca în cl. I. gramaticală toate materiile să fie predate în l. ungurească, *iar la 1844 acest ordin este impus pentru toate celea șase clase ale liceului românesc din Beiuș*[1]*).*

1. *Vlass:* Maioris Gymnasii Belényesiensis programma pro anno 1853—4 p. 44.

Incă la 1836 Dieta ungară votă legea ca în toate şcolile şi oficiile publice din ţară să se introducă limba maghiară în locul celei latine. Toate registrele botezaţilor, —matriculele,— şi aici în sudul Bihării, în vremea aceasta, dela 1836—1850, sunt conduse în limba maghiară. Dieta din 1844 art. 2 introduce l. ungurească şi în oficiile tuturor parohiilor româneşti.

In urma rezistenţei din partea corpului didactic dela acest liceu, ordinul din 1844 fu retractat, admiţându-se ca limba de predare la acest liceu să fie şi pe mai departe cea latinească.

In răscoala dela 1848 istoria acestor şcoli se impleteşte adânc în viaţa şi faptele episcopului *Vasile Baron de Erdeli* (n. 1794) urmaşul lui Vulcan în scaunul episcopesc dela Orade. (1842—1862). Om cu multe resurse, vreme de douăzeci de ani, cât a păstorit, se afirmă vajnic apărător şi luptător al drepturilor şi marilor interese naţionale româneşti[2]). Rolul acestui arhiereu până azi este prea puţin cunoscut şi apreciat după merit. In treacăt ţin să amintesc că. pe lângă stăruinţele marelui luptător, mitropolitul *Al. Şterca-Şuluţiu*, tactul şi iscusinţa lui politică ne-au dat anii următori *mitropolia dela Blaj, cele două episcopii dela Gherla şi Lugoj, o şcoală normală la Orade, catedra de limba şi literatura romană dela liceul premonstratens de aici şi cea dela universitatea din Budapesta* (1862) *şi patru zeci şi patru de şcoli primare în eparhia Orăzii. Complectează la patru clase şcolile urbane din Orade şi Beiuş şi în-*

---

2. *Bariţiu:* Părţi alese din Ist. Transilv. Sibiu 1890. vol. II. p. 670. Cartea de Aur I. 648 şi 816.

fiinţează societatea literară a tinerimii române dela institutele de învăţământ din Orade[3]).

Vasile Baron de Erdeli, profitând de constituţia imperială dela 4 Martie 1849, *introduce limba românească ca limbă de predare în locul celei latineşti în liceul din Beiuş.*

„Trăind cu dreptul naţionalităţii şi nouă prin constituţia imperială din 4 Mart. 1849 dat, de acum inainte limba comună a învăţăturii să fie limba noastră română".

Şi guvernul imperial la 8 Iulie 1851 No. 2194, admite cererea lui Erdeli. (Introducto dein 1851 novo studiorum systemate în Gymnasio Belenyesiensi gratiosissimo Alti. C. R. Ministerii Cultus et publicae Institutionis dto 8 Iulii 1851 No. 2194/267 emanato decreto, *linqua romana, qua linqua propositionis adprobata est*[4]).

Inăbuşind Habsburgii cu ajutorul Rusiei răscoala Ungurilor[5]), şcolile secundare, — şi cele din Ungaria

3. *Dr. C. Pavel:* Carmen saeculare. Bpesta 1912 pag. 53. Zorile Bihorului Oradea-Mare 1854 şi Unirea. Blaj 1912 No. 37,

4. Programma 1853 4 pag. 44 conferinţa profes. din 6 Febr. 1851 pag. 23. „Cum gymnasium hoc sit nationale Romanum altisimae intentioni conformiter linquam institutionis Romanam esse debere"....

5. Ţin să relev că din 1848—49 în arhivele liceului n'avem nici un act referitor la soartea institutului din vremea aceasta După înfrângerea revoluţiei, episcopul Erdeli preferi cu o admirabilă abilitate politică, ca Neamţul mai de grabă să-i scotocească prin buzunare, decât prin arhivele eparhiei... Abia Direct. sup. prin un act din 6 Maiu 1848 avertisează liceul, că în vederea răscoalei, elevii să fie trimişi acasă. Incolo puterea armată a răsculaţilor numai pe la începutul anului 1849 prinde a-se înstăpâni şi prin ţinutul acesta. Ascunşi prin văile şi codri Beiuşului cei 1200 de *honvezi* de subt comanda lui *Jncedy* nici după capitularea din 13 Aug. 1849, nu voiră să depună armele. Astfel la sfârşitul lui August din acest an generalul

devin organizate conform dispozițiilor prevăzute în *Entwurf*-ul lui *Thun*. In noua eră și atmosferă nemțească, școala lui Vulcan, cea cu șase clase, într'o bună dimineață se pomenește în fața unei grave alternative. Noua organizație școlară, austriacă, nu admite

Episcopul Vasile Baron de Erdeli

rus *Löwenhagen*, cu un detașament de ulani, — reg. Wosnesesc — 4 baterii de munte și alte unități se apropie de Beiuș și în câteva zile curăță ținutul de incediarii lui Kossuth. Oradea-Mare și întreg Bihorul dela finele lui Aug.— 23 Sept. 1849, e pus subt poruncile generalului rus, *Rüdiger*, rămas la Orade după plecarea generalismului *Ivan Feodorovits conte de Warszawa și duce de Eriwan*. După retragerea Rușilor, la 1 Dec. 1849 se publică și în Beiuș starea de asediu, — *statariul lui Haynau*. (Arhivele orașului Beiuș).

decât două categorii de şcoli secundare; una cu patru, iar alta cu opt clase; prin urmare *Gymnasium Majus*, gimnaziul cel mare, cu şase clase alui Vulcan, conform legilor din trecut, — Ratio Educationis— nu mai avea nici un rost şi atârna în aer. Restează acuma ca acesta ori să fie redus la patru clase, ori complectat la opt. Şi cine nu doria această lărgire a unei şcoli româneşti într'o vreme, când şi Românii se trezeiau şi mai prindeau o leacă de inimă. Erau însă la mijloc mari piedeci şi greutăţi de ordin material.

Fondurile lui Vulcan pentru un liceu cu opt clase sunt insuficiente. Episcopul Erdeli indată ce se mai alină lumea, face faţă acestor greutăţi. *Fondul Vulcanian de 75 mii îl ridică la 90 mii floreni*[6]) *iar guvernul imperial la 15 Sept. 1853 admite complectarea cu cl. VII—VIII, a acestui institut naţional românesc şi îi confirmă dreptul de maturitate, examen de bacalaureat.*

Anul şcolar 1851/2 se deschide clasa VII, iar 1852/3 cl. VIII. In ziua de 5 Aug. 1853 şaşe tineri români, *Boeriu Ioan, Borha Gheorghe, Domşa Gheorghe, Kőváry Grigore, Papp Graţian, Simai Dimitrie,* dau cel dintâi examen de maturitate în mica cetăţue a culturii române de pe Crişul-Negru. In chipul acesta liceul din Beiuş, de pe urma jertfelor episcopului Erdeli pe la mijlocul sutei trecute, ni-se prezintă în deplină desvoltare. Guvernul imperial din Viena în vremea aceasta, tăriş—grăpiş totuş mai

---

6. *Dr. J. Vancea:* Biografia sinoptică a episcopului gr. cat. român Vasile B. de Erdeli. Oradea-Mare. 1863 p. 1—29.

sprijineşte nizuinţele noastre culturale. Tot pe atunci la 15 Sept 1853 acest guvern mai încuviinţase liceului din Beiuş un ajutor anual de 3550 floreni *din fondul studiilor*[7]).

Nu trec doui ani la mijloc şi dinspre Viena tuturor slăbiciunilor noastre prind a bate alte vânturi. La 1854 guvernul imperial avertizează direcţiunea şcolilor din Beiuş, că în clasele superioare ale liceului, partea covârşitoare, *(vorherschend)* a materiilor urmează să se predee în l. germană[8]). La 1860 acest ordin este impus pentru toate obiectele de învăţământ din clasele aceste. Conform noului Regulament *limba română se predă pe săptămână în cl. I. în 4 ore, iar în celelalte în câte 3 ore.* L. germană în clasele inferioare se predă româneşte, iar în cl. V.—VIII numai în nemţeşte. Intr'o conferinţă din anul acesta profesorii, toţi români, se plâng, nu fără oareşcare ironie, impotriva stăpânirei austriace,

---

7. „Seine K. K. apostolische Majestät haben mittelst allerhöchster Entschliessung vom 18-en September l. I. die Durchführung der Reorganisierung des Gymnasiums zu Belényes *zu einem vollständigen acht klassigen Gymnasium zu genehmigen.....* Und zu diesem Zwecke einen jährlichen Beitrag von *drei Tausend fünfhundert dreissig Gulden Münze* aus dem ungarischen Studiumfonde allergnädigst bewilligen geruht". Arhivele liceului 1853. *Planum Studiorum pro anno scholastico 1853 4* Classis VII. Doctrina Religionis 1 Horae, Continuatio Historiae Ecclesiastica, a seculo 11-mo usque finem. Lingva Latina 4 Horae. 2 Horae Cic. orationes in Catitilinam, I., II. et III. item pro Archia Poeta

8. „Seine K. K. apostolische Majestät haben mit a. h. Entschliessung vom 20 Iuli l. I. a. g. zu gestatten geruht. dass an Gymnasien in Gegenden deren Bevölkerung überwiegend einer anderen als der deutschen Sprache angehört, von der im a. h. Handschreiben vom 9 Dezember 1854 ausgesprochenen allg. Regel, der zuFolge die Unterrichtssprache in den höheren Klassen der Gymnasien überall *vorherschend die deutsche* sein soll. Nr. 2952 1854, *An die Direction des gr. cath. Gymnasiums in Belenyes*".

cum de au ajuns, *ca în una şi aceeaş şcoală să facă lecţii în trei limbi de odată: româneşte şi latineşte în clasele inferioare şi nemţeşte în cele superioare.*

Incepând însă din 1860 absolutismul austriac încetul cu încetul prinde a slăbi şi din motive de politică externă Habsburgii caută prilej să se apropie iar de Unguri cari, câţiva ani inainte vreme, îi detronară la Debreţin. Astfel anul acesta, 1860, începe procesul dintre statul maghiar, mai bine, dintre disparenta, dar dominanta minoritate a elementului maghiar din Ungaria şi şcolile celorlalte popoare, proces fără păreche în istoria statelor moderne, vrednic de cel din Posen, şi care nu s'a putut sfârşi şi nici că se putea

II. *Sem.* Aeneidos Lib. V. et VI. 2 Horae grammatico-stilistica exercitatio, 14 diebus pensum et compositio domestica. Linqua Graeca 4 Horae. 2 Horae Xenophontis Anabasis Lib. I. c. 7—10. Lib. II. et. III c. 1—3. 2 Horae grammatico-stylistica exercitatio. 14 diebus pensum et occupatio domestica. Linqua Germanica 3 Horae. Historia Lteraturae germanicae usque Opitz, seu initium seculi 17-mi. Versio e Mozart. Tom. III. 14 diebus compositio scholastica et domestica. Lingva Romana 1 Hora. Praecepta artis Oratoriae, de orationibus, majoribus et minoribus. 14 diebus occupatio. Lingva Hungarica 1 Hora. Lectio auctorum styli ligati, omni mense pensum. Historia et Geographia 3 Horae, Nova Historia usque annum 1815. Matematica 3 Horae. Logarithmi, Aequationes indeterminatae, progressiones, combinatio, constructiones binomicae, Geometria, Trigonometria. Applicatio algebrae ad Geometriam et Geometria analytica. Secundum Mochnic Physica 3 Horae, Proprietates corporum communes, chemicae compositiones, calor. magnetismus, electricitas.

Classis VIII. Doctrina Religionis 2 Horae. Moralis Christiana. Lingva Latina 4 Horae. 2 Horae Taciti Annalium Lib. I. et. II., II. Sem. Horatii selectae Odae e Lib. I. et Satyrarum Lib. I. 1. 9. 2. Horae gramatico-stilistica exercitatio. 14 diebus pensum et compositio. Lingva Graeca 4 Horae. Xenophontis Anabasis Lib. II. et III. ex Homero Ilias I. e II. a versu 200. 14 diebus pensum et occupatio. Lingva Germanica 3 Horae. Historia literaturae germanicae a seculo 17-o ad praesentia tempora. Versio e Mozart Tom. IV. 14 diebus compositio scholastica et domestica. Lingva Romana 1 Hora. Aesthetica analytica, Stylistica, omni mense pensum. Lingva Hungarica 1 Hora. Historia

altcum, decât numai prin baioneta dorobanţului român[9]).

La anul, după *Sadowa,* Austria capitulează cu desăvârşire în faţa Ungurilor. *Beust* şi *Deák* încheiară pactul, mai bine *monstrul politic*, dela 1867. Neamţul şi Ungurul se împărţesc acuma frăţeşte pe putere, despre care Fr. Deák, înpânat cu ideile lui *Max Stirner* dela Lipsca, susţinea că puterea *primează dreptul* şi *Franz Ioseph* pune pe cap coroana Ungariei, drept alifie după înfrângerea dela Koenigraetz. Ungurii de pe urma *deakismului,* — *„libertate domnească“* — şi a iscusinţei diplomatice a contelui Andrássy-Bătrânul, ies la suprafaţă pe toată linia în politica Monarhiei.

---

literaturae hungaricae, omni mense pensum. Historia et Geographia 3 Horae. Historia et praecipua puncta Statisticae imperii Austriaci. Propaedeutica 3 Horae. Introductio in studium Philosophiae, Psychologia empyrica et Logica, secundum Lichtenfels. Physica 3 Horae. Aequilibrium, motus, evaporatio, acustica, optica, prima principia Astronomiae, Meteorologia, Geographia, Physica, physiologia plantarum, et animalium, secundum Baumgartner. Acestea au fost materiile cl. VII-VIII.

9. *Conferinţa prof.* din 8 Dec. 1860 protestestează impotriva acestui atac şi într'altele zice.... „Quod iuventus hoc Gymnasium frequentans, demtis 8 alienis sit labii romani, imprimis districtus Belenyesiensis et proxime distantis Comitatus Zaradiensis montiumque accolarum, quae horsum veniens non aliam quam romanam callet linquam, introductione itaque in hoc Gymnasio linquae hungaricae foret, hanc imprimis Transylvanicam unice e stimulis linquae romane hoc Gymnasium visitantem, omnibus suae culturae mediis destituere, quod utique haud aequum esse censetur. Principium universaliter agnitum est: omnem et singulam nationem faciliore ad veram perfectionis et scientiae culturam via medio propriae cuiusvis nationis linquae devenire posse; iam si hoc valet intuitu unius alteriusve nationis nulla subversatur ratio cur non valeret etiam intuitu linquae romane latioris quam multarum aliarum extensionis. In fine oppidi Belenyies pars maior, districtus autem integer est labii romani quam propriam linquam appetere velle nullum est dubium“

Urmează ca şi rolul l. germane de până aci să-l iee l. maghiară, chiar contra garanţiilor şi prevederilor legii, zisă a naţionalităţilor, — *art. 44 din 1868* — şi aceasta mai de grabă o tactică pentru seducerea opiniei public europene, decât pentru egala indreptăţire a *naţionalităţilor*. Tot în vremea aceasta se mai iveşte şi o altă meteahnă la mijloc care într'o zi merse până a ameninţa cu închidere şi desfiinţare liceul din Beiuş. Fondurile lui Vulcan şi Erdeli acuma numai pot suporta lefurile profesorilor şi celelalte cheltuieli de intreţinere ale institutului. Profesorii ajunseră pe drumuri. Episcopul de pe vremuri, *Iosif Pop-Sălăgianul*, ce veni după forţa activă alui *Vulcan* şi *Erdeli*, un om cu multă carte şi un director necăjit, ca toţi directorii, Th. Kőváry-Chioreanul, într'o zi ajung la mare strâmtoare. La 1870 erau cât pe aci, în lipsa de fonduri, să-l etatizeze: ....*„Decumva acela, ministerul, va fi plecat a ridica gimnaziul gr. cat. de Beiuş la gimnasiu de stat, remânând caracterul aceluia şi limba instituţiunei“* [10]). Şi ministerul cultelor şi al instrucţiunii se şi grăbi să răspundă că acceptă condiţiile episcopiei. In scrisoarea din 6 Oct. 1870, inspectorul regional avizează direcţiunea liceului despre invoirea guvernului [11]). Se vede însă că atât episcopia cât şi cercurile româneşti se feriau de acest gest danaic al guvernului. Astfel chestia a-

---

10. Adresa dir. Th. Kõváry către episcopul *Iosif Pop-Sălăgianul* 26 Sept. 1870: (Arhiva liceului).

11. Inspect. reg. Kümmer către dir. Kõváry... „Ő Nagyméltosága hajlandó az érintett gymnasiumot állam-gymnasiummá nyilvánitani, államköltségekkel segélyezni, gör. kath. jellemének és román tannyelvének fentartása mellett“.

ceasta se mai tărăgăneşte încă doui ani. La 11 Ian. 1872, deputatul *Alexandru Roman* prezintă Camerei maghiare adresa corporaţiunii didactice dela liceul din Beiuş, în care aceasta solicită un ajutor dela guvern pentru „îmbunătăţirea sorţii“. Câteva zile în urmă, în şedinţa din 15 Ian. 1872, deputatul Beiuşului, *Dimitrie Ionescu* interpelează pe ministrul instrucţiunii în chestia unui modest ajutor, — 4000 florini, — pentru liceul din Beiuş şi face următoarea propunere: „Imi iau voe să cer votarea sumei de 4000 fl, pe sama gimnaziului din Beiuş. Anume dincoace de *dealul Craiului* (graniţele Ardealului), adecă în Ungaria proprie, nu există decât un singur gimnaziu românesc complect, cel dela Beiuş. Gimnaziul acesta nu are fonduri suficiente.... Aceasta a înţeles şi guvernul absolutistic şi a dat ajutor gimnaziului. Eu sunt convins, că On. Casă asemenea va înţelege necesitatea ajutorului şi nu-l va denega“...

In şedinţa din 24 Ian. 1872 parlamentul maghiar, la propunerea comisiunei financiare, respinge atât proectul de resoluţiune alui D. Ionescu cât şi cererea profesorilor dela Beiuş. In ultima vorbire la aceasta chestiune deputatul Ionescu observă: *„Un singur liceu pentru Românii din Ungaria proprie, aproape două milioane, cere un ajutor şi e respins atunci, când guvernul dă ajutoare celorlalte licee confesionale, calvinilor şi catolicilor, — şi când în urma legii din 1868 e dator chiar să înfiinţeze licee româneşti în ţinuturile locuite de Români“*[12]*). Atunci şi acum....*

Tot anul acesta 1872, episcopul Pop-Sălăgianul,

---

12. *Cartea de aur* vol. V. 1909. pag. 625, 632, 647.

lăsând liceului o donaţiune de 20000 de zloţi, pentru mai buna dotaţiune a profesorilor gimnaziului românesc din Beiuş,[13]) luă drumul altei lumi şi cel ce veni după el în scaunul episcopiei dela Oradea-Mare, *Ioan Olteanu*, cu resursele aflate la început aici, în moşiile dela Beiuş, sare într'ajutorul acestor şcoli. In schimb şi din Budapesta ne vine cea dintâi lovitură, menită să ne dumirească asupra felului, cum are să fie interpretată şi executată legea din 1868, în noua eră a constituţionalismului maghiar. Se întâmplă adecă că nu numai subvenţiunea solicitată nu ni-se acordă, ci şi o leacă de ajutor, 3530 fl, ce-l avea institutul încă de subt absolutism, la 1877 e suprimat şi două' materii, istoria şi geografia sunt impuse încă din 1875, să fie predate numai în l. maghiară în toate clasele liceului[14]). Chiar în vremea aceasta, cele din urmă două decenii, şcolile dela Beiuş aveau o seamă de puteri didactice de mâna întâi. Incă subt absolutism din rândurile acestora se aruncară în frământările politice, *Alexandru Roman* (1827—1897) şi *Sigismund Pap*, deputat, capitan al Chioarului.

Profesorii dela acest liceu, conform dispoziţiunilor prevăzute în literile fondaţionale ale lui Vulcan sunt preoţi şi erau aproape toţi absolvenţi, de teolo-

13. *Albina* 1873 no. 62.

14. Episcopul Olteanu către direcţiunea liceului 1277—1875 M. O. Direcţiune gymnasială: Inaltul Ministeriu de Cultu şi învăţământ cu Decretu din 2 Nov. a. c. No. 27157 a ordinatu ca pe venitoriu în gimnasiul Nostru din Beiunşu istoria şi geografia să se propună în limba maghiară pe lângă libera' usuare a limbei române. Despre timpul când ar fi de a se efeptui aceasta ordinaţiune M. O. Dir. să se pună în conţelegere cu direcţiunea supremă şcolară din Urbea-Mare. 14 Noembre, 1875 adică Episcop Joan m. p.

gie dela universitatea din Viena ori Budapesta. La 1868, profesorul *Ioan Sălăgianu* dă, cel dintâiu în noua eră ungurească, examen de capacitate profesorală din istorie şi geografie în faţa comisiunii examinatoare dela universitatea din Budapesta.

Păcat însă că precum mulţi alţii, şi acest profesor bine pregătit, cu frumoase îndeletniciri ziaristice şi cu vaste cunoştinţe de istorie, la 1872 din cauza alegerilor generale, din care la Beiuş eşi distinsul luptător naţional, *Partenie Cosma*, fu necesitat să părăsească catedra şi să se retragă la sate, unde o parohie cât de cât îi asigura mai mult ziua de mâine şi creşterea unei familii de proporţii patriarhale.

Ceeace însă acesti profesori de ieri ne puteau da peste o muncă de păstori sufleteşti şi harnici conducători de sate în părţile sătmărene, unde prin un norocos tact fură trimişi, venia în cele mai grele vremuri şi expuse locuri. Or se ştie că, ultimele trei decenii din suta trecută, mişcările naţionale şi culturale româneşti din judeţul Satumare şi părţile invecinate, cari ameninţau cu totală instrăinare de neam şi limba românească, sunt legate de numele protopopului *Ioan Sălăgianu*, supranumit, încă ca profesor, şi *Vodă*. Secundat de câţiva vrednici preoţi şi protoerei din partea locului, cum fură: *Ign. Săbău*, *Gavril Lazar de Purcăreţ* şi *Gheorghe Marchişiu*, tustrei foşti profesori la liceul din Beiuş, protopopul *Selăgianu* porneşte o vie mişcare printre preoţimea română de aici şi în adunări poporale, consilii judeţene şi presă susţine cu demnitate interesele naţionale şi culturale şi pregăteşte drumul pentru celce avea să vie mai târziu:

Vasile Lucaciu. Incepând cu era nemţească de subt absolutism, liceul din Beiuş era singurul institut din Ungaria, recunoscut şi în Austria ca echivalent cu institutele secundare de acolo. De aici marele număr de tineri bucovineni ce urmau la şcolile din Beiuş începând de prin anii 1860—1890. In noul plan de învăţământ, de după Dualism, *limba română urmă să fie predată* : în cl. I—V în 3 ore, iar în clasele VI—VIII în 2 ore pe săptămână.

Deşi legea şcolară din 1869, pentru Bucovina a accentuat dreptul l. româneşti, totuş aceasta lege nu s'a observat nici într'un liceu românesc din mândra ţară a fagilor. Liceul din Cernăuţi, înfiinţat la 1808 şi cel gr. ort. din *Suceava* dela 1860, intemeiat pentru *„ceice aparţin Bisericei gr. ort"*, la început fură utraquiste şi pe urmă cu totul nemţeşti, deşi intreţinute din fondul religionar român[15].

Astfel se întâmplă că familiile cele mai fruntaşe din Bucovina: *Morariu-Andrievici*, *Simionovici Hacman*, *Palievici*, *Grammatovici*, *Ciupercovici*, *Tarangul*, *Vorobchievici*, *Nastasi Gribovski* între cari şi cea a *Cantacuzeniştilor* din Muntenia s. c. l. îşi trimit băeţii la Beiuş. Elev al acestui liceu a fost intralţii, tot pe vremea aceasta, anii şaptezeci, şi academiceanul şi neobositul folklorist, *S. Fl. Marian.* Din cei de dincoacea ţin să relev pe *Miron Pompiliu*, născut în comuna Şteiu, din apropierea Beiuşului, poet şi prozator distins din *Iunimea*, reputat scriitor poporan şi folklorist al Bihorului, apoi neobosiţii luptători şi vrednici bărbaţi ai vieţii noastre culturale, politice şi bi-

15. *Hásnaş* : Politica noastră culturală. Bucureşti 1916 p. 16. *Bucovina.*

sericeşti, cum sunt: scriitorul, *Vasile Ranta-Buticescu, Partenie Cosma*, arhiereul *Filaret Musta, Coriolan Brediceanu, Nicolae Oncu, At. Tuducescu, Mihai Velici, Fr. Hossu-Longin*, mitropolitul *Miron Romannl*, episcopul *Ioan I. Papp* al Aradului, distinşii scriitori didactici, *Ioan Tuducescu, Dr. Gheorghe Popa* din Câmpani s. c. l.

Vremile se înăspresc pe zi ce merge. Legile din 1879 ale învăţământului secundar, încă dela începutul regimului tiszaist, devin atentate formale la adresa liceelor româneşti. Predarea l. române dela 21 fu redusă la 16 oare. Un ministru mai exigent şi vijelios, în temeiul acestor legi, le putea desfiinţa când şi cum îi venia la socoteală.

X.

Colegiul profesoral in perioada II. 1854--1888.

I.

DIRECTORI

1. Gheorghe Vlaş.

(1812—1860).

Născut la 12 April, 1812, a absolvit studiile teologice în seminarul din Oradea-Mare ; la 5 Sept. 1837 e hirotonit preot şi numit profesor la liceul din Beiuş. La 1851 e promovat director suplinitor, iar la 1853, director titular definitiv al acestui institut şi ca atare funcţionează până la începutul anului 1860, când, istovit de boală, se retrage în seminarul din Orade, unde încă anul acesta, în ziua de 13 Aug. a adormit în Domnul.

A scris: B*revis historia gymnasii Belényesiensis în anuarul din 1853/4.*

2. Theodor Kövàry-Chioreanul

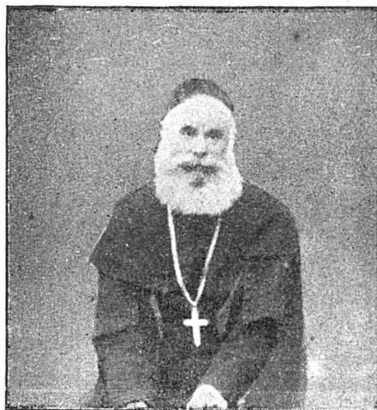
(1819=1906)

Născut la 16 Mart. 1819 în comuna Portiţa, jud. Sălaj. Absolvind liceul la Oradea-Mare şi teologia la universitatea din Budadesta, la 1843 fu numit profesor pentru clasa I. gramaticală, iar la 1851 profesor titular definitiv de limba şi literatura elină şi ştiinţele fizice. După retragerea lui Gheorghe Vlaş e promovat director provisor, iar la 1862 director titular şi protopop, apoi canonic onorific şi la 1871 canonic ti-

tular al Bisericei catedrale din Oradea-Mare, deţinând în aceeaş vreme şi postul de director până la 1876. După un serviciu de 33 de ani la acest institut, pleacă la Orade, unde între timp, după moartea episcopului Olteanu, e ales vicar general episcopesc. A murit la 22 Febr. 1906.

A scris: a) *Dumnezeu şi natura. Anuarul 1855 6.*

b) *Document istoric dela G. Rákóczy despre politica antică a Beiuşului 1861.* In acest articol constată că Beiuşul a fost district autonom, independent de comitatul Bihorului.

Theodor Kőváry-Chioreanul

„Dreptul istoric, zice Kőváry, *este baza pe care se nizuesc toate naţiunile a se constitui....* iar noi Românii din ţinutul Beiuşului rezimaţi tot pe drept istoric putem forma pretensiunea dreaptă la reînfiinţarea fostului *district aicea,* sau *comitat deschilinit şi neatârnat de comitatul — judeţul Bihorului*"[1]). Toate-s vechi şi....

c) *Dicţionar latin-român-maghiar şi german în 2 vol. rămas în mss.*

1. *Mureşianu:* Foaia pentru Minte Inimă şi Lit. Braşov 1861 nr 24

3. Petru Mihuţiu
(1830—1902).

Petru Mihuţiu-Letanu, cum iscălea în tinereţe, s'a născut la 6 Iulie 1830 în Leta-Mare. A terminat studiile secundare în Orade, iar teologia la Universitatea din Viena. Anul şcolar 1855/6 e numit profesor suplinitor la liceul din Beiuş. La 1864 e transferat la parohia din *Sarcău*, anul următor la cea din *Nogiorid*. La 1874 e numit protopop onorific şi consilier al consistorului episcopesc din Orade şi Lugoş şi decorat cu crucea de aur cu coroană pentru merite, din partea Monarhului. La 1876 devine paroh al *Chenizului*, iar anul următor, după plecarea lui Theodor Kövàry şi interimatul lui *Gheorghe Marinescu*, e numit director al liceului din Beiuş şi arhidiacon onorific. După 12 ani de activitate în fruntea acestui institut, la 1888, în urma incidentului cu steagul naţional unguresc dela liceul din Beiuş, e chemat la Oradea-Mare, unde episcopul Pavel îl numeşte paroh al Olosigului şi protopop al Orăzii. Ca atare se stinge în ziua de 17 Dec. 1902.

A scris: a) *Un resunet în chestie de limbă.*

b) *Limba stricată*[2]).

II.
PROFESORI

1. Andreiu Papfalvay, preot. Din 1851—1868, a funcţionat ca profesor la acest liceu, fiind în aceiaş vreme şi paroh şi protopop al Beiuşului şi director al şcoelelor primare urbane. Moare la 1869.

A scris: *Istoria bis. a Testamentului Nou în Gimnaziu.* Anuarul din 1856 7.

2. Gheorghe Juhász, preot. Anul şcolar 1855 6 a fost profesor suplinitor. Retras la sate, preotul militar dela 1848 9, păstoreşte în *Negru, Semlac, Motfinul-Mic;* devine protopop al *Surupului-de-Jos*, apoi al *Macăului* şi pe urmă canonic al Bis, catedrale din Oradea Mare şi ca atare moare la 1906.

---

2. Foaia pentru Minte Inimă şi Literatură Braşov, 1858.

3. **Simion Millian**, mirean; din 1854 5—1857|8, institutor la şcoalele primare urbane, sau capitale, a predat ca profesor suplinitor în şi cl. II. gramatical㠗 Mai târziu, subt absolutism s'a făcut notar comunal în comuna *Căbeşti*, de lângă Beiuş, unde la 1876 a adormit în Domnul.

4. **Dimitrie Papp**, preot; anul şcolar 1854/5 a fost profesor suplinitor. Anul următor trece la parohia din *Moftinul-Mic*, unde la 1856 a şi reposat.

5. **Ioan Antal**, preot. A funcţionat un an, 1856 7, ca profesor suplinitor şi pleacă la parohie. Moare ca protopop on. şi paroh al *Ciumeştilor*.

6. **Ignaţiu Bârsanu**, mirean. Din 1854/5—1861/2 prof. provizor. Anul 1862 părăseşte liceul din Beiuş.

7. **Augustin Văleanu**, mirean, profesor provizor din 1855 6—1857 8.

8. **Antoniu Millianu**, preot. Anul 1855/6 profesor suplinitor. Anul următor pleacă la parohie şi la 1889 moare ca paroh şi protopop onorific de Tarcea.

9. **Ioan Cinca**, preot. Anul şcolar 1855/6 e profesor suplinitor. La 1857 e transferat la serviciul central al eparhiei pe urmă devine paroh în *Dijer, Pişcari, Jidani*, azi *Sătmărel*, şi la 1902, moare ca paroh şi protopop al *Mădăraşului*.

10. **Ioan Theodoroviciu**, mirean, un an, 1855|6, fu profesor, şi încă la sfârşitul acestui an, din motive de sănătate, părăseşte acest liceu.

11. **Ştefan Gergely**, preot, după doui ani de de funcţiune, 1854|5—1855 6, pleacă la parohia din Betfia, unde la 1875 îşi dă obştescul sfârşit.

12. **Paul Pap**, preot; Anii 1856|7—1857 8 a fost profesor suplinitor. La 1858 renunţă la preoţie, părăseşte liceul şi se face notar comunal în Lazurii-de-Beiuş, unde a şi murit la 1881.

13. **Mihail Bandiciu**, preot, absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Budapesta. La 1856 e numit profesor la liceul din Beiuş, unde serveşte până la 1874. Anul următor, obţine parohia din Pişcolt, jud. Bihor. La 1886 moare ca paroh şi protopop onorific tot acolo.

14. **Ioan Munteanu**, preot. S'a născut la 3 Ian. 1808 în *Bobda, jud. Torontal.* Absolvind studiile secundare şi cele teologice la *Vârşeţ şi Timişoara,* la 1828 fu hirotonit întru preot şi păstori în *Deda* şi *Şiria.* La 1848 9 e preot militar în armata lui *Bem.*

„Numai fatalităţile suferite de el în anii 1848 9, pot revărsa o lumină clară asupra iubirii sale de naţiune. Bărbatul acesta a fost o raritate în soliditatea şi constanţa sa de a apăra interesele naţionale româneşti, cu orice preţ şi din acest punct de vedere merită a fi căutate scriptele lui şi publicate“[3]). Ca preot militar, subt durata revoluţiei a contribuit mult la salvarea multor biblioteci româneşti, cum a fost şi cea a marelui *Cipariu.* In schimb însă de prin bibliotecile străine, în toiul devastărilor, a adunat un număr considerabil de cărţi, documente şi ştampe. Om de carte şi mare bibliofil, tesaurul lui cel mai scump era acuma biblioteca sa ce număra 1344 de volume.

După moartea lui Munteanu, întâmplată la 25 Dec. 1860 Unicul său fiu, *Iuliu Munteanu,* funcţionar la tribunalul din Arad, respectă repetata dorinţă a parintelui, şi la 1861 donează aceasta bibliolecă liceului român unit din Beiuş.

Munteanu, după înfrângerea revoluţiunei, la 1851, iar devine paroh; la 1856 7 e numit profesor la acest liceu, dar după un an de funcţiune se retrage la parohia din *Sarcău,* unde a reposat.

Ioan Munteanu se distinge şi pe terenul istoriografiei române. In *Foaia pentru Minte, Inimă şi Literatură* a publicat mai multe lucrări din domeniul istoriei antice. La 1858 a scris: *Istorii ale vieţilor celor mai vestiţi Romani şi Romane.* Oradea-Mare 1858. *„Am scris,* zice autorul *iubitei mele naţiuni o carte curat românească“.* Dl. Iorga observă că considerând *„avântul naţional şi frumseţea de stil a acestei cărţi o prelucrare a acesteia în limba de azi, n'ar fi imposibilă“*[4])

15. **Ioan Maniu**, mirean, profesor provizor în anii 1856/7 1857 8. Moare la 1859.

3, *Foaia pentru Minte Inima şi Lit.* Braşov, 1861. No. 11.
4. *N. Jorga:* Revista istorică. Văleni-de-Munte 1927 nrii 7, 9. pag. 225.

16. **Paul Oláh**, candidat preot, absolvent de teologie dela Oradea-Mare. Profesor suplinitor, numit la 1857. După un serviciu de doui ani la 1859 a reposat.

17. **Paul Vela**, preot; absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Viena, ca seminarist în institutul teologic, *ad Sanctam Barbaram*. La 1858 e numit profesor la liceul din Beiuş unde a funcţionat până la 1866. Anul acesta trece la Oradea-Mare. Aici după diferite slujbe eparhiale, la 1879 e promovat canonic al capitlului catedral. La 1888 e numit abate onorific, iar la 1893 devine vicar general episcopesc. Moare la 1903.

Membru al societăţii literare a tinerimei române dela Academia de drepturi şi şcoalele secundare din Orade, *Paul Vela-Vântrariu,* cum iscălea el altădată, *a scris mai multe poezii în almanahul acestei societăţi: Zorile Bihorului.* Ca profesor a mai scris: *Biografiile celor mai vestiţi români* Orade-Mare 1865.

18. **Joan Selăgianu**, preot, a terminat studiile teologice la Oradea-Mare şi la 1858 e numit profesor la acest liceu, unde serveşte până la 1872. E cel dintâiu, cum am amintit, care în noua eră a Dualismului, la 1868, dă examen de capacitate din istorie şi geografie la universitatea din Budapesta. După o activitate şcolară de patrusprezece ani, într'o vreme de lupte politice şi trezire a simţului naţional, mişcări atât de prielnice pentru temperamentul, cultura latină, aspiraţiile şi vorba deschisă, expanzivă şi românească a profesorului dela Beiuş, la 1872, împrejurările îl chemară dela catedră la parohia din *Moftinul-Mic,* apoi la cea din Borhid şi Vezend, unde la 1896 în vârstă de 60 de ani moare ca paroh şi protopop al Eriului,

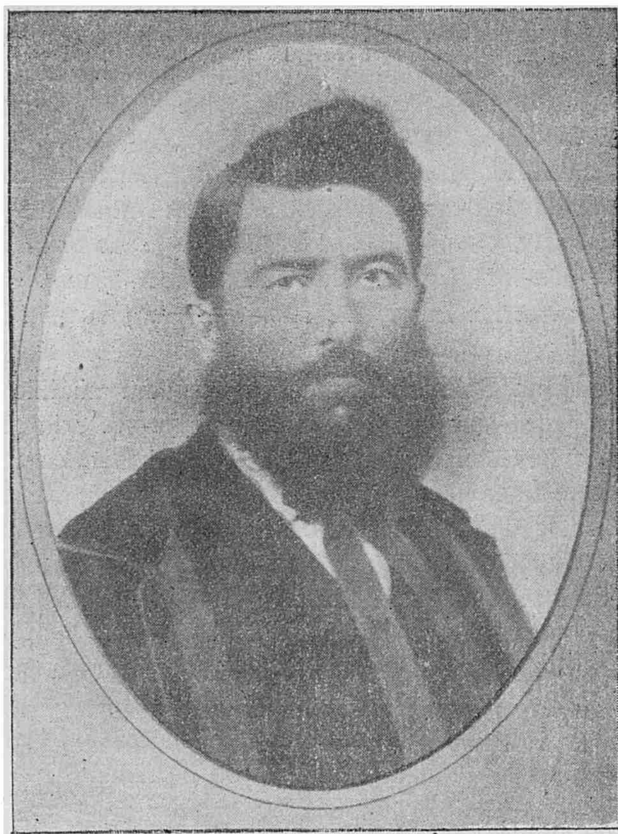
Ioan Silviu Selăgianu, atât ca profesor, cât şi mai târziu, ca paroh şi protopop, a fost, cum reese din scrierile sale, un om de acţiune şi dintr'o bucată, de temperament viu, dârz şi polemist temut, şi în presă şi şi în diferitele cuvântări ocazionale.

A scris a) *Gimnaziul gr. cat. rom. din Beluş.* Familia 1865.

b) *Impresiuni de călătorie.* Familia, 1872 Nrii 29, 30, 31.

c) *Manual de geografie pentru tinerimea română.* Viena, 1871, la Mechitaristi.

Aceste impresiuni sunt adevărate studii etnografice şi istorice, privitoare la Românii din ţinutul *Beiuşului*, valea

Ioan Selăgianu.

Crişului-Alb, Munţii-Apuseni şi părţile *Abruzilor,* vorba bătrânului, adecă ale *Abrudului*, urmate de o seamă de observaţiuni etimologice, din vechea şcoală a fiologiei romantice. Cu istoria, filologia şi mitologia românească în mână, avizează pe *„Judofilul Rössler* ca în loc de *Rumänische studien*

să scribălească în viitor *judaische Handlerei"*. Ce priveşte manualul de geografie al profesorului *Selagianu*, cum în acesta nomenclatură şi toponimia Transilvaniei sunt urmate de lungi note de istorie daco-romana, de linquistică şi etimologie latino-română în felul deja indicat, n'a fost aprobată de ministerul instrucţiunii.

Ca paroh şi protopop în părţile sătmarene a angajat o întinsă polemie, pe diferite chestiuni de organizare naţională şi administraţie bisericească şi atacă vehement şi fără cruţare şi în şus şi în jos *„vitejia mamelucilor"* de toată speţa. Şi scrisorile pe cari *Curionul Moftinului* le publică în diferite organe, fie subt pseudonimul: *Publicola*, fie subt iscălitura proprie, când din *Tiberiada*, când din *Accidul Sătmarului* în Federaţiunea, 1874, sunt mişcătoare şi instructive documente ale vremii.

19. **Gheorghe Marchişiu**, preot. A funcţionat doui ani ca profesor la acest liceu, 1859—1861. La 1862 pleacă la parohie şi după o păstorie plină de vrednicii în diferite parohii din părţile sătmărene, la 1884, moare ca *vicar extern episcopesc* al sătmarului, paroh şi protopop al *Careilor*.

20. **Ignaţiu Săbău**, preot, absolvent al facultaţii teologice dela universitatpa din Viena, ca seminarist în sf. Barbara. Anii 1858 9—1859 60 a fost profesor suplinitor la acest institut. Retras la parohie, la 1878 moare, ca paroh şi protopop on. al Tireanului, jud. Sălaj.

Ignaţiu Sabău era unul din cei mai activi preoţi ai parţilor expuse dela graniţa de vest a romanismului. Impreună cu profesorii de atunci dela Beiuş: *I. Selăgianu, G. Marchişiu, Simion P. Deseanu, Ignaţie Săbău* agită mult cu vorba şi condeiul chestiunea înfiinţării unui liceu românesc pentru părţile sătmărene cu sediul în *Seini*,, din cauză că *„aceasta cetate se află în centru, nu numai pentru Românii din acest comitat (judeţ), ci şi pentru cei din Maramureş, cetatea de Piatră şi Sălaj, iar despre altă parte şi pentru aceia, că poporul român*, respective comuna bisericească din *Seini, ofere loc şi materiale pentru ridicarea liceului îndatorindu-se a da şi lemne pentru focărit la şcoală"*.

Ignaţiu Sabău era un zelos corespondent al presei româneşti din vremea sa. Din ceeace a scris, ca lucrări mai întinse sunt de remarcat:

a) *Cauza şcoalelor poporane din dieceza gr. cat. rom. a Orăzii-Mari*[5]).

b) *Poezia poporală*[6]).

21. **Mihai Szikszay**, preot, anii 1860|1, 1861|1 şi 1862 3 e profesor suplinitor, apoi paroh în Ruşi, jud. Satu-mare şi pe urmă renunţă la preoţie.

22. **Simion P. Deseanu**, candidat preot. Absolvind teologia, fu numit profesor suplinitor şi servi doui ani 1860|1, 1861 2. Anii următori urmă drepturile şi se făcu advocat în Satumare. De aici se mută la Bocşa-Montană — Banat — unde devine notar public şi pe urmă iar advocat Ca atare la 1918 a încetat din viaţă la vârsta de 93 de ani. Mărturie a vremurilor de frământări şi prefaceri naţionale, S. P. Deseanu cu vechi îndeletniciri de versificator cărturăresc din şcoala ardeleană, a cântat entuziasmul generaţiei şi vredniciile multora din contimporanii săi. (Către poporul român. In memoria lui Brediceanu scl).

23. **Augustin Antal**, preot, absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Viena. La 1861 e numit profesor la acest institut şi servi până la 1870, când fu numit paroh şi protopop al *Beiuşului.* La 1878 devine casier şi pe urmă, până la 1890, administrator al domeniului episcopesc dela Beiuş. Dela data aceasta deţine numai postul de paroh, protopop, arhidiacon on. şi director al şcoalelor primare urbane din loc. Moare la 1907, în vrâstă de 69 de ani. Bărbat cu multă prestanţă personală, preot cu aleasă demnitate de păstor sufletesc. Avea o voce sonoră şi moale. Când se afla în faţa sf. altar, în glasul lui tremura emoţia sufletului şi puterea credinţei, ce trebue să stăpânească toată fiinţa unui preot liturghisitor. Era unul din cei destinaţi pentru poezia măreaţă a ceremoniilor şi a ritului oriental. In aceeaş vreme

5 Foaia pentru Minte, Inimă şi Lit. Braşov 1860. No. 3.

6. *I. Mureşianu:* Foaia pentru M. I. Lit. 1859. No. 31,

Augustin Antal era din cei mai reputaţi preoţi şi protagonişti ai vieţii noastre sociale şi culturale româneşti.

24. **Gheorghe M, Marinescu**, preot. Născut la 1835 a absolvit studiile secundare la Beiuş, iar cele teologice la universitatea din Bpesta. La 1861 a fost numit profesor la liceul din Beiuş unde a servit vreme de patruzăci de ani.

Anii 1875|6 şi 1876|7 a fost director adinterim. Intre timp ca profesor a administrat, până la moarte şi parohia din Pocola, unde prin străduinţele lui s'a ridicat o biserică mare şi frumoasă. Protopop şi arhidiacon onorific, profesorul Marinescu prin faptele, jertfele şi dragostea sa pentru tinerimea şcolară, ne-a hărăzit amintirea, aproape legendară, a unui părinte iubitor, indulgent şi mult venerat de miile de elevi ce s'au perindat vreme de patru decenii în faţa lui.

25. **Vasile Juhász**, cand. preot, anul, şcolar 1862|3 a servit ca profesor supleant.

26. **Ioan Rezey**, preot, după un an de serviciu 1863 4 se retrage la parohie şi la 1889 moare ca paroh în *Cheja* jud. Sălaj.

27. **Ioan Seremi**, preot anul şcolar 1863|4 a servit ca profesor suplinitor şi trecu la parohia din Ruşi jud. Satumare, unde a şi decedat.

28. **Antoniu Pallady**, preot. Din 1862—1867 profesor suplinitor. La 1867 e numit la parohia din Finiş din apropiere, unde a şi murit la 1906. Ca paroh Antonu Pallady, era în totdeauna între cei dintâi purtători ai cuvântului românesc în toate chestiunilie privitoare la drepturile naţionale şi culturale ale neamului.

29. **Joan Horvath**, preot absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Budapesta, anii 1862 3, 1864 5 profesor suplinitor, apoi fu numit capelan la Macău şi pe urmă renunţă la preoţie.

30. **Josif Juţiu**, preot, din 1863 4—1877|8 profesor la acest institut. La 1875 e numit paroh în Paleu unde la 1885 a adormit în Domnul.

31. **Joan Pap**, preot absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Budapesta. Anul şcolar 1863 4 profesor supleant, iar anul următor a murit.

32. **Gavril Lazăr de Purcăreț,** preot, a absolvit teologia la universitatea din Viena. Dela 1864 5 1868|9, profesor la acest liceu, licențiat în f. teologie. La 1869 pleacă la parohie și moare la 1907, ca paroh al *Sanislăului* și protopop al *Eriului.* Gavril Lazăr subt toată durata lungei sale pastoriri prin părțile sătmărene a fost un român distins și vrednic apărător al intereselor noastre naționale și bisericești.

33. **Ștefan Szády,** preot dela 1865|6 1875|6 profesor la acest institut, deunde la 1876 pleacă la diferite parohii și la 1881 moare ea paroh al Chinizului. jud. Bihor.

34 **Joan Pișcoreanu,** preot, anul 1865 6 profesor suplinitor; anul următor pleacă la parohie și moare la 1881, ca paroh al Sarcăului.

35. **Juliu Rednic,** preot. Anul școlar 1865|6 profesor suplinitor. La 1866 pleacă la parohie și moare ca paroh al al Rogozului.

36. **Alexandru Bozintanu,** preot. Anul 1866 7—1870 1 profesor suplinitor. Anii următori e paroh în Popești, Nojiorid și pe urmă paroh și protopop al Nădlacului, unde a și murit.

37. **Simion Bulcu,** preot. La 1866 e numit profesor la acest institut, unde funcționează până la 1873 când a reposat. Moartea tinerului și foarte simpaticului profesor lasă multe regrete.

38. **Theodor Roșiu,** preot. Din 1865—1889 profesor și una din celea mai distinse puteri didactice ale acestui liceu. Absolvind teologia la universitatea din Budapesta, la 1866 e numit profesor de științele matematice și fizice la acest liceu, dând mai înainte examen de capacitate din acestea materii tot la universitatea din capitala Ungariei. La 1889 în urma involburărilor cu afacerea steagului unguresc dela liceu, profesarul Roșiu fu transferat la serviciul financiar central al eparhiei, unde funcționează ca referent și vicepreședinte, până la moartea sa întâmplată la 1894.

Om cu multe resurse intelectuale, matematician reputat, profesorul Roșiu se interesa și de literatură și în deosebi de istoria națională. La 1877 a publicat un studiu asupra *Enei-*

dei lui Vergelius, tradusă în versuri de Vasile Aaron. (Anuarul din 1877|8).

b) *Spiritismul modern.* Familia 1889 Nrii. 20, 27.

c) *Răspuns istoriografului maghiar,* V. Bunyitay asupra scrierii acestuia: Biharvármegye olahjai s a vallás-unio. Familia 1892 Nr. 37—48.

Theodor Roşiu.

d) *Über den Ursprung der Rumänen de Traugott Tamm,* dare de samă, Familia 1891 Nr. 9, 10.

e) *Un vechiu metod de calculare pe dejete.* Familia 1891 no. 34.

39. Gheorghe Selagianu, preot, anul şcolar 1867|8

profesor suplinitor. La 1869 pleacă la parohia din Resighea jud. Sălaj, unde la 1871 se stinge din viaţă.

40. **Joan Barbul**, preot din 1868|9—1871|2 profesor suplinitor şi la 1873 paroh în Hodişa unde a şi decedat.

41, **Moise Neşiu**, preot. La 1869 fu numit profesor suplinitor la acest institut. După un serviciu de 2 ani, pleacă la parochia din *Sintea*, iar la 1875 e numit paroh în *Ghetea*. La 1880 e chemat profesor la şcoala normală, eparchială din Oradea-Mare şi pedagog în seminarul Leopoldin de aici. La 1886 e numit vicerector al acestui seminar, iar la 1896 canonic al Bisericei catedrale. Ca atare la 4 Dec. 1911, după o muncă de patruzeci de ani şi mai bine, pleacă spre odihna veşnică.

Născut la 17 Sept. 1843 în *Gurba*, jud. Arad, era om din popor şi un apreciat orator al amvonului şi al prăznuirilor bisericeşti. Introduceri de preoţi, protopopi, sfinţiri de biserici, de şcoală, de clopote, de rugă, erau tot atâtea prilejuri ca părintele canonic *Neşiu*, să apără în mijlocul poporului şi punctul cel mai luminos al acestor serbări era totdeauna vorba bună şi înţeleaptă ce se desprindea de pe buzele lui. Vorbea o românească curată şi limpede, găsind totdeauna cu multă înlesnire cuvântul cel mai potrivit şi înţeles de toţi. Avea căldura convingerei, pe care o transmitea ascultătorilor într'un graiu plin de pilde şi comparaţii pe înţelesul norodului. De aici puterea cuceritoare ce o aveau cuvântările bisericeşti ale lui Moise Neşiu şi în chipul acesta înţelegem vorba veche a sf. părinte bisericesc: *„Popoarele sunt, cum sunt preoţii"*. Celce scrie aci a publicat o mulţime din predicele canonicului Neşiu în *„Păstorul sufletesc"*, din Şimleul-Silvaniei.

42. **Theodor Dringo** preot. Din 1870|1—1876|7 profesor suplinitor şi administrator al parohiei din Pocola. La 1877 e transferat la Careii, ca cooperator parohial şi profesor de religie şi limba şi literatura română dela liceul călugărilor piarişti. Mai târziu, după o viaţă sbuciumată, prin diferite parohii, la 1924 moare ca paroh al Nădaşului jud. Arad.

43. Joan Zaica, mirean. Anul şcolar 1869 70 profesor de gimnastică şi desemn. La 1871 părăseşte cariera aceasta şi devine funcţionar de stat.

44. Vasile Herlo, preot. La 1874 fu numit profesor suplenitor. Anii următori se perindă prin mai multe parohii şi pe urmă, respopit, moare ca notar comunal.

45. Ştefan Guleşiu, cand. preot, absolvent al facultăţii teologice, dela universitatea din Viena şi al facultăţii de litere din Budapesta. Dela 1882 3—1885/6 profesor definitiv la acest liceu. Anul următor pleacă în serviciul statului şi moare ca profesor al unei şcoli secundare din Budapesta.

46. Simion Toma, candidat preot, absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Viena şi al celei de litere, din Budapesta. Anul şcolar 1872 3 profesor suplinitor la acest liceu. Anul următor părăsind acest institut, e numit profesor de stat la Budapesta, unde la 1874 a murit.

47. Joan Sabău, preot. Anii 1872,3—1875 6, e profesor suplinitor la acest liceu. La 1877 e numit paroh în Csengerujfalu, jud. *Satu-mare.* Ca preot şi protopop în retragere trăieşte şi azi.

48. Vasile Leşianu, preot. Născut la 1845 în Vezend, a absolvit teologia la Oradea-Mare, iar literele la universitatea din Cluj, luând examen de capacitate, din istorie şi geografie. La 1872 3 e numit profesor la acest institut, unde serveşte până la 1889, când pleacă la parohia din *Sân-Nicolau*-jud. Satumare, unde la 1904 moare ca paroh şi protopop onorific.

A scris: a) *Resbelul de treizeci ani.* Familia. 1882 Nr. 15, 16, 17.

b) *Despre educaţiunea femeei.* Familia. 1883.

49. Paul Biazini-Bălaş mirean, ca institutor al şcoalelor urbane din loc, anul şcolar 1884/5 a predat desemnul în liceu. Şcoalele primare le-a condus 40 de ani şi a decedat la 1890.

50. Vasile Budescu preot şi profesor suplinitor anul şcolar 1874/5. Anii următori e paroh în *Ciuleşti* şi pe urmă,

12

în Adonul de pe Eriu, unde la 1900 a reposat. A scris câteva poezii şi traduceri reuşite în Familia din 1874-8.

51. **Juliu Papfalvay**, preot, absolvent al facultăţii teologice din Viena şi licenţiat în teologie. Din 1874/5-1880 1 profesor la acest liceu. La 1882 fu numit profesor de religiune şi limba şi literatura română la liceul catolic premonstratens din Oradea-Mare, unde ca protopop onorific a şi adormit în Domnul.

52. **Ştefan Creşniacu** preot. La 1874 fu numit profesor la Beiuş şi serveşte până la 1883, când pleacă la parohia din Cheniz şi pe urmă a reposat ca paroh al Nir-Adonului.

53. **Ştefan Nagy** cand. preot, absolvent al universităţii din Viena. Anul 1875 e profesor suplinitor şi tot anul acesta a fost răpus de o boală ce nu iartă.

Promoţiile de clasa VIII şi bacalaureat, 1853-1889.

Anul şcolar 1852 3

Boeriu Ioan,
Borha Gheorghe,
Domşa Gheorghe, fost pretor,
Kőváry Gheorghe, fost preot,
Papp Graţian,
Simai Dimitrie, f. adv. Beiuş.

1853/4.

Adamoviciu Leontin,
Hoca Teodor,
Moga Alexandru,
Raţiu Michail,
Szilàgyi Ioan,
Suciu Petru, fost protopop.

1854/5.

Bogluţiu Alexandru,
Cosma P. f. adv. dep. dir. al [Albinei,
Kucsovszky Lud. f. canonic,
Moga Ilie, f. protopop,
Palladi Anton, f. preot, prof.
Papp Alexandru,
Papp Baziliu,
Papp Emanuil,
Stancoviciu George,
Traian Partenie,

1855/6.

Gitta Anton, fost protopop,
Papp Daniil, fost notar,
Petco Lazar, fost proprietar,
Popescu Paul, fost paroh,
Sabău Ioan,

1856 7.

Bilţiu Ştefan, f. protopop,
Creţiu Emanuil,
Frenţiu Petru,
Kozák Ioan,
Marisiu-Marinescu George, f. profesor,
Nestayko Martin,
Papp Petru, f. preot,
Secula George,
Tirsan Michail, fost preot,
Vasvári Ioan, f. protp. Sălaj,

1857/8.

Birta P. f. protopop. Halmaj,
Cristian Nicolae,
Ferenţiu Ioachim, f. preot,

Mezei Ludovic,
Milian Simion, f. prof. preot,
Nichita Ioan, f. advocat,
Nuţiu Alexandru, f. protopop,
Papp Simion, fost preot,
Papp Teodor,
Szillink Ioan,

1858|9.

Bilţiu Gavril,
Boiţiu Const. f. pretor, propr.
Busila Teodor, f. protopop,
Israil Emanuil,
Iuţiu Iosif, f. profesor, preot,
Papp Vasile, f. prot. Beiuş,
Pintie Iosif, fost preot,
Preda Michail,
Verza Alexiu.

1859|60.

Berzan Ambroziu,
Diţiu Michail, f. protopop,
Dringou George,
Ferenţiu Alexandru,
Giolde Nicolae,
Horváth Georghe, f. judecător
Lucuţia Ioan, f. preot,
Madincia Ioan,
Maior Paul, fost preot,
Papp George,
Papp Iosif,
Pelle Emanuil, fost preot,
Petruca Lazar, fost preot,
Popoviciu Dimitrie,
Preda Ioan,
Raţiu George,
Szancsali Anton,
Varga Timoteiu, f. preot,
Vinţiu Iuliu, f. adv. prefect,

1860 61

Candra Gherasim,
Hadsi Petru, f. preot,
Huban Anton, fost medic,
Papp Vasiliu, fost protopop,
Pereni George, f. preot, prot.
Popescu Ioan,
Popescu Pompiliu,
Rednic Iuliu,
Stern Samuil,
Surdu Alexandru,
Telescu Gh. f. protop. Arad,

1861|2.

Bordan Aron,
Borha Sabin,
Bran Ioan,
Burta Vasiliu,
Câmpian Ioan,
Colceriu Clemens,
Cosinuţia Petru, f. judecător,
Domşia George f. pretor,
Dragan Petru,
Erdös Vasiliu, f. protopop,
Ferenţiu Elias, fost notar,
Filip Alexandru,
Gaiţa Trifon,
Ghimbeşan Ioan,
Gradoviciu Vasiliu,
Groze Vasiliu,
Ignat V. f. advocat, Beiuş,
Lazar Procopiu,
Moldovan Nicolae,
Moţişcu Florian,
Nastasy Leo,
Nyilvan Nicolae, f. advocat,

Patiţia R. f. adv. om politic,
Perzian Michail,
Popoviciu E. Ioan,
Roman Teodor,
Rotariu Paul f. adv. politician,
Santu Ioan,
Selagian George, f. profesor,
Szentivány Iosif,
Theodoroviciu Francisc,
Varna Dimitrie, f. protopop,

1862/3.

Albu Coloman,
Başia Alexandru,
Berşa Dimitriu,
Bolcaşiu Petru,
Bordan Zenobiu,
Bucescu Epaminonda,
Cupşia Dimitrie,
Domşia Petru,
Gherdan Nicolae,
Hornariu George,
Hosszu Florian,
Iancu Dimitrie,
Indre Teodor,
Ióó George,
Moga Dimitrie, f. notar,
Moldovan Alexandru,
Moldovan Ioan,
Orbonaşiu Iosif, f. asesor la sedria orfanală,
Papp Dimitrie,
Papp Michail,
Papp Ştefan,
Penciu Nicolae,
Pocola Dimitrie,
Popescu Izidor, f. advocat,
Roşiu Teodor, f. profesor,
Sfura Vasiliu,
Valeanu Teofil, f. preot,
Zsiros Vasiliu, f. preot-prot.

1863|4.

Anderco Petru,
Batin Corneliu,
Bocoş Ioan,
Boşianu Petru,
Branu George,
Ciupercoviciu M.
Cocian Florian, advocat,
Coroian Dumitru, f. protopop,
Cosma Michail,
Danila Andrei,
Demianu Atanase, prof. de teolg. protop. Ţara Oaşului
Domşia Dămian,
Buda Virgil,
Dunca Ioan,
Gramatoviciu Hrist,
Henţiu Nicolae,
Herţeg Iuliu,
Iosofu Ioan,
Kovács Andrei,
Macave Vasiliu,
Mărcuţiu Michail, f. preot,
Maior Leopold,
Molnar Dinard,
Musta F. arhiereu, Caranşebeş
Negrea Vasiliu,
Neşu Moise, f. prof. canonic,
Nichita Teodor,
Oprea Andrei,
Pasca Alexandru, fost prof. de teologie, Gherla,

Popa Demetriu,
Reneg Vladimir,
Russu Victor,
Vida Iosif,
Vladu Alexandru,
Vladu Ioan,

1864 5.

Aron Filo,
Benchişiu Vasiliu,
Bogdan Paul,
Budu Titu, fost vicar eppesc, Maramureş,
Buibaşiu Andrei,
Câmpian Petru,
Catoca Alexandru,
Cioplintea Ioan,
Cosma George,
Csányi Andrei,
Drumariu Ioan,
Florian Vasiliu,
Gabudeanu Ioan,
Geranu Ioan,
Groza Michail,
Herbay Iosif,
Hozan Ioan, medic, Viena,
Iancso Dioniziu,
Kôváry Nicolae,
Kühler Villhelm,
Lucuţia Michail, fost preot,
Macaveu Vasiliu,
Martinescu George,
Muntean Iustin,
Olariu Alexiu,
Pappfalvay I. f. prof. prot.
Piso Sabin,
Popoviciu Ioan sen.
Popoviciu Ioan iun.
Potoran Ştefan, fost jude la curtea de apel, Dobriţin,
Roxin George,
Steţiu Grigorie,
Vasiliu B. Abraham,
Vorobchieviciu E.

1865|6.

Avram Ioan sen.
Avram Ioan iun.
Boiagi P. Dionisiu,
Barbula Gavril,
Bolcaşiu Alexandru,
Bâzgan Ilie,
Câmpian Ioan,
Cândra Ioan,
Dărăbant Iuliu,
Fejer George,
Gaiţa Axentie,
Iancu Augustin,
Indrei Alexandru,
Marchişiu Ioan,
Marchişiu Ştefan,
Moldovan Ştefan,
Mosolygo Augustin, preot,
Nemoran Iosif,
Nistor Ioan,
Oltean Paul,
Paul Ivan,
Paşca Vasiliu,
Paşca George,
Pop Augustin,
Pop Emilian,
Pop Vasiliu,
Popoviciu Moise-Miron Pompiliu, scriitor,
Raţiu Iacob,
Rubenescu Ludovic.

Şeres Teodor,
Tatar Vasiliu,
Ţipău Lazar,
Tulvan George,
Botizan Simion.

1866|7.

Badescu Ioan, poet, scriitor,
Bărnuţiu Dumitru,
Bar Michail,
Caliman Dumitru,
Casa Paul,
Ciora Vasiliu, preot,
Ciuhandru Petru, preot,
Ghelesianu Dimitru,
Gramma Anton,
Grigoriţa Leo,
Grumaz Grigorie,
Hocmann Iuliu,
Iuga Ioan,
Leota Romul,
Marcuşiu Ioan,
Meseşian Gavril,
Mitrofan Nicolae,
Nilvan Florian,
Palieviciu Alexandru,
Papp Vasiliu,
Papp Emanuil,
Papp Ioan,
Papp Iuliu,
Paşcu Sofroniu,
Patcaşiu Vas. preot, Hotoan,
Popeniciu Iacob, fost pretor, Făgăraş,
Popian Arcadiu,
Redic Ştefan,
Selagian Dumitru, f. advocat,
Vertic Petru,

1867|8.

Androcoviciu Ilie,
Bogdan Traian,
Bosgan Florian, advocat,
Brediceanu C. adv. om politic
Budo Ioan,
Calciunariu Petru, advocat,
Cheţian August,
Eder Iuliu,
Fazekas Michail,
Filip Simion,
Gataianţiu Lazar,
Geranu Paul,
Gradoviciu George,
Kovács Anton,
Lesianu Vasiliu, f. profesor,
Monţia Vasiliu,
Marginean Constantin,
Papp Andrei,
Pap Ig. f. episcop al Aradului,
Papp Ioan iun.
Papp Ioan sen.
Peter Alexandru,
Pipoş Cornel,
Porumbu Cornel,
Roszlavic Ferdinand,
Rudeu George,
Szabo Eugen,
Vancia Iosif,
Holnapy Acaţiu.

1868|9.

Almaş Simion,
Bolchişiu George,
Boroş Ioan,
Breban Abraham,
Bucescu Dioniziu,

Buza Iosif,
Butean Ludovic, f. judecător,
Caba Lazar,
Creşineacu Ş. f. prof. protopp.
Deciu Vasiliu, f. protopop.
Lazar Ştefan,
Lepa Ioan, fost protopop,
Lucuţia Ioan f. preot,
Maghiar Iosif,
Maior Teodor,
Monaşterian Daniil,
Orosz Nicolae,
Papp Carol,
Petricean Simion,
Petrisior Gheorghe,
Rubenescu Angustin,
Steţiu Alexandru, f. medic,
Sabău Simion,
Tiurca Ioan,
Baltescu Ilie,
Cândriş Ioan,
Kõváry Traian,
Mihalca Francisc.

1869|70.

Achim Ştefan,
Bogdan Ioan,
Caba Petru,
Clintoc Ioan, fost profesor.
Dorosiu Ioan, fost preot,
Dragan Alexandru, fost notar
Duda Liviu,
Lipeczki Alexandru,
Marcusiu Augustin,
Mureşian Vasiliu,
Onea Iacob,
Papp Vasiliu iun.
Papp Vasiliu sen.
Papp Samuil,
Toma Moise,
Tuducescu Atanasie, f. prof.
Veliciu M. f. adv, om politic,
Mangra Vincenţiu, fost mitropolit, Sibiu,
Marc Francisc,
Kosztolányi Emeric,
Anderko Vasiliu, f. protopop,
Asmányi Iuliu,
Horváth Simion,
Indreşiu Petru,
Rezey Augustin,
Jancso Emil,
Krcsmárik Carol,
Zaica Ioan, fost profesor.

1870 71.

Asztalos Iosif,
Bărcean Ioan,
Centea Ilie,
Cupcea Ioan,
Florea Iosif,
Gliţa Ioan, f. notar,
Gramma Iosif,
Grigoroviciu Ioan,
Hetco Petru, f. preot,
Lazar George,
Maniu Victor,
Nichita Iacob,
Olariu Vasiliu,
Pelea Teodor,
Philimon Emanuil,
Popşior Alexandru,
Popop Ioan,
Pop Teodor,

Roxin Zacharie,
Şipoş Alexiu,
Suciu Aurel, f. advocat,
Suciu Petru,
Turturean Christ,
Velovan Ioan,
Kaffka L. f. secretar de stat,
Marian Simion, prof. preot, membru al Acad. Rom.
Popescu Izidor, f. advocat.
Tomiciu Virgil.

1871|2.

Andru Teodor, f. preot,
Ardelean Gavril,
Bene Gavril,
Bosco Isaia, poet, scriitor,
Bosdocu Ioan,
Cadar Alexandru,
Chencher Iacob,
Cornea Dumitru,
Genţiu Iosif,
Groza Ioan,
Ilieş Petru,
Lazar Gavril,
Lulea Antoniu,
Madincia Octav,
Marcuş Sever,
Merţiariu Alexandru,
Petruş Iosif,
Podina George, f. preot,
Pop Clemente,
Rojty Ioan, f. notar,
Sfârlea George, f. prof. preot
Socol Vasile,
Tisch Mauriţiu,
Ardelean Petru,
Ember George,
Hotinceno Nicolae,
Nadányi George,
Papp Teodor.

1872|3.

Balaş Augustin,
Bogdan Nicolae,
Butean Ioan,
Coroiu Patriciu,
Cotoţiu Paul,
Gruiţia Augustin,
Guiu Nicolae,
Kőváry Dimitrie,
Mangra Romul, preot,
Mertiariu Augustin,
Morar Ioan,
Muntean Iuliu,
Palade Ioan,
Papp George,
Paşcu Vasile,
Popescu Gherasim,
Popiliu Ioan,
Radu Teodor,
Sterca-Şuluţiu Alex,
Butean Iosif,
Ferlieviciu Michail,
Kovásznay Marcel,
Popescul Alexandru,
Lazar Gavril,
Fejér Michail.

1873|4.

Borbola George,
Burdan Ioan,
Centea Andrei, preot,
Drăgan Iosif, notar,
Ercan Ioan, f. preot,

Filep George,
Foica George,
Keresztes Ioan.
Lemac Ioan,
Nicola Ioan,
Officirescu Iosif,
Ostatea Petru,
Petruş Martin,
Sciru David,
Siandru Nicolae,
Simionoviciu Sam.
Tarţia Ioan,
Todea Absolon, preot,
Buna Ioan, f. advocat,
Gael Pompeiu, preot,
Grün Eduard,
Socol Vasiliu.

1874 5.

Bechnitz Samuil,
Bocoşiu Gavril,
Bud Bartolomeu,
Cighi Andrei,
Gherlan Ioan, notar,
Gheţie Vasiliu, preot,
Ilica Ilie,
Ieremieviciu Silvestru,
Marcu Ioan,
Neamţu Vasiliu,
Pocola Ioan.
Popoviciu Anania,
Pop Ioan,
Sasu Teodor,
Surdu Ilie,
Tisch Iuliu,
Başota-Cantacuzene Anast.
Popoviciu Nicolae,
Grofşorean Ioan.

1875|6.

Branu Iuliu,
Erdeli Teodor,
Gavriş Teodor,
Gramma Alexandru, preot,
Leuca Filip, f. preot,
Lucea Paul,
Neamţiu Ioan,
Marian George,
Novac Aurel, f. advocat,
Pop Leontin,
Papp Iosif, notar,
Popoviciu George,
Rojthy Antoniu, notar,
Braia Vasiliu,
Candrea Nicolae,
Mercea Atanase,
Pacala Toma, f. protopop,
Papp Alexa, f. protopop,
Tisch Iuliu.

1876 7.

Avram Nicolae,
Baba Iacob, f. preot,
Bogdan Moise,
Chilba Ilie,
Cosma George, f. preot,
Dredeanu Vasiliu, f. preot,
Duma Iosif,
Filimon Iuliu, f. protopop,
Lazaru Iuliu,
Marcuş Quintus,
Mureşian Teodor,
Papfalvai Andrei, f. preot,
Papp Ambroziu,
Papp Petru,
Pop Gregorius,

Pop Matei,
Pincu Simion,
Serbu Gherasim, protopop,
Tarangul Const.
Zsigmond Geza,
Ignaton Iacob,
Ieremieviciu George,
Kovásnay Marcel,
Popoviciu Ioan,
Simion Iuliu.

1877|8.

Albu Ioan,
Bogdan Iustin,
Dragoş Iuliu,
Dumbrava V. f. profesor, fost director,
Todora Vasiliu,
Halmagean Ioan,
Hosa Nicolae,
Marinescu Ioan,
Muntean Nicolae,
Oniţia Paul,
Ossian Augustin, protopop.
Plaian Augustin,
Popoviciu Terentie, f. notar,
Pop Ioan,
Pop Teodor,
Sarkady Cornel,
Selegian Florian, preot,
Tardiu Augustin, f. protopop,
Vescan Alexandru,
Popescul Demetrie.

1878|9.

Boldeanu Ştefan,
Burca Iuliu,
Calman Paul,
Căpitan Ioan,
Cucu Ştefan,
Dudulescu Ioan, preot,
Evuţian Ioan,
Flonta Graţian, protopop,
Gavriş Vasiliu,
Lehenyi Ioan,
Lupan Nicolae, preot,
Morar George,
Nistor Iuliu, notar,
Ossian Pamfiliu, protopop,
Peter Francisc, f. preot,
Popoviciu Petru,
Pop Patriciu.

1879|80.

Beldea Liviu,
Borlan Victor, profesor,
Buder Francisc, medic,
Costin Ioan,
Erdey Carol,
Gavra Alexandru, f. notar,
Gitta Cornel, f. preot,
Milian Alexandru,
Mladin Grigore,
Moldovan Ioan.
Musteţiu Iosif,
Negrean Ioan,
Papp Ioan,
Papp Iustin, f. advocat,
Papp Virgil,
Popescul Epifan,
Popoviciu Aurel, f. preot,
Selagian George,
Staia Ioan,
Apotheker Levi.

1880 1.

Boheţiel Ioan, preot,
Budo Nicolae, f. preot,
Bulc Teodor, f. profesor,
Dimitrieviciu George,
Giurgiu Michail,
Hoblea Vasiliu, preot,
Marga Dimitru, preot,
Margian Nicolae,
Papp George,
Popoviciu Alexandru,
Popoviciu Vasiliu,
Roşiŭ Petru,
Teaha Filip, preot,
Ternovan Coriolan preot,
Viciu Ioan,
Marian Emanuil, funcţionar,
D. Szilagyi Gavril, proprietar.

1881 2,

Anca Vasiliu, preot,
Antal Augustin, f. preot,
Dascal Iustin, preot,
German Petru, preot,
Iancu Iustin, preot,
Moldovan Virgil,
Pervu Michail, preot,
Siara Ioan,
Szölösi Adalbert,
Todoran Demetriu,
Ujfalussy Geza,
Ujfalussy Zoltan,
Vaida Ioan,
Vlad Marcian,
Văcărescu Dioniziu, f. propr.,

1882 3.

Ardelean Cornel,
Bistran Victor, preot,
Gribovszky Emil,
Kien Alexiu,
Oltean Virgil,
Petrean Ioan, f. profesor,
Pinter Teodor, f. preot,
Popoviciu George,
Puticiu Traian, f. protopop,
Schwimer Marc, f. medic,
Selagian Marţian,
Stanca Teodor,
Óo Ludovic,
Branu Nicolae, pictor, profesor, Bucureşti,

1883 4.

Ardelean Vasiliu, preot,
Blaga George,
Bogolan Inocenţiu,
Bonyi Romul,
Candrea George, scriitor,
Creţiu Ambroziu,
Farkas Alexandru, preot,
Mihalca George,
Papp George,
Papp Ioan,
Popoviciu C. Aurel, scriitor politic,
Pop Ştefan Nicolae,
Pop Ştefan,
Sarkadi Iosif Axente, preot,
Medieşian Valer,
Millian Ioan,
Papp Joan,
Sarkadi Iuliu,
Ujfalusy Zoltan.

1884|5.

Boros Ilarie, preot vicar al Maramureşului,
Cinca Ioan, preot,
Cosma Gavril, adv. f. senator,
Ciuca Ioan,
Mihuţia Alexandru, profesor,
Opre Ioan, preot,
Pantea Augustin,
Popescu George, advocat,
Pavel Michail, proprietar,
Popescu Petru, preot,
Pop Abel, preot,
Szeremi Victor, preot,
Petroviciu Francisc,
Singer Micşa,
Popoviciu P. Romul.

1885 6.

Ardelean Iustin, adv. f. pref.
Baliban Anton, protopop,
Bienenstock Carol,
Bogdan Andrei, f. preot,
Costa Ioan, f. profesor,
Csigi Anton, f. profesor,
Darida Ilie,
Domian Ioan.
Kavasi George, preot,
Marinescu Aurel, f. preot,
Papp Ioan,
Varju Vasiliu, f. preot,
Vernica Romul, profesor,
Fizeşian Nicolae,
Caşiolţean Bela, f. publicist Bucureşti,
Papp Cornel,
Papp Dumitru, preot.

1886|7.

Borlan Ioan, f. preot,
Borz Ioan, f. func. domin.
Căpitan Ioan, preot,
Carţiş Vasiliu, proprietar,
Clintoc Iosif, f. preot,
Cosma Ioan, preot,
Iorgoviciu Romul, preot,
Keri Ioan, f. prof. şi director,
Lupulescu Ioan, preot,
Maior George, protopop, arhidiacon, Orade,
Mihalca Iosif,
Maroşan Iosif,
Nistor Ioan,
Pavel Ioan, f. preot,
Pintia Pompiliu,
Popa Michail,
Puticiu Octavian,
Stoianu Vasiliu,
Szeremi Silvestru, preot,
Vassadi Alexandru,
Moldovan Iuliu,
Papp Vasiliu.

1887 8.

Bradian Atanasiu, med. Arad,
Bruckenthal Ioan, preot,
Derecskey Emeric,
Diţiu Patriciu Valent, f. prof.
Fazekas Aloisiu, pretor,
Ghierman Petru, preot,
Kocsis Geza, farmacist,
Creţiu George,
Mureşian Gavril, f. preot,
Popescu Teodor, preot,

Popoviciu Nicolae, medic, f. prefect,
Revoczky Adalbert, notar,
Sabău Ignaţiu, preot, prot.,
Sucu Ţiucur Ioan,
Casolţian E. prof. R.-Vâlcea,
Papp Iosif,
Plastin Vasiliu, f. preot,
Popoviciu Alexandru, f. preot,
Roşca Ioan,
Papp Anton, f. preot.
Crâznic Arcadiu, preot.

Planul de învăţământ— programa analitică,— pentru predarea limbii şi a literaturii române în perioada II, 1853—1888.

Cel dintâiu manual după care s'a predat limba română în vremea aceasta este *Gramatica română* de *Vasile Ianoviciu* întrodusă la 1852. Cum însă acest manual era scris cu litere cirile şi *„negliga cu desăvârşire uzul literelor latine“*, la 1858 colegiul profesoral în clasele inferioare întroduce cartea lui *T. Cipariu: Compendiu de gramatica limbei române.* Blaj, 1855. Iar pentru clasele superioare: *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi, tot de Cipariu.* Blaj. 1854, de vremece aceste *„corespund mai bine naturei l. românesti.... şi toţi Românii mai culţi se folosesc de literele străbune“*.

Anii din urmă dela 1886 din perioada aceasta la predarea l. române în clasa VIII, pe lângă cartea lui Cipariu: *Elemente de limba română şi Crestomatia sau analecte lit.* s'a mai intrebuinţat ca „subsidiar“ *Istoria lit. române* de *I. G. Popescu* şi *I. Lăzăriciu, 1884.* Astfel programa analitică pentru l. română în liceul nostru în ultimul an din aceasta perioadă se prezintă cum urmează: *cl. I.* 3 ore, manual: *Gramatica l. române de T. Cipariu*, ed. III. din 1862, legendar, carte de lectură pentru clasele gimnaziale inferioare, de I. V. Rusu Sibiu, 1876.

Cl. II. 2 ore, manual: Gramatica română pentru gimnazii· partea I. gramatica de *Gavril Munteanu,* 1865, şi legendarul lui I. V Rusu.

Clasa III. 2 ore, manual: Gramatica română, partea II. sintaxa de Gavril Munteanu şi legendarul lui I. V. Rusu.

Clasa IV. 2 ore, manual: Manual de stilistică pentru cl. IV-V de *I. V. Negruţiu.* 1885.

Clasa V. 2 ore, manual: Poetica de T. Cipariu şi Elemente de poetică română de I. Lăzăriciu, legendar român de *Alexă Viciu.*

Clasa VI. 2 ore, manual: Retorica de Paul Tempea, legendar de A. Viciu. Se mai intrebuința şi un manual de retorică-teorie, de Névy L. tradus pe româneşte.

Clasa VII. 2 ore, manual: Curs elementar de literatură de I. Manliu 1884 şi retorica după L. Névy.

Clasa VIII. 2 ore, manual: Crestomatia sau analecte literare de T. Cipariu şi Istoria lit. române de I. G. Popescu şi I. Lăzăriciu.

Manualele celorlalte materii erau mare parte traduceri ori prelucrări după autori germani şi maghiari. Aceasta programă analitică a fost aprobată de ministerul instrucțiunii prin ordinele: 17630 1879, 16179|1880, 26776|1883, 8619|1887.

XII.

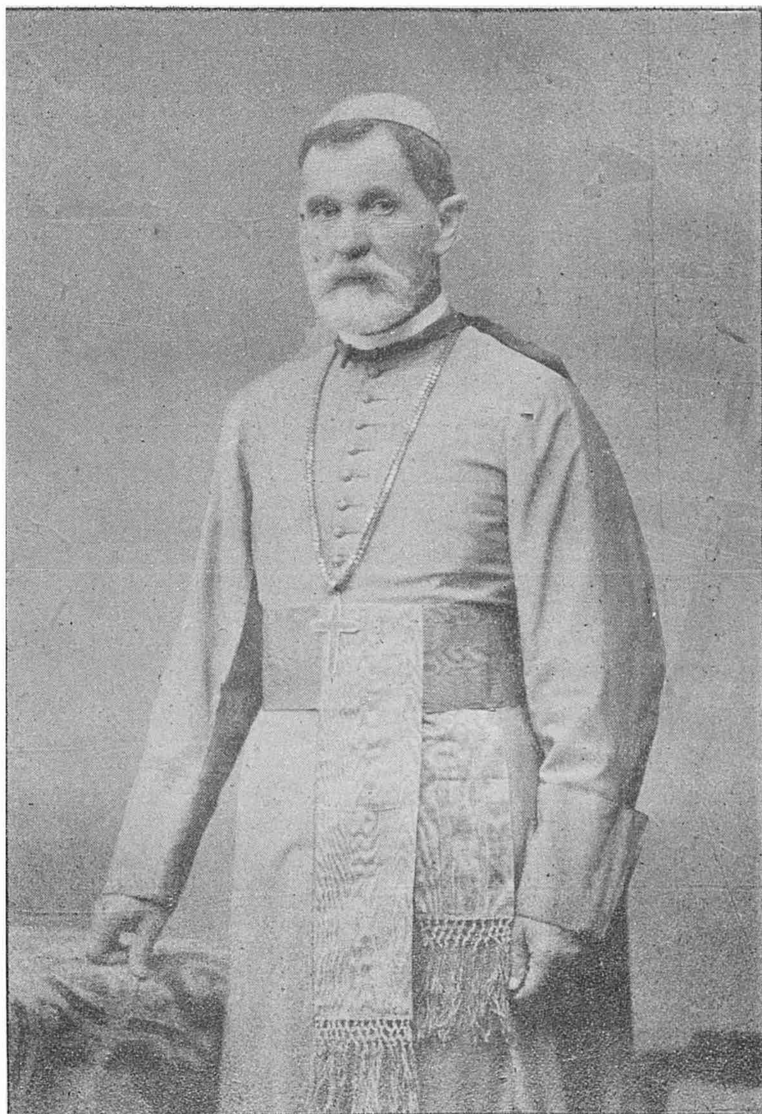
Episcopul Mihail Pavel. Inceputurile unei vaste opere culturale. „Atentatul dela Beiuş“. Zile Negre. Noui instituţiuni culturale.

In aceste vremuri rele ce urmară după şăizăcişişapte, la 1879 ne vine un om bun.

După moartea episcopului Olteanu, titular al episcopiei române unite dela Orade devine *Mihail Pavel.* Născut la 6 Sept. 1827 în satul Recea, jud. Sătmar, din părinţi iobagi,—tatăl său era cântăreţ de strană,—studiază la Baia-Mare, Satumare şi Caşovia, azi Kosice,— Cehoslovacia,— teologia la Ungvar şi Viena. Preot, vicar al Maramureşului şi deputat, la la 1872 după alegerea lui *Vancea* de mitropolit al Blajului, e numit episcop al Gherlei, iar la 1879 inaintat în scaunul episcopesc al Orâzii-Mari.

In vălmăşagul de stări desolate, rămase de pe urma scurtei păstoriri a episcopului Olteanu, privirea i-se opri, indată după inscăunare, asupra şcolilor din Beiuş.

Legile şcolare dela Dualism incoace, contra tuturor garanţiilor prevăzute de legea aşazisă a naţionalităţilor din 1868 art. 4, se inaspresc pe zi ce merge.

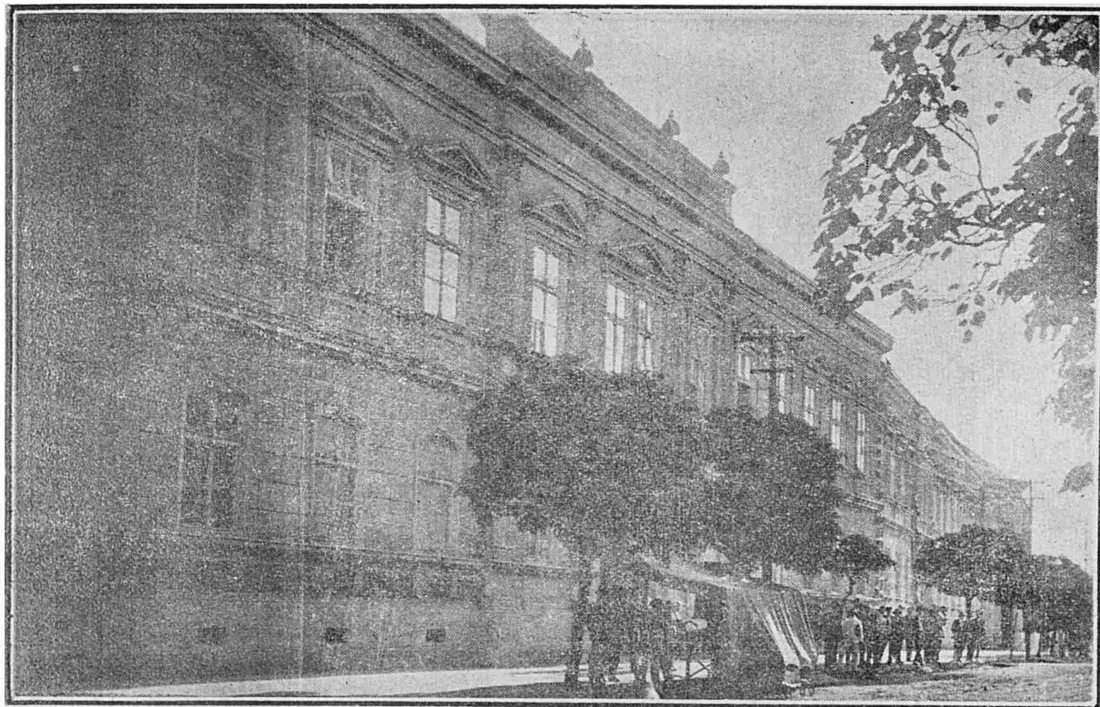
Episcopul MIHAIL PAVEL

Regulamentul din 1879 şi cela pentru învăţământul primar şi secundar din 1881 devine o ameninţare permanentă la adresa celor patru licee româneşti, — pentru patru milioane de Români, dintre cari cel dela Beiuş era singurul şi unicul nostru liceu din Ungaria proprie.

Şi tocmai în vremea aceasta liceul lui Vulcan *umbla*, cum zice cronicarul, *cu zilele în mână*.

Clădirea cea veche dela 1828 devine tot mai strâmtă şi neîncăpătoare. Fondurile lui Vulcan şi Erdeli la 1880 nu mai pot suporta lefurile şi cheltuielile de intreţinere, iar ajutorul din *fondul studiilor*, de pe vremea austriecilor, suprimat.

La 1881 fruntaşii Români din Beiuş: *Petru Mihuţiu*, directorul liceului, *Vasile Papp* protopopul ort. *Augustin Antal* protopopul român unit, advocaţii: *Paul Papp, Vasile Ignat, Iosif Roman, Ambroziu Creţu, Dimitrie Negreanu* comersant şi profesorul *Teodor Roşiu* deschid o listă publică pentru salvarea acestui institut românesc. Lista e însoţită de un emoţionant apel în cari fruntaşii celor două Bisericii naţionale spun: *„Acest institut de învăţământ a corespuns pe deplin scopului său, căci, dela începutul existenţei sale până în timpii de faţă adunându-se la sinu-i principalminte tinerimea română, aici a avut ocaziune pe lângă învăţarea studiilor prescrise a se cultiva şi perfecţiona în limba maternă care este fundamentul culturii fiecărui popor. Document spre aceasta ne este resultatul, că din acest gimnaziu au eşit succesive bărbaţi cari au ocupat şi încă ocupă poziţiuni respectabile în funcţiunile civile şi bisericeşti şi specialminte în socie-*

Clădirea din 1887 a episcopului Pavel.

Liceul „Samuil Vulcan“.

tatea română, de unde ni-se impune sacra şi indispensabila dorinţă ca cu puteri întrunite să lucrăm la asigurarea existenţei acestui unic gimnaziu — liceu — superior în ţară“ [1]).

Lumea românească a grăbit, — după putinţă din toate părţile, — îndeosebi banaţenii, — cu obolul ei. Ceeace însă putea da, erau câteva picături în marea lipsurilor.

Intr'astfel de stări, noul episcop al Orăzii încă la 1881, *în cel dintâiu sinod eparhial,* examină mai de aproape soarta şcolilor din Beiuş[2]). Nu era nici atât de modern şi nici atât de bogat, ca să nu înţeleagă durerile neamului său.

Anii dintâi, la legea din 1879 şi 1883, răspunde cu renovarea zidurilor vulcaniene şi tot în aceeaş vreme aranjază şi problema de acuitate, starea materială a corpului didactic.

La 1887 lărgeşte vechea clădire alui Vulcan cu o aripă modernă pentru zece săli de învăţământ, iar în curtea liceului zideşte o modestă, dar spaţioasă sală de gimnastică, peste care mai târziu s'a ridicat la două etaje atenansa din curte a internatului de băieţi. Dragostea de muncă, pacea şi buna înţelegere ca tot atâtea pârghii ale progresului se sălăşluesc în viaţa şcolilor din Beiuş.

In vremea aceasta studiază la acest liceu o seamă de tineri, mai târziu vajnici luptători pe terenul cultural social şi politic al vieţii noastre naţionale româneşti, între cari ţin să amintesc pe *George Can-*

1. *Familia:* 1881 no. 4. pag. 23.
2. *Mihuţiu:* Raport despre Gimnaziul sup. gr. cat. de Beiuş, 1879/80, 1880 81.

drea, auţorul reputatei scrieri asupra Moţilor şi pe scriitorul politic de renume mondial, *Aurel C. Popoviciu*.

Decât sbirii lui *Tisza-Bătrânul*, „zdrobitorul de naţionalităţi", nu priviau cu ochi buni la munca şi pulsaţia culturală românească ce se infiripa zi cu zi între zidurile acestor şcoli.

Suntem în vremea, când nu dicta puterea dreptului, ci dreptul puterii, când în numele libertăţilor constituţionale suprimară Slovenska Matica şi unul după altul, toate liceele Slovacilor din Ungaria de Nord, Turoţ Sân-Mărtin, Znio-grad, când colo legea din 1868 şi în liceele de stat, ridicate în ţinuturile naţionalităţilor, prevede limba acelora, prin urmare şi cea românească, chiar ca limbă de predare în ţinuturile româneşti. In schimb prin legea şcolară din 1883 art. XXX cercau cu lumânarea şi cu denunţători plătiţi cu 10000 zloţi la an[3]), fel de fel prilejuri ca să vâre beţe în roatele progresului popoarelor conlocuitoare şi astfel indeosebi în cele ale culturii naţionale româneşti.

Şi prilejul nu întârzie. La 1888 se însceneazâ istoria cu steagul naţional unguresc dela Beiuş.

Ultimul deceniu din suta trecută, pe lângă procesul *Memorandului*, nimic n'a răscolit în măsură mai mare opinia publică românească din Transilvania ca aşazisul: *„Atentatul dela Beiuş contra drapelului naţional unguresc"*.

Da capo ţin să constat că reprobăm chiar şi gândul de a admite astfel de atentate la prestigiul

3. Federaţiunea, Bpesta. 1874 no. din 18 April.

unei ţări şi de a justifica acte de imprudenţă şi nesocotită provocare faţă de o putere de stat.

Decât chestiunea, prezentată în adevărata ei lumină şi realitate, nu comportă nici unul din aceste criterii.

De aceea provocarea pusă la cale şi felul cum tinerimea şcolară a reacţionat la această ispită, dacă ne-a adus o epocă tristă de treizeci de ani pentru acest institut, în aceeaş vreme a contribuit mult la trezirea şi îndârzirea spiritelor şi la intărirea conştiinţei şi demnităţii naţionale, cari tocmai pe vremea aceasta, în urma pasivităţii politice, tângiau şi prindeau a-se împăca cu ravagiile guvernelor dela Budapesta.

Şi tocmai ca şi în procesul memorandului, deşi noi am fost cei pedepsiţi, pâra însă — vorba lui *Ieszenszky* – tot ei au perdut-o[1]).

Antecedenţele atentatului sunt următoarele: Episcopul catolic dela Oradea-Mare şi seniorul de altădata al acestor parţi, mai târziu cardinal, *L. Schlauch* om cu mare trecere în toată ţara şi în cercurile vieneze, la 2 Iunie 1888, vine la Beiuş ca după rânduila Bisericei catolice-latine, să-şi miruiască câţiva enoriaşi, mare parte amploiaţi şi funcţionari, vârâţi pe aici, ca de obiceiu, şi prin alte ţinuturi româneşti. Episcopului i-se face primire cu mare alai patriotic. Lumea e avertisată ca să arboreze drapelele naţionale maghiare şi contra usului de până aci, directorul liceului, la somaţia preturei, a scos steagul naţional unguresc şi pe zidul institutului. Gestul acesta produse o nemulţumire generală în rân-

1. *Păcăţianu:* Cartea de Aur. VII p. 798.

durile tinerimei şcolare şi în tot cazul şi în corpul didactic din cauza, că directorul fără ştirea lor introduce un nou obiceiu în viaţa institutului[5]). In preziua sosirii profesoriii avuseră o conferinţă în vederea ţinutei ce era de observat subt durata acestor festivităţi. Despre arborarea vreunui steag în aceasta conferinţă nici vorbă n'a fost, fapt din care reese că şi directorul *Mihuţiu*, un vechiu pedagog dela universitatea din Viena, numai în ultima clipă a fost strâns cu uşa, ce priveşte scoaterea drapelului.

Intre timp se prezintă directorului o delegaţie a elevilor, care cere ca pe lângă drapelul unguresc să se arboreze şi cel românesc. La un moment directorul ajunse între ciocan şi nicovală. Ciocnirea se desenă ca inevitabilă.

Tocmai în vremea aceasta se repara vechea clădire a lui Vulcan, acoperişul şi frontispiciul; zidul întreg era prins în schele pe cari se mişcau salahorii. Drapelul cel unguresc, era scos pe o lucarnă de-asupra etajului. Câţiva profesori se plimbau pe lângă zidul liceului privind la lumea ce forfotia în sus şi în jos în aşteptarea episcopului. De-odată apare primarul oraşului înaintea lor şi îi întreabă: *„Pentru Dumnezeu ce-aţi făcut; un servitor a smuls drapelul unguresc şi l-a aruncat în scocul de tinichea de subt streşină"*.

Ce s'a întâmplat între elevi dela arborarea şi până la îndepărtarea steagului de pe zidul liceului

5. Din 1868, când institutul iar avusese neplăceri din cauza steagurilor, era un ordin ministerial care opria orice drapel la întrunirile, defilările şi petrecerile elevilor. Farcaş o. c. 83.

nu se ştie, adecă nimic din cele petrecute în intervalul acesta nu s'a putut fixa în mod definitiv şi incontestabil din partea anchetei.

Drapelul l-a ridicat servitorul *Vasile Duma*, din comuna *Telec*, din apropiere, azi vizitiu în vârstă de peste şaptezeci de ani, aici, în Beiuş. El îmi povesteşte cazul în chipul următor: *„Mergeam cu două doniţe după apă la isvor, în Burgundie. Când să trec pe lângă „Siminar“*, — aşa îi zic ţăranii pe aici liceului, — *un domnişor*, — *mie mi-se păru că-i al* unui *domn fişcarăş*, advocat, de aci din Beinş,— mă opreşte şi-mi zice: „Uit,'mă, tu cu opinci te poţi căţăra mai uşor pe colo; pune doniţele şi vezi iute de-mi adă încoace steagul acela“. Apoi, domnule, cum să n'ascult eu de domnişorul şi cât ai bate în pălmi şi fusei la steag. Dar steagul era ţintuit bine şi cum mă zoliam să-l smulg, văd că nişte domni de jos fac cu pumnii către mine. Eu văzând că unii domni îmi spun într'un chip, iar alţii într'altul, împăturai steagul, îl pusei în ciatârnă, – scocul streşinei — şi mă ştersei după apă.

A doua zi şi veniră jandarmii după mine şi mă duseră la cancelarie la Siminar. Mă întrebară ce mă întrebară, când colo zice către mine un domn, să-i arât eu pe diacul acela care m'a mânat să-i aduc steagul. Colo plin de domni şi de *dieci*, — elevi, — de era să mă îmbăt de cap. Mă uit, tot mă uit, — dar nu-mi venia să mă prind de cutareva. Şi-mi părea că să învârteşte cancelaria cu mine. Atunci începură domnii a-mi arăta câte un diac şi a mă întreba: ăsta a fost mă? Ba, domnule, că a fost mai mare. N'a fost ăsta? Nu, că a fost mai mic. D'apoi

care a fost ? Atunci eu zisei : mă rog la cinstita lege eu silă nu pot face nimănui, că domnişorul acela nu-i într'aceştia. Vedeam eu — continuă mai departe Duma — pe feţele diecilor cam la ce trage lucrul. Atunci ziseră cătra mine că-s-tare prost şi mă slobozíră, iar eu tot făcând pe cruci mă impăturai către casă“.

S'a constatat că drapelul n'a fost intinat, rupt ori zdrenţuit, aşa că tot acelaş iar s'a putut arbora imediat. S'a constatat că făptaşul a fost un individ ce era în afară de legăturile liceului.

Resultatul anchetei dela liceu a fost că nu s'a putut afla şi dovedi vinovăţia vreunui elev, prevăzută de legile şcolare şi codul penal.

Şi nici elevul din clasa VI. *Aurel Borgovanu* din Lozna-Mare, jud. Someş, în jurul căruia mai târziu s'a ţesul legenda cu steagul, n'a fost pedepsit din partea direcţiunii pentru atentat la steagul ţării, ci pentru alte isprăvuri. Câteva zile mai dinainte bătuse în clasă pe un coleg, pe băiatul pretorelui din loc şi pedeapsa, în temeiul Regulamentului şcolar, fu excluderea din liceul din Beiuş.

Pricina cu steagul fu inaintată la parchet şi în decursul depunerilor, martorul *Vasile Duma*, lucrat din toate părţile, acuma recunoaşte în *Borgovanu* pe cel ce l-a trimis după steag. Zilele 8, 9, şi 11 Iunie, 1888 fură ascultaţi 19 martori ; 11 elevi şi 8 persoane diferite, muncitori şi funcţionari domeniali. Din depunerile elevilor reese că între dânşii referitor la primirea episcopului se formaseră

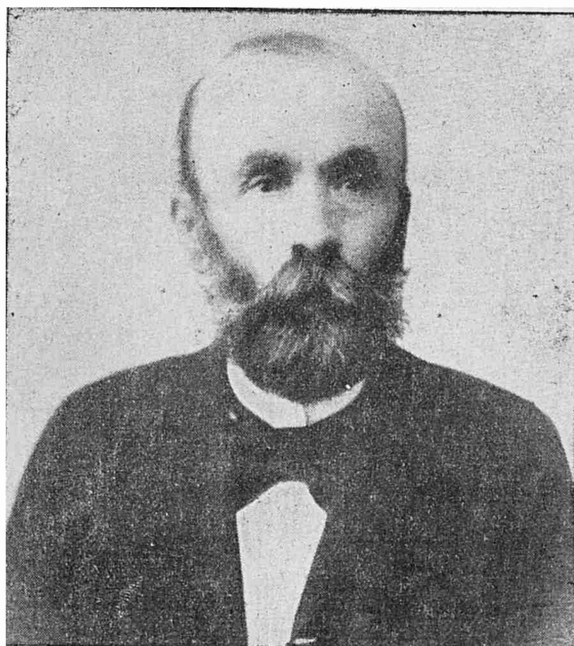
două păreri; una că eşirea spre intimpinare să se facă cu drapelul, iar alta, acelor indignaţi de scoaterea drapelului pe zidul liceului, pleda contra acestui plan. Vasile Duma spune că Borgovan l-a trimis să-i aducă steagul, dar altceva nu i-a mai zis, iar un alt muncitor, mărturiseşte că a văzut pe Borgovanu vorbind cu Duma, şi mai dinainte şi după ridicarea drapelului. Verdictul judecătoriei din Beiuş no. 1331|1888 B), — a fost: Aurel Borgovanu judecat la 1 lună închisoare şi 50 zloţi amendă în bani. Nu i-s'a putut aplica însă art. XL § 37 din 1879 şi însuşi judele de instrucţie a mărturisit că l-a judecat numai să mulcomiască şi liniştească opinia publică ungurească, care ţipa, săptămâni întregi, din toate redacţiile presei maghiare din Orade şi Budapesta: *Nagyvárad*, *Szabadság* şi *Nemzet*, îndeosebi. Acestea precum şi altele, erau alarmate de corespondentul ocazional din Beiuş, predicatorul calvinilor, *Sipos Imre*, un vechiu şi neîmpăcat duşman al şcolilor noastre de aici.

Contra acestei sentinţe advocatul *Vasile Ignat*, un român integru şi plin de demnitate, membru în comitetul Memorandului, a înaintat recurs de nulitate, iar pe Borgovanu care acuma trebuia să-şi înceapă pedeapsa, îl luă în biuroul său ca copist.

„Văz pe marele Român, pe advocatul *Vasile Ignat*, alergând să mă scoată din ghiarăle lor; a depus cauţiune şi la opt zile a făcut apel, iar eu am fost primit în cancelaria lui ca copist“, î-mi scrie d. Borgovanu, fost farmacist în *Mihăileni* în Moldova, iar azi în Braşov.

In recursul de nulitate la curtea de apel, advocatul

Vasile Ignat constată : a) Depunerile martorilor *nu s'au făcut în prezenţa acuzatului*, iar acesta a fost ascultat în urma acestora, — *b*) Nu s'a ţinut samă de dispoziţiile din 1880 No. 2665 ale ministerului de justiţie cari prevăd, *ca desbaterea are să fie publică. c) Desbatere în cauza aceasta nici n'a avut*

VASILE IGNAT

loc, ci numai ascultare de martori. Constată mai departe că acuzatul a fost tratat *ca un obiect şi nu ca o persoană cu drept de apărare.* Legea din 1879 art. XL § 37, nu s'a putut aplica, de vremece drapelul n'a fost violat, intinat, nici zdrenţuit, aşa că un tinichigiu, la porunca directorului, l-a aşezat imediat

la locul de mai dinainte. Adevăratul făptaş, *Vasile Duma,* avea pe atunci 32 de ani, aşadar n'a fost minor şi n'a stat subt ordinele elevilor dela liceu şi ca atare nu l'a trimis vre-o autoritate şcolară. Şi nici el nu mărturiseşte că i-s'ar fi spus să strice ori să spintece drapelul, ci numai să-l aducă şi să-l predee lui Borgovanu. Cât a fost de preocupat judecătorul faţă de *Borgovanu,* reese din faptul, *că pe adevăratul făptaş nu numai că nu-l pedepseşte, ci îl mai pune şi de martor contra lui Borgovanu. Doui dintre salahori, martori în cauza aceasta, au fost ascultaţi în stare de beţie făcând depuneri contradictorii şi pe deasupra unul dintre aceştia a fost mai dinainte pedepsit la 8 luni închisoare. Aşadar depunerile lor, chiar de-ar fi mult mai compromiţătoare pentru Borgovanu, nu pot forma cap de acuză.* Culmea cinismului şi a ilegalităţii ni-se prezintă în faptul că vroind judele să isbească prin Borgovanu în institut, pe acesta, elev de clasa VI, îl prezintă caşi cum el ar fi fost *stăpânul institutului şi patronul salahorilor* subt ale cărui ordine steteau aceştia; „mint a ki állásánal fogva napszámosként *rendelkezés alatti közeg* a parancsaló tanulónak", care va zică un muncitor ori servitor de 32 ani nu-şi cunoaşte patronul.

In temeiul acestor defecte de formă şi fond, recursul de nulitate al advocatului Ignat nu cere nici achitare nici milă ori reducere de pedeapsă pentru elevul Borgovanu care nu s'a putut apăra, ci numai observarea strictă a uzanţelor şi formelor prevăzute de codul penal.

Cât de mult ţineau autorităţile locale să exploa-

teze acest închipuit atentat în paguba şi contra şcolilor din Beiuş, se invederează şi din faptul următor: „Se apropiară, zice d. Borgovanu, — de mine cu multă bunăvoinţă ca să spun cine m'a indemnat. „*Intoarce*, i-mi ziceau, *chepeneagul, manta şi vei scăpa de pedeapsă; iţi vom da ajutor să te prezinţi la examen şi te vom intreţine la Orade ori la Debreţin*".

Văzând cioclii din Beiuş că nu pot scoate nici un act compromiţător pentru institut şi corpul didactic, intervin pe lângă directorul regional al învăţământului secundar din Orade ca să cheme pe Borgovanu şi să-l ispitească. Acesta rămâne însă neclintit.

Peste vară elevul atins de nostalgia vetrei părinteşti, se doreşte acasă. Advocatul *Ignat* îl concediază. Toamna se reîntoarce conform cuvântului dat patronului său. La 8 Ianuarie 1889 soseşte şi sentinţa Curţii de apel din Budapesta, No. 46718|1888 care aprobă verdictul judecătoriei de ocol. La 2 Febr. 1889, Borgovanu intră în închisoarea judecătoriei din Beiuş. „*Tocmai atunci întrai, când plângeau ungurii mai tare după Rudolf*". O lună de zile, cât a stat în temniţă, doamna Ignat i-a trimis mâncare şi de toate.

Scăpând din închisoare, Borgovanu trece în Regat şi aici devine farmacist. Caracterul şi tăria sufletească a acestui tiner, ţinuta demnă şi adânc românească a advocatului *Vasile Ignat* sunt două erupţiuni pilduitoare ale sentimentelor naţionale româneşti cari pe alocurea dormiau mocnite în spuza altor preocupări, dacă nu urmau să se stingă chiar,

Dar presa jidano-maghiară nu mai slăbia cu atacurile la adresa liceului şi a corpului didactic din Beiuş, şi ţinea cu orice preţ să mântuie ţara de primejdia unei năluci. Deşi ai noştri, îndeosebi *Gazeta Transilvaniei* şi *Dr. A. Bunea,* în Unirea[6]) cu argumente iresturnabile şi cu o strălucită dialectică au arătat şi dovedit că nicăiri într'un stat civilizat, de pe urma unei imprudenţe, săvârşite de un minor, *ceace nu-i cazul, de vremece justiţia n'a dovedit nimic contra lui Borgovanu,* nu se pot nimici instituţiuni culturale, totuşi ministrul cultelor şi al instrucţiunii publice, *Contele Csáky Albin,* acuma luase toate măsurile pentru suprimarea liceului din Beiuş.

Episcopul Pavel aflând de intenţiile ministrului, mai bine, ale guvernului Tisza, aleargă pela Budapesta şi Viena ca să scape neatinsă de mâini păgâne aceasta unică şcoală românească mai înaltă în cuprinsul Ungariei proprii.

In conţelegere cu intelectualii români din Beiuş, pe directorul Mihuţiu şi trei membri ai corpului didactic, *Vasile Lesianu, Th. Roşiu şi Dr. Ioan Ardeleanu*, toţi oameni de litere şi pedagogi distinşi, asupra cărora se îndreptat oareşcare bănuială în opinia publică ugurească, îi ransferă în alte posturi preoţeşti[7]). Dar n'ajunge. Urgia turanică din mii de guri cerea liceul românesc.

Episcopul din nou ia drumul Vienei, ca doar poate mântui ceva. In tot locul însă întimpină urechi

---

6. *Gazeta Transilvaniei,* 1890, No. 94, 95. *Dr. Bunea*: Discursuri, autonomia bis. Diverse, Blaj. 1903.

7. *Mihuţiu:* Report despre gimnaziul sup. gr. cat. de Beiuş. 1888|9 pag. 27.

surde la durerea sa și a neamului românesc. Reîntors acasă stă nedumerit ce și cum să înceapă. Peste (300) treisute de elevi, avizați la acest liceu, toți dela sate; ficiori de țărani și de preoți fără avere și de invățători cu și fără penzie și leafă, intreținuți mare parte cu straița de acasă și din ajutoarele, modestele *„stipendii"*, — burse — făcute de Vulcan: *„Fundațiunea de pâine"*, și de bunii creștini și Români: *Gojdu, Elena Ghiba-Birta, Zaharie Mihoc, Faur, Iiga* și *Ioan Papp,* urma să-i arunce pe drumuri, ori să încheie cu guvernul un compromis și să mântuie ce se mai poate mântui.

După multe stăruințe smulge cele patru clase inferioare neatinse, în starea de până aci, iar pentru celea superioare, neavând încotro, e necesitat, după o consfătuire cu toți episcopii români și cu mitropolitul Vancea[8]) să accepte limba maghiară, drept limba de predare. In aceeaș vreme însă reușește ca nici limba română să nu fie scoasă cu desăvârșire din cele 4 clase superioare, ci pe lângă studiul religiei și al limbei și literaturei românești, ea să aibă o latitudine și la celelalte materii ori de câte ori ar pretinde aceasta interesele pedagogice.

In urma acestor lungi și agitate tratative ministerul instrucțiunii publice cu ordinul din 2 Iulie 1889, No. 24335 1889 dispune ca în clasele superioare ale liceului român unit din Beiuș cu începerea anului școlar 1889|90 *„toate materiile de învățământ, afară de religiunea și l. română, să se predee în limba maghiară, dându-se libertate a se folosi și limba română de câte ori ar pretinde inte-*

8. *I. Georgescu:* Ep. Pável, Oradea, 1927. pag. 53.

resele didactice"[9]). Şi astfel conform planului de învăţământ din 1883. art. XXX întrat în vigoare anul şcolar 1889|90 distribuirea materiilor pe săptămână ne prezintă următorul tablou:

Religiunea cu 16 ore; l. română 17; l. maghiară 28; l. latină 42; l. elină 18; l. germană 17; istoria 18; geografia 8; ştiinţele nat. 7; ştiinţele fizice 7; ştiinţele matematice 24; geometria 10; filosofia 2; caligrafia 2 şi gimnastica 16.

In chipul acesta reuşi să mântuie caracterul naţional şi bisericesc al institutului. Episcopul fu convins că a făcut totul ce se putea într'astfel de împrejurări. Şi urmările l'au justificat pe deplin. Oricare să fie limba de predare, episcopul avea neţărmurită încredere în inima şi cultura românească, în tactul şi experienţa mult încercată a profesorilor dela acest liceu, *cari în aceeaş vreme mai sunt şi preoţi români, nu lefegii, cu prima de încurajare, ci apostoli cu rosturi mai înalte decât acelea pe cari le-ai putea plăti la întâia lunii.* Şi câtă vreme tinerimea română va fi condusă şi instruită de acesti eroi fără nume ai culturii naţionale, marele arhiereu şi Mecenă era convins că n'are să dispereze de noua si-

---

9. *I. Buteanu:* Anuarul din 1889 90 şi ordinul Consist. către Direcţiunea liceului 2026 1889 „In legătură cu ordinaţiunea Inaltului Ministeriu de culte şi Instr. publică emanată la 22 Iulie a. c. No. 24335 cu care dispune ca la acel gimnasiu începând dela anul crt. 1889 90 limba de propunere în cele patru clase superioare se fie cea maghiară, cu aceste dispunem: ca în clasele memorate afară de doctrina religiunei, limba şi literatura română, celelalte studii să se propună în l. maghiară. De sine se înţelege că profesorii respectivi în caz de lipsă se vor putea folosi între explicaţiuni şi de l. română, însă numai în aceea măsură în care aceasta o vor pretinde respectele didactice. Oradea-Mare din şed. consist. ţinută în 18 Sept. 1889 Pavel m. p. Episcop".

CORPUL PROFESORAL, 1888/9

Th. Bulcu, V. Borlanu, Tr. Fărcaş, I. Fersiganu, D. Fechete,

V. Dumbrava, V. Ştefanica, I. Buteanu, P. Mihuţiu dir. G. Marinescu, Gh. Papp, C. Ardeleanu.

tuaţiune ce i-se crease acestui institut. Nu se putea ca din aceste lupte şi vânjoliri culturale, cari îndată la început ne deteră trei figuri atât de candide, cum sunt cea a *episcopului Pavel, a advocatului Ignat* şi a *elevului Borgovanu,* sufletul românesc, într'o zi mai curând ori mai târziu, să nu iasă oţelit şi pe deplin biruitor.

Episcopul acuma se puse pe lucru. Fire cu adevărat românească, cam tăcută şi de o reflexivitate senină, avea darul ca puţini alţii, de a privi şi a prinde lucrurile subt unghiul cel mai real şi potrivit. Prin tot ceeace face şi jertfeşte are în vedere, de o parte ajutorarea şi atragerea tinerimei şcolare române la Beiuş, iar de alta, ridicarea nivelului social şi ştiinţific al profesorilor.

La 1 Sept. 1891 pentru indiguirea influenţei limbei ungureşti din liceu, deschide în coastele acestuia o mare casă românească: Internatul Pavelean de băieţi pentru o sută de elevi din cari mai mulţi de jumătate primesc hrană si îmbrăcăminte gratuit, din fondurile înfiinţate de dânsul[10].) *La 1895 acest internat îl mai lărgeşte cu patru săli pentru meditaţii şi alte dependenţe, ceeace face posibil ca numărul elevilor interni să se urce acuma la 150.* La 1913 subt episcopul Radu în curtea acestui internat se mai ridică o clădire cu şase săli mari, dependenţe şi două camere pentru meditatori. Azi acest internat adăposteşte între zidurile sale la 200 de elevi. In chipul acesta se face că după lovitura dela 1888, contingentul elevilor dela liceul din Beiuş nu scade, ci dimpotrivă an cu an sporeşte.

10. *Buteanu:* Programa Gimnaziului sup. gr. cat. 1891 2 p. 30

La 1893 înfiinţează fondul de pensiune al corpului didactic dela şcolile din Beiuş ca şi prin aceasta să promoveze zelul şi dragostea de muncă a profesorilor. Tot cu aceasta ocaziune fixează starea

Internatul „Pavelean" de băieţi.

de drept şi ordinea erarhică a directorului şi a tuturor titularilor. Aceasta operă culturală românească, cu încetul deveni postav roşu în ochii civilizaţilor compatrioţi maghiari. Indignaţi şi din cauza că e-

piscopul Pavel tocmai atunci protestase şi infierase ingerinţele prea sfidetoare ale guvernului cu încercări de a introduce l. maghiară în bisericile române-unite din unele părţi ale eparhiei, au pus la cale o demonstraţie contra „trădătorului de patrie". Organul autorităţilor administrative privitor la acest vandalism scrie: „In seara de 8 Aug. 1893 mii şi mii de oameni unanim au protestat contra antipatriotismului valahilor din acest cuib străbun al ungarismului. Demonstraţia n'a fost organizată de instigatori, ci de simţul patriotic pe care *episcopul Pavel* şi preoţii lui l-au jignit atât de grozav[11])".

Anii următori, *la 1899 ridică în curtea liceului un zid conform celor mai moderne postulate pedagogice pentru o sală mare de gimnastică pe care o înzestrează din belşug până la ultimul aparat prevăzut de Regulamentul şcolar, iar în etaj, în libera bătae a soarelui o spaţioasă sală de desemn, o pinacotecă şi două cabinete de lucru pentru profesorul de specialitate.*

La începutul veacului XX, liceul românesc din Beiuş, este unul din cele mai bine aranjate şcoli din Ungaria, fără ca *acest stat să îi fi dat un ban ajutor din vărsământul de impozite al celor patru milioane de Români.*

Numărul elevilor, dupăce între timp, la 1889, se deschise şi pentru elevii ortodoxi un internat, atinge întreaga capacitate de primire, — 420, — de atunci a institutului.

11. Szabadság, Nagyvárad. 1893 no. din 9 Sept.

Făcând faţă nevoilor dela liceu, gândul episcopului Pavel acuma se indreaptă asupra creşterei fetiţelor.

In vremea aceasta, pe la sfârşitul veacului trecut, noi Românii n'aveam nici o şcoală de fete mai superioară în părţile ungurene. Copilele intelectualilor nostri, pe câte nu-le puteau încape internatele şcolilor civile, — medii, — din Blaj, Sibiu şi Braşov, treceau la institutele ungureşti şi la claustrele călugăriţelor din Orade, Satumare şi Timişoara ori Budapesta.

Semnul oamenilor aleşi, spunea *Lacordaire*, e de a descoperi principala nevoie a vremurilor în cari trăiesc şi de a i-se consacra.

Văzând şi cumpănind episcopul Pavel mai de mult aceasta stare de lucruri, *la 22 Sept. v. 1896 deschide într'o clădire nouă şi foarte arătoasă o şcoală medie de fete şi un internat pentru o sută de copile, — aparţiitoare oricăreia din cele două Biserici româneşti.* Dintre acestea jumătate, — cu preferinţă orfane de preoţi şi învăţători din eparhia Orăzii, —sunt primite ca bursiere, — mai bine,— pe cheltuiala episcopului fondator.

Noul aşezământ şcolar va purta denumirea globală *„Institutul de fetiţe al diecezei gr. cat. de Oradea-Mare“*. E organizat în temeiul legilor din 1868 art. 38 şi 1876 art. 28, precum şi conform Sinodului eparhial orădan din 1882. Planul de învământ al acestei şcoli este cel general — regnicolar — cu adausul l. române care în aceeaş vreme este şi *limba vehiculară*, adecă limba de predare şi cea oficială a institutului. In ziua de Sf. Mărie-Mică, 22

piscopul Pavel tocmai atunci protestase şi infierase ingerinţele prea sfidetoare ale guvernului cu încercări de a întroduce l. maghiară în bisericile române-unite din unele părţi ale eparhiei, au pus la cale o demonstraţie contra „trădătorului de patrie“. Organul autorităţilor administrative privitor la acest vandalism scrie: „In seara de 8 Aug. 1893 mii şi mii de oameni unanim au protestat contra antipatriotismului valahilor din acest cuib străbun al ungarismului. Demonstraţia n'a fost organizată de instigatori, ci de simţul patriotic pe care *episcopul Pavel* şi preoţii lui l-au jignit atât de grozav[11])“.

Anii următori, *la 1899 ridică în curtea liceului un zid conform celor mai moderne postulate pedagogice pentru o sală mare de gimnastică pe care o înzestrează din belşug până la ultimul aparat prevăzut de Regulamentul şcolar, iar în etaj, în libera bătae a soarelui o spaţioasă sală de desemn, o pinacotecă şi două cabinete de lucru pentru profesorul de specialitate.*

La începutul veacului XX, liceul românesc din Beiuş, este unul din cele mai bine aranjate şcoli din Ungaria, fără ca *acest stat să îi fi dat un ban ajutor din vărsământul de impozite al celor patru milioane de Români.*

Numărul elevilor, dupăce între timp, la 1889, se deschise şi pentru elevii ortodoxi un internat, atinge întreaga capacitate de primire, — 420, — de atunci a institutului.

---

11. Szabadság, Nagyvárad. 1893 no. din 9 Sept.

Făcând față nevoilor dela liceu, gândul episcopului Pavel acuma se indreaptă asupra creşterei fetițelor.

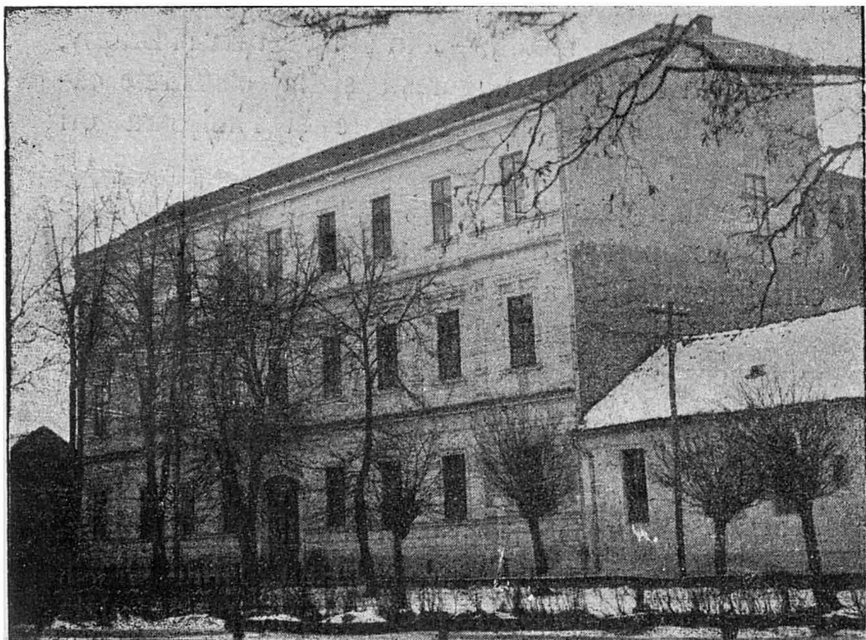
In vremea aceasta, pe la sfârşitul veacului trecut, noi Românii n'aveam nici o şcoală de fete mai superioară în părțile ungurene. Copilele intelectualilor nostri, pe câte nu-le puteau încape internatele şcolilor civile, — medii, — din Blaj, Sibiu şi Braşov, treceau la institutele ungureşti şi la claustrele călugărițelor din Orade, Satumare şi Timişoara ori Budapesta.

Semnul oamenilor aleşi, spunea *Lacordaire*, e de a descoperi principala nevoie a vremurilor în cari trăiesc şi de a i-se consacra.

Văzând şi cumpănind episcopul Pavel mai de mult aceasta stare de lucruri, *la 22 Sept. v. 1896 deschide într'o clădire nouă şi foarte arătoasă o şcoală medie de fete şi un internat pentru o sută de copile, — aparținitoare oricăreia din cele două Biserici româneşti.* Dintre acestea jumătate, — cu preferință orfane de preoți şi învățători din eparhia Orăzii, —sunt primite ca bursiere, — mai bine,— pe cheltuiala episcopului fondator.

Noul aşezământ şcolar va purta denumirea globală *„Institutul de fetițe al diecezei gr. cat. de Oradea-Mare“*. E organizat în temeiul legilor din 1868 art. 38 şi 1876 art. 28, precum şi conform Sinodului eparhial orădan din 1882. Planul de învământ al acestei şcoli este cel general — regnicolar — cu adausul l. române care în aceeaş vreme este şi *limba vehiculară*, adecă limba de predare şi cea oficială a institutului. In ziua de Sf. Mărie-Mică, 22

Sept. v. 1896, episcopul-fondator şi patron în cadrele unei emoţionante festivităţi predă noua şcoală românească închinată *„Muzelor ştiinţei şi culturii femeii române“*, corporaţiunilor educatoare şi di-

Internatul şi liceul de fete.

dactice. Direcţiunea şcoalei o încredinţează profesorului *Vasile Ştefanica,* cea a internatului drei *Octavia Stolojanu,* iar în fruntea eforiei şcolare numeşte pe directorul dela liceul de băieţi, *Ioan Buteanu*[12]).

12. *V. Ştefanică:* Programa Şcoalei civile gr. cat. de fete împreună cu internat a dicesei gr. cat. Oradea-Mare. Beiuş, 1897 p. 14 22 şi cea din 1902 p. 9—68.

Cu agendele economice însărcinează în calitate de rector pe *Alexandru Gera*, administratorul moşiilor episcopeşti, om de inimă şi preot de rar devotament pentru binele şi desvoltarea acestei şcoli, cum s'a şi afirmat vreme de treizeci de ani.

In persoanele profesoarelor: *Angela* şi *Elena Buteanu, Marta* şi *Elena Fabianu* şi *Octavia Stolojanu* câştigă îndată, la început, un colegiu didactic de inimă, rară gingăşie şi selectă pregătire şi cultură românească. Şi an cu an se adeveri că în superba cunună a multelor acte culturale şi filantropice, săvârşite de episcopul Pavel, şcoala aceasta este piatra cea mai preţioasă. Asupra nici uneia din instituţiunile răsărite, ca prin vrajă, din înalta înţelegere şi dărnicia acestui episcop, nu şi-a revărsat mai din plin bogatele sale daruri şi toată căldura unei inimi mari şi româneşti, ca asupra şcoalei civile şi a internatului de fete.

Şi azi nu este intelectual român de bine din judeţele dela graniţa de vest, ba chiar şi din Ardeal, care să nu vorbiască cu nestrămtată recunoştinţă şi admiraţie de binefăcătoarea influenţă educativă, *nesmintitul spirit românesc, păstrat cu sfinţenie şi în cele mai grele vremuri, ale acestei instituţiuni.*

La 1 Iunie 1902 episcopul Pavel se stinge de parte de clamoarea zilei, la băile dela *Slatina* Maramureşului. E chemat de Domnul la răsplata celora ce au ostenit întru mărirea Lui, mângăerea de aproapelui şi înălţarea neamului lor. Pe patul de moarte, înainte de a lua drumul altei vieţi mai priveşte odată cu acei ochi mari şi blânzi şi plini de bunătate

la măreaţa şi luminoasa sa operă grefată pe neadormita şi puternica idee naţională de care o viaţă întreagă a fost stăpânit.

La data aceasta diferitele danii şi ctitorii bisericeşti, ridicate în Oradea-Mare şi în alte părţi ale vastei eparhii şi pe urmă jertfele aduse două decenii şi mai bine pentru renovarea, înfiinţarea şi păstrarea nouilor instituţiuni de educaţiune, lumină şi cultură românească din Beiuş, înzestrarea acestora cu sute de burse, până şi cu costume uniforme de şcolari şi şcolăriţe pentru trei internate, din fondurile depuse tot de acest Mecena, „Fondul subsidiar Pavelean", însumiază cinci milioane cor. în aur, azi cam două sute milioane de lei.

Nu era vorbă să deschizi numai şcoli aici în codri Bihării pentru copiii neamului românesc, *mai trebuia pe deasupra să-i şi imprieteneşti cu cartea. Trebuia să-i hrăneşti şi să-i şi imbraci. Numai aşa era să răsbim şi episcopul Pavel aşa a făcut.*

Şi unde mai pui nenumăratele ajutoare tinse tuturor necăjiţilor, indeosebi tinerilor universitari români, fără de a întreba vreodată cărei Biserici naţionale aparţin[13]).

Intr'o viaţă vrednică de condeiul lui *Carlyle*, acest om şi arhiereu din mila lui Dzeu ori pe unde a trecut, a avut darul de-a preface vorbele în fapte şi în mijlocul unui neam de oameni fără puteri, de a trece dela planuri ideale la înfăptuiri positive.

Iată unul din oamenii cărora Cerul le-a încredinţat, fie vreo taină de spus, fie vreo faptă bună de făcut pentru neamul românesc.

Opera de linii mari a episcopului Pavel, „*sme-*

13. A. *Paul*: Intre Someş şi Prut. Bucureşti. 1906 p. 16—44.

ritul binefăcător prin şcoli şi danii[14]" *mântuie şi întăreşte în grele vremuri cultura românească atât de primejduită, aici la graniţele de vest ale românismului.*

*

In seria institutelor de învăţământ şi educaţie ce se iviră în Beiuş subt durata păstoririi episcopului Pavel, unei lipse, de mult simţite, urma să-i facă faţă internatul ortodox.

In urma salvării şi desvoltării liceului de băieţi şi Biserica ortodoxă în nobila intrecere de-a veni în ajutorul elevilor ce-i aparţin, la 1899 deschide în Beiuş un internat pentru 60 de elevi.

Incă sinodul eparhial din 1897 se ocupă de ideia înfiinţării unui internat ortodox românesc pe lângă liceul din Beiuş. In consecinţă acest sinod însărcinează consistorul din Oradea-Mare *„a intreprinde toţi paşii necesari pentru infiinţarea acestui alumneu"*, îmbinându-l cu fondul *Jiga* din Beiuş. In aceeaş vreme episcopul diecezan e rugat a deschide o listă în vederea acestui scop. Anul următor sinodul eparhial din Arad din nou solicită o colectă generală şi insistă pe lângă consistorul din Orade să agite aceasta importantă chestiune printre enoriaşi şi preoţi în senzul *concluzului* sinodal de subt no. 93|1897, iar episcopul şi consistorul din Arad se autorizează ca, încât e numai cu putinţă, să avanseze spre acest scop o sumă până la zece mii de florini.

Pe urmă sinodul din 1899, cu provocare la hotărârile sinoadelor anterioare în mod definitiv decretează înfiinţarea unui alumneu-internat în Beiuş care

---

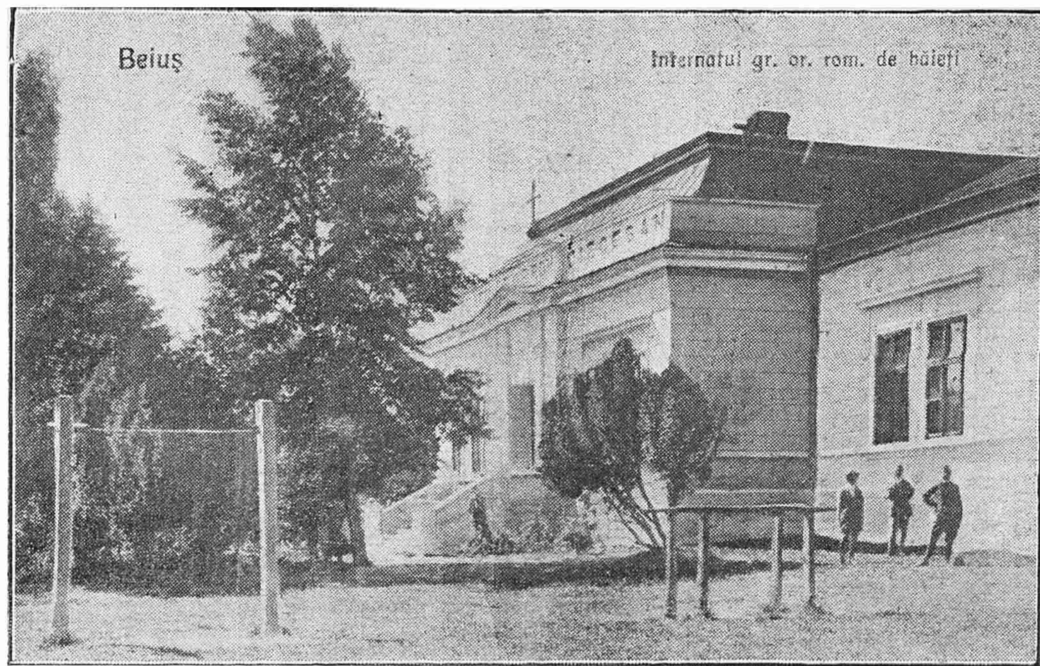
14. *N. Iorga*: Ist. Bis. Rom, II. Vălenii-de-Munte. 1909. p. 297.

se va numi: *„Alumneul diecezei gr. ort. române din Arad şi care, în senzul dispoziţiunilor anterioare concluzului de faţă, formează proprietatea diecezei gr. ort. române din Arad“*. Totodată sinodul aprobă planul de construcţie şi preliminarul de cheltueli cu restricţiunea ca din acest plan, contemplat pentru primirea a 56 de elevi, deocamdată, din insuficienţa fondurilor necesare, să-se execute numai partea care conform planului poate cuprinde un număr de 42—45 de elevi. Votează suma necesară de 24.000 florini — 48.000 cor. provenită mare parte din colecte şi donaţiuni. Din această sumă, *12.000* cor. neavând nicio acoperire, se acordă ca anticipaţie din fondurile eparhiale.

Tot din acest prilej sinodul roagă pe noul episcop, *Iosif Goldiş*, un bun cunoscător al culturii şi istoriei naţionale româneşti, ca să ordoneze continuarea colectei în întreg cuprinsul eparhiei şi ,,învită toate comunele bisericeşti ca spre scopul acesta să concurgă cu ajutorul lor material şi să prelimineze în bugetul lor anual, pe un an sau pe mai mulţi ani, anumite sume şi anume: comunele cu buget anual dela 500—1000 cor. cel puţin 2 fl. – 4 cor; comunele cu buget anual dela 1000—2000 cor. cel puţin 5 fl.- 10 cor iar cele cu buget de peste 2000 cor. cel puţin 10 fl.- 20 cor. care sume împreună cu sumele din colectă să-se administreze la cassa consistorului din Arad[15])“.

Pe urmă în toamna anului 1899 internatul e terminat şi deschis cu o cheltuială de 28,287.78 cor.

15. Protocoalele despre şedinţele sinodului eparhial din dieceza română gr. or. a Aradului 1897, 1898, 1899, 1900.

Internatul ortodox.

Pentru acoperirea excendetului de 8304.98 cor. se deschide o nouă listă: ajutor pentru internatul din Beiuş.

Clădire solidă şi simpatică în mijiocul unei grădini cu alee şi umbră, acest internat e mare binefacere pentru elevii ortodoxi dela liceul din Beiuş, aproape toţi fii de săteni, preoţi, învăţători din Bihor.

Şi cum dela înfiinţarea acestei vetre de lumină şi adăpost şi până azi rectorii: *Nicolae Diamandi, Pompiliu Dan, Vasiliu Terebenţiu, Victor Fildan, Anton Balea, Victor Filip, Ioan Popu, Gherasim Andru, Aurelian Magier*, azi P. S. Arhiereul *Andreiu Crişanul* şi pe urmă *Moise Popoviciu*, în aceeaş vreme au fost şi sunt şi profesori de religiune,—înainte vreme se preda de către protoerii Beiuşului, — acest institut şi în trecut, dar indeosebi subt conducere înţeleaptă şi probată a anilor din urmă, se afirmă tot mai mult în disciplinarea şi progresul şcolarilor nostri.

Am insistat mai de aproape asupra înfiinţării acestui internat a cărui trebuinţă se simţia de mult în Beiuş. — Frământările Bisericei ortodoxe cu liste şi cotizaţii ne învederează odată mai mult câteva crâmpee mişcătoare din solicitudinea şi luptele Bisericilor naţionale din Ardeal pentru trezirea şi cultura poporului nostru, avizat numai la sprijinul şi luminile acestora.

Sunt vremuri şi virtuţi pentru cari zilele noastre dovedesc tot mai puţină înţelegere!

XIII.

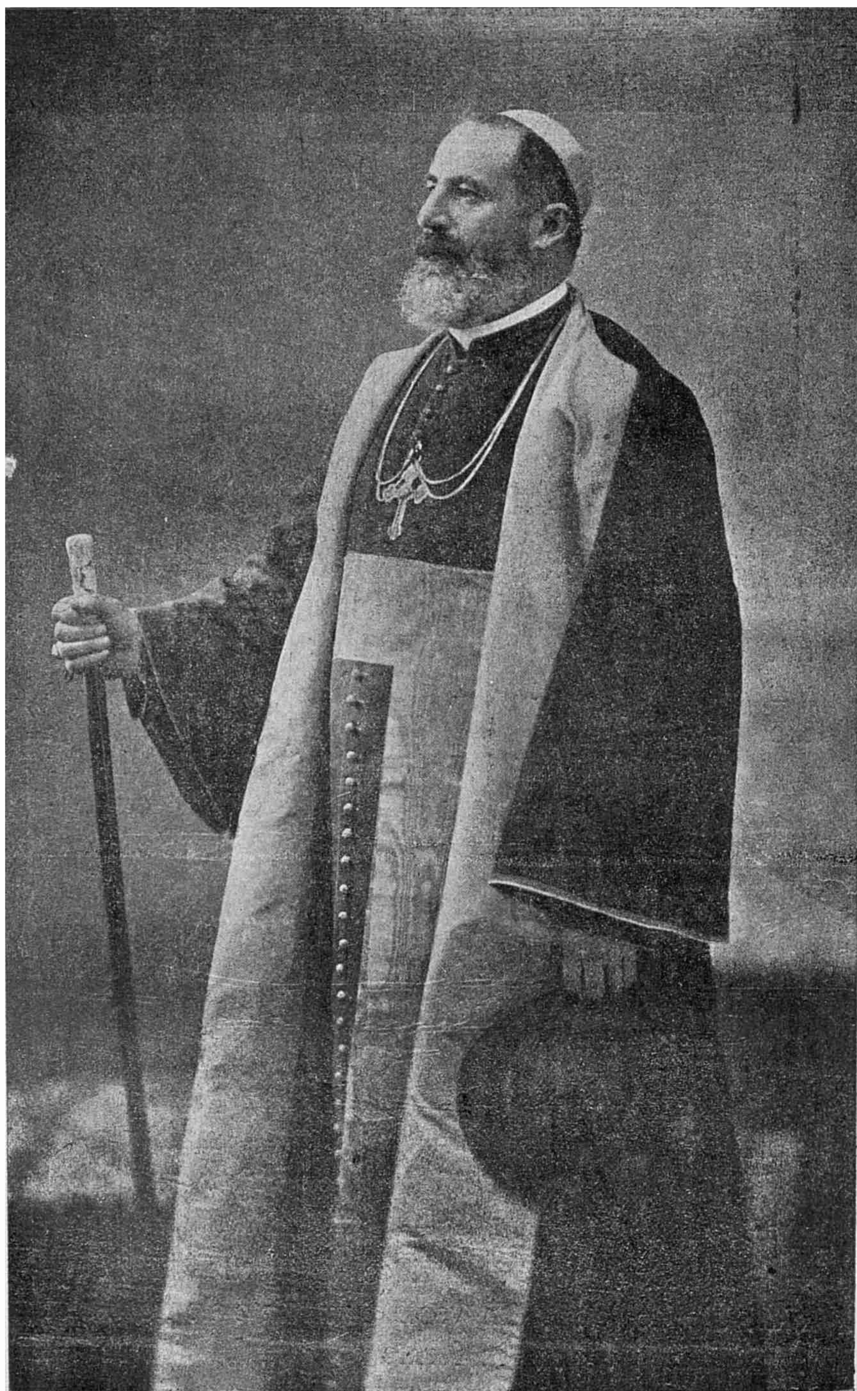
Episcopul-martir Dimitrie Radu. Momente şi îndemnuri. Fonduri şi donaţiuni pentru şcoalele din Beiuş. Reîntroducerea l. româneşti în clasele superioare ale liceului Samuil Vulcan. Un nou institut: liceul de fete.

Episcopul Dr. Dimitrie Radu (1861—1920), din 1903 succesorul lui Pavel în scaunul dela Orade, aduce nouă adiere de largi concepţii culturale în viaţa institutelor dela Beiuş şi le porneşte spre neîncetată desvoltare.

Dărnicia acestei proeminente figuri a prelaţilor ardeleni, sub durata păstoririi dela Orade, era angajată în toate nizuinţele, mişcările şi luptele noastre naţionale şi bisericeşti.

Zece ani din urmă, după reîntinerirea tuturor imobilelor episcopeşti, *Dimitrie Radu*, mare teolog şi în fond şi în forme, apusean pentru orientali şi mare oriental pentru apuseni, apare ca un stâlp luminos în vâltoarea tuturor frământărilor de a schimba o situaţiune, şi politică şi bisericească — *lex Apponyi, tratativele cu Viena, cu Roma, cu premierul Tisza, episcopia de Hajdudorog* — ce nu mai putea dăinui.

Maiestru al cuvântului ce venia când din adâncimi biblice, când din vaste cunoştinţe ale trecutului românesc şi cădea în forme ce prind, trezesc şi

Episcopul DIMITRIE RADU.

înaltă, iscusit conducător şi cârmuitor de oameni, reşedinţa episcopului Radu dela Oradea-Mare iar devine ceeace era pe vremea lui Vulcan: loc de întâlnire şi isvor nesecat de povăţuiri, indemnuri, directive şi ajutor pentru toţi factorii şi luptătorii vieţii noastre româneşti[1]).

Cel mai strălucit şi mai competent condeiu, N. Iorga, îl pomeneşte ca pe un *„prelat a cărui viaţă întreagă a fost strâns legată de luptele noastre naţionale“* [2]).

In toiul acestor învolburări episcopului nu-i scapă nici soarta şcolilor din Beiuş. Exigenţele pedagogice şi greutăţile vieţii creşteau zi cu zi, concomitent se inteţiau şi ameninţările guvernelor dela Budapesta.

Indată după inscăunare, la 1903 infiinţează *„Masa studenţilor“* pentru cincisprezece elevi, dintre cari *cinci* să fie ortodoxi din ţinutul Beiuşului.

In vederea desvoltării liceului de băieţi, la 1908 adaogă vechei clădiri vulcaniene, — ca o continuare a părţii de vest până la parohia română unită, — o aripă la etaj cu destinaţia ca într'o zi să vie într'ajutorul acestui liceu. Şi etajul cu începerea anului şcolar 1925 6 este trecut în folosinţa liceului[3]). La 1910 cumpără pentru *internatul de fete* o casă învecinată, intravilan şi curte, pe cari anul 1919 le

1. In palatul din Orade al episcopului Radu s'a ţinut „sfatul secret" al comitetului naţional şi s'a formulat istorica declaraţie pe care d. dr. Al. Vaida-Voevod a citit'o în parlamentul maghiar cu câteva zile mai dinainte de isbucnirea revoluţiei din 1918. Unirea, Blaj 1920 no. 69.

2. *N. Iorga:* Neamul Românesc, 1920, nrul din 12 Dec.

3. *Dr. I. Radu:* Fundaţiunea Episcopului Demetriu Radu. Oradea-Mare, 1925 p. 17.

FUNDAȚIUNEA RADU.

pune la dispoziţia acestui institut. Anul următor ridică în curtea *internatului de băieţi* un zid la două etaje cu şase săli mari pentru elevi, 2 camere pentru meditatori şi mai multe dependinţe. Tot pentru trebuinţele şi ajutorarea şcolilor de aici sunt destinate şi cele două case No. 28 şi 50 din *Str.* „*Horia*". Toate aceste imobile fac parte din „*Fondaţiunea auxiliară a Episcopului Demetriu Radu*" care la începutul anului 1925 atingea suma de *5.224.892 Lei*, pe lângă o samă de hârtii de valoare din străinătate. Scopul acestei fondaţiuni, — precum însuş marele fondator ne spune: este — „*pe lângă sprijinirea studenţilor români gr. cat. la universitate şi la Academie cu stipendii (burse), de a desvolta şcoala civilă de fete română unită din Beiuş precum şi celelalte institute culturale ce le avem acolo*"[4].

La 23 Nov. 1918 în toiul revoluţiei, după 30 de ani de exilare, episcopul Radu, între lacrimile de bucurie şi aplauzele tuturor cetăţenilor români din Beiuş, reintroduce l. românească în drepturile ei sfinte şi fireşti în întreg liceul din Beiuş, prin următorul decret istoric:

„*Dimitrie Radu,*

Cu mila lui Dzeu episcop gr. cat. al Orăzii-Mari, s. c. l.

Având în vedere că la liceul Nostru gr. cat. românesc din Beiuş limba românească numai în mod volnicos a fost scoasă din dreptul ei firesc, ca să fie precum a şi fost după încetarea limbii latineşti limba de predare; având în vedere că limba românească este limba oficială a diecezei gr. cat. de O-

4. *Dr I. Radu:* o. c. 16.

Interiorul capelei internatului de fete.

radea-Mare; având în vedere că acel liceu este proprietatea ei; având în vedere că limba maternă a ținutului Beiuș, pentru care mai de aproape a fost intemeiat acest liceu este limba românească: Noi, după vremile schimbate și in temeiul dreptului de liberă dispunere al națiunii române peste soarta sa, prin aceasta aflăm de bine în Domnul a dispune precum și dispunem următoarele:

Art. 1. Incepând cu ziua de 16 Decemvrie 1918 st. n. când se redeschid școalele, acuma închise din cauza epidemiei, la liceul gr. cat. din Beiuș limba de predare va fi, cași la celelalte licee românești din țară, limba românească care totodată ca materie ordinară va fi de a se preda în atâtea ore pe săptămână, ca și alte limbi.

Art. 2. Limba oficială a liceului va fi așișderea limba românească.

Art. 3. In interesul culturii la instrucția acelor elevi și dealtminteri puțini la număr, a căror limbă maternă este cea maghiară, se va putea intrebuința ca auxiliară și limba aceasta.

Limba și literatura maghiară rămâne și pe mai departe studiu obligator ca și la celelalte licee românești din țară.

Cu executarea acestui decret este însărcinată direcțiunea liceului de mai sus. Dat în Beiuș 23 Nov. 1918. ss. Dimitrie Radu episcop gr. cat de Oradea-Mare."

Acest decret s'a publicat și adus la cunoștința *Consiliului Național Român* din Beiuș la 25 Nov. 1918. A fost ascultat cu lacrimi și aplauze.

A doua zi cetățenii români din loc în frunte cu

președintele C. N. R. *Dr. I. Ciordaș* s'au prezentat înaintea episcopului Radu și au dat expresiune bucuriei generale pentru mărețul act cultural. Vorbirea avântată și adânc mișcătoare a președintelui C. N. R, *Dr. I. Ciordaș* a fost la înălțimea momentului: a spus unul ceeace am simțit și gândit cu toții. La rândul său și episcopul *Radu* cu ochi înlăcrimațide bucurie dă lui Dzeu mulțumită căl-a învrednicit să săvârșească acest măreț act cultural și național și declară că acest decret prin foc și prin apă îl va apăra până la cea din urmă ridicare a brațelor[5]).

După douăzeci și patru de ani de funcționare la 1920 tot episcopul *Radu complectează și ridică școala medie de fete din Beiuș la rangul de liceu cu opt clase si drept de bacalaureat.* Numărul elevelor azi urcă la peste douăsute din care aproape una sută sunt interne și bursiere diecezane.

Clădirea modernă, lărgită la 1919 prin dania episcopului-martir cu mai multe săli de meditațiune, coridoare pline de aer și lumină, bisericuța internatului, *sala pentru serbări si teatru,* — scena și cortina opera măestrului Bușiția, dela liceul de băieți, — curtea vastă și umbroasă, cu teren de jocuri prins în chenare de brazi și nuci, pometul și grădina, școala de legumărit de vreo câteva pogoane, îngrijirea și educația severă a elevelor, fac din acest institut, în care marele ctitor și-a zidit o parte din ființa și dragostea sa de neam, una din cele mai prețioase perle ale învățământului secundar de fete din întreaga țară.

La 8 Dec. 1920 episcopul Radu, această mândră și mareață făptură omenească și românească

5) Unirea. Blaj. 1918. no. 19—20.

se stinge în urma atentatului dela Senat. „Cu el dispare unul din cei mai mari şi mai buni credincioşi şi entuziaşti fii ai acestei ţări. Figura lui impozantă şi oratoria lui nu vor mai adauge decorul serbărilor mari ale neamului nostru. A fost sentinela neadormită la marginile spre apus ale neamului[6])“.

6. Unirea. Blaj. 1920. no. 68.

Internatul ortodox.

XIV.

Colegiul profesoral in perioada III. 1889—1918.

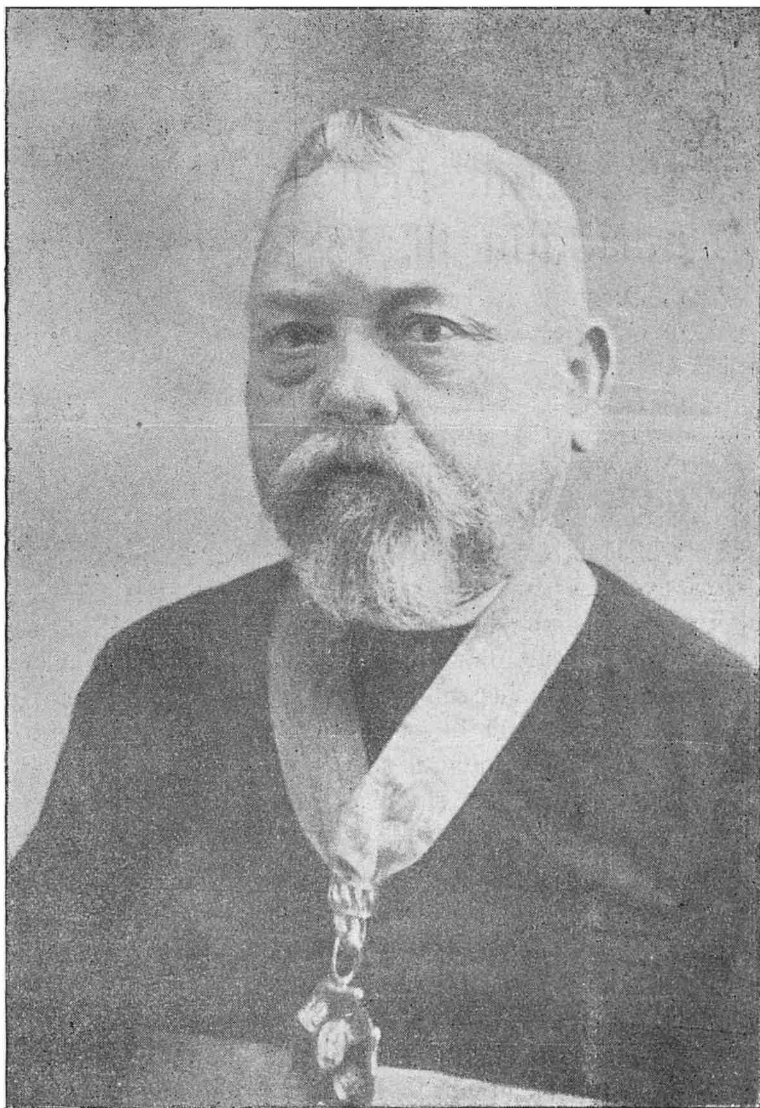
I.

DIRECTORI

1. Ioan Buteanu
(1848—1914).

Născut la 25 Mart. 1848 în comuna urbană, *Carei*, capitala de altădată a judeţului Satumare, studiile secundare şi celea teologice le-a absolvit la Oradea-Mare şi la 1871 e numit profesor suplinitor. La 1882, dând examenul de capacitate la universitatea din Budapesta, devine profesor titular definitiv de limba şi literatura română şi maghiară Anul şcolar 1888/9 suplineşte pe directorul Mihuţiu, iar la 1889 e numit director titular definitiv al acestui liceu, fiind promovat în aceiaş vreme protopop şi câţiva ani în urmă arhidiacon onorific.

Optsprezece ani a condus destinele acestui institut în cele mai învrăjbite vremuri de nesiguranţă şi bănueli ce urmară după lovitura dela 1888. *Şi Buteanu se afirmă omul tactului şi al deslegărilor înţelepte. Incetul ridică din ţărina umilirei acest liceu şi îi asigură iar pacea şi bunul mers.* Fire răbdurie, dascăl conştient şi neobosit, care dacă şcoala nu-i mai cerea vreun manual, se apuca se prindă în stihuri frumuseţele codrilor bihoreni (Stâna de Vale); ciparian din vechea gegeneraţie de harnici cărturari ardeleni, îndatoritor şi paşnic, orator cu vorbă aşezată şi cumpănită, plină de pilduiri şi poveţe

JOAN BUTEANU.

ce veneau dintr'o vastă cultură literară şi istorică, câştigată în multe nopţi de studiu şi scrutări, toate acestea calităţi aaduseră liceului nou avânt, iar directorului popularitate şi stimă generală.

La 1905 interesele locale şi româneşti cer ca directorul Buteanu să fie ales deputat al Beiuşului. La 1907 e numit canonic, iar la 1913 devine prepozit al capitlului Bisericei catedrale din Oradea-Mare, unde la 24 April 1914 a adormit în Domnul.

A scris a) *Păreri despre propunerea limbilor străine.* (Anuarul din 1876/7).

b) *Despre* **u** *final şi jumătăţit.* (Anuarul 1885/6).

c) *Câteva observaţiuni la chestiunea ortografiei.* (Anuarul 1886 7).

d) *Istoria lit. maghiare până la 1500, după Toldy.Gherla.* 1885.

e) *Stâna de Vale.* Gherla. 1887.

f) *Gramatica l. române.* Gherla. 1887.

g) *O privire fugitivă asupra trecutului institutului nostru.* (Anuarul din 1889 90.)

h) *Sistema divizibilităţii numerilor.* Beiuş. 1901.

i) *Cuvânt rostit la festivitatea jubilară, aranjata de tinerimea şi corpul profesoral din prilejul activităţii de 40 de ani a prof. Gheorghe M. Marinescu.* (Anuarul din 1901).

l) *Cuvânt rostit cu ocaziunea jubileului de 50 de ani de preoţie a episcopului Mihail Pavel.* (Anuarul din 1902).

2. Vasile Dumbrava

(1859—1911).

Născut la 11 Iulie 1859 în Reghinul-Săsesc, studiază liceul la Beiuş, teologia la Orade şi Strigon, iar ştiinţele naturale la universitatea din Cluj. La 1884 e numit profesor suplinitor, iar la 1887, având examenul de capacitate, e promovat profesor titular definitiv. La 1907 e numit director al acestui liceu şi pe urmă arhidiacon onorific. Moare la 6 Iunie 1911.

Profesor de ştiinţele naturale, geografie şi pe urmă şi de gimnastică, Dumbrava era în vremea sa un mare iubitor

de natură şi educaţie fizică, figură decorativă, cu dragoste de prieteni şi de societate bună, stilist sigur şi mobil, orator bun şi savurat, cu ritm în frază şi sprinteneală în gândire.

A scris: a) *Despre electricitatea atmosferică.* (Familia 1881. nrii. 26—27).

VASILE DUMBRAVA.

b) *Măsurarea puterii la gimnastica.* (Anuarul 1893/4).

c) *Istoria Naturală după H. Szterényi. trad în colaborare cu prof. V. Borlan.* 1889.

d) *Ortografia română în actuala sa stare de desvoltare.* (Anuarul din 1896/7).

e) *Istoria gimnasticei şi istoria aceleia în gimnaziul gr. cat din Beiuş.* (Anuarul din 1901/2).

f) *Beiuş ori Beinş.* (Familia 1902. No. 24, 25).

3. Vasile Ştefănică.
(1852—1924).

E cel din urmă director dinainte de întregirea neamului. Născut la 9 April 1852 în comuna Uilac de lângă Beiuş, termină liceul la călugării premonstratenzi din Oradea-Mare, teologia în seminarul din Satumare, iar ştiinţele matematice şi fizice la universitatea din Cluj. La 1881 2 e numit profesor suplinitor, iar la 1884 titular definitiv.

Infiinţând episcopul Pavel şcoala medie de fete, la 1896 cu organizarea şi direcţiunea acesteia însărcină pe profesorul Ştefanica, în fruntea căreia stete vreme de 18 ani. Intre timp e numit protopop şi arhidiacon on. La 1911, după moartea lui Dumbrava e numit director al liceului de băieţi, *Samuil Vulcan.* Trei ani conduce cele două şcoli secundare româneşti din l. c. La 1914 renunţă la postul de director dela şcoala medie de fete şi reţine numai direcţiunea liceului de băieţi până la săvârşirea sa din viaţă, întâmplată la 17 Febr. 1924.

Din prilejul jubileului de 40 ani de activitate didactică, la 1922 e promovat canonic onorific al capitlului catedral dela Oradea-Mare şi tot atunci e decorat cu ordinul, *Coroana României* în grad de ofiţer şi cu *Răsplata Muncii pentru Biserică şi Şcoală cl. I.*

A scris: *a)* În Tribuna cea veche dela Sibiu o serie de articoli de actualitate culturală şi economică, scoase şi în broşură; *Chestiuni actuale.* Sibiu 1899.

b) *Din Beiuş,* alte chestiuni actuale. Sibiu 1901 Şcoala repetiţională economică. Anul 1900/1.

c) *Internatele şi şcolile din Beiuş.* Tribuna, Sibiu. Ianuarie 1912.

d) *Instrucţiunea economică pentru adulţi.* (Anuarul şcoalei civile de fete 1906).

e) *Fenomenele principale ale electricităţii.* (Anuarul liceului de băieţi. 1903/4).

f) *Chestiuni de igienă școlară.* (Anuarul școl. de fete 1909/10, 1910/11).

g) *Jubileul episcopului Pavel.* (Anuarul șc. de fete 1901/2).

VASILE ȘTEFANICĂ.

Trecut prin multe încercări și suferințe subt durata răsboiului, Pronia cerească directorului Ștefanică i-a reservat deosebita onoare și fericire de a primi mândra armie română,

izbăvitoare în oraşul vechilor şcoli româneşti. Preot de o viaţă austeră şi disciplinată, stăruitor fără şovăire în tot ceeace ar putea fi spre binele neamului şi şcoalei româneşti, Ştefănică lasă amintirea unui dascăl silitor, neobosit şi nesmintit în simţemintele de datorie, către neam, tinerimea şi cartea românească.

II.

PROFESORI

54. **Dr. Ioan Ardelean**, preot, absolvent de teologie de la *Propaganda Fide* din Roma şi litere dela universitatea din Budapesta. Din 1875 6—1888 9 profesor la acest institut. La 1889 pleacă la liceul din Blaj, unde funcţionă anul şcolar 1889 90. La 1881 se reîntoarce la Oradea şi devine paroh. După multe încercări şi lovituri ale vieţii moare la 1911 ca paroh în retragere.

A scris: a) *Istoria Diecezei gr. cat. de Oradea-Mare*, 2 vol. 1883. A colaborat la revista „*Transilvania*“ din Sibiu şi la *Foaia bisericească şi şcolara din Blaj*. Profesor cu multă carte şi râvnă de muncă, începu o carieră plină de avânt şi iluzii, păcat însă că mai târziu, multe împrejurări ale vieţii îl deturnară din cale şi îi smulg condeiul din mână.

55. **Ioan Clintocu**, preot, la 1876 e numit profesor suplinitor de limba şi literatura română şi filosofie, dând mai târziu examen de capacitate la universitatea din Budapesta, la 1883 devine profesor titular definitiv şi ca atare funcţionează până la 1887. Anul acesta trece la parohia din Cheniz unde a adormit în Domnul.

A scris: „*Acrosticon*, cu ocazia primei mergeri, a episcopului Pavel la Beiuş“, 1879.

56. **Sever Mărcuşiu**, cand. preot din 1876—1882 profesor suplinitor. Atăcat de boală de piept se retrage la Şimleul-Silvaniei, unde a şi reposat.

57. **Gheorghe Sfurlea**, preot. Anul şcolar 1876/7 e profesor suplinitor, iar anul următor, pleacă la parohia din *Ceheiu*, jud. Bihor, unde păstoreşte până la moarte.

58. **Augustin P. Bălaşiu,** preot, din 1877 8—1884 5 profesor suplinitor, apoi preot militar şi pe urmă paroh în Fiziş, unde a şi reposat.

59. **Gheorghe Papp,** preot, din 1882/3—1891/2 profesor titular definitiv, cu examen de capacitate din limba şi literatura română, latină şi filosofie. Anul 1891 pleacă în serviciul statului şi devine profesor la liceul din Arad, unde funcţionează până la moartea sa, întâmplată la 1925.

A scris: *Puterea părintească la Romani. Patria potestas apud Romanos.* Beiuş. (Anuarul 1891 2).

60. **Antoniu Bonyi,** preot, absolvent al facultăţii teologice şi a celei de litere dela universitatea din Budapesta. Anii 1882 3—1883 4 profesor suplinitor. La 1885 e transferat la parohia din Sîrbi, Chioag, Giuliţa, jud. Arad şi pe urmă moare ca paroh penzionar.

61. **Alexandru Grama,** preot, absolvent al facultăţii teologice din Budapesta şi tot aici a dat licenţa în litere. Anii 1882/3—1883/4 e profesor suplinitor la acest liceu. La 1885 e numit prot în Uileacul de Beiuş. Trecând prin o samă de parohii, azi e paroh în Halmeu.

62, **Coriolan Ardeleanu,** preot. A absolvit facultatea teologică şi cea de litere la universitatea din Budapesta. La 1884 a fost numit profesor suplinitor, iar la 1887 titular definitiv, dând între timp, examen de capacitate la istorie, limba şi literatura maghiară şi gimnastică. La 1904 e numit paroh şi protopop al Careilor şi vicar episcopesc extern al părţilor sătmărene. La 1906 devine protopop al Beiuşului şi director al şcoalelor primare urbane. La 1910 e promovat canonic al Bisericei catedrale din Oradea-Mare, unde la 1918 se sfârşeşte din viaţă. Fire veselă şi îndatoritoare, observator adânc şi causeur neîntrecut şi cu spirit, profesorul Ardelean, *Baciu Cori,* era mult iubit şi apreciat în lumea şcolară şi în viaţa socială.

A scris: *Din Istoria poporului român.* Beiuş. (Anuarul din 1890/1),

63. **Traian Fărcaşiu,** preot. A absolvit drepturile, iar teologia şi literile pe cale particulară Dând examen de

capacitate din *istorie* şi limba şi literatura *latină*, la 1883 e numit profesor suplinitor, iar la 1888 profesor titular definitiv. Intre timp e promovat protopop şi arhidiacon onorific şi serveşte până la 1916, când trece la pensiune. Ca penzionar devine primar al oraşului Beiuş, iar la 1923 e numit profesor la liceul de stat din Salonta, unde la 1926 a adormit în Domnul.

A scris: a) *Istoria gimnaziului gr. cat. din Beiuş*. Gherla la 1896.

b) *Gramatica l. latine*, în colaborare cu I. Fersiganu, Gherla. 1897.

c) *Francisc Deak*, discurs ocazional. (Anuarul din 1903|4),

64. **Dimitrie Fekete**, mirean, institutor la şcoala primară din loc, ca atare a dat examen de capacitate din ştiinţele matematice şi fizice la universitatea din Budapesta. La 1884 devine profesor titular provizor la acest liceu, unde funcţionă până la 1897 când e transferat iar la şcoalele primare, rămănând şi pe mai departe la liceu ca profesor de canto bisericesc. Moare la 1907 ca pensionar. Dimitriu Fekete a fost un talent remarcabil care, cu alte înclinări, putea să devină o mândrie a ştiinţei naţionale româneşti.

A scris o mulţime de ode ocazionale în l. latină şi în metru antic: „Carmen festum", cum le numia bătrânul rapsod, închinate diferiţilor demnitari bisericeşti, mitropoliţi, episcopi, canonici de ziua instalării ori mirilor de ziua nunţii.

65. **Victor Borlan**, născut la 1862, preot, absolvent al facultăţii teologice şi a celei de ştiinţe dela universitatea din Budapesta. Luând licenţa şi examenul de capacitate, la 1887 a fost numit profesor suplinitor, iar la 1893 titular definitiv. Azi cu o activitate de patruzeci de ani, este bunul şi paşnicul nestor al corpului didactic dela acest liceu. Intre timp e promovat protopop onorific. Anul şcolar 1924|5—1925|6 după moartea lui V. Ştefănică, a fost director adinterim.

A scris: *Istoria Naturală*, în uzul claselor inferioare ale şcoalelor medii. Vol. I. pentru cl. I; vol. II. pentru cl. II. prelucrare după Hugo Sterenyi, în colaborare cu Vasile Dumbravă, Bpesta 1903.

66. **Ioan Fersiganu**, preot, absolvent al facultăţii de teologie şi a celei de litere dela universitatea din Budapesta, unde a dat licenţa şi examenul de capacitate. La 1888 a fost numit profesor suplinitor, iar la 1894 titular definitiv, protopop onorific, moare la 1907.

A scris: a) *Gramatica limbei latine.* Gherla. 1896.

b) *Legendar latin.* Amândouă aceste manuale de şcoală în colaborare cu Tr. Fărcaşiu, Gherla. 1896.

c) *Demosthene* şi vorbirea I. II. III. olinthiacă. (Anuarul din 1902|3.)

67. **Theodor Bulcu**, preot. Absolvent de teologie dela Strigon. Literele le-a studiat în particular ca preot în Băiţă. Anul şcolar 1888|9 a fost numit profesor suplinitor la acest liceu, iar la 1897, luând licenţa şi examenul de capacitate la l. şi literatura română şi latină, fu numit profesor titular definitiv. Incă mai dinainte, la 1892 a fost numit vicerector, iar la 1904 rector al internatului *Pavelian* de băieţi. Ca atare la 22 April 1909 a adormit în Domnul. Preot zelos, bun orator bisericesc şi iubitor de carte, Th. Bulcu pe cale particulară şi-a câştigat frumoase cunoştinţe de literatură românească şi din domeniul culturei clasice. A făcut lungi şi instructive călătorii de studii prin Turcia, Grecia, Italia şi Germania, şi amintirile acestora, a ţinut să le fixeze atât pentru marele public, cât şi pentru elevi.

A scris: a) *Acropolis Athena.* (Anuarul din 1898 9).

b) *Amintiri din Italia.* Gherla. 1897.

c) *Amintiri din Grecia.* Gherla. 1899.

d) *Pompei.* (Anuarul din 1898.)

e) *Scrisori din Helveţia.* (Familia 1898).

68. **Dr. Florian Stan**, episcop. Născut la 17 Martie 1857; a fost soldat, student în drept şi pe urmă absolvent de teologie al seminarului din Oradea-Mare. Hirotonit întru preot, fu numit capelan la Chereluş, jud. Arad. Ca particular, ia doctoratul în canoane la universitatea din Budapesta şi pe urmă tot aici, licenţa şi examenul de capacitate la l. latină şi cea germană. La 1889 e numit profesor suplinitor, iar la 1891 titular definitiv. La 1907 e promovat canonic al

Bisericei catedrale din Oradea-Mare; în această calitate devine rector al seminarului leopoldin, apoi vicar general episcopesc. La 1923 fu numit şi sfinţit întru episcop de Axiopolis şi ca atare la 1925 a reposat.

A scris: *Compediul gramaticei l. germane.* Gherla. 1896.

69. **Dr. Antoniu Chighi**, preot, absolvent al facultăţii de teologie şi litere dela universitatea din Budapesta. La 1892 a fost numit profesor suplinitor la acest liceu, iar la 1897 luând între timp examenul de capacitate şi doctoratul la filologia clasică, fu numit profesor titular definitiv. La 1899 părăseşte liceul din Beiuş şi trece la liceul de stat din Beregszász, Macău, Ibaşfalău, azi Dumbrăveni unde la 1914 a reposat.

A scris: *Despre retorii romani.* 1897.

70. **Ioan Cheri**, preot, a absolvit atât teologia cât şi literele la universitatea din Budapesta. La 1893 e numit profesor suplinitor, iar la 1896 având examen de capacitate la l. română, maghiară şi latină, devine profesor titular definitiv. La 1907 părăseşte acest institut, renunţă la preoţie şi trecu la gimnaziul din Brad; după 1918 devine director la liceul „*Vlaicu*“ din Orăştie, apoi al liceului „*Papiu Ilariu*“ din Tg. Mureş şi pe urmă al liceului „*Vasile Lucaciu*“ din Carei, unde la 1927 a reposat.

A scris: a) *Legendar românesc.* Carte de cetire la poetică. Gherla. 1897.

b) *Gramatica l. maghiare.* Gherla. 1909.

71. **Valentin Diţiu**, preot, profesor de religie pentru elevii români uniţi. A funcţionat anul şcolar 1893 4. Incă la fincle acestui an a adormit în Domnul.

72. **Iosif Papp**, mirean, anul şcolar 1893 4 a fost numit profesor suplinitor de desemn. Anul acesta a şi reposat.

73. **Nicolae Fabian**, preot, a absolvit teologia la Oradea-Mare, iar literele la universitatea din Budapesta. Luând licenţa şi examenul de capacitate, la 1893 a fost numit profesor suplinitor, iar la 1890 titular definitiv la acest liceu şi ca atare, la 1918 a reposat.

CORPUL PROFESORAL LA 1897.

I. Fersiganu, D. Fechete, V. Borlan, Dr. Fl. Stan, I. Cheri, N. Fabian, Dr. A. Cighi,
Th. Bulcu, Tr. Fărcaş, Gh. Marinescu, I. Buteanu, dir. V. Ştefanică, V. Dumbrava, C. Ardeleanu,

74. **Ilie Stan**, preot, absolvent al facultății teologice din Blaj și al celeia dela universitatea din Viena. La 1896 a fost numit profesor de religiune la liceul de băieți și spiritual al celor două internate, de băieți și fete. Ca atare a funcționat până la 1910. Profesor, spiritual zelos și orator bisericesc, totdeauna bine pregătit, la 1910 a fost promovat cononic al Bisericei catedrale din Oradea-Mare unde muncește și azi.

A scris: a) *Despre religiune ca factor al creșterei.* (Anuarul școalei de fete 1898|9).

b) *Cuvântări ocazionale.* (Anuarul din 1094|5 și 1910|11.)

75. **Ioan Iepure**, preot, absolvent al facultății de teologie, dela universitatea din Budapesta și al facultății de științe dela universitate din Cluj. La 1897 e numit profesor suplinitor, iar la 1901 titular definitiv și funcționează la acest liceu, până la 1923 când pleacă la liceul de stat *Gheorghe Șincai,* din Baia-Mare, unde ca profesor, cu multă râvnă, preot zelos pentru Casa Domnului și protopop onorific, muncește și azi.

76. **Ioan Bușiția**, mirean, a absolvit academia de belearte din Budapesta, și desemnul liber și artistic. La 1899 e numit profesor suplinitor și la 1908 titular definitiv la acest liceu. Om al vieții publice și sociale, entuziasmat pentru tot ce-i nobil și frumos, inamorat de frumusețile naturale, strânge generația mai tânără în jurul său, lărgește și popularizează educațiunea fizică începută de Vasile Dumbravă și rândurile astfel închegate, le pune și în serviciul artei, a muzicei vocale și instrumentale. Cu cea dintâi societate de cântări „Lyra" trezește un interes obștesc, pentru rosturile mai înalte sociale și culturale ale muzicei și cântărilor naționale. Ca atare la expoziția generală din 1906 în Bucureștil altor vremuri, stoarce admirația tuturor. Activitatea de 30 de ani a profesorului Bușiția, deschide o nouă epocă și pentru cultura picturii și al artelor plastice la acest institut. O samă din vechii elevi ai maestrului Bușița, azi profesori, ori din cei din urmă, azi studenți la academiile de belearte din Cluj, București, Roma, Firenze și Paris, fac mărturie de munca de miner, al talentelor naționale, pe cari an de an, le scoate la

viață din rândurile elevilor, ce se perindează și azi după trei decenii în fața omului neobosit și cu multe resurse nobile și educative.

77. **Radu Ghedeon**, preot, la 1900 e numit profesor suplinitor, iar la 1908 titular definitiv la acest institut. La 10 April 1910 după multe suferințe, pleacă spre lăcașurile de odihnă veșnică. Radu Ghedeon a fost un distins ziarist, îndeosebi, pentru presa catolică maghiară. Orfan de mic, s'a trezit într'un mediu, care mai târziu i-a determinat și întrebuințat talentul și aptitudinile. Sosit mai în vârstă la Beiuș; publicistul Ghedeon nu se mai putea eschiva dela vechile angajamente la cari era avizat. In noul mediu însă, începe a scrie și românește și mândru de originea sa de român și de menirea istorică a neamului românesc, îl premăria în toate cuvântările bisericești și îl pomenia cu voce ridicată chiar cu abatere dela ritual, și subt durata serviciului religios.

Românește a scris:

a) *Jubileul Sf. Uniri.* (Anuarul din 1900|1).

b) *Accentul și topica l. românești.* (Anuarul 1905|6).

c) *Românii și Vetero-Slavii.* (Anuarul 1904|5).

78. **Dr. Alexandru Pteancu.** A absolvit studiile teologice la universitatea din Budapesta, iar literele la cea din Cluj. Anul școlar 1902|3 e numit profesor suplinitor la acest liceu. Anul următor ia doctoratul în litere: limba și lit. română și filologia clasică — și examenul de capacitate. La 1904 sem. II. pleacă la liceul din Năsăud de unde la 1909 iar se reîntoarce la Beiuș și funcționează ca profesor titular definitiv, până la 1919. Anul acesta a fost numit inspector șef al învățământului secundar din regiunea II. cu sediul în Oradea Mare. Iar din 1925 până azi, inspector general, în Ministerul instrucțiunei. Ca atare mai deține și o parohie din Cluj, fiind încă mai dinainte preot și protopop onorific.

A scris: a) *Viața și operile lui Petru Maior.* Cluj. 1902, teză de doctorat.

b) *Gramatica limbei latine* în colaborare cu V. Bichigeanu. Gherla. 1906.

c) *Reprivire peste trecutul școalei noastre.* (An. din 1914|15).

79. **Dr. Constantin Pavel**, preot, absolvent al facultăţii teologice din Budapesta şi a celei de litere din Cluj. Anul şcolar 1904 5, luând licenţa şi doctoratul în litere: filologia română şi cea clasică, — fu numit profesor suplinitor. Anul următor, dând examenul de capacitate, la 1906 e numit profesor titular definitiv şi ca atare serveşte la acest liceu până azi. Ca profesor suplinitor e numit şi prefect de studii în internatul de băieţi, iar la 1909|10 rector adinterim. Inainte de răsboi, ani dearândul făcu mai multe călătorii de studii în străinătate.

La 1919 e ales membru în *Marele Sfat Naţional* dela Sibiu şi tot anul acesta e *trimis din partea circumscripţiei electorale a Beiuşului deputat în cel dintâiu parlament al României-Mari.* La 1925 e numit prefect al judeţului Sălaj, în fruntea căruia stă până la 3 April 1926. Membru al comisiei monumentelor istorice, membru activ al Astrei, protopop onorific, la anul 1923 a fost decorat cu ordinul „*Coroana României*", în grad de cavaler, la 1924, tot cu acel ordin în *grad de ofiţer*, iar la 1926 cu „*Coroana României*", în grad de comandor.

Pe lângă informaţiuni, articole, foiletoane în diferite ziare şi reviste, a scris:

a) *Bogdan Petriceicu. Haşdeu*, filolog. Oradea-Mare. 1904

b) *Episcopul Mihail Pavel.* Anuarul din 1905|6.

c) *Episcopul Samuil Vulcan.* Anuarul 1907|8.

d) *Amintiri din Scandinavia.* Beiuş 1911.

e) *Directorul Vasile Dumbravă.* Anuarul 1910 11.

f) *Gheorghe Marinescu.* Anuarul 1912 13.

g) *Grigore Alexandrescu*, studiu. Anuarul 1912.13.

h) *Ioan Buteanu.* Anuarul 1913 14.

i) *Idealismul obiectiv.* Revizuirea idealurilor după ep. Dr. O. Pcohaska. Unirea. Blaj. 1916, Nrii. 2—10.

j) *Biserica şi presa în cultura românească.* Unirea. Blaj. 1915. Nrii. 63—67.

k) *Din istoria limbii. Limba în filosofia elină.* Unirea. Blaj. 1916. Nrii. 43—47.

l) *Limba în epoca elenismului*, Unirea. Blaj. 1917. Nrii. 19, 23.

m) *Preocupări de limbă la Romani*, Unirea. Blaj. 1917. Nrii. 51—55.

n) *Cele mai vechi scrieri de gramatică şi sintaxă în linguistica indogermană.* Unirea. Blaj. 1917. Nrii. 43—45.

o) *Epoca bizantină. Schedografii şi lexicoane*, Unirea. Blaj. 1917. Nrii. 59—63.

p) *Inceputul culturii româneşti în Bihor.* Anuarul 1922 23.

r) *Locuri şi oameni în munţii Bihorului.* Beiuş, 1925. Doina.

s) *Zile Trăite.* Beiuş. 1926 Doina.

t) *Miron Pompiliu.* Cele trei Crişuri. 1923.

u) *Alexandru Roman.* Beiuş 1927. Doina.

v) *Şcoalele episcopiei române unite de Oradea-Mare.* Vestitorul. 1927. Nr. 12.

z) *Iosif Vulcan.* Familia, Oradea-Mare 1927.

y) *Şcoalele din Beiuş.* Beiuş, 1928.

80. **Dr. Petru Hetco**, preot. A absolvit studiile teologice la universitatea din Budapesta, iar literele la cea din Cluj. La 1907 ca licenţiat la l. şi literatura română, maghiară şi germană, fu numit profesor suplinitor la acest liceu. Luând doctoratul în litere şi examenul de capacitate la 1910, a fost numit profesor titular definitiv. Intre timp e numit prefect de studii în internatul Pavelean de băieţi; face mai multe călătorii de studii prin străinătate. La 1919 pleacă dela acest institut şi e numit director al liceului *„Papiu Ilarian"* din Târgu-Mureş, unde la 1924 omul de muncă, profesorul distins şi prietenul de zile grele, vrednic şi devotat, se stinge pe neaşteptate din viaţă.

A scris: a) *Egmont de Goethe*, Cluj. 1908.

b) *Poezia poporală din Bihor.* Anuarul din 1911 12.

81. **Dr. Gheorghe Hetco**, preot, studiile teologice le-a terminat la universitatea din Budapesta, iar literile la cea din Cluj. La 1909 10 e numit profesor suplinitor la l. şi literatura română şi germană. Intre timp dând examenul de capacitate şi doctoratul în litere, la 1912 e numit profesor titular definitiv, şi ca atare funcţionează la acet liceu până la 1919. Anul acesta e numit director al liceului *„Gheorghe Şincai"*

din Baia-Mare, unde cu pricepere şi devotament serveşte cultura naţională românească şi azi.

A scris: a) *Dialectul bărcăuan din Bihor.* Cluj, 1909.

b) *Columna lui Traian.* Anuarul din 1913|14.

82. **Nuţiu Alexandru**. A absolvit teologia la Oradea-Mare, iar literele la universitatea din Budapesta. Anul şcolar 1908|9 e numit profesor suplinitor la acest liceu şi rector al internatului Pavelian, iar la 1912 titular definitiv, literatura maghiară şi latină. La 1922 părăseşte acest institut, renunţă la preoţie şi e numit profesor la liceul „Gojdu", iar pe urmă, la 1924, devine director al liceului de stat din Salonta, în fruntea căruia stă şi azi.

83. **Francisc Hubic**, preot, n. la 1883, studiază la Beiuş, termină facultatea teologică din Budapesta şi tot aici urmează pe cale particulară şi literele. Anul şcolar 1909 10, terminând academia de musică şi cursurile de gimnastică, e numit profesor de canto, muzică şi gimnastică la acest liceu. Anii următori, dând examen de capacitate din l. română şi maghiară, la 1912 e numit profesor titular definitiv. La 1 Sept. 1924 e transferat la Academia teologică din Oradea-Mare şi însărcinat cu conducerea corului dela biserica catedrală. Intre timp e numit protopop onorific şi paroh adinterim, la biserica catedrală. Francisc Hubic este cunoscutul şi mult apreciatul compozitor. Cu întroducerea muzicei instrumentale în Biserică, deschide o nouă epocă în cultul şi ritul oriental.

Păcat că divizat în prea multe direcţiuni nu poate da tot, din ceea ce i-s'a dat.

A scris pe lângă o samă de compoziţii:

a) *Discurs la jubileul de 40 de ani* de activitate şcolară, al directorului V. Ştefănică. Anuarul din 1921 22.

A compus: a) *Liturghia pentru voci mixte 1912.* Despre aceasta compoziţie regretatul măestru Kiriak observă: „*Ai făcut un pas uriaş înainte, faţă de tot ce s'a scris pân'acum în genul acesta. Aceasta Liturghie se caracterizează prin avântul şi plasticitatea expresiunei, concordanţa ideii din text cu muzica acoperindu-se armonios; prin ruperea cu formele amorţite şi anemice vechi şi prin variaţiuni marcante*".

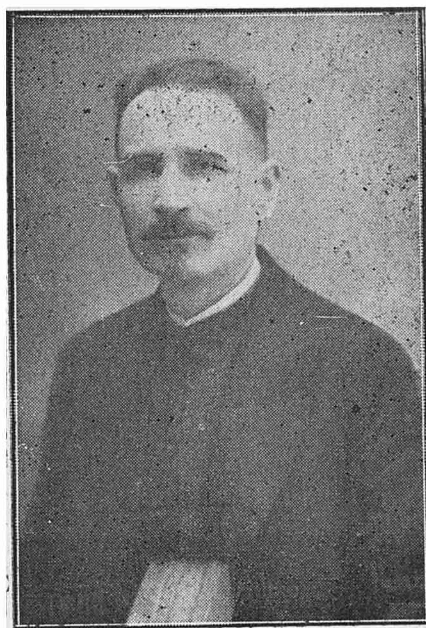
b) O Liturghie pentru voci bărbăteşti în stil oriental,

dar ca concepţie şi conducere a vocilor, cuprinzând rezultatul muzicei celei mai avansate.

c) *Coruri mixte* în forme poporale, cântece poporale din Bihor.

d) *Vecernia* pentru voci mixte.

e) *Niceta,* piesă ocasională dramatică; Imnuri naţionale

Francisc Hubic.

pentru voci mixte cu orhestră între cari şi *Imnul la centenarul şcolilor din Beiuş.*

f) *Psalmi* pentru cor mixt.

g) *Liturghia, voci mixte cu orchestră.* Caracteristica acestor compoziţii este: *melodia şi armonizarea originală, creaţiuni speciale şi unice în lit. muzicei noastre naţionale.* (Vii-

torul şi Universul). Ce priveşte inovaţiile pe terenul muzicei bisericeşti aceste se resumă: *armonizarea în stilul bisericei orientale în tonalităţile şi sistemul vechiu al cântărilor. Introducerea şi îmbinarea muzicei instrumentale cu cea corală în cântările bisericeşti, inovaţiune de înaltă valoare artistică, relevată de toţi factorii musicali din ţară.*

84. **Dr. Ioan Ossianu**, preot. Studiază teologia la Oradea-Mare, iar literile la universitatea din Cluj. La 1910|11 e numit profesor suplinitor, iar la 1912 13, având examenul de capacitate şi doctoratul în litere, fu numit profesor titular definitiv la acest liceu. La 1919 e numit director al liceului *„Simeon Bărnuţiu"* din Şimleu, post pe care îl deţine şi azi. Intre timp e promovat protopop onorific, iar la 1927 e numit prefect al judeţului Sălaj.

A scris: a) *Isvoarele istoriografiei maghiare.* Cluj. 1912.

85. **Moise Popoviciu**, preot. Născut la 1865, a absolvit studiile secundare la liceul din Beiuş, iar celea teologice în seminarul ortodox din Arad şi la 1885 e ales paroh în Şeghişte, jud. Bihor unde păstoreşte vreme de 27 de ani. La 1912 e numit profesor de religiune pentru elevii ortodoxi dela acest institut. Conform noului regulament dând examen de capacitate pedagogică, la 1922 e numit profesor titular provizoriu şi ca atare funcţionează şi azi.

Intre timp, trei ani a administrat protopopiatul ortodox al Beiuşului şi a organizat noul protopopiat al Rienilor. A fost promovat protoereu onorific şi decorat cu ordinul *„Coroana României"*, în grad de cavaler şi cu *„Răsplata Muncii'*. pentru Biserică cl. I. E om de condeiu şi al cuvântului povăţuitor.

A scris: a) *Monografia comunei Şeghişte* din Bihor. Transilvania. Sibiu, 1911. No. 3.

b) *Contribuiri la monografia comunei Leheceni.* Bihor.

c) *Meseriaşii şi negustorii români în cercul Vaşcăului* Bihor. Transilvania. Sibiu. 1914 Nr. 10, 11 şi 12.

d) *Predici, Biserica şi Şcoala.* Arad. 1900—1906. A mai publicat informaţiuni şi articoli de istorie şi material folcloristic în *Gazeta Poporului,* Timişoara şi în *Tribuna Poporului* din Arad.

86. **Dr. Ioan Georgescu**, cand. preot. A studiat teologia la universitatea din Budapesta şi Viena, e doctor în teologie. La 1912 a fost numit profesor de religiune pentru elevii români uniţi. Intre timp în particular a studiat şi literele, dând examen de capacitate la limba şi literatura română şi istorie la universitatea din Budapesta. A funcţionat la acest institut până la 21 Sept. 1918. La data aceasta depărtânduse în afaceri familiare la părinţi în Ardeal, în stările de atunci nu se mai putu reîntoarce la Beiuş. In noua situaţie anul viitor devine secretar literar al Astrei, pe urmă părăsind acest post, e numit profesor la liceul „*Mircea cel Bătrân*" din Constanţa, unde profesează şi azi.

A scris: a) *De vorbă cu fetiţele.* (Anuarul şcol. de fete. 1913|14).

b) *Istoria bisericei creştine universale* cu deosebită privire la trecutul bis. rom. unite cu Roma. Blaj. ed. II. 1926.

c) *Istoria seminarului din Oradea.* Bucureşti. 1923.

d) *Episcopul Demetriu Radu.* Cernăuţi. 1925.

e) *Prin România.* Sibiu. 1924.

f) *Tudor Vladimirescu.* Ed. Astrei.

g) *15 ani de transhumanţă în ţările române.* Cernăuţi. 1925.

h) *Avram Iancu.* Ed. Astrei.

i) *Coloniile germane în Dobrogea.* 1926.

j) *Cantemir despre Coran.* Cernăuţi. 1927.

k) *Episcopul Mihail Pavel.* Oradea. 1927.

87. Paul Voştinariu, preot, absolvind studiile teologice, urmează ştiinţele naturale la universitatea din Budapesta, iar la 1913 e numit profesor suplinitor, la 1916 titular definitiv. Intre timp, dela 1917—1918 e preot militar. La 1919 e numit director al liceului de fete „Oltea Doamna" din Oradea-Mare unde funcţionează şi azi.

XV.

Promoţiile de clasa VIII. şi bacalaureat 1889—1919.

1889.

Faur Alexandru,
German George,
Ghergariu Ioachim, f. preot,
Matei Graţian, preot,
Mladin George,
Neşiu Cornel. med. dir de spit.
Papp Ioan, f. preot mil. f. sen.
Stana Ioan, preot,
Weiss Iacob, f. medic,
Budó Ioan, preot,
Bartos Gavril, f. funcţionar,
Kien Emeric,
Moldovan Aug.

1890.

Albu Aurel, preot,
Beliczei Cornel,
Cupşa Domiţian, protopop,
Egri Rudolf, medic,
Gligor Amos, pretor,
Hubic George, preot,
Lupşia George,
Oros Vasiliu, pretor,
Őrley Ődön,
Pereni Emanuil, preot,
Pop Victor, notar,
Rob George, medic,
Toader Laurenţiu,
Vaida Teodor, preot,
Vancai Ioan,
Herskovits Artemiu, cons. minist.
Costa George, f. profesor,
Popa Iustin, preot.

1891.

Cordişiu Avram, f. preot,
Erdely Ioan,
Cocian Ioan, adv. f. cons. curtea de apel,
Meseşianu Coriolan, cons. la curt. de apel.
Motea Leontin,
Mureşian Ioan, f. preot,
Pop Vasiliu,
Siegescu Iosif, prof. univ.
Sabău Leontin,
Voda George,
Wachter Carol, judecător,
Muţiu Lazar, f. preot,

Zaslo Ioan, preot,
Cosma Ioan, preot,
Boroş Teofil, notar,
Ille Andrei, preş. curtea de apel.

1892.

Avram Laurenţiu, preot,
Busilla Romul, prot. f. senat.
Diţiu Tiberiu Alex., preot,
Dragoşiu Avram, preot,
Feier Elemer,
Iovanescu Valer,
Chiş George, preot,
Mândruţiu Aug., protopop,
Miron Iustin, preot,
Nica Iustin, preot,
Plavoşin Ioan, preot,
Savu Mihai,
Selăgean Camil, prof. dir. de liceu,
Simai Iuliu,
Taloşiu Ioan, preot,
Ternovan Ioan, preot,
Trufaşiu Ioan, preot,
Turcsányi Francisc,
Ungur George, func. P. T. T.
Vasiadi Ioan, preot,
Zih Iosif, judecător,
Haşaş Michail, preot.

1893.

Ardelean George, preot,
Ardelean Eugen, f. preot,
Baltescu E. Ioan, f. prefect, dir. Reşiţa,
Borha Eugen, f. medic,
Bozac Ioan, medic,
Bölcsházy Andrei,
David Simeon, advocat,
Dobray Coloman, judecător
Domşa Alexandru,
Fényes Ludovic,
Holczer Mauriciu, f. medic,
Ilieşiu Mihail,
Creţiu George, f. subpref.
Kuuk Ioan, f. preot,
Mihali Salvator, cons. curtea de apel,
Moga Valer, preot,
Munteanu Alexandru, prot. fost senator,
Pap Iuliu, preot,
Peter Mihail, f. preot,
Popescu Nicolae, preot,
Şinca Nicolae, f. preot,
Sabău Augustin, preot,
Ternovan Victor, preot,
Unguru Alexandru, notar,
Vida Mihail, f. preot,
Voştinariu Teodor, f. preot,
Zsivanca Mihail, preot,
Savonescu Romul,
Bencze Alexandru, funcţ.,
Drimba George, preot,
Kabos Bela adv.
Küchler Francisc,
Antal Atanasiu, f. func. P.T.T.
Herman Aladar, judecător,
Vaşvari Victor, preot,
Abrudan Cornel, preot.

1894.

Ajaki Ioan,

Bolog C. Teodor,
Breban Alex. protopop,
Butean Ioan, preot,
Clintocu Ioan, preot,
Darabant George, f. preot,
Dobo Remus, medic,
Draia Nicolau, advocat,
Drigon Antoniu,
Filip Alimpiu, preot,
Fritea Iuliu,
German Alexandru, f. preot,
Kolb Alexandru, judecător,
Cosmuţa Bela, medic,
Lazar Gavril, protopop,
Micşa Ioan,
Moldovanyi Vas. judecător,
Morariu Ioan, preot,
Mosolygo Desideriu, preot,
Muntean Amadeu, dir. silvic,
Mureşianu Aurel, preot,
Philippovits Cornel,
Pinţia Aurel, f. advocat,
Popa Gh. adv. cons. curt. apel f. prefect, f. senator, not. publ.
Popescu Valer,
Pop Silviu, f. judecător,
Roman Parteniu,
Roxin George, adv.
Rusu Cornel,
Rusu Ioan,
Secoşianu Gavril,
Szantai Augustin, f. preot,
Brancoveanu Alex. preot.

1895.

Beniczki Alexandru, f. pretor,
Bolcaş Lucian, scriitor, func. de bancă,
Boroş Nicolau, func. P. T. T.
Buzaş George, func. C. F. R.
Candrea Ioan, jud. not. publ.
Capuşianu Laurenţiu, cons. de primărie,
Darabanth Eugen, preot,
Deleu Victor, adv. deputat,
Iancu Cornel, adv. f. deput.
Iantea Ioan,
Ignea Victor,
Kolb Geza, judecător,
Mladin Romul, preot,
Muţiu Alexandru, funcţ.
Popescu Alexandru,
Popoviciu Traian,
Rob Grigoriu,
Rubenescu Adrian,
Selăgeanu Liviu, preot,
Suciu Trăian, pretor,
Darabanth Cornel, preot.

1896.

Andreşan Emil, preot,
Beliczei Alexa, f. func. jud.
Boroş Ioan, adv.
Chimbir Paul, adv.
Cimponeriu Ioan, subprefect,
Cinca Victor, preot,
Csighi Ioan, dir. C. F. R.
Darabant Ioan, preot,
Flore Azarie notar,
Gall Ioan,
Galiciu Dimitrie, adv.
Georgeviciu Lucian, adv. primar al Timişoarei,
German Teodor, preot,
Ignatu Sabin,

Iacob Ioan, adv. f. deputat,
Lakos Francisc, funcţionar,
Mesaroşiu Ioan, f. advocat,
Mezin Ioan, pretor,
Mihulin Virgil, preot,
Morcan Traian, f. advocat.
Munteanu Adrian, preot,
Olariu Ioan, dir. C. F. R.
Pereni Victor, judecător,
Pop Emil, f, notar,
Pop Ioan, iun. adv. preş. curtea de apel,
Pop Ioan, sen. secretar camera de comerţ.
Popu Ioan, preot,
Popoviciu George, preot,
Popoviciu Traian, preot,
Poruţiu Iuliu,
Sabău Danilă, adv.
Sacota Teodor, notar,
Sfetcu Emilian, cons. curt. de apel,
Şiuta Aurel, f. teolog,
Silaghi Isidor, preot-martir, 1919,
Silaghi D. Ioan, preot,
Tempelean Desideriu, spref.
Roman Parteniu,
Roxin Florian, protopop,
Terebenţiu Vasile, preot,

1897.

Aluaşiu Ioan, preot,
Ardeleanu Isaia, f. advocat,
Başti Vasiliu, preot,
Bolchiş Victor, dir. P. T. T.
Boroş Leontin, f. dir. finanţe,
Boţoc Alexa, adv.
Bruchental Victor, preot,
Catone Teodor, funcţionar,
Chişiu Ioan, dir. P. T. T.
Cristea Victor, preot,
Deac Augustin, cons. de curte de apel,
Demian Iosif, protopop,
Gramma Samuil, funcţionar,
Herczeg Petru, preot,
Holmayer Adalbert, cons. curt. de apel,
Creţiu Victor, pretor,
Macarie Augustin, funcţionar P. T. T.
Maier Petru, advocat cons. curt. de apel,
Mărcuşiu Victor, f. preot,
Mihulin Nicolau, dir. de lic.
Pavel Constantin, prof. fost deput. şi prefect,
Podina Pompei, preot,
Popoviciu George, f. preot,
Schwartz Iacob, funcţionar,
Şorban Alexandru, funcţ.
Şteer Coriolan, f. adv. şi dep.
Szévolt Ioan, f. judecător,
Vaida Nicolau, Lt-colonel,
Popa Aurel, f. notar,

1898.

Ardelean Ioan, preot,
Beliczai Andor, pretor,
Ceregutiu Daniel,
Chişiu Iuliu, adv. f. deputat
Doroş Titu, adv. f, prefect,
Erdely Augustin, f. advocat,

Iacob Iosif, f. prefect,
Iancso Emil, funcţionar,
Lobonţiu Ioan, preot,
Maiorescu Iosif f. subpref. dir. de bancă,
Mihulin Const. preot,
Mihuţiu Alexandru, preot, prot. onorific,
Mureşian Vasile, cons. curt. de apel,
Nicoruţia Vasile, f. preot, not.
Petroviciu Aurel, f. preot.
Porumb Nestor, adv. f. sen.
Proştean Nicolau, adv.
Rusu Petru, funcţ.
Sima Valentin, preot,
Tămaş P. Vasiliu, preot,

1899.

Bakos Eduard, f. preot, func.
Bardoşi Iosif,
Bozac Emil. notar public,
Crişan Aurel, notar,
Deac Emil, preot,
Fildan Victor, prim-notar judeţan,
Frencz Geza, prof.,
Klein Francisc, medic,
Loichiţa Vàsiliu, prof. univ. Cernăuţi,
Magyar Augustin, canonic,
Munteanu Alexandru, f. adv.
George Penţia Iosif,
Plaştin Petru, f. teolog,
Pocioianu Ioan, cons., primărie, Arad,
Popescu Aurel, notar judeţan,
Silaghi Augustin, f. adv.
Tărău Iosif, f. preot, deput.
Taşiedanu Ştefan, f. preot,
Boroş Şt. Vasiliu, preot.

1900.

Antal Emil, f. preot,
Balla Ioan, funcţ.
Barboloviciu Simeon, preot,
Bozac Aurel, Lt-col. auditor,
Cărăian Ioan, judecător,
Ciurdariu Aug. advocat,
Cosma Ioan, adv. notar publ.
Cristea Nicolae,
Dudinsky Nicolau, funcţ.
Ember Ioan, cons. curt. de apel,
Fürtöş Florian, veterinar,
Gaşpar Mihail, prot. deputat
Gerlan Gavril, advocat,
Gitta Alexandru, judecător,
Grădinariu Coriolan, adv.
Grofşoreanu Cornel, adv.
Deleanu Ioan, institutor, revizor şcolar,
Iucu C. Alexandru, preot,
Korcsmaros Alex. judecător,
Kövari Ioan, f. preot,
Lazin Fr. Teodor, preot,
Magyar Alexandru, f. inginer silvic,
Mangra Demetriu, advocat,
Mariţa Vasile,
Meszaros Ludovic, farmacist,
Mihălescu Petru, ing. silvic,
Moga Zaharie, protoereu, cons. consist.,

Moldovan Ioan, notar publ.
Olah Francisc, căpitan de jandarmi,
Őrley Fr. S. Iuliu,
Pop Iuliu, protopop,
Pop Ştefan,
Papp Szilagyi V. func.
Paşcu Victor,
Popoviciu Gavril,
Salusinski Ignaţiu, advocat,
Vasiliu R. George, f. adv.
Voştinariu Ioan, adv. prim-notar la primăria Oradea,
Voştinariu George, preot,
Weisglasz Iuliu, medic,
Vlad George, func.
Fabian Nicolae, preot,
Popa Teodor, preot,
Popoviciu Aurel, preot,

1901.

Barbul George, preot,
Barbul Vasile, preot,
Bolchiş Ioan, dir. P. T. T.
Caba Augustin, funcţ.
Căpuşianu Aureliu, funcţ.
Ciaviciu Augustin, adv.
Czwek Augustin,
Deciu Victor, adv. Cluj,
Drăgan Alexandru,
Erdős Iuliu, preot,
Filip Desideriu, advocat,
Gerguţia Traian, medic,
Grünstein Abraham,
Herţeg Eugen,
Herczeg Paul, ing. silvic,
Hodor Victor, f. prefect, insp. administrativ,
Klitus Iosif, funcţ.
Marcu Alexandru, pretor,
Marta Savu, advocat,
Mayer Marton,
Merciu Vasiliu, advocat,
Moldovan Vasiliu, f. scriitor, redactor,
Nicola Andrei, adv.
Nyéki Eugen, adv.
Nuţiu Ioan, funcţ. C. F. R.
Pop Aurel, preot,
Pop Mihai, preot,
Politzer Aloisiu, adv.
Pop Cornel dir. de şc. nor.
Pop Ioan,
Pop Mihai, preot,
Pop Victor,
Popoviciu V. P.
Popoviciu Petru,
Radi Timoteiu, preş. trib.
Radocziner Eugen, adv.
Sfurlea P. Trăian, pretor,
Szwalyawcsik Des. funcţ.
Tarţia George, preot,
Turdean Ioan, protopop,
Manu Mihail, preot,
Teodorescu Sabin.

1902.

Andrei Oct. Danill,
Babescu D. E. Trăian,
Barbul George, preot,
Belényesi Francisc,
Berinde Mihail, preot,
Blaj Teodor, notar,
Bolchiş Ioan, funcţ. C. F. R.
Budo Iustin, prof. funcţ.

Butean Iuliu, func.
Cenariu Virgil, medic, —
Ciortin Ioan, notar judeţan,
Cosma Mihail, protopop,
Dejeu Ioan,
Dragoş Valent, preot,
Dumbravă Liviu, f. pretor,
Dumitriu Romul,
Erdős Iuliu,
Fărcaşiu Petru,
Goldberger Benianim,
Grecu Miron, preot,
Indreiu Ioan, preot,
Iacob Lazar, preot, prof. la acad. de drept.
Klein Laurenţiu, medic,
Marcu Augustin,
Monţia Iustin, preot,
Morariu Alexandru,
Novac George, ing. silvic,
Ossian Ioan, prof. dir. pref.,
Pacala Petru,
Pop Cornel,
Pop Octavian,
Papp E. Petru, prototop, f. deputat, Beiuş,
Paşca Remus, adv. senator,
Popa Petru, preot,
Popoviciu Virgil,
Vall Adam,
Zsiros Ioan, f. preot,
Zsunk Ioan, funcţionar,
Nestor George.

1903.

Bârlea Victor, preot,
Bolcaşiu Nicolae, f. advocat-martir,
Bontescu C. Fabiu f. adv.
Butean Nicolau, medic,
Ciupa Miron, f. preot,
Crucin Horaţiu, pretor,
Dan L. Iuliu, adv.
Demian P. Ceciliu, preot,
Dragomir Emil,
Filip T. Ioan,
Ghilezan I. Fabiu, adv.
Genţiu P. Eugen, preot,
Goina Florian, preot,
Groza Florian, preot,
Grünstein Bernat, adv.
Iuga Laurenţiu, preot,
Iurjovan Duşan, preot,
Kilner Bela, adv.
Chiş Nicolau, farmacist,
Kovats Ioan, adv.
Kövari Gheorghe insp. ing. silvic,
Lazin E. Matei,
Mărcuşiu Şefan, f. prefect de poliţie, adv.
Marşeu Petru, preot,
Miclea A. Sever, adv.
Mihalca Augustin,
Mircea Andrei, adv.
Moisa Andrei, preot,
Moodi Georgiu, preot,
Pop I. Leonida, judecător,
Păşcuţiu Teodor, f. preot,
Păunescu Victor,
Petrean Emil,
Pintea Augustin. adv.
Ravazdi Barnabaş, pretor,

Ritter Iuliu, advocat,
Şelariu Emilian,
Şerban Mihaiu, dir. de lic.
Sferle Ioan, pretor, adv.
Sfurlea Ioan, pretor,
Ştefanica Petru, f. advocat,
Sabău Ioan, insp. P. T. T.
Sabău I. Cornel, dir. de şc. normală,
Vicaş Iuliu, medic,
Vicaş Valer, notar public,
Zih Carol, pretor,
Zoicaş Silviu, f. preot,
Bogdan Petru, preot,
Manu Coriolan, preot,
Ritter Armin, func. C. F. R.
Sekely Ioan, f. preot, notar,

1904.

Antal Sabin, farmacist,
Başti Octavian, f. preot,
Berinde Vasiliu, preot,
Bârlea Leo, medic,
Bota Simeon, adv.
Buder Iosif, adv.
Crainic Teodor, f. notar,
Cziple Alexandru, preot. prof.
Dan Sever, adv. deput. f. min. subsecretar de stat,
Danilă Augustin, f. preot, profesor,
Dobrin Iosif,
Doroş Atanasiu, preot,
Doroş Alexandru, advocat,
Filipciuc Vasiliu, adv.
Fogas Bartolomeu f. preot,
Ghilezan Trifon, f. preot,
Gurka Iuliu, adv.
Hărăguşiu Ştefan, not. publ.
Hubic Francisc, preot, prof. compozitor,
Klein Iacob, med. vet.
Kovats Ioan, f. adv.
Cucu Ioan, f. funcţ.
Lazar Constantin, preot,
Monţia Coriolan, preot,
Pop Andrei, f. preot,
Pop Vasile, notar,
Pop Octavian,
Papp Sever, pretor,
Pavel Constantin, notar,
Pereş Vasiliu, f. preot,
Pereni Alexandru, f. preot,
Pârvu Aurel, preot,
Pop Iuliu, preot,
Rosenthal Francisc, adv.
Roxin Teodor, advocat,
Schönberger Mor, f. medic,
Selagian Faust, pretor, adv.
Simu Aurel, preot,
Stan Nicolau, func.
Sabău Iosif,
Szakál Ioan, f. preot,
Szekely Eugen, preot,
Silaghi P. Paul, preot. prof. de religie,
Szucheviciu Alexandru,
Tămaş Silviu, preot-prof.
Todan Gregoriu, preot,
Todor P. Aurel, f. preot,
Trif T. Liviu, advocat,
Voştinar Paul, prof. preot, dir. de liceu,
Vuc Petru,

Erdös Mihail,
Gliţia Petru,
Sabău Vasiliu,

1905.

Andru Victor, adv. dir. gen. minist. justiţie,
Atnagia Antoniu, preot,
Buhaş Ioan, f. notar,
Capra Aurel, f. advocat,
Caţavei Petru, pretor.
Ciurdariu Victor, adv.
Codrean Ioan, preot,
Costina Eugen, f. adv.
Crişan George, adv. f. dep.
Doboşiu Mihai, preot,
Filip Victor, pretor, f. dep
Gall Gavril, notar,
Ghidiu Constantin,
Giurcoiu Ioan,
Hajdeu Ioan, notar,
Hotăran George, f. adv.
Ille Ambroziu, f. adv.
Juhas Nicolae, preot,
Lazar Alexandru, subprefect,
Mladin Virgil, medic,
Mosolygo Ilie, f. advocat,
Nistor Iosif, preot,
Pop Octavian,
Roşiu Ioan, preot, prof.
Stan Mihail, f. medic,
Terdic Vasiliu, preot,
Tiucra Patriciu, protopop,
Varga Ioan,
Varga Iustin,
Vajda Teofil,
Ancean Simeon, judecător,
Balota George, funcţ.
Groza George, preot,
Musta Virgil, preot,
Nagy Demetriu, farmacist,
Popescu A. Cornel.

1906.

Iunie

Andru Sever, adv. f. deput. şi prefect,
Ardelean Virgil,
Balea Aurel,
Blaga Eugen, notar,
Bolcaşiu Augustin, judecător,
Budo Ioan, notar,
Budiu Ioan, preot,
Burian Robert,
Czitrom Alexandru,
Deciu Emil, adv.
Fogaş Vasiliu, preot,
Gliga Vasiliu,
Horvath I. A. Andrei,
Iluţiu Aurel, preot,
Ionescu Iuliu, adv.
Kaffka Desideriu,
Kardos Elemer,
Landfrasz Iosif, funcţ.
Lupu Demetriu,
Marcu Victor,
Mihaly Aurel.
Olariu Vasiliu,
Pelle Augustin,
Petrinjel Ioan, protopop,
Petru Vince,
Pintea Vasiliu, preot,
Pop Dioniziu, adv.

SALA DE DESEMN, o o'ă de curs.

Spătar Aurel,
Sferlea George,
Soceneanţ Demetriu,
Stănescu Ioan,
Veliciu Emil, adv.
Voina Rusalin,
Boca Mihai preot,
Mureşan Patriciu,
Pop Andrei.

1906.

Septemvrie.

Horvath Ioan,
Iacob Ilarie,
Lupan Aurel,
Moga Ioan, func. C. F. R,
Pop Teodor, preot,
Petrovan Virgil,
Silaghi George,
Adamoviciu Aurel,
Ispas Ioan,
Olariu Vasile,
Petean Aurel, prof.
Popescu Adrian,
Popescu Alexandru, notar,
Todea Ioan,
Buna Ioan, f. adv.
Solyom-Fekete N.,
Porgia Ignatie, preot.

1907.

Balog Emeric, notar,
Birou Aurel, preot,
Bledea Vasiliu, adv. deput.
Budescu Ioan,
Bulz Virgil, preot,
Capra Iustin, f. adv.
Costa George, advocat,
Coza Emil, prof. dir. de liceu,
Cristea Nicodim, f. pref.
Cziple Alexa, prof.
Doboşi Ioan, preot,
German Petru, prof.
Groza Trăian, medic,
Ioviţia Andrei, preot,
Kardoş Eugen,
Klein Nicolau,
Kövari Demetriu,
Laza Gh. Romul, adv.
Lazar Gavril, medic,
Lorenţiu Iuliu,
Lupan Sabin,
Morariu Mihai,
Neagu Cornel, pretor,
Novacu Ioan,
Oprean Sabin, prof. acad. comer.
Pop Aladar, pretor,
Pinteru Trăian, f. adv.
Pop Vasile,
Ritter Iuliu, adv.
Seliştean Demetriu, preot,
Ştefanica Eliza, dir. de lic,
Stefea Sabin, preot, prof.
Sabău Augustin,
Trifa Iosif, preot,
Văcărescu Dionisiu,
Varga Carol, f. adv.
Vlaicu Ioan, preot,
Moga Victor,
Mureşianu Victor.
Molnar Eugen,
Kain Rudolf, notar,

Todea Ioan,
Blau Paul.

1908.

Anca Iustin, cons. de curt. apel,
Andrei Gerasim, preot,
Bacău Ioan, preot,
Bejan Ioan, dir. şcol. nor.
Bodea George,
Bohăţel Octavian,
Bocor Nicolau,
Bretan Alexandru, f. preot.
Buz Aurel, preot,
Caba Vasiliu, adv.
Câmpean Nicolau, preot,
Costa George,
Cionca Vasiliu,
Drecin Ioan,
Dunca Iuliu,
Fényes Paul, medic,
Frenţiu Terentiu, f. medic,
German Mihai, preot,
Geţa Ioan,
Iluţia Teodor, medic,
Kardoş Alexandru,
Kadar Alexandru, preot,
Leuca Iuliu,
Magyar Ioan, preot-prof.
Mangra Iosif,
Meda Valer, preot,
Mihailă Traian,
Moodi Vasiliu,
Nestor Ioan, medic,
Pop George,
Păşcuţiu Aurel, preot,
Pintea George, preot,
Pop Cornel, f. adv,
Popa Ioan,
Popoviciu Victor, prof.
Sima Cornel, prim. not. jud.
Tămaş George, medic,
Tătar Augustin, prof.
Vary Francisc, funcţ.
Barna Petru,
Iuga Laurenţiu, preot,
Chiorean Dioniziu,
Cioara Ioan, preot,
Jurca Ioan, pretor,
Mariş Vasiliu,
Miron Octavian, pretor.
Roman Traian, notar,

1909.

Armaş Vasiliu,
Berinde Victor,
Butean Iosif, f. medic,
Butean Cornel,
Câmpean Nicolae,
Cosma Vasiliu,
Czegledy Eugen,
Cziple Vasiliu, prof, preot,
Daminescu C. Ioan,
Dan Parten Salvator, advocat prefect,
Gheţie George,
Moga Victor,
Körner Ştefan,
Frater C. Dionisiu, funcţ.
Gera Alexandru, jud.-şef,
Gitta Aurel, preot,
Gramma Ioan,
Grünştein Samuil,
Ille Ion,

Juhasz Victor,
Kilner George, medic,
Levi Geza, farmacist,
Magier Aurelian, vic. epis. arhiereu,
Man Arthur, farmacist,
Mărcuşiu Iuliu preot,
Mihalca Alexandru, f. ing. sil.
Oprea Ioan, prof,
Pop George, preot,
Pavel Mihai, inginer,
Pop Ioan,
Popan Vasiliu, f. preot,
Radu Laurenţiu,
Sima Cornel, prim not. jud.
Silaghi Alexandru,
Teoran George, preot,
Toth Gavril, prof.
Vuşdea Const.
Borha Teodor, preot,
Filip Ioan, subpref.
Fitero George, judecător-şef,

1910.

Anca Sabin, prof.
Balea Trăian, veterinar,
Bar Teodor, f. funcţ. C. F. R.
Batori Zoltan, f. advocat,
Bojor Vasiliu,
Borza Ignatie, preot,
Burcuş Valer, f. preot,
Ciurdariu Eleonora, prof.
Cosma George, primar,
Dobrin Romul, medic,
Epure Ioan,
Fazekas Coloman, func.
Filip Aurel, medic,
Flueraş Nicolae, preot, prof. de teologie,
Ghiţiu Vasiliu, preot,
Golya Ioan, preot,
Hummer Oto, funcţ.
Iluţiu Emil,
Leipnik Alexandru, medic,
Magyar Victor, ing. silvic,
Marchiş Vasiliu, notar,
Mărcuş Ştefan, preot,
Mişca Teodor, preot,
Moldovan Ioan, notar,
Nemoian Petru, f. pref., adv.
Neş Teodor, dir. de liceu,
Nistor Mihai, preot,
Nistor Ioan, notar,
Olariu Cornel, medic,
Pop Valer,
Pop Victor, judecător,
Pelle Alexandru,
Popovici Ioan, f. medic,
Rugea Vasiliu, notar,
Selegean Vasiliu, prof. ing.
Silaghi Alexandru,
Sima Laurenţiu, preot,
Ştefanica George, pretor,
Ţieran Petru,
Vicaş Dioniziu,
Goron Sabin, preot,
Ille Ioan,
Mihaly Victor,
Pop Vasiliu,
Şora Melentie, preot,

1911.

Capra Romul adv.
Cioflan Ioan, preot,

Comşia Aurel, ing. silvic.
Cosma George,
Coza Aurel, dir. de liceu,
Dan Salvator, f. preot,
Dunca Vasiliu,
Filip Augustin, inginer,
Todor Trăian,
Kiss Carol, veterinar,
Lia Ioan,
Magier Cornel, preot, prot. on.
Medrea Vasiliu, preot,
Pop Antoniu, prof.
Păşcuţiu Sever, medic,
Pintea Valentin, preot,
Popoviciu Eugen,
Popoviciu Petru, func. de bancă,
Popoviciu Valer, pref. de pol.
Puşcaş Cornel,
Raica Teodor, dir. de bancă.
Sabău Silvestru, preot,
Sârbu Ilie,
Şuta Vasile, prof.
Terđic Alexandru, prof. preot,
Timiş Vasiliu,
Cociuban Ioan, preot,
Grosz Andrei, adv.
Iurescu Petru,
Sala Trăian, f. adv.
Badin Nicolae,
Văcărescu Alexandru, prop.

1912.

Anca Graţian, cons. de poliţ.
Andron Ioan, preot,
Baianţ Sebastin,
Balint Ioan, preot,
Bancoş Ioan, preot,
Barbul Gavril, preot,
Bitea Iustin, judecător,
Bochiş Victor, preot,
Bolboca Ioan, funcţionar,
Bucşa Augustin,
Ciul Mihail, preot,
Catone Ioan, protopop,
Damian Isac,
Fényes Akos, medic,
Filip Alexandru,
Gheţie Constantin,
Gyurich Petru, ing. silvic,
Heretz Miron, medic,
Hosszu Romul,
Hozan Ioan, medic,
Ignat Vasiliu, medic,
Ilea Vasile, medic, dir.
Ilniczky Eugen, preot,
Iancsik Petru, preot,
Chiş Cornel, pretor,
Lobonţiu Emil, prof. f. deputat şi prefect,
Man Cornel, farmacist,
Marchişiu Vasile, preot, secretar dom. episcopesc,
Marian Cornel, preot,
Mihalescu Savu, medic,
Mihaly George,
Morariu George,
Moşoi Ştefan,
Mosolygo Simeon,
Nodis Victor, preot,
Ossian Augustin, prof.
Petricoane Trăian, pretor,
Peter Gavril, funcţ.
Pintea Romul, notar,

Pop Iosif,
Pop Ioan,
Rusu George,
Sirca Alexandru, f. preot,
Sabău Augustin,
Săbău Samuil, pretor,
Seleş Augustin,
Teuşan Ioan, prof. preot,
Tincu Felician,
Tismonariu Pavel, funcţ.
Tocaciu Ioan, pretor,
Văgălău George,

1913.

Berinde Alexa,
Borlan Amos Victor, adv.
Câmpean Augustin, prof.
Cordoş Demetriu, func. de bancă,
Cosma L. Gavril, medic,
Creţiu Ioan, căpitan,
Crişan Cornel, medic,
Elleneş Gavril, f. funcţ.
Gherman Ioan, profesor,
Ghergariu Victor, preot,
Givulescu Cornel, prof.
Ille Ioan, advocat,
Iana Dioniziu, prof.
Jozsa Sinesiu, f. preot,
Kavasi Juliu, prof.
Kiss Teodor,
Kisvasi Geor., dir. de fabrică,
Lazin Andrei, func. de bancă,
Micu Vasiliu,
Nistor Demetriu, f. preot,
Olariu Alexa preot,
Ohea Vasiliu,
Oraviţan Ioan, preot,
Pătcaş Teodor, prof. preot militar,
Petreaşcu Gregoriu,
Pop Simeon, advocat,
Radu Vasiliu,
Roşu Cornel, medic,
Sarca Ioan, notar,
Selişteanu Vasiliu, f. notar,
Şerban Honoriu, funcţionar,
Sfura George,
Stanca Teodor, medic,
Ştefan Eusebiu, f. medic,
Ştefan Mircea, farmacist,
Ştefan Cornel, f. preot-prot.
Szirmai Geza,
Tordai Gregoriu.

1914.

Ardelean Nicolae, preot,
Capâlna Gherasim, preot,
Chidioşan Gheorghe, medic,
Ciuca I. I. Felician, ofiţer,
Cosma Nerva Traian, adv. dir. de bancă,
Fersigan Romul, adv.
Golumba Sava, profesor,
Golumba Traian, preot,
Grosz Mor funcţionar,
Frugina Alexandru, preot,
Haica Ioan, maior,
Hălmăgean Demetriu, preot,
Ille Andrei, f. preot,
Iluţiu Ambroziu, preot, prof.
Cozma Maria, farmacistă,
Ladea Toma,

Maior Augustin, medic,
Marina Ioan, preot,
Mochnaci Mihail, medic,
Mois Gregoriu,
Mornalia Teodor, preot,
Nagy Teodor, prof.
Nicora Adalbert,
Papp Cornel, f. adv.
Pop Octavean, f. notar,
Parascan Cornel,
Popoviciu Sim. medic,
Popoviciu Valer, medic,
Radeş O. Sextil, advocat,
Riţiu Gregoriu, preot, prof.
Rusu Romul farmacist,
Serac George, preot,
Silaghi Iosif, prof. dir. şcol. comercială,
Taloş Augustin, preot,
Tămaş Trăian, preot, prof.
Cioara Aurora, prof. funcţ. la Bibl. univ. Cluj,
Vuia Cornel Sever, preot,
Chidioşan Antoniu, adv.
Druga Ioan,

1915.

April

Chiş Nicolau,
Cişmaş Liciniu,
Fântânar Alexandru, adv.
Geran Ioan,
Horga Alexandru,
Maliţia Paul, adv.
Miclean Ilie, secret. de prefectură,
Miclean Demetriu,
Morariu Valer,
Papp Cornel,
Rusu Ioan,
Venter Gheorghe,
Capâlna Silviu,

1915.

Iunie

Borca Michail,
Ciuca Eugen,
Cristea Iulian,
Cucu Ioan,
Dejeu Aurel, judecător,
Ghergar Leontin, dir. de lic.
Kavasi Cornel, preot,
Kéri Liviu, notar,
Mihai Valer, adv.
Mureşianu Alex. inginer,
Neşiu Bibiana, prof. şcolaă normală,
Oance Rusalin,
Ötvös Irma,
Pataky Geza, prof. de teologie.
Raţiu Alexandru,
Schwimmer Nicolau, propr.
Sirca Cornel,
Süssman Blanca, profesoară,
Tămaş Atanasiu,
Târziu Eugen, adv.
Toth Ludovic, prof. de teol.
Zsigmond Tiberiu, funcţ.

1916.

Mai

Hubic Ciprian,
Kohn Francisc, med. dentist,
Hora Vasiliu,

Cosma Ştefan, judecător,
Mukenhaupt Iosif, advocat,
Pop Alexandru, adv.
Pop S. Vasiliu,
Saluszinsky Bela,
Schönczveig Armin, medic,
Muţiu Vladimir, pretor,

1916.
Iunie

Anca N. Corneliu, cons. polit.
Baruţia Petru, locotenent,
Bitea Aurel, adv.
Boc George,
Bodea Lazar, ofiţer,
Botta Octavian, ofiţer,
Burcuş Trăian, adv.
Buta Paul, prof.
Ciupa Lazar, medic,
Crăznic Arcadiu, adv.
Crişan George,
Cucuta Ioan, notar,
Doboşi Andrei, adv.
Feier Mircea Petru,
Gitta Cornel, preot,
Grama Victor,
Kerezsi Vasiliu, funcţ.
Micu Desideriu,
Olteanu Octavean,
Opriş Ioan, notar,
Orha George,
Plotuna Valer,
Poynar Coloman, adv.
Pop Demetriu,
Quai Ioan, adv.
Radu Iuliu, adv.
Schönzweig Iacob,
Sirban Ioan,
Stiop Petru, preot,
Terdic Francisc, ing. silvic,
Todan Coriolan, căpitan,
Vladar Iuliu, farmacist.

1916.
Iunie

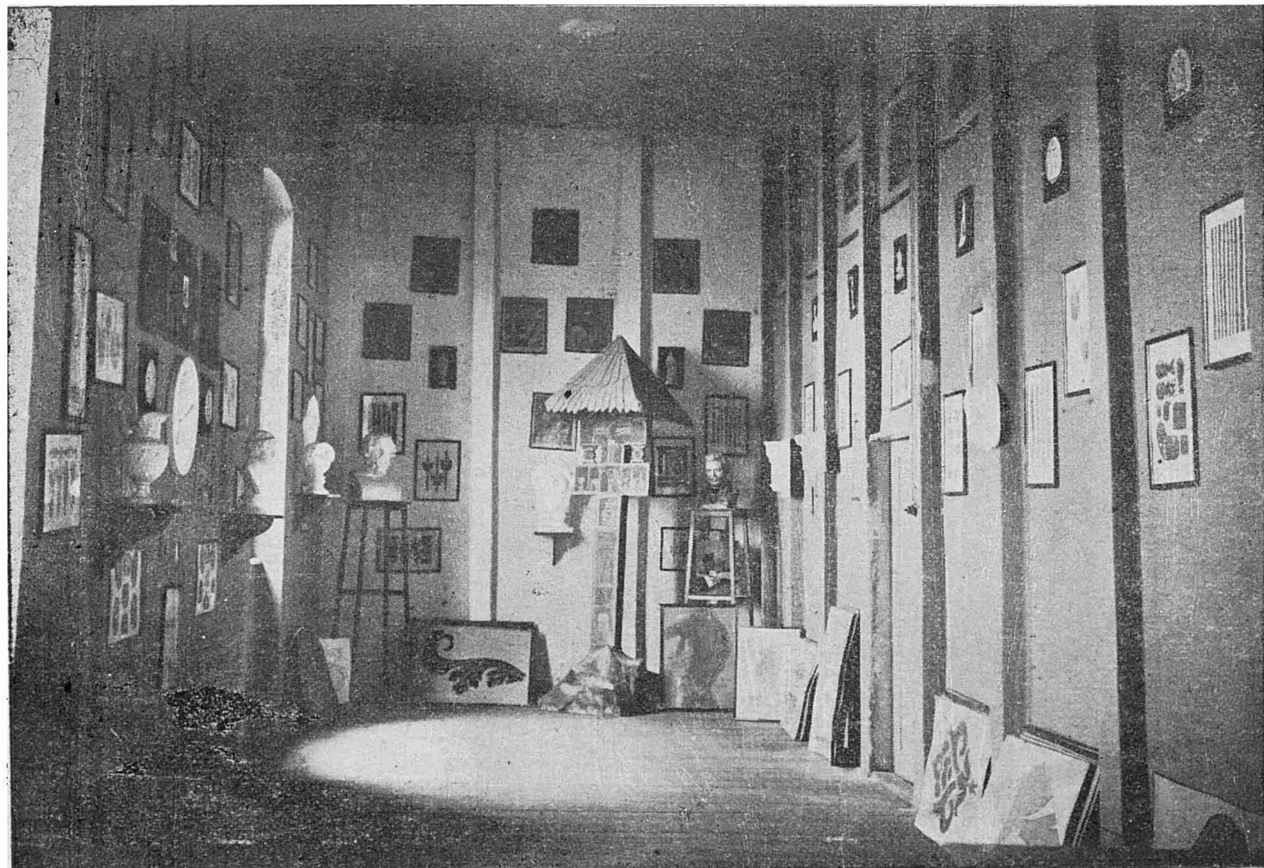
Buha George, notar,
Fülep Pompei,
Goina Teodor, farm. asistent,
Goldiş Mihai, preot,
Kováts V. Andrei,
Mihoc Nicolae, preot,
Schvimmer Vasiliu, medic,
Süssman Rezső, medic,
Văcărescu Mihail, prof.
Venter Aurel,
Doroş Nicolau,
Todea Ioan.

1917.
Ianuar

Supuran Victor, notar jud.

1917.
Martie

Bota Ioan,
Ciortea Marin, inginer,
Cosma George,
Crâsnic Eugen, adv.
Fülep Gavril,
Gitta Emil, preot,
Guttman Emil,
Cozma Edmund, comis. pol.
Orosz Sever, notar jud. adv.
Pop Romul, adv.
Popa George, adv.

SALA DE DESEMN: muzèul art'stic.

1917.
Aprilie

Bejan Romul,
Burian Silviu,
Carţiş Graţian, medic, vet.
Dobossy Iuliu, prof.
Dobrei Cornel, adv.
Duma Petru, funcţ.
Fülep Ioan,
Groze Anastasiu,
Gyurich Zoltan, notar,
Man Mihai,
Lascu Aurel, adv.
Macarie Virgil, notar,
Nap Vasiliu,
Popa Valer, notar,
Teuşanu Octav,
Toduţ Iuliu,
Tomoiaga Andrian, preot,

1917.
Mai

Bolcaş Paşcu, preot,
Bottyan Emeric,
Butta Ioan.
Dăianu Ioachim, secretar de leg.
Dragomir Leonida, adv.
Eisler Andrei,
Kupfer Mişca,
Moldovanu Maria, medic,
Nistor Alexandru, notar,
Pereni Emanuel,
Stan Vasiliu,
Jurca Valer, pretor.
Popa Teodor.

1917.
Iunie

Molnar Coloman.

1917.
Decemvrie

Carţiş Eugen,

1918.
Martie

Cristian Ilarie, şef de poliţie,
Hubic Leo, advocat,
Mureşan Liviu, med. militar,
Salusinsky Eugen, medic,

1918.
Aprilie

Balog George, notar,
Barna Demetriu,
Bogdan Valer, medic,
Chiffa Victor,
Cosma Ioan,
Taur Demetriu, adv,
Gimon Romul, adv.
Govor Mihail,
Guttman Micsa,
Iancu Liviu, adv.
Kàvásy Iosif, prof.
Mureşan Alexandu, ing.
Pop Eugen, judecător,
Pop Coriolan, preot,
Radu Valer, adv.
Rehon Carol, f. farmacist,
Rényi Tiberiu, farmacist,
Siclovan Simeon, prof. teol.
Simonfi S. Vasiliu,
Şuta Ioan, notar,
Sabău Gavril,
Weisz Ignat,

1918.
Mai

Isac Isac, notar,

Tolanu Isaia, ziarist, prof.,
Szatmary Augustin, medic,

1918.
Iunie

Borlan Emil, adv.
Cadar Mihail, notar,
Dragomir Virgil, funcț. de bancă.

Gheran Ioan, ing. silvic,
Moga Ioan, notar,
Surani Iuliu, preot,
Jepure Joan,

Prof. SIGISMUND PAP de Somcuta-Mare.
(V. pag. 143).

Programa analitică pentru predarea l. *și a lit. române în perioada III. 1888—1918.*

Cl. I. — 3 ore, manual: Gramatica limbii române pentru cl. I. II. de *Nicolae Bogdan*; Carte de cetire pentru cl. I. II. de *Virgil Onițiu.*

Cl. II. — 3 ore Repețirea materiei din cl. I.; acelaș manual și legendar.

Cl. III. — 2 ore pe săptămână, acelaș manual și aceeaș carte de cetire, material: tratarea mai detailată a morfologiei și a sintaxei române.

Cl. IV. — 2 ore pe săptămână, manual: Manual de stilistică de *I. F. Negruțiu*. Carte de cetire de *Virgil Onițiu*. — Brașov. 1895.

Cl. V. — 2 ore pe săptămână; manual: Retorică și cartea de cetire de Dr. Grigore Pletosu, I. Gheție, 1909.

Cl. VI. — 2 ore, manual: Poetică și legendar poetic de Dr. I. Ratiu — Al. Ciura. Blaj. 1911.

Cl. VII. — 2 ore; manual: Elemente de istoria literaturii române de E. Hodoș, Caransebeș. 1908. Literatura veche.

Cl. VIII. — 2 ore, manual: Elemente de istoria literaturii rom. de E. Hodoș, literatura veacului XIX. Toate aceste manuale aveau să fie și au fost aprobate de ministerul instrucțiunii.

XVI.

Revoluţia din 1918--19. In ţara noastră. Episcopul Valeriu Traian Frenţiu. Noul regim al internatelor. Noui înzestrări. Mai departe în slujba neamului.

Dela 1 Dec. 1918, — dela proclamarea unirii Ardealului cu ţara-mamă, — până la 19 şi 20 April 1919, când trupele regale române întrară în Bihor, Beiuş şi Oradea-Mare, viaţa publică, românească din aceste părţi, în urma opririi armatelor pe linia *Ciucea-Zam.*, trece prin ororile şi atrocităţile bine cunoscute ale celor două regimuri din Ungaria.

Din 31 Oct. 1918, până la 19 Mart. 1919 am stat subt guvernul republican, iar dela data din urmă până la 20 April 1919 subt regimul bolşevismului maghiar.

Toată viaţa românească din sudul Bihării în vremea aceasta s'a grupat în jurul liceului şi al intelectualilor români din Beiuş.

Profesorii, umăr la umăr cu intelectualii şi conducătorii politicei locale româneşti din loc, iau parte la toate mişcările şi acţiunile de pregătire şi organizare a populaţiei în vederea marelui act al desrobirii şi întregirii neamului.

La 1 Dec. 1918 în sala de gimnastică a liceului de băieţi, s'a ţinut marea întrunire a intelectualilor şi a populaţiei din loc şi provincie, în care scrietorul acestor rânduri a explicat actul istoric dela Alba-Iulia şi nouile principii de pace şi auto-determinaţiune ale preşedintelui W. Wilson.

Nu e de mirare, dacă după fatala oprire a oştirilor române de a întra în Bihor şi părţile nordice ale Transilvaniei, vreme de aproape patru luni, — dela sfârşitul lui Decembre 1918 până la 20 April 1919, — toată teroarea trupelor republicane, mai bine, săcueşti, se deslănţuie cu deosebire asupra intelectualilor români din Beiuş.

Sate arse şi prădate, zeci de săteni omorîţi — Seghişte, Băiţa, Lunca, intelectuali asasinaţi, *N. Palcuţiu*, (Finiş), *Nicolae Bogdan*, (Vaşcău,) şi pe urmă martirizarea canibalică a conducătorului vieţii româneşti din Beiuş, *Dr. Ioan Ciordaş* şi a tinerului avocat, *Dr. Nicolae Bolcaş*, mărturisesc lumii româneşti de azi şi din toate vremile despre credinţa şi tăria Românilor nostri din acest vechiu centru cultural.

Aci era de un veac fortăreaţa cea mai de vest a conştiinţei şi ideilor naţionale.

Cartierul general al Săcuilor îndată după năruirea Monarhiei fu plasat în palatul episcopesc de aici şi în liceu.

Ordinea, disciplina, instrucţiunea, starea sufletească a profesorilor, toţi membri, unii funcţionari ai Consiliului Naţional Român din loc, urmăriţi acuma la tot pasul, se învolburează zi cu zi.

Zgomotul, cântecele-urlete şi goarnele soldaţi-

lor plasaţi în sala de gimnastică, de desemn şi în salele şcoalei primare din zidul liceului, transporturile, încărcările şi descărcările de muniţii, încăpute pe mâinile unor oameni zilnic în stare de ebrietate, ne creaseră un adevărat iad pământesc.

Clădirile de pe urma acestor stări n'au prea suferit; cu atât mai mult însă interiorul, îndeosebi sala de desemn şi aparatele de gimnastică.

Instrucţiunea tot timpul a decurs în senzul Decretului din 23 Nov. 1918 al episcopului *Radu*.

După preluarea imperiului de către bolşevici în noaptea de 19 Mart. 1919, la câteva zile sovietul din loc, prin comisarul instrucţiunii, a impus direcţiunii scoaterea religiunii din institut şi înlocuirea acesteia cu catehismul *Bucharin*.

Directorul în faţa puterii inarmate a luat la cunoştinţă ordinul, dar nu l-a executat. Şi cum bolşevicii în zoala pregătirilor de front şi în fricţiunile cu trupele săcueşti remase încă tot republicane, nu prea aveau timp de a controla, noi cu ultima prudenţă şi energie am susţinut aceasta singură insulă pe atunci a credinţei şi a graiului românesc.

Tot în vederea atrocităţilor, despre cari veniau ştiri din toate părţile, n'am concediat elevii de sărbătorile sf. Paşti, ci ca cloşca puii, i-am dosit pe toţi prin internate şi i-am păzit ca lumina ochilor în vederea furtunii ce se apropia.

Şi niciodată nu ni-s'a părut mai mare şi mai sfânt rostul acestor şcoli şi internate şi mai nepieritoare opera marilor episcopi şi filantropi, ca în aceste zile de neînchipuite încercări şi suferinţe. Şi nici aspect mai emoţionant şi sublim nu ni-s'a dat

să mai vedem ca în după amiaza zilei de 19 April 1919 *Sâmbăta-Morților*, — în clipele când armata română, după lupte crâncene la Dealul-Mare și Vașcău, apoi în valea de sus a Crișului-Negru, Murenii-micii-Sudrigiu și Drăgănești, și-a făcut glorioasa întrare între zidurile vechiului oraș de școli, care e Beiușul. Norod al satelor din împrejurime, orășeni, intelectuali, preoțimea, sute de elevi și eleve cu flori, corpul profesoral în frunte cu un director albit de zile și orori, în bătaia soarelui tiner de primăvară așteptau apropierea trupelor române. Prin glasul oprit de lacrimi al directorului Ștefanică, bătrânul visător ce-și vedea visul cu ochii, am salutat de bun sosit pe comandantul din fruntea armatei, col. Rasoviceanu.

Ziua următoare armata română dinspre Ciucea întră și în Oradea-Mare și a doua zi în palatul episcopului *Radu*, în numele Regelui Ferdinand I. comandanții trupelor de vest au înstăpânit pentru vecie *imperiul românesc* și peste Bihor.

Urmează organizarea în noul spirit al învățământului din Bihor. Marele român și patriot care a fost episcopul *Radu*, vine de urgență într'ajutorul operei de organizare a școlilor românești. In lipsa de oameni a *Consiliului Dirigent* pune la îndemâna acestuia o samă din puterile didactice dela școlile din Beiuș. Inspectorul-șef al învățământului secundar, regiunea Oradea-Mare, directorii pentru liceele din *Tg. Mureș*, *Baia-Mare*, *Șimleu*, *Orade*, *Salonta*, plecară toți din rândurile profesorilor din Beiuș.

In urma acestei sustrageri, cei rămaşi, deşi surmenaţi, munceau cu zel şi încredere în ziua de mâine, numai ca să putem face faţă greutăţilor ce le întimpinam cu preluarea şcolilor secundare din Ardeal.

Am întrodus, cei dintâi, programa analitică a Consiliului Dirigent şi pe urmă cea a Ministerului instrucţiunii de la Bucureşti, cu adausul că limba elină la liceul nostru se predă şi azi în cl. VII. VIII.

Anul şcolar viitor, 1919/20 episcopul Radu, în locul celor plecaţi, cheamă câţiva preoţi mai tineri şi absolvenţi de teologie şi în vederea catedrelor vacante îi pregăteşte de urgenţă la cursurile de vară dela universitatea din Cluj.

Incă anul viitor, 1922, întrarăm în normal. Numărul elevilor creşte an de an şi niciodată aceste şcoli n'au fost mai cercetate şi munca lor mai apreciată ca tocmai în zilele noastre, deşi aproape fiecare ţinut şi judeţ îşi are liceul.

Guvernele ce s'au perindat dela Cons. Dirigent încoace totdeauna au apreciat mult trecutul şi rostul mai înalt aici la graniţe al acestor şcoli şi prin sume globale dela început au asigurat bunul mers al acestora.

Intr'astfel de împrejurări, la un an şi jumătate dela moartea tragică a episcopului *Radu*, la 3 Mai 1922, eparhia română unită a Orăzii-Mari primeşte un nou titular în persoana I. P. S. Părintelui Dr. Valeriu Traian Frenţiu, pân'aici episcop al Lugoşului.

In scaunul acestei istorice eparhii fu ridicat omul indicat printr'un trecut de muncă, virtuţi preoteşti şi adâncă înţelegere pentru multele şi marile probleme şcolare şi culturale ce-l aşteptau în noua demnitate a nouilor vremuri.

CORPUL PROFESORAL LA 1923.

In istorica reşedinţă seniorală de pe malul Crişului-Repede I. P. S. aduce o adâncă cultură sufletească, blândeţa şi solicitudinea bunului păstor, distinse pregătiri teologice şi în aceeaş vreme un nesmintit interes pentru vechile aşezăminte culturale ale acestei eparhii.

Şi vreme de cinci ani stăruie, — deşi cu mari greutăţi depe urma reformei agrare, — ca să susţie şi desvolte mai departe aceste şcoli, — mândra succesiune a glorioşilor înaintaşi, *Vulcan, Erdeli, Pavel, şi Radu.* Călăuzit de acest gând cu începerea anului şcolar 1923 4 încredinţează conducerea internatului de fete surorilor din ordinul *Notre Dame.* Acest ordin a fost intemeiat la 1833 de către *Maria Teresa Gerardinger.* E o ramificaţie a ordinului francez, *Notre Dame,* infiinţat pe la începutul veacului XIXde *Saint Pierre de Fourier* şi adaptat spiritului şi trebuinţelor germane.

Superioratul general al ordinului stă la *München,* în Bavaria. Aceste călugăriţe sunt răspândite în Europa şi America. Casa centrală, provincială, pentru România e la Timişoara. Misiunea ordinului este educaţia şi instrucţia fetiţelor. Mănăstirea dela Beiuş e condusă de sora stariţă, *Ştefania Şorbanu* ; surorile de aici sunt romànce, trecute la ritul oriental.

Anul următor, 1924 5 chiamă pentru internatul *Pavelean* de băieţi din Beiuş ordinul călugărilor francezi al Asomptioniştilor, *l'odie des Assomptionnistes, Augustines de l'Assomption,* it. *Augustiniani de l'Assomptione*— şi în mâna lor expertă şi probată pune soarta şi educaţia elevilor din acest

institut eparhial în continuă desvoltare[1]). In aceeaş vreme şi gospodăria internatului trece în mâinile harnice ale surorilor: *Oblates de l'Assomption.*

Tot anul acesta printr'un schimb cu una din casele *Fondului subsidıar Pavelean* înzestrează liceul de fete cu o clădire, curte şi intravilan din nemijlocita apropiere, cu gândul ca pe acest loc să înalţe, ca mâine, un nou zid pentru acest liceu.

Anul 1926 tot pentru trebuinţele liceului de fete ridică în curtea acestuia o nouă sală de gimnastică cu o cheltuială de jumătate milion de Lei.

Anul 1927, după multe tratative, reuşeşte ca colegiile profesorale ale celor două licee diecezane să fie trecute şi incadrate în bugetul statului şi până la fixarea definitivă a raporturilor dintre acesta şi episcopie.

Din austeritatea şi cucernicia unei vieţi particulare, activitatea I. P. S. se desprinde tot

1. Ordinul P. P. *Augustiniani Asumptionişti* este înfiinţat la 1850, în oraşul *Nimes*, patria lui Guizot, în capitala departamentului *Gard* (Franţa) de către vicarul general al episcopiei de aici, P. *D'Alzon.*

Astăzi acest ordin cuprinde patru provincii, trei vicariate, 195, de case şi 720 de membri. Din acestia 450 sunt preoţi, — între cari 24 sunt de rit bizantin; 5 de rit grecesc. 9 de cel slav, *iar 10 de rit oriental românesc.*

Are 3 noviţiate — *Belgia*, Franţa şi România—Beiuş, acesta din urmă de rit răsăritean-românesc, cu 80 noviţii; 2 case de studii,; una la Roma, iar alta pe lângă celebra universitate din *Louvain.*

Candidaţii şi părinţii cari urmează să se specializeze în ştiinţele bizantine, sunt trimişi la Institutul inaltelor studii bizantine, *institut des hautes études byzantines* din Constantinopol.

Misiunea ordinului este 1. *Instrucţia,* 2. *Pastoraţia,* 3. *Pelerinaje, şi* 4. *Presa cea bună : cea mai mare casă de editură din lume este proprietatea acestui ordin. Aceasta este La bonne presse din Paris* care scoate 20 de reviste lunare, o sumedenie de ziare, între care şi marele cotidian, *La Croix,* şi pe urmă *L'union des Eglises.*

mai luminoasă şi se conturează în fapte şi îndemnuri de o adâncă importanţă morală şi naţională.

Solicitudinea şi jertfele Inaltului Patron pentru prosperitatea şi desvoltarea şcolilor din Beiuş îndatoresc şi pân'aci cultura românească şi la începutul unei păstoriri în noua eparhie, pe care o dorim în lungime de ani spre sfârşirea multor fapte mărețe, ne îndrituesc la multe nădejdi.

In scurgerea unui veac întreg o bună parte din Ţara Românească de azi, mai bine, din ţinuturile răvăşite subt stăpâniri străine până ieri, sunt trezite la conştiinţă şi luminate de focul dragostei de neam şi de jertfele pentru cartea şi cultura românească ale episcopilor români uniţi dela Oradea-Mare.

„Acesti episcopi, înfiinţând dincolo de Carpaţii Apuseni şcoli româneşti, au creat centre de viaţă culturală românească, unde ea se păruse stinsă cu desăvârşire şi au chemat astfel poporaţiunea românească a satelor la viaţă culturală şi naţională.

Acest ordin a dat civilizaţiei şi ştiinţei moderne o samă de bărbaţi celebri, cum sunt intr'alţii: P. *D'Alzon* intemeitorul ordinului precum şi al congregaţiilor: *Dames de l'Assomption*, pentru aristrocaţia franceză şi *Oblates de l'Assomption. P.* Picard intemeitorul operelor de pelerinaj şi al congregaţiei contemplative: Orantes.' *P. Pernet*, intemeitorul celebrei congregaţii, *Petites soeurs de l'Assomption. P. Bailly* intemeitorul B*unel prese.* Mgr. *Louis* Petit, fost episcop la Atena, mare bizantinist, fondatorul revistei *Echos d'Orient*, continuator al colecţiei *Acta consiliorum* alui Mansi. P. *Severien Salaville* director al institutului *Des hautes études byzantines* din Constantinopol. PP. Raymond *Ianin, Venance Grumel, David Lathoud* renumiţi bizantinişti; publicişti: P. P. *Merklen, Franc, Boudouy,* Mgr. Pie*Neveu* episcop la Moscova. P. *Staub* s. c. l.

Ordul e răspândit in *Franţa, Belgia, Anglia, Holanda, Elveţia, Italia, Spania, Jugoslavia, România, Bulgaria, Rusia, Grecia,* Palestina, *Canada, Statele-Unite, Chile* şi *Argentinia.* Superiorul Casei din Beiuş este P. L. Barral.

Seminarul lui Dărăbant dela 1792 şi mai ales liceul, înfiinţat la 1828 de Samuil Vulcan la Beiuş, împreună cu celelalte şcoli adăugate de episcopul Mihail Pavel, cari au dat acelui mic orăşel de subt munte caracterul pe care îl avea Blajul în mijlocul românimii din Ardeal, sunt tot atâtea isvoare de lumină şi de întărire pentru conştiinţa naţională românească pentru toţi românii, fără deosebiri confesionale," observă d. I. Bianu[2]).

Aceşti chiriarhi au făcut din Beiuşul calvinismului şi al marilor seniori străini de altădată, Beiuşul şcoalelor româneşti din suta XIX şi ca atare unul din puţinele şi vechile noastre centre culturale şi naţionale în Ardealul altor vremuri.

Opera lor contează în istoria integrală a culturii naţionale româneşti.

De aceea am aprins cu modeste puteri o modestă făclie de pomenire a acestei munci pentru ziua praznicului centenar al istoricilor şcoli.

In tot ceeace am relevat şi reliefat am fost condus de gândul, ca prin cunoaşterea exactă şi obiectivă a trecutului, să întăresc conştiinţa şi mândria prezentului şi credinţa în viitorul neamului şi a culturii româneşti.

Superiorul general de azi al acestui ordin, P. *Gervais Quenard,* făcând parte din misiunea medicilor Crucei Roşii franceze, a contribuit mult la întreţinerea spitalelor dela Iaşi şi Bucureşti ale armatei române. Şi pentru serviciile prestate în decurs de trei ani, în în care vreme a fost şi colaboratorul regretatului academician francez *Robert de Flers* în acţiunea pentru România, a fost decorat de Regele Ferdinand I. fiind foarte apreciat şi din partea înaltelor cercuri româneşti.

2, Biblioteca oraşelor noastre. N. Firu, Oradea-Mare. 1926, p. 64.

Istoria acestor şcoli, — pagini pline când de sbuciumări când de lumină,— ne desvăleşte o bună parte, pe cât de emoţionantă, pe atât şi de instructivă din trudele Ardealului pentru cartea românească în veacul XIX.

*

Şi acum de încheiere două vorbe să mai vorbim.

Cunoscut lucru este indeobşte, că eroi şi proroci postumi au fost pretutindenea şi în toate vremurile şi se mai pot ridica si în zilele noastre, cari umblând după noduri în papura trecutului, caută să judece oameni şi fapte, de altădată, prin prisma zilelor slobode de azi, ori dintru'un punct de vedere prea idealist, dacă nu necontrolat chiar.

E bine se ştie însă că istoria acţionează prin ideile şi oamenii vremurilor ce se succed.

Discerne tempora et concordabunt iura!

Istoria în definitiv e politica trecutului, precum şi viaţa noastră de azi, cu fricţiunile ei puţin ademenitoare, ca mâine va fi istorie pentru viitor.

Şi viaţa aceasta, cu surprizele ei de aproape fiecare zi, ne cărmueşte, n'o cârmuim noi, eroi mărunţi şi fără nume.

Puţini, foarte, sunt acei trimişi de sus cari zăresc zorile mai de grabă de cât alţii şi pot îndrepta vremurile ori viaţa unui popor.

De aceea, ca *sine ira et studio*, să putem descifra ţesetura trecutului, trebue să fim bine inarmaţi şi să avem simţul obiectivităţii întru fixarea realităţii şi a aparenţelor ce seduc şi de multeori zăpăcesc chiar.

S'au făcut nu odată vorbe în presă, în unele amintiri de călătorie şi pe ici, pe colea, că profesorii dela Beiuş trăiesc cam retraşi, că n'ar fi fost indeajuns de sgomotoşi în mişcările noastre româneşti din trecut şi că unii s'ar fi eschivat chiar dela acestea.

In chipul acesta mulţi s'au trezit cu vorbe la spate şi cu bănueli în faţă.

Ţin să constat, precum ca să se ştie, că şcoalele acestea, aşezate aici, la hotarele etnicului românesc şi în calea tuturor răutăţilor, — cum zice cronicarul, — au fost, dela înfiinţarea lor şi până la întregirea neamului, o grindă prea iritantă în ochii stăpânitorilor de ieri.

Indeosebi dela slăbirea şi căderea absolutismului austriac.

In măsura în care se întăria reacţiunea maghiară, episcopii Orăzii, patroni ai acestor şcoli, aveau tot mai mult de furcă cu guvernele ungureşti pentru amestecul profesorilor în mişcările noastre politice ale anilor dinainte şi de după Dualism. — Cea dintâi surpriză ce ne-a adus noua eră, fu suprimarea ajutorului din vremea austriecilor şi un sistem de poliţie secretă şcolară care, cum am văzut începu prin a nimici mai întâi, liceele Slovacilor din Ungaria de nord.

După acestea erau să urmeze ale noastre.

Cine citeşte cu băgare de samă seria profesorilor din perioada II. şi cu deosebire viaţa şi sbuciumul celora dela Dualism, 1867|8—1888 9, involuntar îşi pune întrebarea: cum se face, ca într'un interval de abia un sfert de veac, la acest liceu s'au

perindat peste 50 cincizăci de profesori. Şi cum se mai face, că tocmai oameni binepregătiţi, cum erau *I. Iuţiu, M. Bandiciu, I. Selagianu, Gh. Marchişiu, Ignaţiu Săbău, S. P. Deseanu, G. Lazar de Purcăreţi* scl. după 5—10 ani de activitate şcolară plecară care încotro; unii la parohie, alţii la alte cariere.

Adevăratele dedesupturi ale acestor prea dese primeniri ale colegiului profesoral erau de natură politică. După fiecare alegere generală, dela acest liceu plecau câte 4—5 profesori deochiaţi de guvern, iar institutul se pomenia urmărit şi primejduit. Şi începeau recriminările. Guvernul isbia în episcopie, iar episcopia îşi făcea socoteală cu profesorii.

Incă anii dinainte de şaizăcişişapte, episcopia avertizează corpul profesoral că *„a fi profesor la acest gimnaz (*din Beiuş) *nu e destul numai zelul naţional şi virtutea naţională, că acestea se recere dela toţi asemenea, fără sunt de lipsă şi calităţi de circumstanţă, cu atât mai vârtos că şi guvernul diecezan neobosit şi nebucinând lucrează pentru mulţirea inteligenţei şi pentru cultivarea naţională“* [3]).

Am amintit de legile şcolare din 1879 şi 1883. Contra acestora actionează episcopul Pavel. Ultimul deceniu din suta trecută aceste şcoli, lărgite şi provăzute cu toate colecţiile şi instalaţiunile necesare, întreceau chiar şi pe cele ale statului.

Urmează, că în punctul acesta acuma nu mai puteam fi atăcaţi.

---

3) *I. Mureşanu:* Foaia pentru Minte, Inimă şi Lit. Braşov. 1861. no. 36 pag. 285.

Şi atunci începe vânătoarea după membri singuratici ai colegiului profesoral pe chestia patriotismului.

Ajungea o acuzaţie vagă pe tema aceasta din partea vreunui zapciu şi nu te spălau toate apele celor trei Crişuri.

Câteva Crâmpee.

Toată lumea ştia şi ştiau şi autorităţile, fiind un secret public, că adevăratul autor moral al inscenării cu steagul dela 1888, a fost nepoata episcopului Iosif Pop-Selagianu-Papp Szilagyi, soţia protopopului român-unit al Beiuşului, o româncă foarte vrednică. Decât, n'avea să se amestece în treburile liceului. Toată lumea era convinsă, că directorul *Mihuţiu* şi cei trei profesori sunt oameni cu mult mai prudenţi şi mai căliţi în viaţă, decât să se dedee la un gest atât de riscant şi primejdios pentru aceste şcoli. Şi totuş cu orice preţ ancheta şi verdictul cu toate urmările lor isbiră în liceu.

Anii dinainte de răsboiu episcopul Radu reuşeşte să aducă la Beiuş o pleiadă de profesori tineri, plini de dorul şi râvna de a munci şi în viaţa socială românească. Şi episcopul ţinea mult la noi.

Incepurăm şi noi o leacă de mişcare în jurul unor reculegeri de carater pur cultural, cum erau: înfiinţarea unei reuniuni de cântări, de teatru, aranjarea prelegerilor publice pentru orăşeni şi la sate în cadrele Astrei s. c. l.

O mână nevăzută, dar neagră şi scelerată, ne urmăria la tot pasul.

Intr'o bună dimineaţă episcopul Radu mă citează de urgenţă, ad *audiendum verbum*.

După o introducere cam suspectă, scoate din saltar un plic mare, mă chiamă mai aproape şi mă întreabă:

— Cunoşti ziarul acesta. Era Tribuna dela Arad.

— Cunosc.

— Cunoşti articolul acesta.

— Cunosc.

— Cine l-a scris.

— Eu.

— Dar cine l-a subliniat cu roşu.

— Nu ştiu.

— Vezi, rândurile acestea sunt evidenţiate în ministerul de interne, secţia presei. Am şi pe acolo pe cineva şi iată ce-mi scrie.....

— Cunoşti D-ta lumea şi atmosfera în care trăim noi astăzi.

— Cunosc.

— Ba n'o cunoşti. Odată, mi-se pare, ţi-am mai spus ceva în privinţa aceasta.

— Da, mi-aduc aminte.

— D'apoi acum să hotărîm, cine face politica acestei dieceze: eu ori frăţia ta.

— Excelenţa voastră.

Urmă o sguduitoare lecţie şi o plastică expunere de sinteză asupra situaţiunii noastre şi a şcoalelor din Beiuş.

Vine expoziţia dela Bucureşti. Plecarăm şi noi cu hârtiile în ordine, cum plecară şi alţi creştini din Ardeal. Corul beiuşenilor sub conducerea maiestrului Buşiţia — ce-i drept — a excelat. Şi am cântat şi noi intr'altele, ca toată lumea, pe lângă Imnul re-

gal român şi marşul regal. Or ce urma să cânţi în arenele romane?

Când să sosim acasă, încă la Braşov, presa jidano-maghiară pisa în noi şi nu ne slăbia din trădare de patrie, iar liceul din Beiuş taxat cuib de trădători.

Incep drumurile episcopului Radu pe la Budapesta.

Şeful nostru, profesorul Buşiţia, e citat la ministrul instrucţiunii de atunci, contele Apponyi şi numai tactul şi iscusinţa episcopului Radu a deturnat lucrurile şi a îmblânzit urmările ce aveau să se deslănţuie asupra liceului.

Anul următor, într'o Duminecă, corul nostru face o excursiune la peşterea dela Meziad, din apropiere,

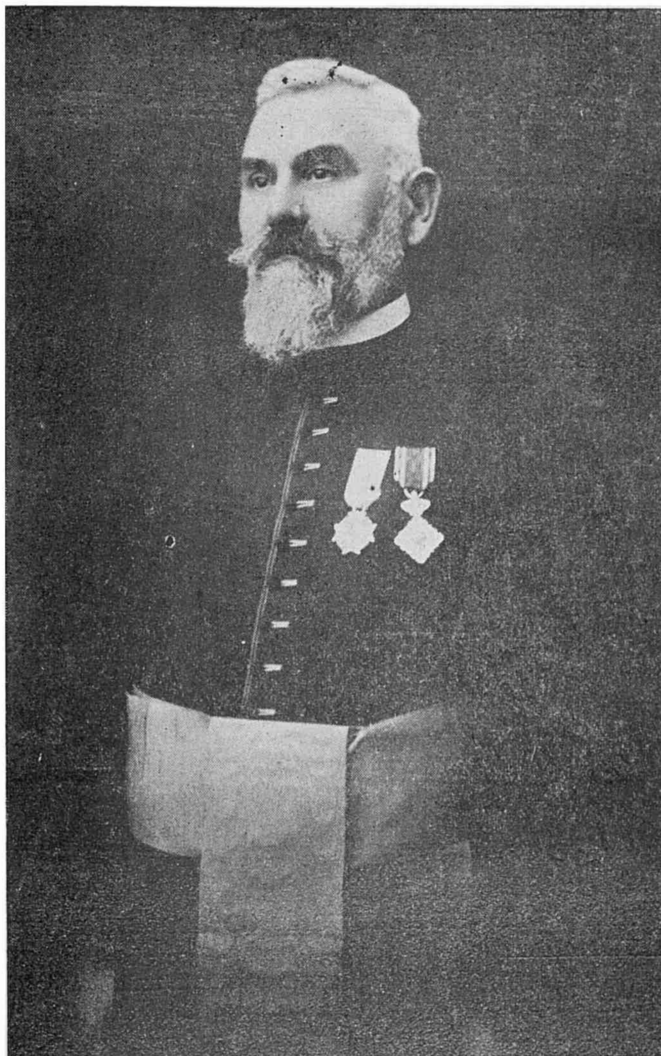
A doua zi prof. Buşiţia e ascultat de postul de jandarmi, din cauza că la Meziad corul a cântat căntări antipatriotice.

Se constată, — prin isteţimea coriştilor, — că corul a fost dirijat de G. Mezea, elevul prof. Buşiţia, un tiner meseriaş din loc. Şi ancheta e suprimată. In cazul acesta cântările nu fură antipatriotice.

La 1911 câţiva intelectuali din loc: advocaţi medici şi eu, subt conducerea prof. Buşiţia făcurăm o excursie prin *Munţii-Apuseni.* Când să ne întoarcem acasă, ducându-ne drumul pe lângă Ţebea, am întrat şi noi chiar pe lângă postul de jandarmi în istoricul cimiter. Atât noi, beiuşenii, cât şi câţiva profesori din Brad, am stat vreme ca de un sfert de cias muţi şi nemişcaţi în faţa mormântului lui Iancu.

A doua zi ziarele din Budapesta (indeosebi

Az Est) erau pline cu cele mai iritante alarmări, că profesorii dela Beiuş au aranjat serbări şi au ţi-

CAMIL SELAGIANU.

nut discursuri incendiare la mormântul lui Avram Iancu şi că e la mijloc mâna episcopului Radu.

Incepe iar o nouă horă. Şi am avut noroc că însuşi jandarmii ne-au fost martori la ceeace am făcut ori n'am făcut. După luni de zile de explicări, ministrul Zichy i-a cerut episcopului Radu, ca să-i descriu toată excursiunea, dovedind cu martori că în fiecare loc ce am făcut şi cu cine am vorbit. — Am ticluit'o.

Şi aşa a dispărut coşmarul unei noi trădări de patrie.

Nu era chip să te mişti ori să deschizi gura că nu puteai da cu socoteală, oare a doua zi pe ce temă vei fi bănuit şi atăcat. Aceasta tensiune se agravează subt răsboiu. Noroc însă că îngerinţa atât de sfidătoare a ministrului Apponyi, chiar şi în clasele inferioare, fu de scurtă durată.

Intr'astfel de împrejurări ni-se impunea mai mult cumpăt decât avânt.

Nu e de mirare dacă unii, încercaţi şi păţiţi, închideau obloanele şi îşi vedeau de treabă, iar alţii, oameni din vremea lor, ajutaţi şi de temperament, luau o atitudine de faţadă ori mult-puţin mai deghizată.

Aceste şcoli, situate în nemijlocita apropiere de tabăra duşmană, pe lângă conservare şi defensivă culturală[3]) mai aveau şi rolul de acoperire a celo-

3. E adevărat că în licee şi prin internate unii elevi pe la începutul anului şcolar căutau să se înţeleagă, între ei, şi chiar şi cu superiorii în ungureşte. E adevărat însa şi aceea ca cei mai mare contingent al acestor elevi ne venia din părţile sătmarene şi din judeţele Ugocea şi Sabolci.

In faţa acestor stari, nu numai considerente „*de circumştanţă*" şi de tact, ci şi de ordin pedagogic în marginile posibilului îţi impunea ca pe aceşti copii instrăinaţi, nu din vina lor, ci din

ra dela spate, a şcolilor dela Năsăud, Braşov şi Blaj unde, într'alt mediu, se putea acţiona şi vorbi ceeace nu era de a risca la Beiuş.

Bătrânii, cu gândul la sărăcia şi nevoile şi neamul lor, au simţit totdeauna marea răspundere pentru liniştea şi prosperitatea acestor şcoli în faţa posterităţii.

Prin felul lor de a înţelege şi judeca lucrurile au condus aceste şcoli, cum conduci o corabie printre prăpăstii şi stânci şi într'o zi, de care ei vorbiau cu ochi înlăcrimaţi, ni-le-au hărăzit nouă, generaţiei de astăzi, întregi şi capabile de a continua prin cultură şi morală marea operă de întregire a neamului.

Cu pietate şi negrăită admiraţie ne plecăm azi în faţa amintirii marilor chiriarhi şi a vechilor dascăli cari, ei, unii cu avutul şi chibzuiala lor, iar alţii cu dârză răbdare şi nesmintită credinţă de apostoli ai unui neam sărac şi părăsit, au pus nu una, ci mai multe pietrii la clădirea României-Mari şi chiar acolo unde era mai mare trebuinţă.

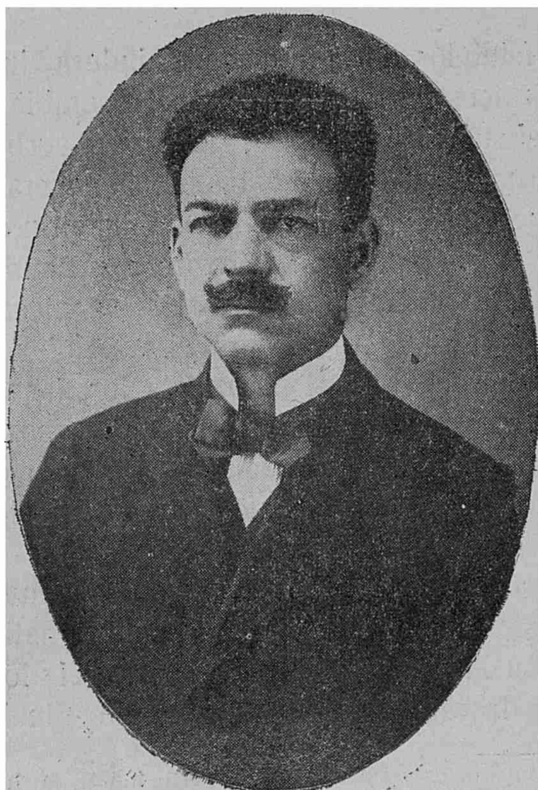
Şi dacă un veac aceste şcoli au susţinut bunurile noastre cele sfinte, limba şi cultura naţională, nu odată cu însaş primejduirea existenţei lor şi a vrednicilor dascăli, de aci'naite şcoalele din Beiuş,

---

ceea a mediului din care eşiau, să nu-i sperii îndată, la începutul instrucţiei, ci cu blândeţe şi pe neobservate să-i îndulceşti şi câştigi pentru vorba şi cultura românească. Şi aci residă misiunea istorică şi marele rost specific, cultural românesc al şcolilor din Beiuş.

Intr'alţii numai preotul Doboşi din Turţi, (jud. Ugocea) pe toţi cei treisprezece copii, cu cari l-a dăruit harul Domnului, i-a crescut la şcolile din Beiuş. Şi azi, ca mulţi alţii, nenumăraţi elevi de ai noştri din judeţele amintite, sunt conducători vrednici ai vieţii româneşti din părţile acelea.

aici unde au fost, au să fie trimbiţa fermecată a constiinţei, culturei şi demnităţii naţionale în mândra Românie a visurilor noastre de veacuri.

IOAN BUŞIŢIA.

XVII.

Colegiul profesoral in perioada IV. 1918—

I.

DIRECTOR

10. Camil Selăgianu

(1873)

Născut la 8 April 1873 în Moftinul-Mic, studiile secundare le-a terminat în Beiuş, teologia la universitatea din Budapesta, iar literele la cea din Cluj. Anul şcolar, 1901|2 e numit profesor suplinitor, iar la 1904, dând mai dinainte examenul de capacitate, e promovat profesor titular definitiv de limba latină şi istorie.

La 1914, după retragerea lui V. Ştefănică, e numit director al şcoalei civile şi mai pe urmă al liceului de fete din loc, iar la 1924 director al *liceului de băieţi Samuil Vulcan*, în fruntea căruia stă şi azi. Intre timp e promovat protopop şi arhidiacon onorific; la 1922 decorat cu ordinele: *Coroana României*, în grad de ofiţer şi *Steaua României* în grad de cavaler. A scris:

a) *Hoc signo vinces*, şcoala şi răsboiul. An. şcol. de fete 1915|6.

b) *Episcopul Dimitrie Radu*. An. şc. de fete. Beiuş 1920|21

c) *Episcopul Valeriu Traian Frenţiu*. An. şc. de f. 1921|2.

II.

PROFESORI

88. **Augustin Maghiar**, preot, absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Budapesta. La 30 April 1905

hirotonit întru preot, fu trimis paroh în *Galşa*, jud. Arad, apoi în Petea, jud. Satu-Mare, iar la 1 Dec. 1909 e numit profesor de limba şi literatura română şi religiune la liceul călugărilor premonstratenzi şi vice-rector al seminarului Leopoldin din Oradea. Anul şcolar 1919|20 e numit profesor suplinitor la acest liceu şi rector al internatului *Pavelian* de băeţi. Licenţiat în litere, anul următor, e numit şi recunoscut profesor titular definitiv. La 1927, omul de muncă, răbdare şi jertfă pentru ai săi şi pentru prieteni, — dar şi de clipe bune, — după o activitate pastorală şi şcolară de 22 ani, e promovat, canonic al Bisericei catedrale şi rector al seminarului Leopoldin şi al Academiei teologice din Oradea-Mare.

A scris: a) *Amintiri de acasă.* Neamul Nostru, Carei, 1925, no. 1—21.

b) *Cuvântări bisericeşti.*

89. **Ludovic Vida**, preot, spiritual şi pedagog al seminarului Leopoldin, apoi preot militar, la 1919 e numit profesor de religiune la acest liceu. Anul următor pleacă la Carei unde azi funcţionează ca paroh II.

90. **Victor Popoviciu**, preot. La 1919 e numit profesor suplinitor. A absolvit cursurile facultăţii de litere dela universitatea din Cluj şi dând examen de capacitate, la 1922 a fost numit profesor titular provizor. La 1922 e promovat protopop onorific şi ca atare funcţionează şi azi, fiind în aceeaş vreme şi secretarul liceului.

91. **Augustin Dănilă**, preot, fost paroh în Băiţa şi în Uilacul de lângă Beiuş. La 1919 a fost numit profesor suplinitor. A absolvit cursurile facultăţii de ştiinţe dela universitatea din Cluj, şi dând examenul de capacitate, la 1922 e numit profesor titular provizor. La 1924 renunţă la preoţie, părăseşte acest institut şi e numit profesor la liceul *Gheorghe Şincai,* din Baia-Mare, unde munceşte şi azi.

92. **Grigorie Riţiu**, preot. Studiile secundare le-a terminat la Beiuş, teologia la Oradea-Mare şi la 1919 fu numit profesor suplinitor şi prefect de studii în internatul Pavelian de băieţi. Făcu cursurile facultăţii de litere dela universitatea din Cluj, ia examenul de capacitate şi la 1922 e numit pro-

fesor titular provizor. La 1927 părăseşte acest institut, fiind numit profesor la liceul Gheorghe Şincai din Baia-Mare, unde funcţionează şi azi.

93. **Trăian Tămaş,** preot. Absolvind studiile secundare la Beiuş, iar cele teologice la Oradea-Mare, la 1919 e numit profesor suplinitor, iar după terminarea cursurilor la facultatea de ştiinţe naturale dela universitatea din Cluj, la 1922 e numit profesor titular provizor la acest liceu şi ca atare munceşte şi azi.

94. **Teodor Nagy,** candidat preot. La 1919 având calificaţia necesară e numit profesor suplinitor de muzică. Intregindu-şi studiile superioare la cursurile facultăţii de litere dela universitatea din Cluj, trece examenul de capacitate din istorie şi geografie şi la 1922 e promovat profesor titular provizor la acest institut, unde funcţionează şi azi.

95. **Ioan Teiuşanu,** preot. A absolvit studiile secundare la Beiuş, iar teologia la Oradea-Mare, unde mai întâiu serveşte în biroul central al eparhiei, fiind în aceeaş vreme şi ceremoniar episcopesc şi profesor de religiune la şcoala primară. La 1920 e numit profesor suplinitor, iar la 1922, dând examenul de capacitate pedagogică, e promovat titular provizor pentru catedra de religiune a elevilor români uniţi. Anul următor devine protopop onorific. La 1926 trece la liceul de fete, iar la 1927 iar e numit profesor şi spiritual al liceului de băieţi *Samuil Vulcan* unde funcţionează şi azi.

96. **Dr. Nicolae Flueraşiu,** preot. Absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Budapesta şi Viena. Doctor în sf. teologie, fu numit capelan la Chereluş, jud. Arad, iar la 1921 profesor titular provizor de limba germană şi latină la acest liceu. La 1 Sept. 1924 e numit profesor la Academia teologică din Oradea-Mare, unde profesează şi azi.

97. **Gavril Tăutu,** cand. preot; absolvent al facultăţii teologice dela universitatea din Budapesta. Mai dinainte prefect de studii în internatul *Pavelian*, profesor la liceul Gojdu din Oradea-Mare, absolvent în ştiinţele matematice şi fizice, la 1 Sept. 1924 e numit profesor suplinitor la acest liceu unde serveşte şi azi.

98. **Rd. P. Iustin Bonnet,** Augustin de l'Assomption, din 1 Sept. 1924 profesor suplinitor de limba şi literatura franceză la acest liceu şi vicerector în internatul *Pavelian* de băieţi, de subt conducerea părinţilor assumpţionişti.

99. **Rd. P. Irénée Merloz,** Augustin de l'Assomption, din 1 Sept. 1924 profesor suplinitor de limba şi literatura franceză la acest institut şi prefect de studii în internatul Pavelian.

100. Rd. P. **Alessandro dei Conti Malfatti,** Augustin de l'Assomption, din 1925 prefect de disciplină în internatul Pavelian de băeţi. Din 1928 profesor suplinitor la liceu.

101. **Nicolae Fântânariu,** mirean, licenţiat în litere dela universitatea din Cluj. La 1924 a fost numit profesor suplinitor de limba română şi latină. La 1928 pleacă la Paris, să urmeze teologia la universitatea catolică de acolo.

102. **Gavril Găvrilaş,** mirean, absolvent în ştiinţele matematice şi fizice dela universitatea din Cluj. La 1926 a fost numit profesor suplinitor la acest liceu.

103. **Cornel Mezea,** mirean, licenţiat în litere dela universitatea din Cluj. La 1 Sept. 1927 a fost numit profesor suplinitor de istorie şi geografie la acest liceu.

*

Medici ai institutelor şi profesori de igienă.

Dr. Gheorghe Mureşanu, medic. Până prin anii optzăci din suta trecută liceul şi elevii stăteau subt controlul obişnuit al medicului orăşenesc, fără ca acesta să aibă vreo numire ori alta însărcinare specială din partea autorităţilor şcolare diecezane.

La 1882 e numit medic al liceului *Dr. Gheorghe Mureşanu,* care de atunci şi până azi funcţionează ca medicul oficial al acestui institut. Vreme de patruzăci de ani a fost şi medicul oraşului Beiuş. Din 1892 până azi e medicul internatului *Pavelian* de băieţi; din 1896—1922 şi al şcoalei şi internatului de fete, iar din 1900 şi al internatului ortodox.

Medic conştiincios şi zelos, chirurg reputat, doctorul Mureşanu a avut dela începutul lungei şi frumoasei sale activi-

tăţi deosebită înţelegere pentru greutăţile materiale ale acestor şcoli, servind vreme de patruzăcişişase de ani când cu plată, când fără plată.

La 1924 a fost decorat cu ordinul *Coroana României* în grad de cavaler, iar la 1925 cu *Crucea pentru meritul sanitar.*

Dr. Cornel Neşiu, medic, profesor de igienă. Introducându-se conform legilor pentru şcolile secundare şi la liceul nostru studiul igienei, a predat zece ani, 1910 1—1921 2 aceasta materie. Azi e medic şi director al spitalului din loc, profesor de igienă şi medic al liceului de fete.

La 1924 e decorat cu ordinul Coroana României în grad de cavaler, iar la 1925 cu Crucea pentru meritul sanitar,

Dr. Ioan Bozac, medic. Anul şcolar 1927 8 a fost numit profesor de igienă la acest institut. E medic al oraşului Beiuş, fost medic de plasă şi director al azilului de copii din localitate.

Promoţiile cl. VIII şi bacalaureat din 1918-1928.

1918.

Anderco Aurel,
Barzu Virgil, advocat,
Brădean Zenobie, preot,
Cheţiu Nicolae, notar,
Cosma Cornel, preot,
Cosma Francisc, ing. tehnic,
Cosma Stela, medic,
Crainic Virgil, farm.-căpitan,
Daniciko Ioan, medic-asist.,
Fildan Iosif, notar-primărie,
Fersigan Cornel, judecător,
Fofiu Ştefan, preot,
Ghergar Sabin, prof.
Hetco Maria, f. prof.
Iepure George, pretor,
Jurca David, medic,
Kisvaszi Petru, dir. de fabrică,
Marta George, preot,
Mihuţiu Iosif, advocat,
Mocsanyi Iuliana, medic,
Negrean Aurel, funcţ.
Poliş Teodor, preot,
Popescu Virgil, notar,
Popoviciu Sabin, medic
Quai Guido, ing. tehnic,
Radovan Marcu, inginer,
Radu Cornel, magistrat,
Sărătoc Teodor, adv.
Schvimmer Elisabeta, farm.
Szantai George, medic-vet.
Tămaşiu Ioan, adv.
Teaha George, preot,
Tyra Adrian, farmacist.

1919.
Iunie

Popoviciu Florian,
Potre George, adv.
Secoşan Romul, advocat.

1919.
Octomvrie

Ardelean Sabin, medic-căp.
Bălibanu F. Virgiliu, preot, secretar eppesc.
Chidioşan Gavril, com. poliţ.
Cristea Gavril, preot,
Dolga Iulian,
Lupan O. Leo, advocat,
Popoviciu Moise, protoereu, rector de internat,

Radu Elisabeta, prof.
Seliştean Cornel, preot,
Şora I. Nicolae, preot,
Ştefanica Florian, pretor,
Silaghi Coriolan, ing. silvic,
Vidican Trăian, notar.

1920.
Iunie.

Ardeleanu Eleonora, prof.
Ardeleanu George,
Ardeleanu Georgina,
Botişel Ioan, adv.
Bud Sabin,
Bulgăr George, advocat,
Chirila Iosif,
Corbu Victor, f. preot,
Dan Mihail, ing. silvic.
Dan Teodor, inginer,
Deleu Teodor,
Fekete Ioan, funcţ.
Filipciuc Alexandru, prof.
Groza Vasiliu,
Guiaş Ioan, adv. stagiar,
Iancu Cornel, advocat,
Kirvay George,
Lascu Octavian, prof.
Lazar Aurel Ioan,
Lindenmayer Robert, adv. stagiar,
Mărcuţ Lucreţia, profesoară,
Marele Liviu, preot,
Mureşan Leontin, advocat,
Mureşan Gheorghe, advocat,
Mureşan Trăian, inginer,
Mureşanu Silviu, med.-milit.
Nagy Trăian,
Nonu Ioan, prof. conf. Londra
Pop Mihai,
Pop V. I. Trăian.
Peter G. Iosif, şef-post.,
Peter V. Vasile, pretor,
Popa Valeriu, advocat
Popoviciu Liviu, judecător,
Sabău Iosif,
Teoran Iosif, advocat,
Ursan Iosif, medic, milit.
Vlad Petru, preot,
Lupan Ovidiu,
Popescu Nicolae,
Popa Ilie.

1920.
Septemvrie

Anca P. Teodor. ofiţer,
Creţulescu D. Constantin,
Diţiu Tiberiu, medic,
Dobrău V. Eugen, proprietar,
Domocoş Leontin, f. ofiţer,
Filip Elisabeta, prof.
Iacob Emilian, art. op.
Ionescu P. Eugen,
Pop Paul, preot,
Sârbu Constantin,
Soran Cornel.

1920.
Decemvrie.

Negrea Manole,
Oltean Marcel,
Pop Leonida, advocat,

1921.
Iunie

Andrei S. Virgil,
Ardelean Ioan, adv.

Bogdan Ioan,
Bredeu Dimitrie, inginer,
Carţiş Ileana,
Centea Emil, magistrat,
Ciordaş Ciurdariu Ovid, adv. stagiar,
Clintoc F. Iosif, preot,
Covaciu Sever, advocat,
Dohanyos Vasile, adv. stag.
Drăgoi Gheorghe, secretar la primărie,
Gael Ioan, inginer,
Gherdan Demetriu, inginer,
Goldiş Alexandru, magistrat,
Ghergar Coriolan, med. mil.
Henţiu Iosif, inginer,
Horvath Emilia, advocat,
Jurca Paul, advocat,
Klein Zsigmond, medic,
Kovacs Anold, medic,
Mărcuţiu Cornel, medic,
Mărcuţiu Ioan, advocat,
Moga Liviu, dir. industrial,
Moga Valer, comersant,
Mogyoros Ana, profesoară,
Mureşan Augustin, preot,
Nagy Ioan, magistrat,
Nistor Iustin, adv. stagiar,
Oana Vasile, advocat-stagiar,
Păfucan Cornel, st. inginer,
Pavel Alexandru, profesor,
Pop C. Nicolae, funcţ.
Popa Valeria, profesoară,
Popoviciu Cornel, preot,
Popa Terentiu, preot,
Poynar Ana, prof.
Puşcaşiu Virgil, advocat,
Roşu Aurel, adv.
Şandor Petru, adv.
Salca Eugen, medic,
Szatmari Alexandru, adv.
Schwimmer Andrei, farm.
Stupariu Andrei, judecător,
Taşnadi Augustin, adv.
Weisz Iacob,
Weisz Iosif, medic,

1922.
Iunie.

Abrudan Petru, adv.
Balla Carol, funcţ. de bancă
Carţişiu Ioan, adv. stagiar,
Crainic Eufemia, adv. stag.
Crişan Gavril, notar,
Deacu Dimitriu, adv. stag.
Doraş Zoiţa, prof.
Filip Petru, notar.
German Coriolan, prof.
Golia Nicolae, not.
Hetcou Valer, cand. preot st. în drept,
Hubic Ilarie, adv. stagiar,
Ille Cornelia, prof.
Iozsa Romul, adv. stagiar,
Kőváry Salustia, prof.
Matei Teodor, preot, prof.
Nistor I. Maria, farm.
Palladi Graţiana, prof.
Popa Ille Victor, preot,
Popa Teodor, stud. în drept,
Reizner Maria, farmacistă,
Rozenberg Nicolae, stud. în drept,
Sălăgianu Ioan, advocat stag.

Silvăşan Vasile, stud. în drept,
Singer Nicolae, inginer,
Tămaş Emil, adv. stagiar,
Vlad Vasile, preot,
Weinstein Ştefan, funcţ. de bancă,
Ciuhandu Aurel, notar,
Moga Aurel, notar,
Goldiş Alexandru, judecător.

1923.

Alexandru G. T.
Andru Silviu,
Blăşian Victor,
Bortoş Iosif,
Burta Trăian,
Cernău Nic. preot,
Cinghiţă Virgil,
Cioara George,
Cooş Nicolae,
Cordiş Antoniu,
Cosma Cornel,
Damian Emil,
Ghedeon Iosif,
Grosz Geza,
Hoszu Ioan,
Kirvai Gheorghe,
Klein Ladislau,
Laza Iosif,
Meze Cornel, prof.
Mihuţiu Alexandru,
Mureşan Ioan,
Mureşan Leon,
Non Alexandru,
Popa Mircea,
Popoviciu Artemie,
Popoviciu Mircea,
Şinca Sabin,
Silagyi Paul,
Stoila Virgil,
Săbău Victor,
Tamâian Cornel
Todea Diodor,
Vancu Petru, preot,
Vlad George,
Dănilă George,
Marinescu T. A.
Ştefanica Ioan,
Ştefanica Petru.

1924.

Abrudan Octavian,
Boc Ioan,
Borlan Petru,
Buzaş Geza,
Carţiş Vasiliu,
Ciurba Leontin,
Dobra Trăian,
Erdely Ioan,
Filip Iustin,
Fucec Cornel,
Hubic Alexandru,
Iounaş Trăian,
Lupşe Andrei,
Magyar Augustin,
Pop Alexandru,
Pop Ioan,
Pavelean Const.
Popa George,
Popa Ioan,
Raita Aurel,
Sirban Aurel,
Sabau Samuil,
Silaghi Victor,
Tocoian Ioan,
Turzui Ioan,
Vereş George.

1925.

Andru Aurel,
Ardelean Eugen,
Bar Florian,
Bejan Aurel,
Binchiciu Petru,
Bocşan George,
Borz Gavril,
Bozac Ioan,
Bredău Alexandru,
Centea Iuliu,
Chirvai Alexandru,
Chirvai Vasiliu,
Costea Pompiliu,
Frenţiu George,
Galetariu Ştefan,
Gligor Petru,
Lascu Sever,
Maghiaru Virgil,
Matica Nicolae,
Molnos Ernestin,
Muşet Alexandru,
Sacota Victor,
Tamaş Trăian,
Vereş Artemiu,
Mangu Florian.

1926

Abrudan Petru,

Ardelean Traian,
Balla Petru,
Benedek Ştefan,
Binchiciu Nicolae,
Bocu Eugen,
Bozac Emil,
Chirila Ioan,
Dârlea Ioan,
Grünstein Samuil,
Leucuţa Vasiliu,
Lucaciu George,
Mager Petru,
Miclea Petru,
Pop Augustin,
Pop Faust,
Pop Nicolae,
Tămâian Paul,
Târnăvean Sabin,
Terebenţ Aurel,
Trâmbiţaş Paul,
Tenţ Ioan,
Vaina Iosif,
Vereş Laurenţiu,
Weisz Andrei,
Zsigmond Geza,

1927.

Bocşan Vasiliu,
Ciura Romul,
Dârlea Gheorghe,
Găvruţa Savu,
Griffaton Antoniu,
Ghiulai Aurel,
Lazar Teodor,
Moldovan Coriolan,
Pantea Iosif,
Paştiu Nicolae,
Pop Leonida,
Poenar Nicolae,
Ritter Anton.
Roşu T. Liviu,
Săbău Ştefan,
Serac Gavril,
Sodom Petru,
Schlanger Augustin,
Tămaş Victor,
Torge Vasile,
Vidican Augustin,
Voştinar Teodor,
Witenberg Leo,
Binşelan Solomon,
Haneş Traian,
Niculescu I. A.

1928.

Ardelean Marius,
Banciu Alexandru,
Birău Ioan,
Bocu Alexandru,
Botto Florian,
Cristea Nicolae,
Curtean George,
Farc Ioan,
Gavra Alexandru,
Găvruţia Iosif,
Iştvan Ioan,
Lucuţia Gheorghe,
Lungu Victor,
Marcea Teodor,
Mărghitaş Gheorghe
Mateoc Petru,
Mihele Ilie,
Mohnach Ştefan,
Mureşan Gheorghe,
Nagy Coriolan,
Nevricean Eugen,
Pap Vasile,
Paşcadi Emilian,
Pătrăuţa Anton,
Pereni Iuliu,
Plosca Ioan,
Radu Vasile,
Roman Petru,
Sălcean Marin,
Sălăgean Mircea,
Sălăgian Petru,
Silaghi Alexandru,
Silaghi Gheorghe,
Stanciu Ioan,
Stanciu Iosif,
Stănculescu Marin,
Stoica Iosif,
Teaha Pompiliu,
Weinstein Vasile,
Weis Ştefan,
Bălibanu Valeria.

In perioada aceasta toate materiile de învăţământ se predau conform programei analitice generale.

XIX.

Mijloacele de invăţământ.

Biblioteci. Muzee şi colecţiuni. Societatea de lectură. Organizaţii şcolare, burse şi fonduri de ajutorare.

I. *Biblioteca profesorală.* Infiinţarea unei biblioteci pentru liceul din Beiuş a fost mai întâiu în gândul intemeitorului episcop, *Samuil Vulcan.* In vederea acestui scop a stăruit mult la îmbogăţirea bibliotecei sale particulare pe care după moarte a destinat'o şi testat'o liceului din Beiuş. Direcţiunea liceului a şi solicitat la timp cărţile acestea, dar fără resultat[1]).

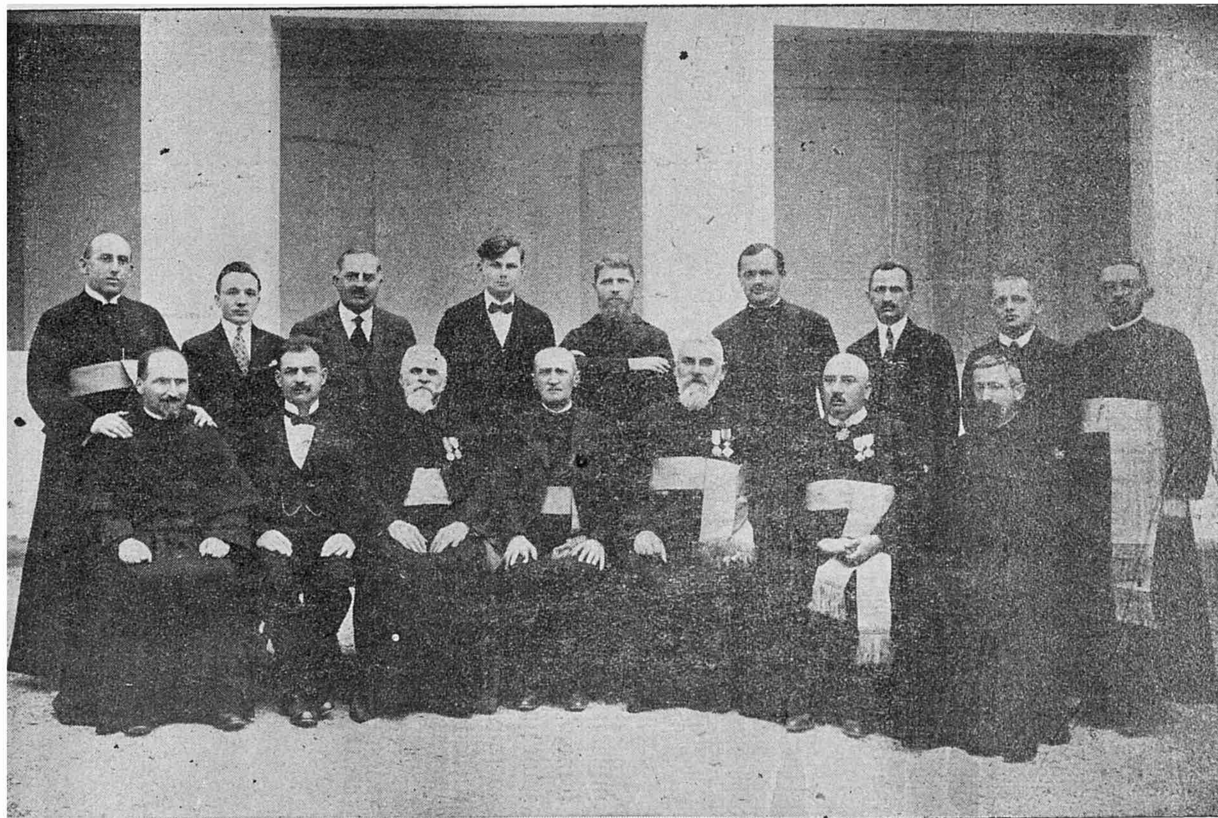
Abia la 1858, s'a putut face un început de înfiripare în privinţa aceasta, când episcopul *Erdeli,* cumpără pentru trebuinţele corpului profesoral 28 de scrieri stiinţifice.

La 1861 parohul din *Sarcău, Ioan Munteanu,* fost profesor la acest liceu, preot, militar subt durata revoluţiei din 1848, donează, cum văzurăm, institutului biblioteca sa constătătoare din 1282 scrieri în 1344 de volume. Prin gestul acesta s'a pus adevărata temelie a bibliotecei profesorale dela liceul din Beiuş.

La 1885 *Iosif Iuţiu,* la 1886 *Ştefan Sadi,* preoţi, foşti profesori la acest liceu, apoi profesorul pensionar, *Victor Rusu* fac donaţiuni de cărţi pe sama institutului; — totastfel şi parohul rom. cat din Beiuş, *Mihail Horvath,* ne-a testat 252 de volume.

Cea mai insemnată şi mai bogată donaţiune ne vine însă din partea directorului revistei *Familia* din Oradea-Mare, *Iosif Vulcan,* strănepotul şi după vrednicie, al episcopului *Samuil Vulcan.* La 1908 aceasta donaţiune, complectată an

1) *T. Fărcaş:* Ist. gimn. Beiuş 1896, pag. 50.

CORPUL PROFESORAL IN ANUL CENTENAR 1928.

V, Popoviciu, G. Gavrilaş, Dr. I. Bozac, C. Mezea, A. Malfatti, T. Nagy, G. Tăutu, T. Tămaş, I. Teiuşanu
I. Merloz, I. Buşiţia, M. Popoviciu, V. Borlan, C. Sălăgianu, dir. Dr. C. Pavel, I. Bonnet.

de an prin omul de bine şi distinsul luptător al culturii naţionale care a fost, *Iosif Vulcan,* face 2165 de volume, cu deosebire din domeniul istoriografiei şi al literaturii române, moderne,

Donaţiuni mai mici, dar preţioase, ni-s'au mai făcut, din partea lui *Iosif Roman*, fost subprefect al Bihorului şi advocat în Oradea-Mare, şi din cea a ilustrului academicean şi profesor dela universitatea din Bucureşti, d. *Ion Bianu.*

Din 1890, de pe urma intervenţiei fostului profesor al acestui liceu şi membru al *Academiei Române, Alexandru Roman,* inaltul institut naţional ne trimite toate *Analele* şi scrierile apărute în editura sa.

Din 1896 am primit fiecare an almanahul şi ediţiile Academiei Maghiare precum şi ale *Societăţii Literare Sf. Ştefan* din Budapesta.

Anul acesta, 1928, *Casa Şcoalelor* ne-a donat 100 de volume.

In tot timpul biblioteca centrală sau profesorală s'a îmbogăţit şi prin cumpărări făcute de către direcţiunea liceului conform sumelor de cari putea dispune în privinţa aceasta.

Astăzi aceasta bibliotecă afară de ziare şi reviste, număra 13.890 de scrieri în 14.349 de volume.

II. *Muzeul-colecţiunea ştiinţelor naturale* s'a infiripat şi întregit după putinţă parte prin donaţiuni parte prin cumpărături.

Donaţiuni mai însămnate au făcut la 1886 profesorul din Budapesta *Gavril Kiss*, la 1887 canonicii *Paul Vela* şi *Artemiu Sarkadi* şi profesorul dela universitatea din Cluj Dr. *A. Abt.*

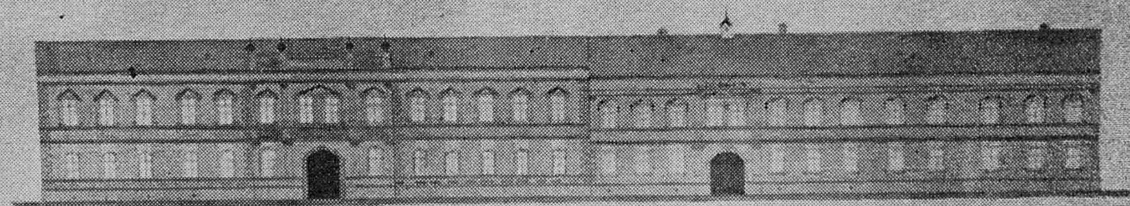
Azi aceasta colecţiune constă: 1. *Botanica*: herbariul din 75 de familii în 419 specii.

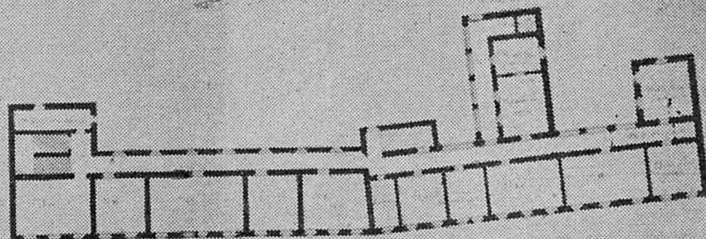
2. *Zoologia*: preparate de spirt şi animale naturalizate în număr de 293.

3. *Mineralogia* şi geologia e reprezintată prin 341 minerale şi roce.

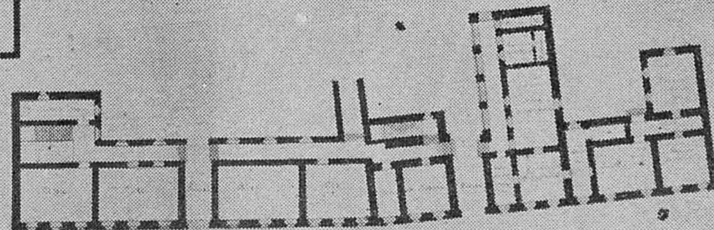
III. *Muzeul-colecţiunea ştiinţelor fizice,* e înfiinţat la 1854 prin episcopul *Vasile Baron de Erdeli* şi s'a înzestrat după putinţă şi trebuinţă. Azi aceasta colecţiune dispune de urmă-

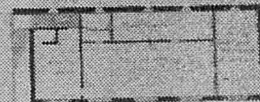
LICEUL ROMÂN UNIT SAMUIL VULCAN BEIUȘ.

toarele aparate: 1. *mecanica... 82;* 2. *acustica... 9;* 3. *Calorica...34;* 4. *Optica...25;* 5. *magnetismul.... 7;* 6. *electrostatica 23;* 7. *electrodinamica 34.* De tot 214 aparate.

IV. *Laboratorul de chimie* conţine aparate pentru degajarea gazelor, arderi în aer, destilare, descompunerea apei scl. Baloane, cuvete, borcane, cilindre gradate, creuzete cristalizoare, pălnii, tuburi şi stative diferite.

Colecţia de produse chimice conţine; *elemente, săruri, acizi, oxizi,* scl. precum şi un număr mare de substanţe organice. Această colecţie corespunde cerinţelor metodice şi didactice de azi.

V. *Societatea de lectură „Samuil Vulcan"* a elevilor din clasele VII-VIII s'a înfiinţat la 1862, funcţionând în fiecare an şcolar până azi. Biblioteca societăţii dispune de 3500 volume şi se intreţine şi desvoltă din cotizaţiile membrilor.

Cercetăşia e reprezintată prin cohorta *"Mihail Pavel"* cu 50 membri şi aparţine legiunei Bihor. Dispune de un atelier, cămin propriu şi de o avere de 12.000 Lei.

VI. *Fondurile liceului:* fondul *Vulcanian* şi cel *Pavelean* sunt administrate de către capitlul Bisericei catedrale din Oradea-Mare.

a) *Fondul de pâine Samuil Vulcan*; vărsându-se o parte din acest fond la internatul Pavelian de băieţi, azi împărţeşte printre elevi externişti suma, 400 Lei.

b) Ca *fond de ajutorare* a elevilor săraci, dar distinşi mai rolează scutirea acestora de *taxa de frecvenţă* din partea episcopiei în sume anuale de câte 4500 Lei.

c) *Bursele înfiinţate* pentru acest liceu sunt:

a) *Fondul de „stipendii", burse Ioan Papp de 5000 lei*, înfiinţat la 1872 de *Ioan Papp,* proprietar în Beiuş. Anii din urmă din acest fond se împărţesc 2 burse de câte 100 Lei.

Fondul *Negreanu,* pentru elevii ortodoxi, — din care se împărţesc 570 Lei.

Fondul *Zaharie Mihoc* pentru elevii ortodoxi, din care se împărţesc 160 Lei.

Fondul *Faur* pentru elevii ortodoxi cu 1 bursă de 120 Lei.

Fondul *Jiga* înfiinţat la 14 Oct. 1860 de către Nicolae

Jiga comerciant şi proprietar în Oradea-Mare şi soţia sa *Ana Cosperda* cu o sumă de 4000 florini, peutru *„Creşterea de oameni şi cetăţeni cu frica lui Dumnezeu, de români şi creştini adevăraţi"*.

Bursele acestui fond s'au adaus la internatul ortodox.

Elevii dela acest liceu au mai beneficiat de burse din:

Fondul *Gojdu, Elena Ghiba-Birta, Mărincaş, Simeon Iosif Popoviciu,* fondul *Central-Gherla, Baia-Lugoş Iova-Popoviciu, Financiar-Bpesta.*

d) *Fonduri de premii şi ajutorare, administrate de direcţiunea liceului.*

1.	Fondul Vasile Ştefanica	1000	lei.	(1924).
2.	„ Camil Selagianu	800	„	(1922).
3.	„ Ioan Buşiţia	1860	„	(1925).
4.	„ Dr. Constantin Pavel . .	1460	„	(1921).
5.	„ Dr. Ioan Poynar	1404	„	(1922).
6.	„ Adolf Weisz	1500	„	(1923).
7.	„ Cultural	1048	„	(1915).
8.	„ Romul Papp	800	„	(1919).

XX.

Conspect sinoptic.

— 1828-1928 -

Episcopii Orăzii-Mari, patroni ai şcoalelor din Beluş.

1. Samul Vulcan, 1828—1839.
2. Vasile Baron de Erdeli, 1842—1862.
3. Dr. Iosif Papp-Szilagyi, 1812—1873.
4. Ioan Olteanu, 1873—1877.
5. Mihail Pavel, 1879—1801.
6. Dr. Dimitrie Radu, 1903—1920.
7. Dr. Valer Traian Frenţiu, 1923.

DIRECTORI

1. Ioan Erdeli, 1828—1838.
2. Grigore Kövàry, 1843—1851.
3. Theodor Aaron, 1838—1842.
4. Gheorghe Vlaş, 1851—1861.
5. Theodor Kövåry, 1861 —1877.
6. Petru Mihuţiu, 1877—1889.
7. Ioan Buteanu, 1889—1907.
8. Vasile Dumbravă, 1907—1911.
9. Vasile Ştefănică, 1911—1924.
10. Camil Selăgianu, 1924.

PROFESORI

În perioada I. 1828—1853, 28.
„ „ II. 1853—1889, 53.
„ „ III. 1889—1919, 33.
„ „ IV. 1919—1928, 18.

Total : 132.

ELEVI

In perioada I. la liceul cu patru şi şase clase, 1828—1853, 1643.

In perioada II. III. IV. la liceul cu opt clase şi drept de bacalaureat, 1853—1928, 21089.

De toţi 1828—1928, **22732.**

Promoţiile clasei VIII. 1852|3—1927|8, **2268.**

Liceul de fete Mihail Pavel.

— 1896-1928. —

EPISCOPI PATRONI

1. Mihail Pavel fundator 1896—1901.
2. Dr. Dimitrie Radu, 1903—1920.
3. Dr. Valer Traian Frenţiu 1923.

DIRECTORI

1. Vasile Ştefănică 1896—1914.
2. Camil Selăgianu. 1914—1924.
3. Elisa Dr. Pavel-Ştefănică 1924.

PROFESOARE

1896—1928, 28.

ELEVE

Perioada I. şcoala civilă-medie 1896—1919, **2006.**

Promoţiile de cl. IV. 1896—1919 . . . 500.

Perioada II. 1919—1928, 1904.

Promoţiile de cl. VIII. 89.

De tot: **3910,**

ANEXE

I.

Diploma din 1454 prin care episcopul Ioan Vitéz de Zredna confirmă vechile obiceiuri, întocmiri și organizații ale iobagilor români din Bihor.

„In nomine Domini. Amen. Nos Ioannes Dei et apostolicae Sedis gratia Episcopus Varadiensis memoriae commendamus universis, quibus expedit, quod nos a tempore illo, postquam ad hanc, in qua nunc, manemus, assumpti sumus dignitatem, huius provinciae nostrae Belenies et hominum in ea commorantium, signanter Volachorum malas et confusas dispositiones ac incertas consvetudines continue reformare et ad bonum statum atque ordinem reducere simul et deducere cordialiter optavimus, ipsamque provinciam, quae est quasi nutrix curiae nostrae, pro nostro et ecclesiae nostrae honore necnon ipsius provinciae utilitate, regiminis bono atque commodo incolarum inter ipsos incolas iam fatae provinciae signanter inter Wolachos infrascriptos facimus dispositiones perpetuo duraturas. Primo inter ipsos Walachos praelibatae provinciae constituantur ex keneziis duodecim iurati kenezii, qui una cum Vaida vel vice vaida în loco sedis iudiciariae omnium litigantium causas audiant, iudicent, declarent et fine debito diffiniant, terminent et concludant; verumtamen și aliquis vel aliqui de ipsorum iuratorum keneziorum iudicio et iustitia non contentabuntur, extunc talium causas modo illo quo eis visum fuerit, iudicatas ad curiam nostram Waradiensem sine omni difficultate et contradictione cum eius (sic) serie ac toto processu ad iudicandum transmittere teneantur,

ac demum secundum ea, quae ibidem, videlicet in proedicta curia Episcopali Varadiensi iudicata, confirmata vel infirmata terminata conclusa et diffinita fuerint, debitae executioni demandari debebunt, prout fuerit necessarium atque opportunum. Item tempus auctoritatis talium iuratorum keneziorum.... eligendorum duret, maneat et stet usque ad revolutionem sex mensium vel paulo ultra aut citra, hoc est: incipiendum a festo beati Heliae prophetae usque ad octavum diem Epiphaniarum Domini, quibus videlicet temporibus, semper omnibus, atque singulis annis futuris nova talium iuratorum Kenezorium..... fieri debeat electio; hoc expresso, quod electio ipsa Keneziorum dictorum fiat per ordinem et numerum de omnibus Keneziis provinciae huius ad hoc idoneis et sufficientibus; exceptis scilicet illis, qui aut multum senes, decrepiti, continue infirmi aut de non sana mente fuerint vel iuvenes hoc est infra annos viginti quinque existentes. Item ut ipsi Kenezii iurati tempore constituti ex huiusmodi eorum officio penes onus honorem et etiam lucrum aliquod sentiant et percipiant: Voluimus et statuimus, quod huiusmodi Keneziis iuratis, illis videlicet, qui a festo sancti Georgii versus autum num in ipso officio fuerint, de proventibus nostris et curiae nostrae per dictatores proventum nostrorum remitantur. Ilis vero, qui a festo Epiphaniarum Domini versus verem in ipso officio extiterint, castrones nostri, qui circa festum Pentecostes exiguntur, omnino relaxentur. Item circa factum birsagiorum seu iudiciorum gravamina taliter disponimus et ordinavimus; quod Castellani nostri et Vaidae de Belenies pro tempore constituti debent esse contenti illis birsagiis seu iudiciorum gravaminibus exigendis, quae per dictos iuratos Kenezios in ipsorum sede iudiciaria vel post appellationem ab eis factam in curia nostra Eppali praetacta fuerint declarata, nisi forte nos vel successores nostri contra violentiam malefactorum aut pro pace istius provinciae conservanda aliqua birsagia seu solutionum onera constituremus, in quarum exactione taliter procedant: Quod postquam huius modi birsagiorum numerus et quantitas perdictos iuratos Kenezios, aut in praedicta curia nostra Eppali declarata fuerint, infra quindecim dierum

lapsum exactio eurundem fieri debebit. Quam quidem exactionem abhis, qui in eisdem convicti fuerint, Vaida et officialis provinciae illae, qui aliter Kraynik appellatur, ac tandem exinde de portione Castellarum nostrorum, videlicet duabus partibus per eosdem satisfactio impendatur. Nec unquam ipsi Castellani aut vicecastellani huiusmodi birsagia suius propiis manibus, potestate et auctoritate aliter, nisi per medium dictorum Vaidae et Krajnik exigendi habeant facultatem. Sed in casu, quo de huiusmodi eorum portionibus solitis et declaratis infra dictorum quindecim dierum spatium vel lapsum per dictos Vaida et Krainik ipis satisfactum non fuerint, extum idem Castellani prohuiusmodi debitis non solutis non illorum, qui convicti fuerint, sed eorundem Vaidae et Krajnik pignora recipiendi et au ferendi — hoc usque ad tempus satisfactionis conservandi habeant potestatem. Item statuimus et ordinavimus, quod nullus, qui in birsagio convictus fuerint, qui bona plura vel res habuerit quam se dicta birsagia extenderent; propter huiusmodi birsagia in persoana captivetur; nisi forsan aliquis in aliquo magno et notabili atque scelerato crimine deprehensus fuerit, aut in iudicio condemnatus extiterit, videlicet in latronicinio, falsificatione, wadimento homicidio, adulterio et in huiusmodi. Datum in Belenies die sabbati proximo ante festum beati apostoli Iacobi. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo secundo. Alterius siquidem itterae tenor per omnia in haec verba sequitur: Nos Ioannes miseratione divina Episcopus Varadinsis, memoriae comendamus quibus expedit universis tenore praesentium significates, quod licet pro parte unrversorum Keneziorum ac Valachorum nostrorum in pertinentiis nostris Belenes comnorantium fuerunt nobis quaedam litterae Reverendorum in Christo Patrum dominorum Episcoporum, Praedecessorum nostrorum super aliquibus libertatibus eiusdem provinciae durante beneplacito emanatae et confectae — nobis exhibitae et praesentatae, supplicantes nobis humiliter pro conservatione earundem, quas quidem litteras quidam Cancellarius noster, amisit, tamen nos de novo ad eorundem Keneziorum et universorum Valacholrum dictae provinciae nostrae Belenes petitionibus et suppli-

cationibus allecti et inducți pro utilitate et commodo praefatae Ecclesiae nostrae Varadiensis ac eiusdem provinciae meliori statu de nostrae paternitatis favore et libertate eisdem Kenc-ziis et Valachis nostris hanc libertatis et gratiae praerogativam duximus concedendam beneplacito nostro perdurante. Primo quamquam ipsi et eorum quilibet porcos habentens de ipsorum porcis decimam aut decimum numerum nobis et curiae nostrae annis singulis solvere habuerint, nos tamen eisdem concessimus, quod tum propter eorundem populorum augmentum et commodum, tum etenim ob augmentum utilitatum et proventium dictae Ecclesiae nostrae: quod ipsi et eorum quilibet porcos habentes singulariter de singulis gregibus porcorum ad numerum decem et ultra quotquot fuerint in numero se extendentibus — singulis annis in antea semper occurrentibus et a futuris temporibus debitis et consvetis non plus, quam unum porcum meliorem et pingviorem aliis, quem dicator et exactor noster huiusmodi porcorum duxerint eligendum. Item de singulis porcis, qui sub numero decem singulos duos denarios maiores monetae regalis pro tempore currentis dare et solvere teneantur. Qui autem unum vel duos vel tres habuerint solummodo, aliquid ad solvendum de eisdem minime teneantur, nec compellantur. Et qua tempore dicationis eorundem porcorum nonulli fuerint, qui propter lucrum ipsorum et cupiditatem porcos ipsorum pinguiores occultare dicuntur: ideo omnino volumus, ut tales iobagiones nostri in tali furto reperti, aut aliquis ex ipsis talem notam incurrens, — gregem porcorum totalem cum porcis absentatis (sic) et ocultis amittant eo facto. El dicatores huius modi porcorum nostrorum eosdem porcos occultatos et celatos cum omnibus aliis pro nobis occupandi sine omni remissione et gratiae suffragio liberam, tutam et omnimodam habeant potestatem. Caeterum autem concessimus, quod dum alique ex eisdem Volachis nostris Deo volente vitam finiverint temporalem, horum bona ad consangvineos devolvi possint, et debeant. Si vero caruerint huiusmodi consanguineis et cognatis, tunc bona sua secundum suam voluntatem ultimam pro refrigerio animarum suarum distribui valeant et admi-

nistrari: nihil plus Castellanus noster de eisdem recipere et habere habeat potestatem, nisi unum pecus trienne. Nihilominus vero quoniam ipsi Kenezii nostri promiserunt ipsam provinciam nostram populis bene replere et augmentare, ideo et ipsi ad humillimam ipsorum suplicationem lodices, quas Kenezii tempore dicationis castronum fumalium, et septem birras seu gubas, quas tempore dicationi- castronum quinquagesimalium nobis et curiae nostrae provenientium singulis annis solvere habuerunt et haberent, de nostra libertate et favore speciali durante nostro beneplacito duximus remittendas et relaxandas harum nostrarum testimonio et vigore mediante. Mandantes universis nostris Castellanis, dicatoribus et exactoribus proventuum nostrorum praescriptorum, quatenus in nullo ipsos praesumant quoquo modo contra formam huius gratiae nostrae impedire molestare et damnificare, quas sub appressione sigilli nostri maioris, quo ultimur, duximus concedendas. Datum în Castro nostro Varadiensi, feria sexta proxima ante festum Pentecostes Domini. Anno eiusdem Millesimo Quadringentesimo Ouarto".

II.

Diploma din 1503 prin care episcopul Gheorghe Szatmári confirmă vechile favoruri și privilegii ale preoțimei române din Bihor.

„Georgius electus et confirmatus (Episcopus) Ecclesiae Varadiensis ac Comitatus Bihoriensis Comes perpetuus, Cancellarius Regius etc. Universis et singulis Nobilibus, Capellanis et Vayvodis et Officialibus nostris in pertinentiis Valachalibus Episcopatus nostri Varadiensis ubilibet constitutis et existentibus salutem. Conquestus est nobis Discretus Dan, Presbiter Valachalis de Segesfalva, Arhidiaconus Presbyterorum nostrorum Valachalium *de pretinentiis Belenes quomodo vos* eundem et suos Presbyteros, sibi subiectos diversis tribulationibus et birsagiis, ac aliis solutionibus et gravaminibus impediretis et vexaretis, atque contra iura et libertatem Sacerdotii ipsorum birsagia et onera iudicialia super ipsum

et Presbyteros sibi subditos extorquere velletis; et quia nos *ex litteris antecessorum nostrorum* intelleximus, quod dictus Archidiaconus, et praefati Presbiteri Valachales fuerunt *exempti ab omni solutione birsagiorum, et etiam ab omni potestate Capellanorum, Vajvodarum et aliorum officialium quorumcunque*: ideo vobis et cuilibet vestrum harum serie firmissime comittimus et mandamus, quatenus a modo deinceps praefatum Dan, Arhidiaconum et Presbyteros Valachales sibi subiectos propter aliquos excessus, et delicta, ac praeter aliquam causam impedire, turbare ac birsagiis, et exactionibus impedire non praesumatis, nec sitis ausi modo aliquali; sed si idem Archidiaconus si quid excesserit, tunc ipse coram nobis, vel vices nostras gerentibus iuridice requiratur; şi vero Presbyteri olahales in aliquo delinquerint et aliqui quidpiam agere... extunc talis .... Presbyteros coram Archidiacono ipsorum, qui iudicium et iustitiam ipsi querulanti de Presbyteris Valachalibus .... strabit. Post haec, si qua partium iudicio Arhidiaconi contenta non fuerit, ad nos, aut vice-gerentem nostrum, seu personam nostram representantem pro tempore scilicet hic constitutos provocet et apellet, cui nos aut dicti vicegerentes nostri omnimodam iustitiam impertiri facist. Secus non facturi. Praesentibus perectis exhibentibus restitutis. Datum in Castro nostro Varadiensi in festo beati Mathaei apostoli et evangelistae, anno Domini millesimo quingentesimo tertio".

III.

Diploma din 1448 a episcopului Ioan Vitéz de Zredna (1445-1465) în cauza pedepselor aplicate de castelan cetăţenilor din Beiuş şi iobagilor din acest ţinut.

„Nos Ioannes Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopus Varadiensis notum facimus universis quibus expedit quod nostram venientes in praesentiam nonnulli cives et Iobagyones nostri Hungari de Oppido nostro Belenes et eius pertinentiis nobis gravi querella monstraverunt qualiter castellans nostri de ipso Belenes, ipsos cives et Iobbagyones praedictoi

etiam pro non gravi excessu sine causa im turri tenebrosa sive tenebrosis carceribus carcerant et saepius detinent quo se gravatos sentientes ipsi cives et Iobbagyones nobis humilliter supplicaverunt ut eis — personis — fieret de remedio dignaremur providere opportuno. Unde nos dictum oppidum nostrum Belenes ac pertinentias pro utilitate Ecclesiae nostrae pro viribus in suo esse conservare ac augere et multiplicare praedictam causam ipsum oppidum et eius pertinentias ita de facili — praedictis castellanis et quibuscumque officialibus nostris tam praesentibus quam futuris de praedicta Belenes sub gravi indignatione nostra praecipimus et mandamus secus harum volumine a modo sine nostru speciali mandato in huismodi carceribus tenebrosis aut turri aliquem civem aut — nostrum Hungarum sessionatum de praedicto oppido Belenes aut eius pertinentiis carcerare praesumant, sed in *mansione* sine habitatione lucida, modo honesta absque laesione teneant, nisi aliquis ex praedictis propter criminosam causam captus fuerint aut vagus vel instabilis homo esset aut Bona sufficientia non haberet ad quae ipsum accusator sive adversarius suus in levibus carceribus — non permittent. In cuius rei testimonium has nostras literas praedictis civibus er Iobbagyonibus nostris gratiose duximus exhibendas. Datum Varadini Feria tertia proxima ante festum purificationis Beatae Mariae Virginis Anno Domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo octavo".

IV.

Diploma din 1491 a episcopul Valentin Farkas. Prin această episcopul Farkas acceptă şi confirmă literile din 28 Oct. 1451 ale lui Ion Vitéz de Zredna prin cari acest episcop ridică Beiuşul la rangul de oraş – libera civitas.

„Nos Valentinus Electus Ecclesiae Varadiensis nec non Comes Perpetuus Comitatus Bihorensis, memoriae comendamus tenore, praesentium significantes, quibus expedit Universis. Quod venientes nostram in praesentiam Iudex et Iurati

Cives in ipsorum, ceterorumque Iobbagionum nostrorum in oppido nostro Belenes constitutorum personis exhibuerunt Nobis quasdam Litteras Antecessoris nostri Episcopi super quibusdam Libertatibus eisdem concessis ac in pergameno in pendenti sigillo patenter confectis, petentes. Nos humilli precum cum Instantia, ut tenorem ipsarum Litterarum de verbo ad verbum transumi et transcribi facientes in Litteras nostras ipsasque ratas et gratas habentes eisdem confirmare et concedere dignaremur. Quarum tenor est talis : Nos Ioannes Miseratione Divina Eppus Ecclesiae Varadiensis ac Comes Perpetuus Bihorensis memoriae comendamus, quod venientes nostrorum in conspectum Iudex et Iurati dives nostri in oppido Belenes constituti exhibuerunt nobis et praesentaverunt quasdam Literas Antecessoris nostri Episcopi super quibusdam Libertatibus eisdem concessis ac in pergameno cum pendenti sigillo patenter confectis huiusmodi sub tenore: Nos Ioannes Dei et Apostolicae sedis Gratia Episcopus Ecclesiae Varadiensis, memoriae comendamus Universis quibus expedit, quod cum Nos ab eo tempore quo ad ipsius Ecclesiae Varadiensis Regimen vocati et assumpti sumus prout tenemur, ita continue optamus ut inter alia Bona et oppida eiusdem Ecclesiae oppidum Belenes, quod his temporibus retroactis per manus laicas videlicet guvernatores non parum attritum desolatumque fuerat in aedificiis et Populorum pluralitate reparetur ad idque usque adhoc tempus quesivimus viam et modum quibus eiusdem oppidi reparatio subsequi possit. Considerantes autem quod in omni civitate et oppidorum conservatione ac reparatione nulla res magis proficiat quam ordinatum Reipublicae Regimen atque Libertas et dispositio hinc ipsi Regimini apta et opportuna idcirca matura Deliberatione praehabita attendentes adhuc plurrimi notabilium Regni Nobilium praeattactae Ecclesiae et nostrorum familiarium et servitorum Consilium ad supplicationem etiam Iudicis Iuratorum et omnium pariter civium eiusdem oppidi Instantiam proipsius oppidi reparatione et Ecclesiae nostrae et subditorum commoda utilitate infrascriptas ordinationes Libertates et dispozitiones pro eodem oppido in perpetuum

valituras facimus, damus et stabilimus. *Primo quod ipsum oppidum Belenes in liberum oppidum seu ut communiter vulgo dicitur in Liberam Civitatem praeficimus et creamus.* Iidem ab omni Iurisdictione et potestate castellanorum et officialium de Belenes praesentium et futurorum salvis solummodo hisquae superinde infra declarantur :

Ordinamus deinde quod singulis annis ad festum Beati Georgii universos cives et inhabitatores eiusdem oppidi decorum medio eligere debeant, possint et teneantur pari et unanimi voluntate unum Iudicem et duodecimem Iuratos Cives intelligentes et prudentes qui omnes singulas seu lites in eorumdem medio emergentes civiles et criminales reales que ac personales quae forum saeculare concernunt, judicandi, cognoscendi et similiter definiendi ac definitam exequendi habeant facultatem. Ut autem hac parte status eiusdem oppidi eo ordinarius, regi et dirigi valeat, quo aptius onus et honor eiusdem — serie, partitus fuerit, volumus quod electio ipsa Iudicis et Iuratorum civium quolibet anno ut praediximus denuo et de novis personis fiet secundum ordinem omnium Domorum seu curiarum in quibus reperiri potuit cives pro-ipso officio et eius honore idonei. [Și autem in aliqua Curia multum iuvenes aut omnino inexperti, seu insipientes, prodicto oficio minus habiles reperti fuerint, ex tunc in huius locum ex sequenti Curia eligantur. (Ita videlicet quod in duobus annis continuis idem Iudex et Iurati substitui minime valeant, sed eos quolibet anno dari aut mutari volumus). Per hoc tamen non interdimus, ut potiores et seniores cives dicti oppidi ad consilium seu ad Iudiciariam sedem intrare seu acceptari non debeant, imo placet et placuit ut siqui pro tempore Iudex et Iurati fuerint in omnibus rebus notabilibus maiorum et seniorum sanis consiliis utantur et dirigantur. Hoc declarato, postquam electio praetacta Iudicis et Iuratorum annis singulis termino praedicto facto fuerit, mox et in continenti alii cives et tota comunitas quae in ipsa electione praesens fuerat, ipsos electos Iudicem et Iuratos in praesentiam castellani nostri de Belenes vel sui vice-castellani adducere et eidem offerre ac praesentare teneantur. Qui quidem sic o-

blati et praesentati ibidem in praesentiam eiusdem castellani vel vice-castellani vocato etiam illac et praesente Plebano Parochialis Ecclesiae vel vicegerentis corporale Iuramentum super signo sanctae crucis aut ad Sancto Dei evangelio tactis praesentibus Litteris et Privilegio praestare et deponere debebunt super eo quod ipsi Nobis et Ecclesiae nostrae ac successoribus nostris canonice intrantes meram et puram fidelitatem ac subiectionem in omnibus, Iura et Libertates Civium proposse observabunt ac tenebunt ac omnibus et sigulis coram eis causantibus et Litigantibus aequaliter divitibus et pauperibus sine exceptione personarum omnium odio ac favore postposito secundum intelligentiam ipsorum Iustitiam facient et ministrabunt, nec interim donec huiusmodi Iuramentum praestiterint ad aliquod Iudicium, aut quodcumque opus legitimum faciendum habeant facultatem. A quorum tandem Iudicio et sententia si quandoquaecunque partium litigantium non contenta appellare voluerit extunc prius ad praetactum castellanum nostrum de Belenes ad eius sedem apelletur. Quod et de eiusdem castellani nostri Iudicis pars aliqua contenta non fuerit deinde licite ad curiam nostram Varadiensem vel ad praesentiam nostram vel succesorum nostrorum vel ad sedem comitis Varadiensis provocarî poterit et appellari. — Ubi quidquid determinatum fuerit et conclusum id statim sine ampliori dilatione executioni demandetur hoc addito, quod huiusmodi appellatione pendente non poterit aliquod gravamen seu ludiciorum onus quod vulgo dicitur Birsagium a parte appellante per quemcunque ex Iudicibus seu officialibus praetactis extorqueri cum talia onera post finem causae exigi licitum sit et consuetum, De quibus quidem Birsagiis seu Iudiciorum oneribus ita definivimus, quod om nia Birsagia currentia quae pro Contumacia partium vel alias in iudicii iposum accurrant concernunt dictos Iudicem et Iuratos Cives per eosque et non per Castellanos nostros exigantur. Nec ipsi Castellani nostri alia et plura Birsagia exigere praesumant nisi infrascripta videlicet de homicidiis nostriis Floreni auri sex, item de his qui in adulterio vel falsificatione Litterarum sigillorum, monetarum aut Incendio

seu aliis simillibus magnis criminibus publicede prehensi vel per Iudicium condemnati fuerint a quolibet talium criminorum Floreni auri sex exigendi pro se habebunt facultatem. Caetera vero talium criminorum quae vulgo Ronthás dicuntur ad Domum seu curiam episcopalem Iuxta antiquum morem devolventur praeterea illa Birsagia quae a latronibus vel furibus aut pro mutillationibus vulnerationibus hominum ex quibus mors non sequitur iuxta illius oppidi consuetudinem exigi debebunt quo ad medietatem Castellanum quo ad alteram medictatem praetáctos Iudicem et Iuratos Cives includere debeant et inter eos partiantur, item si contingeret quod aliquis ex civibus dicti oppidi Iudicio et Iurafactione ipsorum Iudicis et Iuratorum civium tunc videlicet cum executione Iudicii seu sententiae ad recipienda pignora procedere temere se oppusuerit, si hoc simplicibus verbis fecerint extunc in Tribus Marcis; si vero cum vituperiis vel Maledictionibus in Sex Marcis; si vero cum Minis restiterit, extunc viginti Florenis Camerae Episcopali applicandis convincantur ipsofacto. Omnes autem Birsagiorum executione quae castellanos nostros concernunt in ipso oppido fieri debent in praesentia seu adstantia Iudicis vel ad minus duorum Iuratorum nec aliter seu ali modo ipsi Castellani vel eorum familiares ipsa Birsagia exigere praesumant. Sed ut haec omnia meliori ordine dirigi et teneri possint, magis que et efficatius Iura civium, et Incolarum dicti oppidi conservare valeant ordinavimus ex nunc et concedimus per praesentes quod Iudex et Iurati ac Cives eiusdem oppidi Belenes possint et habeant sigillum authenticum cui in omnibus et singulis Litteris et Litteralibus instrumentis quae per eos aut coram eis fieri et emmanari debebunt plena fides adhibeatur perinde ac praecise sicuti sigillis ac Litteris civitatis Varadiensis et aliorum Oppidorrum eiusdem Ecclesiae Nostrae iuxta Regni consuetudinem solet adhiberi. Quodquidem sigillum in hunc modum fieri iussimus et eius forma rotunda fiat, in medio Imago Sancti Ladislai ac — super se inter Saxa seu Montes sese exigentis ipsaque Imago tenere videatur in in manu dextra pomum Regium, in sinistra vero Tripeninum solitam

quodque in circumferentiis eiusdem sigilli stent ista verba: *Sigillum oppidi Belenes.*

Statumus autem et comissimus ipsum cum magna custodia et diligentia conservent subsignetis et clavibus dictorum. Iudicis et Iuratorum civium pro tempore eligendorum verum ne in Iuribus quorumcunque per incautam et delosam Litterarum sigillationem fraus et nocumentum eveniat, volumus et ordinavimus quod cum sigillo ipso nusquam aliter quaecuncuuque Littera sigilari valeat nisi Iudex praetactus cum omnibus suis Iuratis Civtbus praesentes existant; și vero aliqua necessitas magna subergit, quod ipsi iurati omnes interesse non poterint extunc octo adhuc adminus eis cum Iudice praesentes interesse debebunt et tenebuntur Iust·asque et honestas Literas semper sigillare curent, ut autem adhoc ipsum faciendum et observandum dictos cives nostros non solum Constitutio ipsa nostra sed et poena debita constringere videant, statuimns qnodsi tempornm in processum cum sigillo praefato in luribus qnorumcunqnue aliqna fraus seu falsificatio facta sive comissa fuerint extnnc oppidum praetactum et Cives in amissione sigili ac in quiquaginta *Marcis gravibus* quae faciunt Florenos auri *ducentos Camerae* nostrae Episcopali convincantnr ipso facto, salvis etiam Decimis nostris ac, etiam Nonis et Fertonibus ac aliis proventibus ordinariis ac Castellanis nostris morue solito provenire debunt, quos etiam eosdem cives ab exactione Taxae extraordinariae, si quando Regni vel Ecclesiae necessitas exegerit, vel per Universitatem Nobilium Comitatus Bihorensis generalis Taxa in ipso comitatu decreta fuerint, eximere non poterimus.

Addicimus postremo pro ampliore dictorum civium nostrorum Libertate, quod nullus ex eisdem civibus nostris videlicet et haereditates in dicto oppido habentes· ex quacunque causa sine assistentia et consensu dicti Iudicis et Iuratorum civium per Castellanos nostros aut eorum vicegerentes captivare in persoana aut incarcerare valeat, nisi aliquis ex ipsis Civibus in praesentia dictorum Castellanorum in homicidio vel aliquo publico notorio maleficio deprehen-

duntur vel si ad captivadum aliquam vel aliquas per Literas Episcopales vel Comitîs Varadiensis seu Iudicis Curiae speciale mandatum habuerit in quibus causis ipsi sine remissione Iudicis et Iuratorum tales personas captivari detinere poterunt et incarcerare. De sede autem Iudiciaria sic disponimus statuimus atque ordinavimus videlicet quod sedes ipsa praetactorum Iudicis et Iuratorum necnon Assessorum eorudem singulis feriis sextis semper ante prandium et non post habeant, adhoc ut causae quae — erunt iudicandae et cum saniori consilio et maturiori deliberatione ac rectius et melius per meram Iustitiam iudicentur discutiantur, şi vero plures occurrerint causae quae ipso die terminari non possent extunc feriis secundis ipsa sedes Iudiciaria similiter ante prandium et non post habeantur et teneatur. Si autem (quod absit) contra hanc nostram ordinationem atque dispositionem in ipsa sede aliquo unquam tempore per ipsos *Iudices* et Iuratos aliquod fieret iudicium post prandium, hoc intelligatur, *post meridiem videlicet quando vino repleti fuerint, illud nullius sit roboris et momenti.*

In quorum Civium et singulorum praemissorum Testimonium atque fidem has nostras Literas Privilegiales sigilli nostri anularis, quo utimur appensione munitas praedictis civibus et Incolis praedicti oppidi Belenes gratiose duximus exhibendas. Datum in iam saepe nominto Belenes in die Beatorum Simonis et Iudae apostolorum anno Domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo.

Post quarum quidem literarum exhibitionem et praesentationem per memoratos Iudicem et Iuratos nostros fuit nobis humilliter supplicatum et ut tenorem praesentium Literarum in nostras hiteras privilegiales transumi et transcribi facere nec non ratos et gratos habentes confirmare dignaremur.

Aaeastă diplomă din 28 Oct. 1451 a episcopului Ioan Vitéz de Zredna a fost confirmată mai târziu la 1491 de episcopul Valentin Vuc, Fărcaş Balint, — şi de toţi ceilalţi episcopi ai Orăzii până

la regina Isabela (1558) şi Sigismund Batori şi mai pe urmă la 1782 de împărat Iosif II.

Această diplomă de confirmare a acestor favoruri şi privilegii de către episcopul Valentin Vuc se păstrează şi azi în arhivele oraşului Beiuş.

V.

Diploma din 1454 a regelui Vladislau V. prin care avertizează căpeteniile tuturor judeţelor şi oraşelor din ţară ca pe locuitorii oraşului episcopesc Beius si pe cei din acest ţinut ai Beiusului cari trăiesc din comerţ ambulant, să să nu cateze cineva a-i jefui, maltrata ori despoia de acest drept

Ladislaus Dei Gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae Croatiae Rex ac Austriae et Styriae Dux nec non Marchio Moraviae etc. Fidelibus nostris universis et singulis. Praelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis nobilibus ipsorumque officialibus item Civitatibus oppidis et villis earumque Rectoribus, Iudicibus scilicet et villicis praesentibus et futuris praesentium notitiam habituris Salutem et Gratiam.

Exponitur Nobis pro parte et in personis Fidelium nostrorum, Iudicis, Iuratorum Civium, caeterorumque Populorum Hospitum et Inhabitarum *Oppidi Episcopalis ac Ecclesiae Varadiensis Belenes* appellati et cunctarum villarum in disbrictu similiter *Belenes* dicto existentium gravi sub querela quod ipsi vel aliqui ex Eis in aquisitione victuum necessariorum aut alio necessitate compulsi *diversa Loca Regni nostri* per lustrando ad vestras Possesiones tenuta (s) honores et oficiolatus vel vestri in medium pervenirent, tunc per nonullos ex vobis in personis captivarentur, aristarentur, ac iudicarentur, et impedirentur in rebusque nec non bonis eorum prohiberentur et damnificarentur praesertim pro debitis, delictis et excessibus aliorum in praeiudicium antefatae Ecclesiae Varadiensis damnumque oppidanorum ac villanorum praescriptorum

valde magnum, suplicatumque extitit nostrae Maestati pro parte antefatorum Hospitum et Inhabitorum iam fati oppidi Belenes et villarum praedictarum ut eis contra praemissa remedium adhiberemus opportunum. Unde quia Nos de Libertatibus profatae Ecclesiae Varadiensis ad plenum certificati omnino volumus ut sicuti unum quemque Regnicolarum nostrorum sic non mimus ipsam Ecclesiam Varadiensem cuius praecipuus Patronus existimus suis Libertatibus inconcusse ac irrefragibiliter uti et guadere considerantes nihiliominus etiam antiquam Dicti Regni nostri Hungariae Consuetudinem qua huius modi impedimenta et arestationes omnino *difieri* prohibentur, fidelitati igitur Universitatis vestrae et vestrum cuiuslibet, harum seric firmiter praecipientes mandamus, quatenus a modo impo terum memoratos populos Hospites et Inhabitatores antedicti oppidi Belenes et villarum antefatorum seu quempiam ex ipsis in vestris Possessionibus tenutis honoribus et officialatibus vestrique medio in personis Iudicare ac impedire seu offendere, in rebusque nec non mercibus ac caeteris bonis eorum signanter pro debitis delictis et offensis aliorum arestare ac impedire et ad cuiusvis Instantiam probiberi facere nullate ius praesumatis nec sitis ausi modo aliquo sub poena viginti quattuor Marcarum Birsagialium super tali villa, ubi huiusmodi impedimenta et arestationes factae fuerint exigendarum, și qui vero cuiusque actionis, vel quaestionis contra praelibatos populos Hospites et Inhabitatores praescripti oppido Belenes et villarum annotatarum habeant vel habuerint: Hi id in praesentia Iudicis et Iuratorum civium eiusdem oppidi aut villicorum seu officialium dictarum villarum Iuridice prosequantur ex parte quorum in ibi cuilibet querulanti condigna Iustitia impedentur, ubi vero harum in contrarium per quempiam ex vobis ausu temeraris quodquod attentatum fuerit, extunc Praesentium serie firmiter committimus, Comiti vel Vice-comiti et Iudicialium illius Comitatus in quo forsan praemissa mandata nostra non observarentur ut ipsi praemissorum super populos Iobbagiones et Incolas talis Loci seu villae ubi videlicet talismodi nostra mandata contemnerentur praescriptas viginti quattuor Marcas,

quarum Duodecim Curiae Episcopali Varadiensi alias verò similiter Duodecim Marcas ipsos Comitem vel vice-comitem et Iudices Nobilium percipere volumus exigendas irremesibiliter debeant et extorqueri authoritate nostra Regia praesentibus eis in hac parte attributa mediante hoc expresso quod si ipsi comes vel vice-comes et Iudicalium aliquo favori ducti in exactione huiusmodi viginti quattuor Marcarum facienda tepidi, negligentes vel remissi fierint ex tunc volumus et praesentibus plenam damus potestatem Magnifico Palatino praefati Regni nostri Hungariae pro tempore constituto ut ipse tempore celebrationis congregationis Palatinalis in taii Comitatu fiendae Hiusmodi Viginti quattuor Marcas ab omnibus haec nostra mandata contemnentibus harum vigore exigere et extorquere, ac ordine, supranarrato confiscare valeat, atque possit, secus ergo in praemissis non facturi praesentibus perlectis semper Exhibenti restitutis. *Datum Pragae* in festo sancti Michalis Archangeli. Anno Domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto.

VI.

Diploma din 1478 a episcopului Ioan Pruis, 1476 – 1490, prin care protejază viticultura satelor ungurești din ținutul Beiusului.

Nos Ioannes Dei et Apostolicae Sedis Gratia Electus et confirmatus Varadiensis et Comes perpetuus Biharensis, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod venientes in eonspectum nostri certi cives et Iobbagyones nostri in popessionibus Belenes, Negerfalva, Tharkan, Magyar Fenes, Ianosfalva, Sonkolos, Ujlak Alsolmos, Felsolmos et Remete commorantes exhibuerunt nobis et praesentaverunt quasdam Literas condam Domini Ioannis Dei et Adostolicae Sedis Gratia Episcoqi Varaeleusis Antecessoris nostri super cultura et plantatione Vinearum in teritorio nostro Belenes et eius pertinentiis praenominatorum loquentes in quibus quidem Literis exprimebatur et etiam in Nostris Literis super eodem facto concessis,

Quod ipsi et omnes alii qui in ipsis Territoriis praefatarum possessionum denuo plantare vellerent vineas in Provinciis vel in montibus circa ipsum oppidum Belenes essent liberi, loca deserta pro ipsis Vineis extirpare ita quod nullus hominum vel civium de dicto Belenes et pertinentiis eiusdem in ipsa extirpatione terrarum impedire praesumeret aut posset. Si quis autem in plantatione dictarum vinearum quempiam impedire praesumerit, ille in viginti Florenis auri officialibus nostris convinceretur item durantibus vinis quae ex praedictis vineis procreabuntur vina forensia ad propinandum ad ipsam Belenes et alias possessiones vineas habentes sub poena praedictorum viginti Florenorum nullus inducere praesumat ad distantiam unius Miliaris donec praedicta in eisdem montibus procreata expropinabuntur: Hoc intelligatur non importentur ad propinandum; sed ad conservandum donec praedicta vina durabunt. Item quod nullus animalia sua ad praedictas vineas intrare permittat sub poena Trium Marcarum, item quod decimae Vinorum ex praedictis vineis interim non recipiantur donec unum vas 'vel ultra adimpleri peterit, sed de quolibet vase pleno more consueto exigantur item quod nullus praedictas huiusmodi vieneas plantatas contra ipsam libertatem impedire praesumat etiam sub poena viginti florenorum. Post quarum quidem Literarum exhibitionem praenominati cives una cum alliis nobis humillime suplicarunt ut praedicta omnia ratificare, et confirmare ipsique dare et conconcedere dignaremur. Nos igitur Ecclesiae etiam de terris desertis fructum et lucrum prout tenemur procurare volentes praedictae eorum supplicationi inclinati omnia supradicta approbamus nostro durante beneplacito confirmamus approbamus et ratificamus harum nostrarum Literarum vigore et testimonio mediante. In cuius rei testimonium praesentes literas nostras sigilli nostri annularis quo utimur appensione munitas praedictis duximus exhibere. Datum in castro Varadiensi Feria secunda proxima ante Festum Sancti Ioannis Baptistae Anno Domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo octavo.

VII.

Diploma din 1495 a episcopului Dominic Kálmáncsehi (1495 1501) prin care oprește pe Români ca inafară de zilele de de târg mare să importe bere în Beiuș.

Nos Dominicus Electus Ecclesiae Varadiensis et Comes Perpetuus Comitatus Bihoriensis ac personaliter praesentiae Regiae Locumtenens etc. Memoriae comendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod Nos considerantes servitia et solutiones Populorum ac Iobbagyonum nostrorum universorum în oppido nostro Belenes commemoratium, quas lidem pro sustentatione et utilitate curiae nostrae facere habent et supportare atque cupientes etiam ut Vinea in montibus ibi plantatae et consitae bona cum diligentia colantur, neque desertae relinquantur, sed potius tam incolae quam etiam Forenses gratiam nostram uberiorem sentientes ad plurificandas et augmentandas Vineas consequenterque adaugendas, decimas nobis inde provenientes ferventiores reddantur et ne per *Valachos iobbagyones nostros* insolentiae et discordiae sicut alias fieri contingebat, ibidem oriantur et excitentur, Hanc gratiae et Libertatis praerogativam universis Iobbagyonibus praefati oppidi nostri Belenes duximus annuendam et concedendam ut a modo deinceps *valachi* nostri in Pertinentiis Eppatus nostri varadiensis ubivis commorantes in Foris hebdomodalibus et generaliter omnibus Diebus *Septimanae* ad praefatum Oppidum nostrum Belenes, *Cerevisiam* importare, introducere et ibi vendere non debeant neque praesumant, nisi in Nundinis et tempore Nundinarum ita quod Valachi nostri nunquam sint liberi Cervisiam importare et extra propinare nisi solummodo eo tempore quo videlicet ibi Nundinae fuerint et celebrabuntur, imo annuimus et concedimus praesentium per vigorem quo circa vobis Castellanis et Officialibus nostris in Belenes pro tempore constitutis, harum serie firmiter praecipientes committimus et mandamus quatenus huiusmodi libertatem praefati oppidi nostri Belenes promulgare faciatis. Et si post divul-

gationem factam aliquis Valachorum nostrorum, in Foris hebdomodalibus et comunibus diebus septimanae demptis temporibus Nundinarum Cervisiam importare compertus fuerit, in praefatum oppidnm nostrum, ex tunc huiusmodi Cervisiam sic introductam liberam habeant occupandi et afferendi facultatem, harum nostrarum vigore et testimonio Litterarum mediante. Datum in Castro varadiensi tertio die Mensis Septembris Anno Domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto.

VII'.

Diploma din 1503 a episcopului Gheorghe Szatmáry (1501—1505) prin care confirma privilegiile târgaşilor din Beiuş şi ale tuturor iobagilor români şi unguri din acest ţinut pentru târgurile din orasul Zeplak, satul Suplac de azi.

Nos Georgius Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopus Ecclesiae Varadiensis ac Comes perpetuus comitatus Bihorensis cancellarius Regiae Maestatis. memoriae comendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis Quod circumspecti Iudex ac Iurati cives de Belenes in ipsorum ac Universorum Iobbagionum nostrorum tam Hungarorum *quam valachorum* in praedicto Oppido nostro Belenes eiusdemque pertinentiis ubilibel commorantium personis nostrorum accedentes in conspectum non sine gravi nobis querela detegere curarunt, quodquamvis ipsi a Divis temporibus nostrorum praedecessorum semper in eiuscemodi gratiis indultis approbatisque consuetudinibus et praerogativis consuetudinibus usi fuissent et conservati, ut dum et quando ac quotiescunque ipsi aut aliquis eorum *pedester* sive *Equester* cum animalibus et curribus vacuis nec non rebus et Bonis ipsorum ad oppidum Zeplak perexissent neque de huiusmodi Equis animalibusque et curribus vacuis sed nec de rebus et bonis ipsorum emptis vel illuc venedenti causa portatis infra valorem medii floreni nullo umquam tempore aliquod tributum sive telonium dare et exsolvere fuissent o-

bligati, sed dumtaxat de rebus et bonis ipsorum ultra valorem medii floreni medium tributum, sive telonium dare et persolvere soliti fuissent. Nunc vero *officiales* vice-officiales et tributarii nostri in praedicto oppido Zeplac constituti proprio ipsorum inhiantes commodo eosdem Iobbagiones nostros contra huiusmodi ipsorum indulta praerogativasque libertates in quibus ut praemisimus hactenus a tempore Praedecessorum nostrorum usi. gavisique et conservati fuissent ad insuetam et indebitam solutionem tributi arctare et compellere non formidarent, iamque de facto quosdam ex Iobbagionibus nostris inquietantes molestantes et perturbantes non mediocriter damnificassent. Supplicaverunt itaque nobis iidem Iudex et Iurati Cives in ipsorum ut praefertur, ac universorum Iobbagionum nostrorum tam Hungarorum quam valachorum in praefato oppido Belenes eiusdemque pertinentiis commorantium personis humillima cum instantia precum ut nos eosdem in huius modi antiquis eorum gratiis indultis approbatisque consuetutidinibus et praerogativius libertatibusque instar aliorum praedecessorum nostrorum tenore protegere et conservare dignaremur. Unde Nos huiusmodi suplicationibus eorundem inclinati eisdem duximus dandum annuendum et concedendum ut Universi et singuli Iobbagiones nostri tam Hungari, quam Valachi in praedicto oppido nostro Belenes eiusdemque pertinentiis commorantes ipsis anti quis eorum gratiis indultis consuetudinibus et libertatibus quiete pacifice ac sine aliqua molestatione uti frui et gaudere libere valeant atque possint imo damus annuimusquae et concedimus praesentium per vigorem. Quo circa vobis officialibus viceofficialibus et tributariis nostris in praedicto oppido Zeplak constitutis et in futurum constituendis harum serie fermissime comitimus et mandamus: quatenus visis praesentibus a modo deinceps praefatos Iobagiones nostros tam Hungaros quam Valachos in praedicto oppido nostro Belenes eiusdemque pertinentiis residentes ad huiusmodi insolitam et indebitam solutionem tributi arctare ac compellere nullatenus audeatis quin potius eosdem in ipsorum antiquis gratiis indultis consuetudinibusque et libertatibus semper

tenere et conservare debeatis et teneamini secus nulla ratione facere praesumatis. In cuius rei memoriam praesentes Literas nostras sigilli nostri annulari quo utimur impensione Communitas eisdem Iobbagionibus nostris duximus concedendas. Datum in castro nostro Varadiensi in Festo undecimmillia virginum, Anno Domini Millesimo quingentesimo tertio.

IX.

Diploma din 1602 alui Sigismund Batori, principele Ardealului și al Părților, prin care innobillează Beiușul și pe toți cetățenii acestui oraș.

Nos Sigismundus Dei Gratia Transilvaniae et sacri Romani Imperii Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, Aurei Velleris Eques et siculorum comes. Etc. Memoriae comendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod Nos, cum ad nonullorum fiedelium consiliariorum nostrorum singularem intercessionem Nobis propterea tum vero *assentis* et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis nobilium, prudentium et circumspectorum Iudicis et Iuratorum civium caeterorumque universorum Incolarum et Inhabitatorum *Oppidi nostri Belenes* quae ipsi Nobis et huic Regno Transilvaniae in omnibus occasionibus et negotiis pro locorum et temporum varietate suma cum animi sui promptitudine et alacritate, constantia exhibuerunt et impenderunt ac in futurum quoque eadem fidelitate sese exhibituros et impensuros pollicentur, eosdem, *Iudicem, Iuratos cives caeterosque universos Incolas et Inhabitatores dicti Oppidi Belenes de speciali Gratia et potestatis nostrae plenitudine ex statu et conditione plebea et ignobili in quo nati sunt et hactenus exstiterunt eximendos ac in coetum et numerum verorum Regni Hungariae et Transilvaniae nobilium annumerandos* aggregandos cooptandos et adscribendos duximus prout annumeramus aggregamus cooptamus et abscribimus decernentes expressi. ut a modo inposterum idem Iudex, Iurati Cives caeterique universi *Incolae et Inhabitatores iam fati Oppidi Belenes ipsorumque haeredes et Posteritates utriusque*

sexus universi pro veris et indubitatis Nobilibus habeantur reputentur, omnibusque et singulis istis Honoribus Gratiis, Privilegiis, Indultis Libertatis, Immunitatibus et praerogativis quibus caeteri veri nati et Indubitati nobiles *praedictî* Regni Hungariae et Transilvaniae quomodocumque de iure et consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti frui et gaudere valeant atque possint.

Pro ampliori vero gratiae et munificentiae nostrae erga eosdem Iudicem, Iuratos Cives caeterosque universos Incolas et Inhabitatores saepe fati oppidi Belenes declaratione domos ipsorum in antefato Oppido nostro *Belenes in Districtu Belenesiensi et comitatu Biharensi* existentes sitas *ab omni censuum, taxarum et contributionum nostrarum tam ordinariarum quam extraordinarium subsidiorumque et Lucri camarae nostrae solutione, servitiorum quorumlibet plebeorum et civilium exhibitione, seminaturas* item allodiaturas et agricolationes ac alias quaslibet Haereditates ipsorum in territoriis et intra veras metas praedicti Oppidi Belensiensis existentes habitas a decimarum Nonarum et Capecearum quarumlibet Nobis sive succesoribus nostris quotannis provenire debentes pensione *(excepto tamen equorum curruum aliarumque,* — legatis et cursoribus nostris *în negotiis Regni ultra citraque expedendientibus praebendorum exactione ac servitiorum restauratione iam fati Castelli Belenes inderdum exhibendorum onere*) in perpetuum clementer eximendos supportandos libertandos et nobilitandos duximus, quemadmodum eximimus supportamus et Nobilitamus praesentium per vigorem. Quo circa Vobis fidelibus Nostris Generosis Egregiis et Nobilibus Comitibus, Vice-comitibus et Iudicibus Nobilium Memorati Cottus Bihariensis Stephano Körösi et Andreae Vaida Officialibus Castelli, Dicatoribus Decimatoribus connumeratoribus et Exactoribus quarumvis contribuentibus antefati Districtus Belenes et Comitatus Bihorensis modernis sed licet et futuris quoque pro tempore constituendis eorumque vices gerentibus cunctis etiam aliis quorum interest seu intererit praesentes visuris harum serie committimus et mandamus firmiter ut Vosquoque a modo importarum successivis semper temporibus

pronominatos Iudicem, Iuratos Cives caeterosque Universos Incolas et Inhabitatores praefati Oppidi Belenes ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus omnes pro veris et Indubitatis Nobilibus habere et reputare debeatis; eosdemque ratione praescriptarum domorum, seminaturarum item allodiarum nec non vinearum ac aliarum quarumlibel haereditatum suarum ad nullam censuum taxarum et contributionum nostrarum tam Ordinariarum quam extraordinariarum subsidiique et Lucri camere nostrae solutionem, servitiorum quorumlibet plebeorum et civilium exhibitionem, Decimarum, Nonarum vel Capeciarum quarumlibet quotannis in rationem nostram aut succesorum nostrorum utcumque provenire debendem pensionem (exceptis tamen praemissis oneribus) cogere et compellere aut propterea eosdem in personis rebusque et Domis ipsorum universorum turbare, molestare seu quovismodo damnificare praesumatis sitisque ausi modo aliquali secus nonfacturi, Praesentibus perlectts exhibentibus restitutis. Praeterea totum et omne Jus Regium nostrum si quod in eisdem domibus, seu curiis nobilitaribus etiam aliter qualitercumque collationem simul cum cunctis suius utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et incultis agris, pratis, pascuis, campis pometis (Faenetis) sylvis, nemoribus montibus vallibus, vineis, vinearumque promontoriis aquis, fluviis, piscinis, piscaturiis aquarum decursibus, molendinis et eorumdem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad easdem Domos seu Curias nobilitares praedictumque Jus Regium de Jure et ab antiquo spectantes et pertinere *debendes* sub suius veris metis et antiquis limitibus *existentes* memoratis Iudicis, Iuratis civibus caeterisque universis Incolis et Inhabitatoribus saepe dicti Oppidi Belenes ipsorum haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis clementer dedimus donavimus et contulimus, imo damus donamus et conferimus fine perpetuo et irrevocabiliter ten*endum* possid*endum* pariter et haben*dum* Iure alieno harum nostrarum et testimonio Literarum mediante. In cuius rei memoriam formitatemque perpetuam

praesentes Litteras Nostras authentici sigilli nostri munimine roboratos promemoratis Iudici Iuratisque civibus caeterisque universis Incolis et Inhabitatoribus memorati Oppidi Belenes ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis clementer dandas duximus et concedendas. Datum Carona Civitate Nostra vigesimo sexto die mensis Martii anno Domini millesimo sexcentesimo secundo. (1602) Sigismundus princeps mp.

X. a)

Actul de fondare a liceului din Beiuş.

— 1828 —

Deus in adjutorium meum intende et hanc meam intentionem adjuva! Infrascriptus in emolumentum publicum imprimis vero, in utilitatem et culturam nationis Valachicae opis et culturae omnino indigae, aliquid collaturus — considerato eo quod oppidum Belényes Inclyto Comitatui huic Bihariensi gremiale, et Episcopalis mei dominii residentionale — quod centum et ultra Possessiones, Valachis impopulatae ambiunt, — a proximo etiam litterario instituto, quippe Magno Varadiensi, Septem hungaricis milliaribus distet; Incolae vero harum Possessionum partim notabili hac distantia, partim autem sumptuosa intertentione, a procuranda prolibus suis litteraria institutione ac educatione potenter abstrahuntur: propositum concepi in dicto oppido Belényes normales ac gramaticales scholas erigendi, ac fundandi, ut tali ratione Valachis in montosa illa peripheria degentibus, proximior et minus dispendiosa semet excolendi occasio et opportunitas suppetat.

Altissimo Suae Majestatis Sacratissimae indultu, ad realisandam hanc meam intentionem tenore Clementissimarum resolutionum via Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici sub 1-a Maii 1827 Nr, 10929 et 5-a Februarii 1828 Nr. 3241 intimatarum impetrato, et interventis eatenus nonnulis quaestionibus superatis, attactas scholas, normam quipe cum systematicis duabus classibus, e praexistente triviali schola in Capitalem erigenda, formatis, quatuor item gram-

maticales scholas adeoque Paedagogium, seu Gymnasium minus, in repetitim fato oppido Belényes, vigore praesentium realiter fundo, meamque desuper intentionem sequentibus declaro.

1-mo Pro ipsis scholis cedo et perennaliter lego aedificium in ipso oppido propriis sumptibus, ad unum tractum e fundamentis erectum, e regione residentiae dominalis, et templi Gr. Cath. situm, — quod praeter requisita auditoria, duobus insuper, tribusve Docentibus, commodam habitationem praebere, poterit, — prima normali classe una cum docente in pristino scholae adusque trivialis, aedificio et statu relicta.

2-o Singulam classem tam normalem quam et grammaticalem unum professor ita moderabitur, ut materias classi correspondentes etque per Inclytum Regnum Hungariae designatas, quam sollertissime exhauriat. Meum praeterea desiderium eo etiam protenditur, ut singulas Professor praesertim altiorum classium, servata gratuali progressione methodo captui auditorum accomodata, elementa quaepiam oeconomiae ruralis, ad causus quotidianos exacta; — modum item praecavendi obvios morbos et remedia donec medicius haberi poterit preservativa, doceat; ac quoniam hoc Instutum praeferenter pro Natione Valachica fundatum est, Ortographiae ad aviticas Latinas Litteras reducendae Gramaticae item ac Litteraturae Valachicae Historiae item Naturalis et Caligraphiae pecularis refexio habeatur.

3-o Professoribus his, — ut a nimia procurandorum vitae mediorum sollicitudine liberi instituendae et educandae scholasticae juventuti alacrius, et exactius vacare valeant, de congrua dotatione, et subsistendi ratione prospecturus, conflatam, et erga sex procentuale interusurium sufiicienti cum securitate elocatam triginta quinque millium finorum mon. con. summam huic Fundationi tali pacto substerno, et irrevocabiliter lego: ut primae normalis classis seu trivialis scholae Docente penes primaevam provisisionem manente, ex anno huius capitalis censu bis mille centum finos conv. importante, duobus quidem utpote 2-ae normalis et

1-mae grammaticalis classis docentibus singulativi 300 reliquis autem tribus 2-dae quippe 3-ae et 4-ae grammaticalis scholae professoribus aeque singulativi 350 flrini conv. annue obveniant. Attamen.

4-o. Senior professor aut alter etiam si per fundatorem Episcopum aut huius succesores in mutua cum respectiva litteraria directione contelligentia, dignior ac magis idoneus reputatus et designatus fuerit, qui obligationes localis scholarum Directoris interea etiam donec duabus insuper humaniorum studiorum classibus dum nervus ad fuerint fundatis Gymnasium maius coordinatum, et requisitus distinctus Director dotatus fuerit, expleturus est hoc titulo supra emensum salarum accipiat annuos 50 flor. conv.

5-o. Postea quam duobus, imo, nisi vita ad huc comite unum praeterea quarterium compararem, aut quarterialem censum procurarem, tribus docentibus habitatiodem in ipso scholari aedificio supra ad Nrum 1-um assignavi, residuis quoque duobusde congruo quarterio provisurus, duas sat amplas recipendorum duorum qnoque professorum, qui coelibes esse suponuntur capaces meas domos in praefato oppido proprio aere comparatas, unam quidem ad publicum Forum, inter Plebaniam L. R. et domum questoris Ladislai Vass constitutam, alteram vero in platea Sz. Jànos dicta domibus vietoris dominalis et viduae Nagy Simonianae contiguam, aut pro his alias duas domos in vicina scholaris aedificii coemendas pro habitatione professorum ultronee cedo et perennaliter oferro.

6-o. Residuam a salariis Docentium 400 Flrnorum conv. interusurialem quottam, in sarta tecta aedificiorum scholarium et profesoralium atque scholasticam supellectilem offero, et erga ponendum ratiocinum impendi ordino.

7-o. Ut huius fundationis securitati, et meae intentioni magis consulatur, in sensu praelaudatarum resolutionum, manipulatio ipsiuscum onere evictionis incumbet Epp. N.-Varad Gr. Cath. Dioecesis, Sede vero eppali vacante Capitulo huius Diocesis, atque super activo et passivo illius statu Excelso Con. R. Locum. Hung. singulis annis Rationes praestabuntur,

8-o. Virtute earundem altissimarum Resolutionum, Professores e Clero Dioecesis N.-Varad. Gr. Cath. per Eppos sede autem Epalli vacante per Capitulum ejusdem Dioecesis libere legendi et concernenti litterariae Directioni, coram qua adprobatorium examen praevie subeundum habebunt, fine confirmationis proponendi sunt. Hos autem confirmatura litteraria Directio id solum invigilandum habebit, ne minus apti docentes adplicentur, non vero in delecto arbitrium exercere, et sibi propositos si requisitis qualitatibus et morum integritate praediti fuerint, a desiderata Confirmatione removere, aut plane invitis Eppis vel Capitulo individum quodqiam pro docente sufficere poterit.

9-o. Decreveram et adhuc desiderarem; ut litterarium istud Institutum realiter introducatur et initium capiat cum prima Novembris a. c. seu cum exordio ingruentis anni schol. 1828/9. Scopo autem adipiscendae frequentiori numero scholasticae juventutis, illud ad minus in eircumsitis Hungariae et Transaylvaniae Cottibus publicari oro.

10-o. Fundatio haec, non obstante privata fundi administratione, publicis litterariis institutis accensenda, publicae parebit Inspectioni consequenter de profectu in studiis et moribus pubis scholasticae, ita etiam quoad ipsos professores semestrales Informationes, via respectivae litterariae Directionis Exc. Cons. R. Locumt. Hung. submittendae erunt.

11-o. Ut hoc Institutum, praeferenter quidem pro Valachis fundatum existat, ab eo tamen nullus adolescens, cuiuscumque Religionis aut nationis fuerit, arcebitur, dummodo illud subeundi qualificatus secundum leges existat. Verum motivo ex illo: quod Valachica Iuventus reliquam numero superatura sit, in hoc Instituto praeter Systematicas ferias hebdomadatim occurentes, illi dies, qui Graeco-Cath. decretaliter festi sunt, pro ferialibus observabuntur. Adolescentibus Rom. Cath. libertate relicta: ut diebus sibi festis persolvendorum divinorum officiorum causa localem R. Cath Ecclesiam adire valeant, imo pro peragenda sacra Communione etiam obligentur; tali libertate ad Iuventutem Graeco-n un. rit. addictam, propter Ritus et sacrae Liturgiae uniformitatem, nonnisi quoad sacram Synaxim extensa.

12-o. Quodsi vero hoc Institutum quaqua de causa realisari nequiret, aut vero introductum aliquando cessaret: fondatum Capitale, cum censu quarteriali oblatorum praeatactorum aedificiorum — nisi vita adhuc comite secus disponerem — cedat in Stipendia Invenum Valachicorum litteris operam navantium per annos quinquaginta flnos conv. individuatim repartienda.

In quorum fidem et maius robur, hasce fundationales litteras propria manu subscriptas et Eppali meo sigillo munitas do, et altissimae ratificationi substerno. Datum M.-Varadini die sexta Octobris anno millesimo octingentesimo vigesimo octavo. (L. S.) Samuel Vulcan m. p. Gr. C. Eppus M, Varadiensis,

X. b)

Actul de aprobare a înființării liceului.

— 1829 —

Illustris plurimum Reverende Amice, Illustrissime, ac Reverendissime Domine Episcope, Nobis observandissime! Sua Majestas Sacratissima Planum, et Litteras fundationales Praettae D. Vestrae pro erigendis in Oppido Belènyes duabus classibus Scholae nationalis, et Gymnasio minori clementer ratihabere, et Confirmare, una vero, Caesareo-Regiam Altissimam Complacentiam Eidem Praettae D. Vestae Significandam benigne jubere dignata est.

Quae Bgna Resolutio Almaque Complacentia Caes Regia Praettae D. Vestrae penes remissionem Literarum Fundationalium eo Subjuncto hisce nota redditur, ut cum ea perrennem Instituti huius Securitatem Fundationales Originales in Archivo Dioesano conservarit, Transumpta vero etiam in Arhivum Consilii Regii L., et Capituli G. C. Maguo-Varadierensis pro notitia, et directione reponi praeciperentur. Eidem G. Cath. M.-Varadiensis Capitulo una commissum sit, ut Fundationales has in authentico transumi faciat, et exemplari uno Suo Archivo illato, alliud Consilio huic L. R. Submittat; — publicatione id reliquo neorecti hujus Instituti Literarii tam penes Iurisdictiones ad districtum Literarium Magno-Varadi-

nensem Spectantes disposita, quam et Gubernio Transylvanico, ut idipsum ad communem in vicinis suis Cottibus notitiam perferre velit, requisito. Datum ex Consilio Regio Lotti Hungarico Budae die vigesima tertia Iunii, anno millesimo octigentisimo, vigesimo nono celebrato. Praettae D. Vestrae ad officia paratus paratissimi Comes Fidelis Pálfy m. p. Ioannes Comes Erdödy m. p. Eppo M.-Varadinensi G. C.

X. c)

Actul de Completare a liceului din Beius la 6 clasa — Gymnasium-maius. —

— 1835 —

Deus in adjutorium meum intende et huic meo operi benedictionem largire! Posteaquam impetrato ad id tenore, clementissimarum resolutionum regiarum via Ex. Con. Regii Locumt. Hungci sub 1-a Maiji 1827 Nr. 10929 et quinta Februarii 1828 Nr. 3241 intimatarum altissimo Suae Majestatis Sacratissimae indutlu in oppido Belényes Ct. Bihar gremiali et Eppallis mei dominii residentionali in emolumentum publicum imprimis vero in utilitatem et culturam nationis Valachicae culturae omnino indigae, Paedagogium, seu minus Gymnasium quatuor quippe Gramaticales et Normam cum systematicis duabus classibus, praeexistente Triviali mixta schola in capitalem erecta, fundavissem, oblata in Instituti huius litterarii subsistentiam triginta quinque mille flnorum m. conv. summa, domo scholari et aliis aedificiis quarteriis professorum deservituris, litteras fundationales adhuc anno 1828 die 6-a Octombris editas altissimae ratificationi substravi, quae medio clementissimae resolutionis per E. Cons. R. Locumt. Hung. subt tertia Iunii 1829 Nr. 16311 communicatae, subsecuta est.

In praeattactis litteris fundationalibus declaraveram meam intentionem Deo juvante et conatum meum benedicente partim ideo in effectum deducere satago, quod videam juventutem, a quo tempore istud institutum initium sumpsit ita confluxisse; ut jam omnes classes professoribus provideri debuerint, partim vero ne egena alioquin harum partium ju-

ventus ob defectum subsistentiae remotiora instituta adire nequens, absolutis scholis grammaticis cursum studiorum interrumpere cogatur, posteaquam ad realisandam hanc meam intentionem necessarium fundum conflassem, illumque securis locis elocassem, vigore praesentium in antelato oppido Belényes integrum Gymnasium seu duas humaniores et quatuor grammaticales classes, item normam cum systematicis duabus classibus, praexistente triviali schola in Capitalem iam antea erecta, erigo ac realiter fundo meamque pro futura perennique litterarrii huius instituti stabilitate intentionem sequentibus declaro.

1-mo Pro ipsis scholis cedo et perennaliter lego aedificium in ipso oppido e regione residentiae dominalis et templi Gr. Cath. situm, per me propriis sumptibus e fundamento erectum, et annis proxime elapsis ita adauctum, ut praeter requisita singilativarum septem classium auditoria, Directori et sex proffessoribus, qui omnes coelibes esse supponuntur, commodam praebeat habitationem, quo autem omnes professores beneficio quarteriali gaudere possint, in professorale quarterium offero et perennaliter lego domum aedificio scholari continquam, a successoribqs denati quondam Boros Ioannis proprio aere comparatum. Docens autem trivialis iam in capitalem primam normalem erectae scholae in priori suo quarterio habitabit; illa vero duo aedificia, quae tenore priorum litterarum fundationalium, pro quarteriis professorum destinaveram sub libera mea dispositione manebunt.

2-o Singulam classem tam humaniorem, quam grammaticalem et normalem unus professor ita moderabitur, ut materias per I. Regnum Hungariae, altissime praeseriptas quam solertissime exhaureat. Volo insuper humaniorum classium professoris esse stabiles, grammaticalium vero gradatim a prima ad quartam usque grammaticam ascendere, completoque quatuor annorum curriculo iterum ad primam gramaticam redire. Praeterea cum institutum hoc praeferenter pro Natione Valachica sit fundatum, eo etiam protenditur meum desiderium, ut Ortographiae ad aviticas latinas litteras reducendae grammaticae item et litteraturae Valachicae peculiaris reflexio

habeantur, cuì addiscendae commodissimae videntur duae humanioris classes. et nequid tempori aliis studiis systematicis destinato decerpatur, hora una diei alicuius ferialis in forma studii extraordinarii per alterutrum humaniorum pro fessorum omni hebdomada tradetur.

3-o. In litterarii huius Instituti dotationem praeter priorem pro minori gymnasio per me oblatam triginta quinque mille flnum m. conv. summam, adhuc quadrapinta millia flnum con. mon. universim Capitale 75.000 fl. c. m. offero irrevocabiliterque lego, quod erga sex percentuale interusurium securis locis elocatum importat annos 4500 fl. huius interusurii summam sequenti modo distribui et erogari statuo, ut ex hac: dispoziţiuni speciale....

8-o. Quodsi institutum hoc aliquando cessaret fundatum capitale cum censu legatorum aedificiorum, nisi in vivis existens secus disponerem, cedat, in dimidia parte, in stipendia juvenum Valachorum, praeferenter vero gr. cath. litteris operam navantium, quos Episcopi M. Varadienses gr. rit. cath. aut sede vacante eius Dioecesis capitulum hoc beneficio dignos judicabunt per annuos 50 fl. c. m. individuatim distribuenda; in dimidia autem parte in dotationem minoris seminarii M. V. gr. cath. In quorum fidem et maius robur hasce fundationales litteras propria manu subscriptas et Episcopali meo sigillo munitas do, et altissimae ratificationi substerno. Datum M. Varadini die 5 mensis Februarii anno Domini 1835.

XI.

Actul de aprobare şi incadrare a şcolilor din Beius între gimnasiile mari ale ţării.

Admodum Reverende Dominae Director! Superior isthaec Regia Directio Litteraria in obsequium Bgno Gratiosi Intimati Excelsi Consilii Regii Lotllis Hgci dto 13 Decembris a. p. Nro 36—240 editi, pro requisito Statu notitiae et futura directione Circulariter publicandum habet: Suam Mattem Ssmam in Fundationis Belenyesiensis Gymnasii Majo

ris *per Excelentissimum D. Samuelem Vulcan Episcopum M. Varadinensem Graeci Ritus Catholicorum,* facta generosi in publicisfinibus promovendis zeli documentum agnoscendo, eadem Fundationem *clementer ratihabere unaque benigne admittere dignatum esse, ut neo Fundatum Belényesiense Gymnasium Majus publicis Regni Institutis Litterariis adnumeretur idque Regno* tenus prout et Gubernio magni Principatus Transilvaniae notificetur.

Qui in reliquo cum aestimo maneo M. Varadini die 16-a Februarii 1837. Praettae D. Vestrae ad oficia paratus Iosephus Sipos m. p. Regius Studiorum Prodirector.

XII.

Actul de donaţiune prin care episcopul Samuil Vulcan testează moara domenială dela Holod „fondului de pâne“ pentru ajutorarea si intreţinerea elevilor.

Nos Samuel Vulcan Divina Providentia Graeci - Ritus Catholicorum Episcopus Magno Varadinensis, Sacratissimae Caesareae et Regio Apostolicae Maiestatis Actualis Intimi Status Consiliarius. Lecturis Salutem! Perenni memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nos, quem admodum in pleno confratrum nostrorum Canonicorum et Consistorii Nostrii Assessorum die decima quarta Maii Annii currentis 1839 invocato praevie Spiritus Divini auxilio, celebrato Consistorio, sponte ac deliberate declaravimus et sinceram nostram voluntatem pronunciavimus: Molam in Dominio Ediscopali Belényesiensi Possessione Hidas-Telek, super rivulo vulgo Hollód dicto, nostris sumptibus, ac propriis expensis, ex solidis materialibus aedificatam, primavae nostrae intentioni et voluntati conformiter, ad fundationem et dotationem Gymnasii Belényesiensis, nostra dotatione et fundatione erecti, accedere, ac eiusdem Gymnassii proprietatem esse velimus, eo quidem cum onere et destinatione, ut ex eiusdem molae proventibus, qui ex eius conservatione supermanserint, in eodem prae-

laudato Gymnasio Belényesiensi studiis operam navantes Iuvenes ceteris pauperiores, et qui simul in studiis et moribus distinxerint se, adeoque digniores pane provideantur; imo eandem molam eidem Gymnasio Belényesiensi jure perpetuo irrevocabiliter donamus et assignamus cedimusque praesentium per vigorem, nullo nobis aut successoribus nostris, haeredibus jure, ac Domini proprietate reservatis, ita, ut nullus omnino haeredum, succesorumque nostrorum quocunque sub titulo aut praetextu praetensionem ad eandem per nos Gymnasio Belényesiensi praesentibus donatam molam formare possit, firmiter in Domino sperantes, quod nostri legitimi in Episcopatu Successores praesentem donationem piam et salutarem defensuri, probaturi et manutenturi sint, quoad administrationem autem proventuum donatae praesentibus molae, volumus ut ita sicut reliqua dos et fundatio Gymnasii praelaudati, ut in Benignis fundationalibus eiusdem adnotatum habetur, post fata nostra administrentur, manipulentur, et impendantur in superius expressum in hiss Litteris finem. In cuius donationis majorem fidem et perennem securitatem has formales sigillo nostro munitas, et subscriptione propria roboratas demus Litteras in solitis Residentiae Nostrae Episcopalis aedibus. Magno Varadini die decima octava mensis May, Anno Millesimo Octingentesimo trigesimo nono. Samuel Vulcan m. p. Episcopus M. Varadiensis Graeci Ritus Catholicorum Ad gratiosum Suae Excellentiae Episcopalis mandatum Iosephus Papp-Szilágyi m. p. de Illésfalva SS. Theologiae Doctor, Sacrae Sedis Consistorialis G. R. M. Varadinensis juratus Notarius et Assessor. (L. S.)

In fidem copiae hisce subscribo. Magno-Varadini die 15 Ianuarii 1846. Ioannes Laczko m. p, actuarius.

Ezen másolat hitelére N.-Várad febr. 4 1846 Sorban Mihály m. p. levéltárnok.

Părţi din diplomele I. şi II. au mai publicat şi istoricul *Bunyitay* în cartea sa: A váradi püspökség története, 1883 vol. II. Am ţinut totuş să-le public şi eu aci şi în întregime. considerând marea importanţă ce o au pentru istoria Românilor bihoreni şi din cauza că scrierea lui Bunyitay devine tot mai rară şi azi abia dacă se mai află pe la vreo parohie catolică maghiară din Bihor. Cele lalte diplome III—X descifrate şi transcrise în aceasta carte apar pentru primăoară. — Diplomele privitoare la liceu şi păstrate în Arhivele episcopiei române-Unite din Oradea-Mare au fost publicate mai întâiu de către directorul Gh. Vlaş. — *Brevis historia gymnasii Belènyesiensis — în auuarul din 1853 4.*

Tabla de materii.

